J. KRÕVELJOV

RAAMAT PIIBLIST

A-23352 IV

J. KRÕVELJOV

RAAMAT PIIBLIST

Populaarteaduslik ülevaade

Lpp 277

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

TALLINN 1960

Originaali tiitel:

И. Крывелев
КНИГА О БИБЛИИ

Издательство
социально-экономической литературы
Москва 1958

Tõlkinud
R. NIGOL

Kaane kujundanud
E. TALI

NL 2557

2

Tartu Ülikooli
Raamatukogu
176753

Küsimus piibli raamatute päritolust, sisust ja ajalcolisest osast pakub suurt ja mitmekesist huvi. Selle küsimuse õige teaduslik valgustamine annab võimaluse aru saada mitmetest tähtsatest Vana-Idamaa ja üldse vana-aja ideoloogia probleemidest. Ta võib aidata inimestel, kes tunnevad huvi religiooni küsimuste ja religiooni ajaloo vastu, nende hulgas ka usklikel, orienteeruda mõnedes tähtsates maailmavaatelistes küsimustes; ta aitab neil aru saada sellest, milline on piibli legendide tõeline väärtus kaasaegse teaduse faktide valguses. Lõpuks annab piibli mitmekülgne analüüs propagandistile või lektorile, kes tegeleb teadusliku ateismi küsimustega, rikkaliku ja huvitava materjali, mida ta võib kasutada töös usklike seas.

Lugejale esitatav töö ei pretendeeri küsimuse kõigi külgede uuele valgustamisele. See on populaarteaduslik käsitlus, milles autor on seadnud endale ülesandeks koondada ühtekokku ning esitada populaarsel kujul teaduslike tööde tulemusi piibli uurimise alal. Autor on püüdnud rajada oma esituse peamiselt faktidele. Las lugeja, mõeldes nende faktide üle, sidudes neid sellega, mis ta neis küsimustes ise teab, veendub, kui-võrd autoril on õigus teha neid või teisi järeldusi.

Algame materjali esitust üldise kirjeldusega sellest, mida kujutab endast piibel.

MIS ON PIIBEL

Sõna piibel on vana-kreeka päritoluga. Muistsete kreeklaste keeles (βιβλια) tähendas see sõna raamatut. Käesoleval ajal me tähistame selle sõnaga mitte kõiki raamatuid, vaid üht teatavat raamatut, mis koosneb mitmekümnest iseseisvast religioosse sisuga teosest. Piibel on raamat, mida kristliku ja juudi religiooni usklikud inimesed peavad oma pühakirjaks.

Juudi piibel ja ristiusu piibel ei ole täiesti ühesugused. Mõnda piibli raamatut tunnustab kristlik kirik, kuid ei tunnusta juudi sünagoog, teisi seevastu tunnustab sünagoog, kuid ei tunnusta kirik. Suurema osa piibli raamatutest võtavad võrdsel määral omaks nii judaismi pooldajad kui ka kristlased.

Väliselt kujutab piibel endast paksu raamatut (üle tuhande leheküljе) suures kaustas. Tal on kaks osa: Vana Testament ja Uus Testament.

Venekeelne sõna «завет» tähendab järelkäijatele või järeltulijatele jäetavat korraldust, «seadust»[1], juhatust, nõuannet. Reas teistes keeltes, näiteks saksa ja prantsuse keeles tähistatakse piibli mõlemaid osi sõnaga, mis samuti tähendab järglaskonnale jäetavat korraldust (Testament). Sõna «завет» tõlgendatakse ka kui lepingut, liitu, ja ka see tõlgendus on kirikutegelaste ning teoloogide poolt omaks võetud. Vana Testamendi heebreakeelses tekstis vastab sellele sõnale harilikult heebrea «berit», mis tähendab õieti lepingut.[2] Mis puutub nimetustesse uus ja vana, siis anna-

[1] Selles mõttes räägitakse eestikeelses teoloogilises kirjanduses piibli mõlematest osadest kui vanast ja uuest seadusest, vana ja uue seaduse raamatutest. — *Tõlk.*

[2] Piibli kreekakeelse tõlke valmistamisel tõlgiti heebrea *berit*, mis tähendab jumala lepingut, liitu oma rahvaga, sõnaga *diadeke*, mis tähen-

vad need tunnistust sellest, et üks testamentidest on vanem, ürgsem, teine hilisema päritoluga. Ja tõepoolest, Vana Testamendi raamatud tekkisid juba vana-heebrea religioonis, Uue Testamendi aga lõi ristiusk, mis tekkis hiljem kui juudi usund. Ristiusk tunnistab pühaks kogu piibli, s. t. nii Vana kui ka Uue Testamendi, välja arvatud üksikud raamatud.

Käesolevas peatükis vaatleme Vana ja Uue Testamendi sisu, peatudes seejuures ainult kanoonilistel raamatutel, s. t. raamatutel, mida kirik tunnistab pühaks ja on võtnud pühade raamatute nimestikku — kaanonisse[3]. Kuna juudi usundi ja ristiusu vahel ja isegi ristiusu üksikute usutunnistuste (katolitsism, protestantism, õigeusk) vahel esinevad lahkuminekud piibli mõnede raamatute kanoonilisuse suhtes, tuleb meil lähtuda kaanonist, mille on omaks võtnud teatav usutunnistus. Meie lähtume kaanonist, mida tunnustab õigeusu kirik.

1. VANA TESTAMENT

Üldiseloomustus

Õigeusu kirik tunnistab kanooniliseks Vana Testamendi 38 raamatut, kuid see arv on tinglik ja mõnikord võib isegi õigeusu teoloogide kirjutustes lugeda, et Vanas Testamendis on 22 raamatut. Sellisel juhtumil arvestatakse mitu raamatut kokku ja loetakse üheks, näiteks kaks Kuningate raamatut, prohvet Jeremija raamat, Jeremija Nutulaulud, kõik 12 «väikest prohvetit» ja teised.

Vana Testament algab «algusest peale» — maailma tekkimisega. Esimesed peatükid sisaldavad legende sellest, kuidas jumal[4] lõi kogu maailma, maa, taimed, loomad ja inimesed. Jõudes jutustusega juudi rahva ilmumiseni, esitab Vana Testament edasi juudi rahva ajalugu, alates juutide viibimisest Egiptuses ja «väljaminekust» vangipõlvest kuni juudi riigi asutamiseni ja selle hukkumiseni.

dab nii kahepoolset lepingut kui ka ühepoolset korraldust, «seadust». Ladina keelde tõlgiti see sõna vastega *testamentum*, mis tähendab ühepoolset korraldust järglaskonnale. Ladina keelest levis sõna testament teistesse keeltesse, muuhulgas ka eestikeelsesse piiblisse. — *Tõlk.*

[3] Kreeka keeles *kanon* — reegel, juhtnöör. — *Tõlk.*

[4] Vana Testamendi heebrea originaalis on jumalal nagu inimeselgi pärisnimi ja isegi mitu nime: mõnel juhul nimetatakse teda Jahveks, teistel juhtudel Elohimiks.

Oleks siiski ekslik mõelda, et meie ees on kroonikate kogu. Tõsi, ajaloolised andmed, mida me Vanas Testamendis leiame, omavad mõnes osas teatavat teaduslikku väärtust, kuid põhiliselt ei ole ta sisu mitte ajalooline, vaid religioosselt manitsev. Juudi rahva ajalugu ise ei ole Vanas Testamendis esitatud mitte kui selle ajaloo sündmuste kirjeldus, vaid kui juudi rahva ja jumala vastastikuste suhete ajalugu.

Need vastastikused suhted on aga Vana Testamendi järgi väga keerulised; nad reguleeritakse eriliste lepingutega, «seadustega», mis jumal sõlmib ühe või teise inimeste rühmaga. Kogu Vana Testamenti läbib üks ja sama joon: kuidas sõlmitakse lepingud jumala ja inimeste vahel ning kuidas mõlemad pooled neid lepinguid täidavad.

Vana Testamendi aluseks on viis Moosese raamatut (Pentateuh)[5], mille esimene raamat kannab nimetust Loomine[6].

Loomine ehk 1. Moosese raamat

Jutustanud sellest, kuidas jumal lõi kuue päevaga eimillestki taeva ja maa, asustas maa taimede ja loomadega, tegi «põrmust» inimese Aadama ja tema küljeluust esimese naise Eeva ning kuidas ta siis kuuepäevasest tööst puhkas, räägib piibel edasi esimesest lepingust, mille jumal sõlmis tema poolt loodud inimestega. Ta võimaldas neile elu paradiisis ja nõudis vastutasuks ainult seda, et nad ei sööks vilja «hea ja kurja tundmise puust». Jumala esimene leping inimestega osutus ebaõnnestunuks. Millegipärast sattus ühes nendega paradiisiaeda mingi madu, kes ahvatles Eevat rikkuma jumala käsku ja sööma keelatud vilja. Eeva ahvatles Aadamat tegema sedasama, ning pattulangemine oli toimunud. Piibli jutustuse mõtte järgi oli see jumalale

---

[5] Kreeka keeles *pente* — viis ja *teuhhos* — raamat. —*Tõlk.*

[6] Eestikeelses piiblis, vastandina vene-, prantsus- ja ingliskeelsele piiblile, puuduvad Moosese raamatutel eripealkirjad ja neid raamatuid nimetatakse numeratsiooni järjekorras 1., 2., 3., 4. ja 5. Moosese raamat. Teoloogilises kirjanduses kasutatakse aga ka üldtunnustatud rahvusvahelisi kreeka-ladina päritoluga nimetusi: 1. Moosese raamat — *Genesis* (Loomine), 2. Moosese raamat — *Exodus* (Väljumine), 3. Moosese raamat — *Leviticus* (Leviit), 4. Moosese raamat — *Numeri* (Numbrid — ladina keeles. Nimetus on tingitud sellest, et 4. Moosese raamat algab rahvaloendusega) ja 5. Moosese raamat — *Deuteronomium* (Teine seadus, kreeka keeles *deuteros* — teine ja *nomos* — seadus). — *Tõlk.*

suureks löögiks ja kutsus temas esile raevu tema poolt loodud inimeste vastu. Ta needis nad ära, ajas paradiisiaiast välja ja määras neile karistuse: Aadam pidi oma palge higi sees tööd tegema kogu oma eluaja ja Eeva pidi lapsi valuga ilmale tooma.

Mitte ainult mõistuse valguses, vaid ka religiooni enda seisukohalt tundub see kõik väga imelikuna. Kõikteadja jumal, millisena teda kujutab usuteadus, pidi ometi varem teadma, et Aadam ja Eeva patustavad. Olles kõikvõimas, oleks ta võinud nõnda teha, et nad ei oleks langenud mao, saatana või ükskõik kelle mistahes kavaluste võrku; kuid millegipärast lõi jumal inimesed nõrkadeks, sellisteks, kes meeleldi alistuvad kiusatustele! Juba ette teades, et see kõik lõpeb halvasti, paigutas ta paradiisiaeda koos inimestega elama ka mao — provokaatori . . .

Samuti on võimatu aru saada, mis mõte on keelul süüa õuna teatavast puust ja miks selline hirmus viha, mille kutsus esile selle iseenesest tähtsusetu keelu rikkumine. Üldiselt jätab see legend väga naiivse mulje. Sellele vaatamata etendab ta judaismi ja eriti kristluse kogu religioosses õpetuses suurt osa. Seepärast peatusimegi temal nii üksikasjaliselt; edaspidi tuleb meil selle legendi juurde veel tagasi pöörduda.

Aadama ja Eeva järeltulijad käitusid, nagu piibel edasi jutustab, oma esivanematest veel halvemini. Kain tappis Aabeli ja ta pagendati seepärast. Hiljem läksid inimesed aga nii hukka, et nendega ei olnud enam midagi peale hakata. Asi läks isegi nii kaugele, et jumal tunnistas maailma ja inimese loomise oma jämedaks veaks, mis nõudis parandamist. «Siis kahetses Jehoova, et ta inimese maa peale oli teinud, ja ta süda tegi haiget. Ja Jehoova ütles: Ma tahan inimese, kelle ma olen loonud, maa pealt ära kaotada, niihästi inimesed kui lojused ja roomajad ja linnud, kes taeva all; sest ma kahetsen, et ma olen nad teinud.»[7] Jumal otsustas korraldada ülemaailmse veeuputuse ja uputada kõik inimesed peale Noa, kelle vagadest tegu-

[7] 1. Moos. 6. 6, 7. Eestikeelsele piiblile viitamisel tuuakse piibli vastava raamatu järjekorra number (kui samanimelisi raamatuid on mitu), raamatu nimi, peatüki number ja värsi number. Käesoleva raamatu eestikeelses tõlkes on piibli tsitaadid toodud eestikeelse piibli viimase väljaande («Jumala Püha Sõna Suur Piibel, välja antud eestikeelse piibli 200 aasta juubeli tähistamiseks», kirjastus-osaühisus «Loodus», Tartu-Tallinn 1938) järgi, kuivõrd eestikeelse piibli tekst ei ole sisuliselt vastuolus autori poolt esitatud tekstiga. — *Tõlk.*

dest ei ole Vanas Testamendis küll midagi räägitud, kuid keda seal iseloomustatakse vaga mehena.

Jutustusest veeuputuse kohta peaks järelduma, et pärast seda katastroofi säilinud inimesed ei tee enam pattu. Mis mõte oleks vastasel korral olnud seesugusel arveteõiendamisel inimsooga? Vana Testamendi koostajad kujutavadki asja umbes nii. Veel enam, nad jätavad mulje, et ka jumal lootis inimeste edaspidisele heale käitumisele. Igatahes, kui Noa pärast veeuputust tõi jumalale tänuohvrit, siis «Jehoova haistis magusat lõhna, ja Jehoova mõtles oma südames: Ei ma taha enam maad ära vanduda inimese pärast ... ja ma ei taha enam kõike, mis elab, maha lüüa, nõnda kui ma olen teinud»[8]. Lähtudes sellisest otsusest tegi jumal Noaga erilise «seaduse» ja selle tähiseks «pani pilvesse» oma vikerkaare. Kuid pärast veeuputust said inimesed toime oma jultumuselt ennekuulmatu teoga.

Nad asusid ehitama taevani küündivat torni, et selle kaudu taevasse pääseda. Jumal ei võinud aga seda lubada ja ta võttis tarvitusele otsustava abinõu: ta segas torni ehitavate inimeste keeled, mis tõi endaga kaasa täieliku segaduse kogu ehitustegevusse ja põhjustas lõpuks ka selle nurjumise. Suhted jumala ja inimeste vahel halvenesid uuesti niivõrd, et tuli sõlmida veel üks leping. Seekord valib jumal oma lepingukaaslaseks esiisa Aabrami.

Selle järgi, mis Vanas Testamendis Aabramist jutustatakse, ei hiilanud ta eriliste voorustega, olles oma aja harilik karjakasvataja-orjapidaja kõigi karjakasvatajale-orjapidajale tüüpiliste iseloomujoontega. Kuid kõigist inimestest valis jumal välja millegipärast just tema ja sõlmis temaga kahepoolse lepingu. Ka Aabrami järglased — tulevase juudi rahva — valis jumal välja kõigi teiste rahvaste hulgast, kuigi kõik see, mis sellest rahvast piiblis jutustatakse, ei näita sugugi, et ta oleks millegipoolest olnud parem teistest rahvastest. Jumalaga sõlmitud lepingu täitmisse suhtus see rahvas algusest peale vägagi ebatõsiselt.

Inimesed jätkasid patustamist. Soodoma ja Komorra elanikud andusid jälgile pederastia pahele ja jumal hävitas nad, jättes Aabrami palvel ellu ainult tema vennapoja Loti koos kahe tütrega. Tõsi, ka Lotti ei saa pidada eriti vagaks. Piibel jutustab vägagi näotu loo, kuidas Lott joob-

[8] 1. Moos. 8. 21.

nult omaenda tütardega kokku elas ja need temast rasedaks jäid.

Aabramist sai, nagu piibel jutustab, juudi rahva esivanem. Jumal jätkas tema järeltulijate, eriti tema pojapoja Jaakobi soosimist. Jumala ja ema abiga petab Jaakob oma isa ja võtab vennalt Eesavilt esmasündinu õiguse ning seega ühtlasi õiguse pärandile. Jaakobi kaksteist poega saavad kaheteistkümne «Iisraeli suguharu», s. t. kaheteistkümne hõimu esivanemateks. Pärast pikka seikluste rida satuvad kõik kaksteist suguharu Egiptusse orjapõlve.

Väljumine ehk 2. Moosese raamat

2. Moosese raamat kannab nimetust Väljumine. Selles jutustatakse juutide «väljaminekust» Egiptuse vangipõlvest. Nende vabastamiseks võtab jumal ette, nagu jutustatakse Väljumise raamatus, eri toimingu või isegi rea toiminguid. See lugu on juba seoses Moosese tegevusega, kelle jumal valis oma volinikuks juudi rahva juhtimise alal. Moosese kaudu tegi ta oma peamise «seaduse» juudi rahvaga.

Jumal käskis Moosesel nõuda Egiptuse valitsejalt (vaaraolt), et ta vabastaks juudid vangipõlvest. Oli väga raske sundida vaaraod seda tegema, sest jumal tegi arusaamatul põhjusel ise «vaarao südame kõvaks». Pideva surve tõttu, mida jumal Moosese kaudu vaaraole avaldas, lubas vaarao lõpuks juutidel lahkuda. Moosese juhtimisel siirdusid nad «tõotatud maale», mille jumal oli neile lubanud. Selle rännaku algul andis jumal neile Moosese kaudu oma «seaduse». See seadus pidi olema lõplikuks normiks, statuudiks, mille alusel kujunesid vastastikused vahekorrad lepingupoolte — jumala ja inimeste — vahel. Lepingu põhisäte on väljendatud sõnades, millega jumal piibli järgi juutide poole pöördus: «Ja nüüd, kui teie õieti võtate mu sõna kuulda ja mu seadust pidada, siis peate teie minu oma olema kõige rahva seast, sest kõik maailm on minu päralt. Ja teie peate mulle preestrite kuningriigiks ja pühaks rahvaks olema.»[9] Rahvas nõustus jumala ettepanekuga, selle järel andiski jumal oma «seaduse», millest kinnipidamine sai nüüdsest peale tingimuseks, et jumal osutaks juutidele oma soosingut.

[9] 2. Moos. 19. 5, 6.

Selle seaduse nõuded on väga mitmekesised ja real juhtudel puudutavad nad väga väikesi küsimusi. Põhilised neist on formuleeritud «kümnes käsus», kuid peale selle esineb Moosese raamatutes suur hulk igasuguseid juhiseid, millised jumal olevat Moosesele ja viimase kaudu juutidele andnud. Väljumise raamatu ehk 2. Moosese raamatu seitsmes peatükis (25—31) räägitakse jumala kõige üksikasjalisematest juhistest: kuidas ehitada temale pühamut, milliseid ohvreid selles pühamus tuua, kuidas jumalateenistust pidada. Jumal laskub kõige peenematesse üksikasjadesse. «Räägi Iisraeli laste vastu,» ütleb ta Moosesele, «et nad mulle ülestõstmisohvri võtaksid ... Ja see on see ülestõstmisohver, mis teie peate nende käest võtma: kulda ja hõbedat ja vaske, ja purpursinist ja purpurpunast ja kallist linast lõnga, ja kitsevilla, ja punaseid jääranahku, ja tahasnahku ja sitimipuid, õli valguse tarvis, palsameid võidmisõli tarvis, ja magusa lõhnaga rohtusid suitsetamise tarvis, sohamikive ja kive, mis kolude sisse pannakse käisteta kuuekese ja rinnailu tarvis.»[10] Sellele järgneb väga täpne ja väga üksikasjaline juhend, kuidas ehitada pühamut — telki[11] ja laegast (seaduse alalhoidmiseks, teise tõlgenduse järgi aga Jahve enda eluasemeks). Et anda lugejale ettekujutust nende juhendite iseloomust, mis võtavad piiblis enda alla kümneid lehekülgi, toome neist mõned väljavõtted: «Ja nad peavad laeka sitimipuust tegema, poolkolmat küünart pika, poolteist küünart laia ja poolteist küünart kõrge ... Ja pead selle tarvis neli kuldrõngast valama ja panema need tema nelja nurga külge, nõnda et kaks rõngast on tema teisel küljel ja kaks rõngast tema teisel küljel.»[12] Edasi räägitakse laeka kandmise ritvadest, laeka kaanest, «ettepanemisleibade» lauast, lambijalast ja lambist, tahikääridest, pannidest. Täpselt on ette nähtud telgi mõõtmed, haakide ja aasade arv, vaipade ja katete arv ning kuju, lattide, vaheriiete, lauajalgade arv ja mõõtmed. Niisama üksikasjaliselt on projekteeritud ja planeeritud ka ohvrialtar ja telgi õu. Edasi antakse real lehekülgedel juhiseid, kuidas peavad olema riietatud jumalateenistust pidavad preestrid, kuidas peab toimuma ohvritoomise rituaal, kuidas koostada jumalateenistuse

---

[10] 2. Moos. 25. 2—7.
[11] Rändtempel kuni Jeruusalemma templi ehitamiseni. — *Tõlk.*
[12] 2. Moos. 25. 10—12.

ajal toodava suitsuohvri retsepte. Kõik see kokku kuulub jumala ja inimeste vahelise lepingu tingimuste hulka. Ja kogu selle pika instrueeriva jutuajamise tulemusena, mis jumalal Moosesega Siinai mäel oli, andis jumal Moosesele «kaks tunnistuse lauda: need olid kivilauad, jumala sõrmega kirjutatud»[13]. Selle aja jooksul, kui Moosesel toimus vestlus jumalaga, tegid juudid aga rasket pattu: nad kummardasid kuldvasikat ja said selle eest julmalt karistada.

Pärast seda järgnevad Väljumise raamatus telgi ja seaduselaeka ehitamise käigu väga täpne kirjeldus ning juhend, kuidas pidada jumalateenistust ja tuua ohvrit.

Leviit ehk 3. Moosese raamat

Leviit ehk 3. Moosese raamat on tervenisti pühendatud igasugustele kombetalitusi reguleerivatele juhistele ja õpetustele. Nende juhiste mitmekesisus ja üksikasjalisus on lausa hämmastav. Peamine koht nende hulgas on juhtnööridel, mis puudutavad jumalateenistust ja kultust: missugustel elujuhtumitel ja missuguseid loomi tuua ohvriks — millal ohverdada kitse, millal sikku, millal jäära, millal utte, tuvisid, härga (härgvasikat) jne. Paljude lehekülgede ulatuses antakse täpsed eeskirjad selle kohta, kuidas toimetada ohvritoomise rituaali, kusjuures seda tehakse ohvri iga liigi kohta. Näiteks «tänuohvri» puhul, s. t. ohvri puhul, mida tuuakse mitte selleks, et tehtud pattu lunastada, vaid lihtsalt selleks, et jumalaga hästi läbi saada, öeldakse, et ohvri tooja peab «käe oma ohvri pea peale toetama ja selle koguduse telgi ees ära tapma ja Aaroni pojad (s. t. preestrid — *J. K.*) peavad tema vere ümberringi altari peale piserdama. Ja ta peab tänuohvrist tuleohvri Jehoovale tooma; tema rasva, terve saba, mis tema sabaluu küljes, peab ta ära võtma, ja maorasva ja kõik rasva, mis sisikonna küljes on, ja mõlemad neerud ja rasva, mis nende küljes, ja rasva, mis maksa alumises osas, selle peab ta ühes neeruga ära võtma.»[14] Antud juhul tuuakse tänuohvriks lammas. Kui ohvriks tuuakse kits, on menetlus teine ja ka seda kirjeldatakse kõigis üksikasjades. Tõtt öelda, meie ei tunne suurt naudingut neid juhi-

[13] 2. Moos. 31. 18.
[14] 3. Moos. 13. 8—10.

seid esitades, kuid me teeme seda sellepärast, et anda inimestele, kes kunagi ei ole piiblit lugenud, ettekujutust piibli tõelisest sisust.

Leviidi raamatus esitatakse ka põhjused, miks tuleb jumalale ohvrit tuua. Tänapäeva usklikule võib see tunduda imelikuna, kuid selgub, et jumalale meeldib haista kõrbenud liha ja rasva lõhna. Pärast ohvritoomise järjekordse menetluse kirjeldamist märgitakse piiblis harilikult, et ohvriliha teatavad osad ja rasva peab preester ohvrialtari tulel ära põletama ja selle tulemusena saadakse «magus lõhn Jehoovale».[15] Ka siis, kui ohvriks tuuakse nisu, tuleb see õliga üle valada ja ära kõrvetada, nii et ka sellel juhul tekiks kõrbenud rasva ving, mis on «meelepärane Jehoovale».

Edasi järgneb hulgaliselt eeskirju inimeste toidu kohta: mida võib ja mida ei või süüa, ja nimelt millistel juhtudel võib ja millistel ei või. Toiduks lubatakse tarvitada ainult mäletsevate ja paarissõraliste loomade liha. Muide, üksikute näidete esitamisel arvatakse jänes mäletsevate loomade hulka, kuid süüa keelatakse teda seepärast, et ta sõrad (!) ei ole hargnenud. Teatavasti ei kuulu jänes mäletsevate loomade hulka ja sõrgu ei ole tal üldse. Suure hulga loomaliikidest kuulutab piibel roojaseks ja nende tarvitamist toiduks loetakse juudile raskeks patuks ning jumalaga tehtud lepingu jämedaks rikkumiseks.

Edasi järgnevad üksikasjalised hügieenilised eeskirjad: kuidas peab toimima naine pärast sünnitamist, kui verejooks ei lakka; kuidas ära tunda ja ravida leeprat, sammaspoolt, kärna ja muid nahahaigusi. Paljud neist eeskirjadest kajastavad iidsetest aegadest päritud rahvatarkust ja on iseenesest küllaltki otstarbekad. Nii näiteks eeskiri isoleerida leeprahaiged tervetest inimestest ja mõned teised eeskirjad. Kuid kõigil neil sanitaarhügieenilistel eeskirjadel lasub muidugi nende kaugete aegade pitser, mil nad tekkisid, neis on palju naiivset ja lausa ebaõiget; näiteks niinimetatud majaseene tekkimist elamu seintes võetakse kui maja «haigestumist» leeprasse. Sanitaareeskirjade täitmist vaatleb piibel kui tingimust, et inimesed säilitaksid jumalaga hea vahekorra, kui temaga sõlmitud «liidu» tingimust.

Jutustus juutide ajaloo sündmustest on Leviidi raamatus

[15] 3. Moos. 1. 17; 3. 16; 4. 31 jm.

nagu teisteski Moosese raamatutes läbi põimitud manitsustega, kuidas käituda, et saavutada ja säilitada jumala heatahtlikkust. Sellistel juhtudel jutustus harilikult katkestatakse sõnadega: «Ja Jehoova rääkis Moosese vastu ning ütles», mille järel algab õpetlik manitsemine majanduslikel, sanitaarhügieenilistel, juriidilistel, rituaalsetel, sõjalistel, perekondliku moraali ja teistel sarnastel teemadel. Uskliku elu, kes on astunud jumalaga lepingusse, on viimaste peensusteni selle lepingu eeskirjade ja tingimustega reglementeeritud. Inimene ei saa astuda sammugi, ilma et ta peaks mõtlema, kas ta sellega ei riku mõnda jumala poolt antud seaduse eeskirja.

Leviidi raamatus jutustatakse nendest tasudest ja karistustest, mis jumal tõotas juutidele vastavalt lepingu täitmise või mittetäitmise eest. «Kui te mu kommete järgi käite ja mu käskusid peate ning nende järgi teete, siis . . .» Edasi järgnevad kõige ohtramad mitmekesiste hüvede tõotused: küll õigeaegset vihma, küll erakordselt head vilja- ja viinamarjasaaki, küll täielikku kaitset välisvaenlaste ja isegi metsloomade eest («ja ma tahan ära lõpetada teie maalt pahad metsalised») ja absoluutset sõjalist võitmatust («ja viis teie seast peavad sada taga ajama, ja sada teie seast peavad kümmet tuhat taga ajama, ja teie vaenlased peavad mõõga läbi teie ette langema») ja sigivust perekonnaelus. «Ja kui teie ei võta mind mitte kuulda ega teha kõigi nende käskude järgi . . .» Ja nüüd algab kõige kohutavamate ähvarduste seeria: «koledus, tiisikus ja halltõbi», sõjalised lüüasaamised, põud ja ikaldus («ja teie taeva tahan teha kui raua ja teie maa kui vase»), metsloomade kallaletungid, metsistumine ja kannibalism kuni isegi oma lihaste laste söömiseni . . . Niisiis on jumala ja inimeste vahekorrad täiesti selged: kui kuulete minu sõna, annan teile õnneliku elu, kui ei kuule, siis süüdistage iseennast, siis nuhtlen teid kõige julmemal kombel. Tõsi küll, jääb arusaamatuks, miks jumal osutab seesugust erilist huvi juutide vastu. Teiste rahvaste saatus kujuneb sõltuvalt väga mitmekesistest põhjustest, eelkõige sellest, kuidas nad ise suudavad luua endale sobivad elutingimused; juudi rahvas aga peab kuulama ainult jumala sõna, jumal ise teeb juba kõik oma rahva heaks. Kordame veel, et juutide sellist erandlikku olukorda ei selgitata ega motiveerita piiblis millegagi, kuigi kogu esitus on allutatud sellele lähteprintsiibile.

Tegelikult on kogu Vana Testament üles ehitatud näidetele, mis illustreerivad seda, kuidas jumal tasub juutidele lepingust ustavalt kinnipidamise eest ja kuidas ta neid karistab lepingu rikkumise pärast. Karistada aga tuleb pahatihti, sest inimesed avaldavad jumala vastu imelist tõrksust ja alatasa muud ei teegi, kui astuvad ta nõudmistest üle.

Numbrid ehk 4. Moosese raamat

Pääsenud Egiptuse vangipõlvest, hakkavad juudid igal võimalikul juhul, väiksemagi raskuse puhul, jumala peale nurisema, kritiseerima jumala voliniku Moosese tegevust, kummardama teisi jumalaid, rikkuma jumala keeldu abielluda teisest rahvusest naistega jne. Eriti palju on selliseid lugusid Numbrite ehk 4. Moosese raamatus.

Üsna piltlikult jutustatakse piiblis, kuidas mööda Põhja-Araabia kõrbet liigub Egiptusest ümberasujate tohutu hord — ainuüksi mehi on üle kuuesaja tuhande inimese! Nad liiguvad edasi koos naiste, laste, kariloomade, kogu oma varaga, kokkupandud telkide, egiptlastelt kokkuvarastatud esemetega . . . Neid juhib jumala isiklik usaldusmees Mooses, kellele on antud juhised, kuidas jõuda tõotatud maale, Kaananimaale, mida jumal on tõotanud anda juudi rahva igavesse valdusse. See maa on muinasjutuliselt rikas: piima ja mett voolab seal nagu vett. Kolonni ees liigub püha laegas, milles elab jumal ise. Päeval asub laeka kohal kogu aja pilv, mis näitab kõigile suunda, öösel täidab seda ülesannet tulesammas. Toidu eest ei ole vaja muret tunda, sest igal hommikul on ümberasujate kasutuses vajalik hulk taevamannat, mis oma maitselt meenutas mesikooki, nagu jutustab piibel ühes kohas, või õlikooki, nagu räägitakse teises kohas. Igasugusel põhjusel pöördub Mooses nõu saamiseks jumala poole ja jumal annab talle nõu kõige konkreetsemal viisil, ning juudid näevad iga päev kõige veenvamaid tõendeid, et neid juhib Kaananimaale kõigevägevam jumal, kes kaitseb neid igal sammul. Mida võib veel soovida? Kuid see rahvas on kangekaelne ja jonnakas, ta leiab kergesti põhjusi selleks, et oma jumalale vastu hakata.

Järsku tüdinesid nad näiteks manna söömisest ja tõstsid mässu, nõudes liha. Jumal andis neile seda — laskis tuulel mere poolt kokku ajada tohutu karja vutte, kuid samal

ajal solvus ise oma närvetute laste pärast nii rängasti, et ei lasknud neil isegi isu täis süüa: «Liha oli alles nende hammaste all, see ep olnud veel mitte ära lõppenud, siis süttis Jehoova viha põlema rahva vastu, ja Jehoova lõi rahvast väga suure nuhtlusega.»[16]

Järgmiseks asjaoluks, mis põhjustas mässu jumala vastu, olid maakuulajate teated Kaananimaast, kuhu juudid siirdusid. Maakuulajad kinnitasid sõnumeid rikkast ja viljakandvast maast, kuid teatasid ühtlasi, et seal elavad tugevad ja vaprad rahvad, kellest on raske jagu saada. Seda kuuldes lõi jumala äravalitud rahvas kõige häbiväärsemal kombel kartma, vaatamata sellele, et talle oli lubanud oma abi kõige vägevam jumalate hulgast. Juutidel oli juba kavatsus Egiptusesse tagasi pöörduda, kaks maakuulajat, kes tõid tõotatud maast soodsaid teateid, oleksid nad aga peaaegu kividega surnuks loopinud.

Selline jultumus pahandas jumalat rängasti. Alguses tahtis ta kogu juudi rahva viimaseni ära hävitada, jättes ellu ainult Moosese, et tema kaudu «teha» uus rahvas, kuid Mooses liigutas teda oma palvetega niivõrd, et ta seda ei teinud. Aga kuritegu ei võinud jääda siiski karistamata ja seepärast otsustas jumal rahvast mitte kohe Kaananimaale viia, vaid lasta tal nelikümmend aastat hulkuda mööda kõrbet, et alles patustajate järeltulijad näeksid tõotatud maad. Ja nii algaski juutide rändamine mööda kõrbet, mis kestis nelikümmend aastat, tulvil samalaadseid juhtumeid: jumalast taganemine, julm karistamine, kahetsemine... ja uuesti taganemine jumalast! Isegi Mooses sai ise tunda jumala karistust: ta pidi surema enne Kaananimaale jõudmist...

Teine seadus ehk 5. Moosese raamat

Moosese viimane raamat — Teine seadus kujutab endast eelmiste raamatute omapärast kokkuvõtet. Peaaegu kogu raamatu võtab enda alla Moosese kõne, mille ta olevat pidanud iisraeli rahvale enne Jordani jõest üleminekut ja tõotatud maale saabumist.

Nelikümmend aastat pärast kõrbes rändamise algust meenutab Mooses inimestele uuesti jumala käsku, loeb uuesti üles selle käsu tingimused ja nõudmised, tuletab uuesti meelde tasu, mis ootab sõnakuulelikke, ja hirm-

[16] 4. Moos. 11. 33.

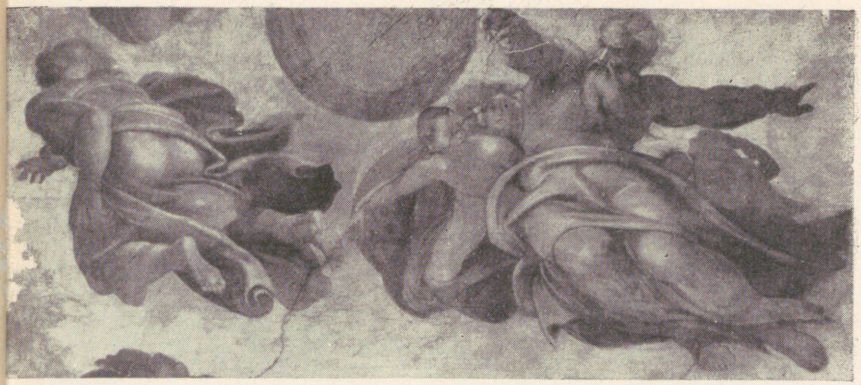

Geniaalne itaalia kunstnik B. Michelangelo (1475—1564) jäädvustas piibli müüdid maailma ja inimese loomisest kogu nende naiivsuses. Täielikus kooskõlas piibli fantastilise sisuga kujutas ta jumalat habemiku vanamehena, kes lendab maailmaruumis teiste üleloomulike olendite saatel ja paigutab taevakehi neile määratud kohtadesse. P i l t i d e l: Sixtuse kabeli laemaali detailid Päikese ja Kuu ning esimese inimese Aadama loomisest.

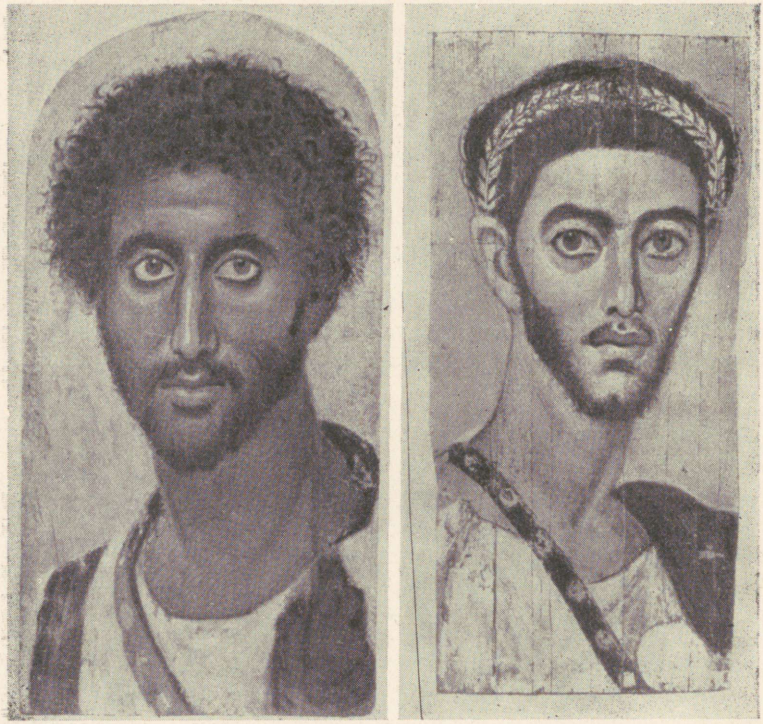

Kristuse välise kuju loomisel kasutasid kunstnikud oma fantaasia kõrval ka eeskujusid varasemast kunstiloomingust. Juuresolevail piltidel näeme vasakul egiptuse noormehe, paremal kreeka sõduri portreed, mis on pärit II sajandist m. a. j. Mõlemad puule maalitud portreed leiti Faijumi katakombidest.

said karistusi, mis saavad osaks tõrksatele. Ühed ja samad manitsused korduvad mitu korda. Milliste peensusteni minnakse Vanas Testamendis, võib näha kas või sellest, et üks õpetus puudutab... kõhu tühjendamise korda. Muidugi on Teise seaduse raamatus ka teistsuguseid ettekirjutusi, mis kajastavad selle aja sotsiaalset olustikku. Sellega seoses märgime kas või ettekirjutust seitsmenda aasta kohta: iga kuue aasta tagant käsib piibel võlad kustutada ja orjad vabaks lasta. Kuid see on kohaldatav ainult samausuliste suhtes.

Vana Testamendi eelmiste raamatutega võrreldes leiame Teise seaduse raamatus iseloomuliku muutuse kultuse küsimustes. Esmakordselt määratakse kindlaks, et jumala teenimine peab toimuma ainult ühes, keskses kohas ja et kõik kohalikud pühamud — altarid, tulbad, pühad metsasalud, ohvrilauad — tuleb täiesti kaotada. Sellest järgnes muuhulgas see, et kõik lugematud ohvrid karja ja muude väärtuste näol tuli tuua leviitide keskselе rühmale — preestritele, kes olid koondunud kogudusetelgi ümber. See küsimus, et kultus Teises seaduses tsentraliseeriti, omab piibli ajaloo selgitamisel suurt tähtsust. Me pöördume edaspidi veel selle juurde tagasi.

Teises seaduses formuleeritakse veel kord lepingut jumala ja inimeste vahel. Tehakse isegi katset seletada, miks valis jumal nimelt juudid selleks, et nendega sõlmida lepingut: «Mitte sellepärast, et teid enam on kui kõiki muid rahvaid, pole Jehoova teid nii väga armastanud ja teid välja valinud, sest teie olete vähem kõigi rahvaste seast, vaid sellepärast, et Jehoova teid armastas ja et Jehoova tahtis vannet pidada, mis ta teie vanematele oli vandunud...»[17] Sellest seletusest ei selgu siiski peamist: miks jumal armastab just neid ja miks ta andis vande just nende vanematele, seda enam, et samas Teises seaduses loetleb jumal Moosese suu läbi kõik solvamised, mis temale, jumalale, on juutide poolt osaks saanud, kõik sõnakuulmatuse, nurisemise ja mässu juhud.

Nagu juba tähendatud, sureb Mooses, enne kui juudid jõuavad tõotatud maale. Moosest asendab Joosua. Juudid valmistavad ette jõest üleminekut ja Kaananimaa pinnale astumist. Sellega lõpeb Teise seaduse raamat ehk 5. Moosese raamat ja seega kogu Pentateuh.

---

[17] 5. Moos. 7. 7, 8.

Joosua raamat

Selles jutustatakse, kuidas juudid ületasid Jordani jõe ja vallutasid Kaananimaa. Selle loo tähtsamad momendid on seotud jumala vahetu vahelesegamisega sündmuste käiku. Jordani jõest olevat juudid läinud üle mööda kuiva maad, sest jumal olevat peatanud jõe voolu ja vesi olevat seisnud müürina, jättes jõesängi paljaks. Jeeriku kindluse vallutamatud müürid aga varisevad iseenesest kokku piirajate pasunahelide ning tugevate hüüete mõjul. Võit järgneb võidule, kuni lõpuks kogu Kaananimaa on juutide võimuses. Näib, et jumala poolt on täidetud kõik lepingu tingimused: ta oli andnud juutidele mitte ainult lubatud («tõotatud») maa, vaid ka selle elanike kogu vara, riisudes need puupaljaks. Kuid rahvas jätkab lepingu rikkumist. Pärast Joosua surma olid juudid jumalale truud ainult niikaua, kuni elasid inimesed, kes mäletasid Kaananimaa vallutamise lugu.

Kohtumõistjate raamat

Selle eest, et juudid pärast Joosua surma reetsid jumal Jahve ja hakkasid teenima paganlikke jumalaid Astartet ja Paali, andis Jahve nad Mesopotaamia kuninga Kuusan-Risataimi võimusesse. Päästja ilmus Otnieli näol, kes sai jumala abiga Kuusan-Risataimi üle võidu ja vabastas juudid. Kuid niipea kui Otniel suri, «võtsid Iisraeli lapsed veel kurja teha Jehoova silma ees». Selle eest andis jumal nad Moabi kuninga Egloni kätte. Siis ilmus päästjana Eehud, kes tappis Egloni ja vabastas juudid. Kui suri Eehud, «võtsid Iisraeli lapsed veel kurja teha Jehoova silma ees». Seekord oli karistajaks Jaabin, «Kaanani kuningas, kes valitses Haatsoris» ja kes «pigistas Iisraeli lapsi vägevasti kakskümmend aastat». Kuid seekord päästis juudid naisprohvet Debora. Siis järgnes järjekordne taganemine jumalast ja orjapõli midjanite juures, keda jumalast saadetud Kiideon mõne aja pärast võitis. Kuid muidugi, kui Kiideon suri, «siis võtsid Iisraeli lapsed jälle hoora kombel Paale taga hoida, ja panid enestele Paal-Periti jumalaks»[18].

Nõnda kestis see kaua ja üksluiselt kogu kohtumõistjate ajajärgul, tähendab juhtide ajajärgul, kes valiti sõjaajaks ja kellel rahuajal ei olnud muid ülesandeid kui

[18] Kohtumõistjate raam. 8. 33.

lahendada tülisid oma kaasmaalaste vahel. Kohtumõistjate raamatus jutustatakse nende juhtide tegevusest sõja- ja rahuajal, kusjuures iga ajaloolist sündmust ei kirjeldata jällegi mitte kui sündmust omaette, vaid kui episoodi jumala ja inimeste vaheliste keeruliste ning segaste suhete ajaloos. On arusaadav, et sellisel viisil võtab iga täiesti loomulik sündmus üleloomuliku ja fantastilise ilme.

Selline toon läbib ka nelja Kuningate raamatut[19].

Kuningate raamatud

Juutide ja jumala vahelise lepingu ajalugu — kuidas jumal soosis juute, kuidas juudid teda reetsid ja kuidas ta neid selle eest karistas, — kirjeldatakse fantastilises vormis Kuningate raamatutes[20], alates vana-juudi riigi tekkimise momendist kuni selle riigi lagunemiseni Assüüria ja Baabüloni hoopide all.

Oli käimas heitlus vaenulike vilistite suguharudega, kes tulid toime isegi sellega, et nad rööviSid juutide kõige tähtsama reliikvia — «seaduselaeka», viisid selle oma linna Asdodi ja seadsid ta seal jumala Taagoni templis Taagoni kuju kõrvale üles. Jumalad ei sobi aga omavahel, öösiti toimuvad rüselemised, mis lõpevad muidugi juutide jumala Jahve võiduga. Selgub, et juba esimesel hommikul on Taagon ümber tõugatud. Ta asetatakse endisele kohale tagasi, kuid järgmisel hommikul on ta jälle maas, kusjuures alles on ainult keha, kuna pea, käed ja jalad on raiutud ära.[21] Tundes muret oma jumala pärast, keda juutide jumal Jahve nii rängalt solvas, olid vilistid sunnitud laeka Taagoni templist ära koristama. Üldse põhjustas laeka viibimine vilistite maa-alal viimastele suuri kannatusi: Jahve rabas neid raskete haigustega (paisetega ihul) ja hiirtega, kes laastasid maad. Püüdes hädast vabaneda, saatsid vilistid laeka ühest linnast teise, kuid mitte kusagil ei tahtnud elanikud seda hoida, tundes hirmu paisete ja hiirte ees. Jahvele toodi ohvrit (viis kuldpaiset ja sama arv kuldhiiri) ja laegas saadeti vankril, mille ette oli rakendatud kaks esmakordselt poeginud lehma, suure auga juutidele tagasi.

[19] Eestikeelses piiblis kahte Saamueli ja kahte Kuningate raamatut. — *Tõlk.*

[20] Eestikeelses piiblis Saamueli ja Kuningate raamatutes. — *Tõlk.*

[21] 1. Saamueli raam. 5. 4.

Edasi järgneb jutustus sündmustest, mis olid nähtavasti leidnud aset ajaloos. Esmakordselt kerkivad muistsete juutide juures esile kuningad, alguses Saul, siis Taavet ja Saalomon.

Jahve volinik prohvet Saamuel «võiab» Sauli kuninga-ametisse. See esialgu «kõnnib jumala palge ees» ja kõik on korras. Siis aga sooritab kuningas raske patu: mitte jõudes ära oodata Saamueli, kes ei tulnud kokkulepitud ajal ohverdama, toob ta ise jumalale ohvri. See kujuneb saatuslikuks kogu Sauli valitsemisele. Ilmus Saamuel ja kuulutas talle, et sellise pattulangemise tõttu «ei pea su kuningriik mitte seisma jääma». Kuningas aga jätkab tegude sooritamist, mis tänapäeva inimese silmis ei näi kuritegudena, kuid piibli autorite arvates väärivad hirmsaid karistusi. Ja siin ilmub ajaloolisele areenile tulevane kuningas Taavet.

Taaveti tegelikus elukäigus, nagu piibel seda valgustab, on palju vastuolulist. Me peatume neil vastuoludel edaspidises käsitluses, praegu aga püüame välja selgitada sündmuste arengu üldjooni, nii nagu neist sündmustest jutustab piibel.

Taaveti populaarsus rahva hulgas üha kasvab, Sauli populaarsus aga kahaneb. Kuningas teeb katset Taavetit tappa, kuid viimase päästab kuninga poeg Joonatan. Rea aastaid varjab Taavet end koos salga oma pooldajatega Sauli eest Lõuna-Palestiina mägedes ja kõrbetes. Lõpuks astub ta vilistite kuninga Aakise teenistusse. Tõsi küll, ta petab viimast ja teeseldes sõttaminekut juutide vastu, hävitab teisi rahvaid, kusjuures «Taavet ei jätnud ellu meest ega naist»[22]. Jutustuse käigust võib järeldada, et selline Taaveti julmus oli jumalale vägagi meelepärane.

Päeval enne otsustavat lahingut vilistitega küsib Saul oma saatuse kohta nõu vanalt nõialt, kes elab Een-Tooris («Een-Toori nõid»). Nõid kutsub välja juba surnud prohveti Saamueli varju ja see teatab Saulile, et ta tapetakse homme. Ennustus täitub ja vabanenud troonile astub varsti Taavet.

Üldiselt kujutatakse Taavetit piiblis Jahve ustava järelkäijana, «kes kõnnib tema palge ees» ja kellel on seepärast suur edu. Ta hävitab kõik, keda prohvetid Jahve nimel käsivad hävitada. Ta peab võidurikkaid sõdu kõigi

[22] 1. Saamueli raam. 27. 11.

välis- ja sisevaenlastega, vallutab Jeruusalemma linna jebustelt ja teeb selle juudi riigi pealinnaks. Ta demonstreerib rahva ees ülimat andumust Jahve kultusele: loobudes kõigest väärikusest, mis tal pidi olema kui kuningal ja elatanud inimesel, «kargleb ja hüpleb» ta seaduselaeka ees. Ta koostab Jahve auks hümne ja oode ning laulab neid, saates ise end mitmesugustel muusikariistadel.

Pärast Taaveti surma saab Jahve ja prohvetite heakskiitmisel kuningaks tema poeg Saalomon. Piiblis kirjeldatakse Saalomoni valitsemist kõige uhkemates ja eredamates värvides. Saalomon ise on kõige targem inimene. Ta püstitab uhkeid ehitisi, kõigepealt kuulsa templi Jeruusalemmas. Piiblis kirjeldatakse Saalomoni templit kõigis üksikasjades — eeskoda, võreaknaid, «mis sissepoole laienesid», kolme korrusega juurdeehitust, hoone sisemuse seedrilaudadest vooderdist, küpressilaudadest põrandaid, õlipuutüvedest valmistatud keerubeid. Sama üksikasjaliselt kirjeldatakse Saalomoni poolt ehitatud kuningalossi. Piiblis leidub vihjeid sellele, et need hooned läksid rahvale palju maksma, kellele pandi peale erakordselt rasked koormised ja andamid. Sel kombel hangitud sissetulekud ei läinud nähtavasti mitte ainult ehituskulude katteks, vaid ka lihtsalt kuninga rikastamiseks, sest piiblis rõhutatakse Saalomoni tarkuse kõrval tema rikkust. Kuningas omandab suure hulga kõige hinnalisemaid kuld- ja hõbeasju ning kalliskive. Eriline nõrkus on tal hobuste vastu, keda ta veab mitmesugustest maadest sisse tuhandete kaupa. Kuid veel rohkem kui hobuseid armastab ta naisi. Tema haaremis on mitte rohkem ega vähem kui seitsesada naist ja kolmsada konkubiini, liignaist. Siin peitubki tema eksimiseallikas Jahve vastu.

Piibel ei mõista hukka Saalomoni muinasjutulist armastust naiste vastu, sellest räägitakse kui normaalsest nähtusest. Halb on ainult see, et need naised, kellega Saalomon elab, on võõramaalased, nad kummardavad võõraid jumalaid ja Saalomon langeb koos nendega patu sisse, sest ta ei teeni mitte üksi Jahvet, vaid käib ka «siidonite jumala Astarte järel ja ammonite läiluse Milkomi järel». Karistuseks otsustas jumal seepärast Saalomoni pärijalt osa riiki ära võtta, ja kui Saalomon suri, langes ta riik kaheks osaks — Juudamaaks ja Iisraeliks. Esimene neist ühendas ainult kahte suguharu (hõimu) — Juuda ja Benjamini, teine — ülejäänud kümmet suguharu. Juudamaa

kuningaks sai Saalomoni poeg Rehabeam ja Iisraeli kuningaks keegi Jerobeam, kes pani aluse iisraeli kuningate dünastiale.

Muistse juudi riigi lõhestumine Juudamaaks ja Iisraeliks on reaalne ajalooline fakt, nagu seda on ka mõned teised Kuningate raamatutes valgustatud sündmused, mis on seoses Taaveti, Saalomoni ja nende järglaste tegevusega. Nende ajalooliste sündmuste kirjeldamisel ei pääseta piiblis muidugi mööda legendaarsete ja fantastiliste elementide tugevast lisandist.

Piibli edaspidises tekstis võtavad üha rohkem ruumi jutustused prohvetite tegevusest, kelle osa juutide selle perioodi poliitilises ja usulises elus, nagu on teada ajaloolistest allikatest, tõesti tugevasti suurenes. Kuid just siin annab end erilise jõuga tunda piibli jutustuse usulis-fantastiline iseloom.

Üksikasjaliselt jutustatakse prohvet Eelija ja tema järglase Elisa elust ja imetegudest. Eelija võistleb Paali arvukate prohvetitega (nelisada viiskümmend meest) ja teeb nad naeruväärseks: sooritab kergesti imeteo, millega teised ei tule kuidagiviisi toime. Lõppeks viib ta oma lihtsameelsed võistlejad Kiisoni jõe äärde ja tapab seal kõik nelisada viiskümmend meest. Tõsi küll, kui jumalavallatu kuninganna Iisebel tahab selle eest Eelijat ennast tappa, põgeneb see ja ei soorita millegipärast imetegusid, mis oleksid teinud Iisebeli kahjutuks. Kõiges muus on Eelija peaaegu kõikvõimas: ta teeb surijaid terveks, kutsub esile vihma, ületab Jordani jõe mööda vett, nagu oleks see kuiv maa jne. Lõpuks võtab jumal ta elavalt taevasse. Siis algab Elisa tegevus. Elisa sooritab veelgi rabavamaid imetegusid: äratab surnuid ellu, toidab kahekümne väikese koogiga sada inimest, ravib pidalitõvest ja vastupidi — nakatab pidalitõvega neid, keda ta otsustab karistada.

Üksteise järel vaheldusid Juudamaa ja Iisraeli kuningad. Ühed surid loomulikku surma, teised tapeti võistlejate poolt, kolmandad tõugati troonilt, aga jäeti ellu. Kuid kõigil juhtudel näeb piibel selles Jahve kätt ja tema otsest korraldust, mis antakse edasi ja täidetakse prohvetite kaudu. Ning alati selgub, et see kuningas, kelle saatus lõppes kurvalt, patustas eriti palju Jahve vastu, esmajoones muidugi sellega, et ta kummardas võõraid jumalaid ja ei hävitanud küllaldase verejanuga teistest rahvustest inimesi, kes teenisid teisi jumalaid; kõige selle eest saigi ta

karistuse. Piiblis jutustatud faktide suurest hulgast, milledest osa on ajaloolised, osa ilmselt väljamõeldised, tõstame esile ühe teate, millel on piibli teksti kogu ajaloo väljaselgitamisel suur tähtsus.

Juudamaa kuninga Joosija valitsemise ajal, nagu jutustatakse 2. Kuningate raamatus ja 2. Ajaraamatus[23], leidis ülempreester Hilkija Jeruusalemma templis Seaduseraamatu, mida kõik, kõigepealt kuningas Joosija ise, pidasid pühaks raamatuks, mille oli üles kirjutanud Mooses jumal Jahve sõnade järgi. Suure rahvahulga juuresolekul loeti see viivitamata valjusti ette, ja sellest ajast peale hakkasid juudid seda pidama jumala vahetuks manitsuseks jumalakartlikule elule, Jahvega sõlmitud lepingu täitmisele. Palume lugejat seda asjaolu meeles pidada, sest käsitluse edaspidises käigus piibli teksti ajalugu vaadeldes pöördume selle juurde tagasi.

2. Kuningate raamatus jõutakse jutustusega kuni mõlema juudi riigi hukkumise momendini. Iisrael langeb Assüüria suurriigi hoopide all, ja vähe hiljem, Baabüloni poolt võidetuna ja rüüstatuna, hukkub ka Juudamaa. Mõlemal juhul viivad võitjad vangi elanikkonna ladviku, «maa vägevad».

Paralipomena ehk Ajaraamatud

Kahele Saamueli ja kahele Kuningate raamatule järgnevad Vanas Testamendis kaks Paralipomena raamatut ehk Ajaraamatut[24]. Nendes valgustatakse juudi rahva ajalugu uuesti samast vaatevinklist — juudi rahva ja jumala vaheliste vastastikuste suhete seisukohalt.

Ajaraamatud annavad selle ajaloo lühikese ülevaate alates Aadamast kuni vangipõlveni Baabülonis ja isegi kuni repatrieerumiseni kuningas Kürose käsul. Jutustus toimub Ajaraamatutes ja Kuningate raamatutes rööbiti, kuid mõlema allika vahel on siiski ka küllalt tõsiseid erinevusi ja lahkuminekuid. Põhierinevus nende vahel seis-

---

[23] 2. Kuningate raam. 22. ja 2. Ajaraamat 34.

[24] Kreeka interpreedid, tõlgendajad, nimetasid neid raamatuid kreeka keeles *Paralipomena*, s. t. väljajäetud, vahelejäetud asjad, sest teataval määral nad täiendavad sündmusi, milledest räägitakse Saamueli ja Kuningate raamatutes. Juudid nimetasid neid *Dibre Haijamim* — päevade sõnad ehk kroonikad. Vastavalt sellele kannavad nad eestikeelses piiblis nimetust «*Ajaraamatud*». — *Tõlk.*

neb Ajaraamatute eriti vaenulikus suhtumises Iisraeli riiki — autor püüab temast üldse mitte rääkida. Teise Ajaraamatu 13. peatükis leiduv jutustus sõjast Juuda kuninga Abija ja Iisraeli kuninga Jerobeami vahel lõpeb teatega, et otsustavas lahingus kaotas Iisrael mitte rohkem ega vähem kui «viissada tuhat väljavalitud meest». Ja pärast seda teadet ei räägita Iisraelist enam midagi.

Esra ja Nehhemja

Nendes raamatutes kandub piibli jutustus juba sellesse ajajärku, millal Pärsia poolt võidetud Baabüloni kuningriik lagunes.

Pärsia kuningas Küros lubas[25] Baabülonis vangipõlves viibivatel juutidel tagasi kodumaale pöörduda. Mõne aja pärast pöörduvadki kodumaale tagasi uued väljasaadetute rühmad, kes Serubaabeli juhtimisel hakkavad Jahve templit taastama. Ületades igasuguseid raskusi, viivad nad ehituse lõpule. Mõne aja pärast saatis uus Pärsia kuningas Artaxerxes Juudamaale oma volinikud, alguses Esra, hiljem Nehhemja, tehes neile ülesandeks võtta valitsemine enda kätte. Esra ja Nehhemja leiavad Palestiinas eest järgmise pildi: kohalejäänud juudid ja nende järeltulijad ei ole säilitanud oma rahvuslikku ja usulist eraldatust, suurem osa neist on abiellunud muulastest naistega, Jahve kultusest ei peeta kinni, isegi keel on hakanud segunema teiste keeltega. Jumala ja Pärsia kuninga Kürose nimel hakkavad Esra ja Nehhemja korda looma. Abielud muulastest naistega kuulutatakse tühistatuks, naised ja nende poolt sünnitatud lapsed pagendatakse; Jahve kultus taastatakse kõigi tema tseremooniatega, ohvritega, «põletamisohvritega» jne. Jeruusalemma linna ümbritsev kõrge müür taastati ja ta ehitust täiendati, võõramaalastel keelati linnatulek kategooriliselt, et juutidel ei oleks ahvatlust läbikäimiseks väärjumalate kummardajatega. «Ja Iisraeli sugu lahutas enese kõige võõra maa rahva laste seast.»[26]

Ja lõppeks kuulutasid Esra ja Nehhemja rahvale välja «Moosese seaduse». Selle järgi otsustades, et seaduse

[25] Kürose edikt on võltsing. Tegelikult mingisugust luba ei antud. Repatrieerumine oli pikaajaline protsess, mille tempo sõltus Pärsia riigi poliitilistest ja majanduslikest oludest. — *Toim.*

[26] Nehhemja 9. 2.

lugemine kestis seitse päeva «aovalgest kuni keskpäevani», pidi see olema Pentateuhi põhiline osa. Hiljem viidi kogu elukorraldus Juudamaal kooskõlla «Moosese seaduse» nõudmistega. Juhime lugeja tähelepanu sellele, et piibel seob just Esra tegevusega sellise fakti nagu «Moosese seaduse» väljakuulutamine. Edaspidi, kui me vaatleme piibli teksti ajaloo küsimust, peame selle juurde tagasi tulema.

Jesaja, Jeremija, Hesekieli raamatud

Kirik peab neid raamatuid prohvetite raamatute hulgas kõige tähtsamateks. Kuigi kristlikus kaanonis on nad paigutatud märksa tahapoole kui Esra ja Nehhemja raamatud, jutustatakse siin neist sündmustest, mis olid leidnud aset varem kui Esra ja Nehhemja juures valgustatud sündmused. Jesaja raamatu alguses ennustatakse alles Baabüloni vangipõlve, Jeremija raamat langeb just Baabüloniga peetava sõja ajajärku ja Hesekiel viibis ise Baabülonis vangis. Tõsi küll, ka Jesaja raamatus leiame otseseid vihjeid Pärsia kuningale Kürosele, kes elas palju hiljem pärast sündmusi, mida kirjeldatakse Jesaja raamatu põhilistes peatükkides. Mida see näitab, sellest räägime edaspidi seoses piibli raamatute ajaloo analüüsiga.

Igal üksikul neist kolmest prohvetite raamatust on oma iseloomulikud jooned. Jesaja raamat paistab silma oma kõrge kirjandusliku meisterlikkusega, Jeremija raamatus tõmbavad endale tähelepanu raevunud sajatused, ja võib isegi öelda, kirjutuse tooni omapärane religioosne hüsteerika. Hesekieli raamatus leidub rohkem kui teistes prohvetite raamatutes uduseid ja seoseta ilmutusi, tumedaid mõistukõnesid. Oma olemuselt aga kõigi kolme raamatu sisu põhiliselt ühtub, seepärast vaatleme neid koos.

Põhiline osa kuulub neis raamatutes paljastustele ja süüdistuskõnedele. Prohvetid süüdistavad juute kõigis võimalikes pattudes, kõigepealt aga taganemises Jahvest ja võõraste jumalate kummardamises. Äärmiselt paljusõnaliselt, suure hulga kordumistega toonitavad prohvetid üht ja sama motiivi: Jahve viis juudid Egiptusest välja, andis neile maa, kus voolab piima ja mett, tegi kõik, mis vähegi võimalik, osutas neile oma armastust, kuid juudid reetsid teda lakkamatult ja reedavad ikka edasi. Prohvetid võrdlevad suhteid jumala ja juudi rahva vahel suhetega

armastava mehe ja liiderliku naise vahel, kes igal sammul petab oma meest.

Prohvetid ütlevad oma kuulajate ja lugejate aadressil hirmsaid needusi. Nad kinnitavad, et Jahve maksab juudi rahvale kätte niisugusel viisil, et kogu maailma rahvad jahmatavad. Jeremija tõotab «valitud rahvale» nelja liiki nuhtlusi: «mõõga neid tapma ja koerad neid lohistama, ja taeva linnud ja maa lojused neid sööma ja hukkama».[27] Kuid peamise karistusena toovad kõik prohvetid esile mõõga. Nad näevad Assüüria ja Baabüloni suurriikides Jahve karistavat kätt.

Jesaja raamatus kirjeldatakse eredates värvides Assüüria tulevase paratamatu kallaletungi pilti, kusjuures see kallaletung olevat vaid Jahve tahte täitmine. Ka Jeremija kirjeldab sama heidutavates värvides Baabüloni relvade võimsust ning kutsub rahvast üles, et see ei mõtlekski vastupanule, vaid alistuks alandlikult vallutajatele, sest nende kaudu tegutseb jumal.

Kui välisvaenlased on Jahve käes vaid tööriistaks, siis ei ole mitte ainult asjatu, vaid isegi patt neile vastupanu osutada. Jesaja, eriti aga Jeremija nõuab juutidelt täielikku alistumist vallutajatele. Kui Baabüloni sõjavägi Jeruusalemma sisse piiras, katsus Jeremija ümberpiiratuid veenda, et nad vaenlase poole üle läheksid.[28] Ta püüdis seda ise teha, kuid ta tabati. Seepärast ei pruugi imestada, kui babüloonlased pärast linna vallutamist Jeremija kohe vabastasid, käitudes temaga kõige armastusväärsemal viisil.

Lühidalt, kõik kolm prohvetit kutsusid juute üles tõrkumata ja nurisemata taluma kõiki hädasid, sest need on Jahvelt saadetud karistused. Siis aga, kui nad lakkavad pattu tegemast, kui nad lõpetavad «hooramise» võõraste jumalatega ja hakkavad tõrkumata ja täpselt täitma kõiki Jahve kultuse nõudeid, siis saabub päästmine. Jahve on karm, kuid ühtlasi armuline. Ta ei unusta oma rahvast ja varem või hiljem tuleb talle appi. Iisrael päästetakse, juudid tõstetakse üle kõigi teiste rahvaste ja üldse algab õnnelik aeg. Jesaja kirjeldab seda aega kõige ahvatlevamates värvides kui üldise rahu ja hüvangu aega.

Piibli tekstist ei ole täiesti selge, kas mõeldakse siin

[27] Jeremija 15. 3.
[28] Jeremija 21. 8, 9.

ainult juudi rahva või kõigi inimeste hüvangut ja õnne. Senini vaadeldi Vanas Testamendis juudi rahvast kui ainsat väljavalitud rahvast. Kuid Jesaja juures kõlavad mõnikord juba teised toonid. Pärast igasuguseid nuhtlusi ja hädasid, mida ta Egiptusele kuulutab, ennustab ta talle pöördumist tõelisse usku. Sama peab sündima ka Etioopia ja Assüüriaga.

Seesama Jesaja räägib, et sel päeval, mil saabub päästmine, ühinevad Iisrael ja Juuda, kes sööstavad siis ühisel jõul teiste rahvaste kallale. «Nad lendavad vilistite õlale õhtu poole ja riisuvad ühtlasi Hommikumaa rahvast; nad pistavad oma käe Edomi ja Moabi külge, ja Ammoni lapsed kuulavad nende sõna.»[29] Tõsi küll, öeldakse, et «võõrad heidavad ühte nendega ja jäävad kampa Jaakobi kojaga», kuid samas järgneb seletus, et «Iisraeli koda saab nad Jehoova mulla peal orjeks ja ümmardajaiks ja võtavad vangi need, kes neid enne vangi võtsid, ja valitsevad nende üle, kes neid sundisid»[30]. Ja nimelt siis algab maa peal üldine õnn, siis algab üldise rahu valitsus: «Ja hunt elab ühes tallega, ja panter lesib kitsetallega, ja vasikas ja noor lõukoer ja nuumveis on üheskoos, ja väike poisike ajab neid»[31]. Kes juhib aga inimkonna sellesse ihaldatavasse olukorda? Muidugi jumal Jahve, kuid mitte oma käe läbi, vaid oma saadiku, oma salvitu kaudu.

Jesaja räägib võsust, «mis võrsub Iisai kännust», s. t. Taaveti soost, ja kes saab juudi rahva juhiks, päästjaks, messiaseks. Võsu, võrse tähendab heebrea keeles «netser». See sõna sai hiljem igasuguste ümbertegemiste osaliseks ja võttis sõnakuju «Naatsareus», millega Uues Testamendis nimetatakse Kristust. Teises kohas ennustab Jesaja päästja sündimist, keda nimetatakse Immanueliks. Ka sellele kohale viitavad edaspidi Uue Testamendi autorid.

Et kiirendada messiase tulekut, soovitavad prohvetid juutidel olla ustavad Jahvele. Kuid milles see ustavus peab seisnema, ei ole täiesti selge. Kolmes vaadeldavas prohvetite raamatus leiame selles küsimuses kaks lahkuminevat joont. Ühest küljest räägitakse Jesaja juures sellest, et kõige tähtsam ei ole ohvritoomine ja kultuse formaalsete nõudmiste täitmine, vaid kõlbeline elu: «Milleks mulle

---

[29] Jesaja 11. 14.
[30] Jesaja 14. 2.
[31] Jesaja 11. 6.

teie ohvrite hulk?» ütleb Jehoova. «Ma olen täis jäärade põletamisohvreid ja nuumveiste rasva, ja härikmullikate ja tallede ja sikkude verd ma ei soovi ... Suitsetamisrohi (mõeldakse suitsetamist viirukiga ja teiste aromaatsete ainetega jumalateenistusel. — *J. K.*) on mulle jäleduseks; noorkuid ja hingamispäevi, kus kogudus kokku kutsutakse, ei ma suuda sallida.»[32] Selle asemel nõuab jumal Jesaja suu läbi: «Jätke katki kurja tegemast; õppige head tegema; nõudke, mis on kohus; saatke rõhujad õigele teele; mõistke kohut vaeslastele; õiendage lesknaiste riiud.»[33] Kuid, nagu juba ülal tähendatud, ei ole see ainus ja ka mitte põhiline joon prohvetite jutluses. Hesekieli raamatus leiame ohvritoomiste, põletamisohvrite, suitsetamiste ja teiste Vanas Testamendis leiduvate Jahve teenimise elementide viimse peensuseni väljatöötatud tseremoniaali.

Prohvet Taanieli raamat

See raamat seisab mõnevõrra omaette. Teistes raamatutes on esikohal ennustused juudi riigi paratamatust hukkumisest. Taanieli raamatus räägitakse sellest kui juba sündinud faktist: juudid on Baabülonis vangis ja Taaniel ennustab Baabüloni riigi eelseisvat hukkumist. Laialt on tuntud legend sellest, kuidas kuningas Peeltsatsari peol saladuslik käsi kirjutas saali seinale tundmatud kirjamärgid ja kuidas Taaniel üksi oskas neid ära lugeda. Ta tõlgendas nende mõtet nõnda, et Peeltsatsari riigil on lõpp, et see jaotatakse pärslaste ja meedlaste vahel. Taanieli ennustus täitus samal ööl ja Taaniel ise saab uue valitseja — Dareios Meedlase tähtsaks ametikandjaks. Hiljem ennustab ta ka Pärsia riigi lõppu, kuulutades ette ta vallutamist kreeklaste poolt. Kuid varem või hiljem tuleb ka Kreekamaa võimule lõpp, sest kõik lõpeb juudi rahva päästmisega. Kuid kes teda päästab?

Mitmel korral nimetatakse Taanieli raamatus päästja kandidaadina vürst Miikaeli nime. Kuid lugedes piibli venekeelset tõlget, leiame hoopiski konkreetsema vihje päästja isikule: siin räägitakse otseselt «valitsejast Kristusest». Teksti mõte on väga tume. Räägitakse sellest, et «Kristus antakse surma ja enam ei ole» ja et «linn ja

[32] Jesaja 1. 11, 13.
[33] Jesaja 1. 16, 17.

pühamu hävitatakse selle juhi rahva poolt, kes tuleb», ja edasi «tuleb lõpp ohvrile ja ohvritoomisele, ja p ü h a m u tiival saab olema mahajäetuse jõledus ning lõplik ettemääratud häving tabab laostajat».[34] Võiks arvata, et siin on otsene ennustus Kristuse tulekust ja tegevusest. Kuid see ei ole siiski nii. Taanieli raamatu heebreakeelses tekstis ei mainita Kristuse nime, seal räägitakse messiasest (*mošiah*) ja ei nimetata tema nime.[35] *Mošiah* heebrea keeles (ja *Hristos* vana-kreeka keeles) tõlgitakse vene keelde sõnaga «salvitu». Kõigil teistel juhtudel on piibli vene keelde tõlkijad sõna «messias» õigesti tõlkinud sõnaga «salvitu». Siin aga on nad andnud kahemõttelise tõlke, mida võidakse kergesti ära kasutada ebaõige väite tõestamiseks, nagu oleks Vanas Testamendis Kristuse sündimist ette kuulutatud. Tõepoolest ei leidu Vanas Testamendis kusagil vähematki vihjet Jeesusele Kristusele ja tema tegevusele.

Kaksteist väikest prohvetit

Peale prohvetite raamatute, milledest meil oli eelpool juttu, leidub piiblis veel raamatuid, mis kannavad prohvetite Hoosea, Joeli, Amose, Haabakuki ja teiste nime. Kaksteist sellist võrdlemisi väikese mahuga raamatut on võetud õigeusu kaanonisse ja neid nimetatakse üldiselt «väikeste prohvetite» raamatuteks.

Nende raamatute sisu läheb vähe lahku teiste prohvetite raamatute sisust; samad ähastused juudi rahva pattude pärast, samad raevukad paljastused, samad kiivad ähvardused Jahvelt, raskete ja hirmsate sündmuste ennustused. Lõpuks tõotab iga prohvet kindlasti juudi rahvale pääsu kõigist kannatustest. Mõnel väiksel prohvetil on asja sisu esitatud konkreetselt ja lühidalt. Selles suhtes paistab välja prohvet Malaki väike raamat.

Malaki juures on inimeste poolt jumalale osaks saanud solvangud esitatud hästi konkreetselt. Jumalale ei osutata küllaldasel määral austust: «Kui mina nüüd isa olen, kus on mu au? Kui mina nüüd Issand olen, kus on mu kartus?»[36] Edasi avaldab jumal oma rahulolematust sel puhul, et

---

[34] Taanieli 9. 25—27. Venekeelne tekst.

[35] Ka eestikeelses piiblis räägitakse samas kohas messiasest. Vrd. eestikeelne piibel, Taanieli raam. 9. 25. — *Tõlk.*

[36] Malaki 1. 6.

temale tuuakse ohvriks pimedaid, lombakaid ja haigeid loomi, alaväärtuslikku vilja. «Teie,» ütleb ta, «röövite mind, ja ütlete siiski: Mis asjas röövime meie sind? Teie röövite kümnisega ja ülestõstmisohvriga.»[37] Vastus on küllaltki selge. Sellest järgneb ka manitsus, kuidas elada, et pälvida jumala heatahtlikkust. «Tooge,» nõuab Jahve, «kõik kümnis varu kotta, et mu kojas oleks toidust.»[38] Meenutame, et jutt on kümnendast osast kõigist tuludest, mille juut pidi alati andma templi ja preestrite heaks. Tähendab, et jumala meele järgi olla, tuleb korralikult maksta kümme protsenti oma tulust vaimulikkonnale ja kõik on korras. Aga see peab toimuma ilma pettuseta! Karjakasvatuse ja põllunduse kõige paremad saadused andke Jahve templile, ja ainuüksi Jahve templile, mitte mingil juhul võõrastele jumalatele. Ja lõppude lõpuks saabub päev, mil ilmub messias. Malaki raamatus ennustatakse sellise messiasena ei kedagi teist kui prohvet Eeliast.

Teised väikesed prohvetid on oma väljendustes veelgi rohkem udused ja mõistatuslikud. Mõned neist ei jää selles suhtes maha isegi Hesekielist. Kuid see, millel on vähegi mõtet, on umbes sama, millest me juba rääkisime.

Juudi usund ja kristlus Vana Testamendi tähtsusest

Juudi usundile ammendab Vana Testament kogu pühakirja. Ristiusule on ta aga ainult pühakirja esimeseks astmeks. Ristiusu seisukohalt kuulutasid Vana Testamendi raamatud omal ajal ette Uue Testamendi raamatute ilmumist. Prohvetite raamatute ennustusi tulevasest messiase ilmumisest tõlgendab kristlik kirik otsese prohvetliku ettekuulutusena Jeesuse Kristuse sündimisest. Lahkuminek selles küsimuses juudi usundi ja ristiusu vahel seisab selles, et esimene soovitab usklikel oodata salvitu ilmumist, teine aga kinnitab, et ta on juba maa peale tulnud ja inimeste päästmise töö teinud, millest räägitakse Uues Testamendis. Nüüd on vaja oodata mitte tema esimest, vaid teist tulemist.

Tõsi küll, siin ilmneb veel üks tõsine asjaolu, mis komplitseerib tunduvalt kogu pilti. Vana Testamendi kohaselt pidi messias tulema selleks, et päästa juute nende vaen-

[37] Malaki 3. 8.
[38] Malaki 3. 10.

lastest, taastada juudi riik ja tõsta ta üle kõigi rahvaste ja riikide. Uues Testamendis selgub aga, et ta tuli päästma mitte juudi rahvast, vaid kogu inimkonda, õigemini seda osa inimkonnast, kes temasse usub. Mõnes Uue Testamendi raamatus tundub selles küsimuses veel vanatestamentlikku seisukohta, paljudel juhtudel räägitakse otseselt «Iisraeli koja kadunud lammaste» päästmisest Kristuse poolt. Siin kajastus kristluse kujunemise see periood, millal ta ei olnud veel eraldunud judaismist. Kuid üldiselt domineerib Uues Testamendis eelpool esitatud vaade Kristuse üldinimlikust, rahvuslikke piire ületavast missioonist.

Seega peab ristiusk üldiselt Vana Testamenti oma pühakirjaks. Nii katoliku kui õigeusu teoloogid räägivad temast kui «jumala ilmutusest» ja teevad igasuguseid pingutusi, et leida mõistlikku seletust Vana Testamendi nendele osadele, mis tõmbavad endale tähelepanu sarnasusega ürgreligioonide kõige naiivsemate müütidega. Siiski võib mõningatel juhtudel tähele panna püüdeid Vanast Testamendist teataval määral eralduda, kujutada seda kui ristiusu poolt läbikäidud astet. Eriti ilmnevad sellised püüded protestantlike teoloogide juures.

Näitena sellisest suhtumisest Vanasse Testamenti võib tuua saksa teoloogi Otto Eissfeldti poolt tehtud avaldusi raamatus, mis kujutab endast Saksimaa protestantlikule vaimulikkonnale peetud loenguid. Eissfeldti teoses ei ole enam juttu jumalikust ilmutusest, mis andis inimestele korraga lõpliku ja alatise tõe, kuivõrd see neile kättesaadav on. Autor räägib religiooni arengu mitmesugustest astmetest: alguses esineb selles «isade jumal», siis Jahve ja lõpuks Uue Testamendi jumal. Kas Vana Testamendi muistendeid «isade jumalast» ja Jahvest tuleb lugeda pühaks? Sellele annab Eissfeldt niisuguse vastuse: «Kahtlemata on minevikust, millest me ammutame ajaloolisi mälestusi, mitmeski suhtes üle saadud, ja võimalik on, et temas ei ole puudu ka niisugustest nähtustest, mida tuleb häbeneda. Kuid teisest küljest omandab ta pidevalt üha uusi jõude ja väärtusi, millised võivad saada vajalikuks organismile (on mõeldud «religioosset organismi». — *J. K.*) ja milliseid ei saa leida mingil muul viisil kui selle organismi eelajaloost. Nõnda, ma arvan, moodustab Vana Testament meie ristiusu eelajaloo.»[39] Seega siis ei ole Vanas Testamendis puu-

[39] O. Eissfeldt, Geschichtliches und Übergeschichtliches im alten Testament, Berlin, 1947, lk. 54.

dus nähtustest, mis tekitavad häbitunde nüüdisaja kristlikul teoloogil. Ja seepärast nimelt ei tulegi teda lugeda kuuluvaks ristiusu ajaloo, vaid eelajaloo valdkonda.

Kuid seda seisukohta ei saa kuidagi pidada üldiseks ristiusu põhiliste konfessioonide juures. Kuivõrd Vana Testamenti loetakse samuti «jumala poolt inspireerituks» nagu Uutki Testamenti, on ta ristiusu doktriini üks põhilisemaid aluseid. Ja kui temas leidub palju selliseid kohti, mida «tuleb häbeneda», siis siin, nagu öeldakse, pole midagi parata ...

Üks tee on religiooni kaitsjatel veel, kuidas üle saada raskustest, mida põhjustavad piinlikkust tekitavad osad Vanas Testamendis. See abinõu seisneb selles, et Vana Testamenti tunnustatakse küll täies ulatuses, kuid teda tõlgendatakse nii allegooriliselt, et ta võib omandada mis tahes mõtte vastavalt sellele, mida kellelgi vaja on temale anda. Sellele teele asubki inglise teoloog Dodd oma raamatus «Piibel tänapäeval».[40]

Dodd suhtub piiblisse kui tervikusse ja vaatleb selle terviku alusel ühiskonda ning tema elu. Ta tõmbab ühtse arengujoone juutide vanast sugukondlikust kogukonnast alates üle sugukondade rühma, kes rändas Eufrati ja Niiluse kallastel asetseva kahe suure tsivilisatsiooni vahel, üle rahvuse, mis kannab rahvuslikku nime «Iisrael» ja üle rea teiste astmete, kuni jõuab lõpuks välja kristliku kirikuni, mida ta nimetab ülemaailmseks kogukonnaks. Ta põhjendab oma seisukohta sellega, et Uue Testamendi autorid räägivad ise igalpool seosest Vana Testamendiga, samuti Iisraeliga kui pinnasega, millest kasvas välja Vana Testament. «Kui Uues Testamendis kasutatakse vana ajaloolist nime «Iisrael» selle pideva kogukonna kohta, siis ei mõelda siin mitte mingit rassilist või rahvuslikku gruppi, vaid lihtsalt «jumala rahvast» ... Selline on kontseptsioon, mis annab lõpuks piiblile ta ühtsuse.»[41] Sellelt vaatekohalt loetakse VanaTestamenti ilma tingimusteta ristiusu pühaks raamatuks põhiliselt samadel alustel kui Uut Testamentigi. «Kirik,» ütleb Dodd, «esitab piibli mõlemat testamenti jumaliku ilmutuse autoriteetse dokumendina.»[42] Iseasi aga on, kuidas seda ilmutust tõlgendada. Doddi vaadetest selle kohta räägime veel edaspidi.

[40] Vt. C. H. Dodd, The Bible to-day, Cambridge, 1946.
[41] C. H. Dodd, The Bible to-day, Cambridge, 1946, lk. 4—5.
[42] C. H. Dodd, The Bible to-day, Cambridge, 1946, lk. 15.

Piibli legendil esimeste inimeste pattulangemisest on väga lähedasi paralleele assüüria-baabüloni religioonis. Pildil: kunstnik Hugo van der Goesi altarifresko. (Vrdl. ülemise pildiga pöördel.)

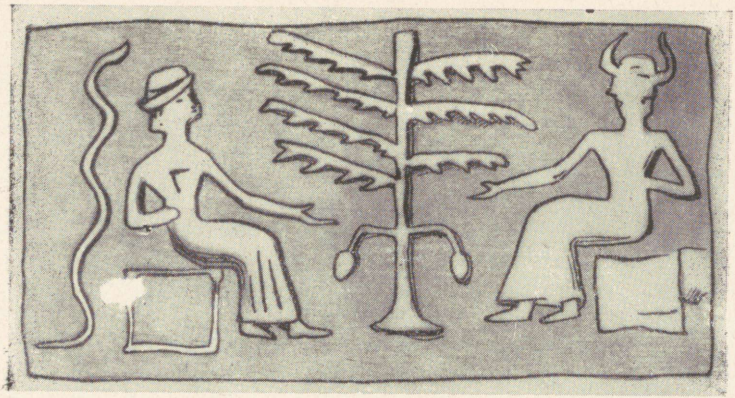

Ülal: Assurbanipali raamatukogus leiti savisilinder järgmise joonistusega — keskel puu, sellest ühel pool mehe, teisel pool naise kuju: naise selja taga maast end püsti ajav madu; mees ja naine sirutavad käe puul rippuva vilja poole. See joonistus on nagu illustratsioon piibli legendile Aadama ja Eeva pattulangemisest. Tähendab, sama legend oli assüürlaste mütoloogias juba ammu enne seda, kui ta ilmus piibli lehekülgedele.

All: savitahvel kiilkirjaga, millel on katkend Gilgameši eeposes leiduvast legendist veeuputuse kohta. Katkend algab sõnadega: „Ma tahan meenutada neid päevi, ja ma ei unusta neid mitte ka kauges tulevikus.“

Tõsi küll, kristlike teoloogide ja üldse kirikutegelaste poolt on tehtud üksikuid katseid tunnistada Vana Testament puhtakujuliseks judaistlikuks teoseks, millest ristiusk ei ole midagi olulist omandanud. Seda seisukohta kaitses näiteks käesoleva sajandi algul saksa ajaloolane assürioloog Delitsch (1850—1922). Kuid ristiusu põhiliste konfessioonide kirikutegelased ei toetanud teda.

Nüüd aga vaadelgem, mida kujutab endast Uus Testament.

2. UUS TESTAMENT

Uue Testamendi koostis

Kõik ristiusu konfessioonid võtavad Uue Testamendi kaanonisse 1) neli evangeeliumi[43]: Matteuse, Markuse, Luuka ja Johannese evangeelium, 2) Apostlite tegude raamatu, 3) apostlite Jakobuse, Peetruse, Johannese ja Pauluse kakskümmend üks kirja[44], Johannese Ilmutamisraamatu ehk Apokalüpsise[45].

Matteuse evangeelium

Kirik peab Matteust üheks Jeesuse apostliks, järelikult evangeeliumides kirjeldatud sündmuste pealtnägijaks ja otseseks kaasaelajaks. Jutustus algab Jeesuse Kristuse genealoogia esitamisega, mida alatakse Aabramist ja lõpetatakse Maarja mehe Joosepiga. Kohe pärast nende abiellumist selgus, et Maarja oli juba rase, kusjuures selle raseduse ei olnud põhjustanud mitte inimene, vaid püha vaim. Ingel, kes sellest Joosepile teatab, vihjab Jesaja ettekuulutusele Immaanuelist. Kuid vastsündinud lapsele antakse millegipärast nimeks mitte Immaanuel, vaid Jeesus. Kohe pärast sündimist satub ta kuningas Heroodese intriigide tõttu hukkumise ohtu. Vanemad põgenevad lap-

---

[43] Kreeka keeles *eu angelion* — head sõnumid, raamatud, milledes jutustatakse Jeesuse elust. — *Tõlk.*

[44] Apostlite kirjalikud läkitused mitmesugustele algristiusu kogudustele, ladina keeles *epistulae*, mispärast ka eesti kirikukeeles kasutatakse nende läkituste tähistamiseks nimetust «epistlid». — *Tõlk.*

[45] *Apokalüpsis* — kreeka keeles ilmutus, varjatu avalikuks tegemine. — *Tõlk.*

sega Egiptusesse, kus nad seni peidus on, kuni nad saavad inglilt teate, et Heroodes on surnud. Siis asub püha perekond elama Galileasse (Palestiina põhjaosa) Naatsareti linna. Sellest jutustades märgib evangelist, et nõnda läks täide see, «mis on öeldud prohvetite läbi, et teda hüütakse Naatsareuseks».[46] Eespool rääkisime juba sellest, et see on ebaõige tõlgendus, sest Jesaja juures räägitakse mitte Naatsareusest, vaid «võsust Iisai kännust».

Jutustus Jeesuse enda tegevusest algab kirjeldusega, kuidas Ristija Johannes ta ristis ja kuidas siis «püha vaim ta kõrbe viis kuradi kiusata». Nelikümmend ööd ja nelikümmend päeva veetis Jeesus kõrbes ning siis algas kiusamine. Kurat tegi talle ettepaneku sooritada mitmesuguseid imetegusid, kuid Jeesus keeldus sellest. Kurat «näitab talle kõiki maailma kuningriikisid ja nende au», lubades seda kõike anda Jeesusele, kui viimane «maha heidab ja teda kummardab», kuid saab jällegi eitava vastuse. Lõppude lõpuks taganeb kurat ja Jeesust hakkavad teenima inglid. Jeesus «kutsub» mõned inimesed enese juurde, kes saavad tema õpilasteks ja «apostliteks»[47]. Ühes nendega rändab ta Galileas ringi, jutlustab sünagoogides[48], teeb haigeid terveks ja sooritab igasuguseid imetegusid. Palestiina ja Süüria kõigist nurkadest voolab tema juurde kokku inimesi, kes kuulavad tema jutlusi ja järgnevad talle tema rännakutel.

Edasi vaheldub Matteuse evangeeliumis Jeesuse eluloo episoodide kirjeldus tema jutluste ja vestlustega, mida ta pidas, nagu jutustab evangelist, nii oma õpilaste ja järelkäijatega kui ka vastastega.

Matteuse evangeeliumis kirjeldatud imedest märgime viie tuhande inimese «peale naiste ja laste» toitmist viie leiva ja kahe kalaga: «ja nad söid kõik ja nende kõhud said täis; ja korjasid kokku, mis palukesist oli üle jäänud, kaksteistkümmend korvitäit».[49] Mõni lehekülg edasi kirjeldatakse seda imetegu uuesti, kuid seekord võtab sööma-ajast osa ainult neli tuhat inimest, süüakse ära seitse leiba ja «pisut kalukesi» ning ülejäänud palukesi korjatakse

---

[46] Matt. 2. 23.

[47] Kreeka keeles *apostellein* — välja saatma. — *Tõlk.*

[48] Juutide jumalakoda, tuleneb kreekakeelsest sõnast *sünagein* — kokku viima. — *Tõlk.*

[49] Matt. 14. 20.

kokku seitse korvitäit.[50] Üldse selgub, et imesid ei ole vähem ja et need ei ole vähem hämmastavad kui Vanas Testamendis kirjeldatud Moosese, Joosua, Eelija ja teiste prohvetite imeteod.

Mis puutub Kristuse jutlustesse ja vestlustesse, nagu neist jutustatakse Matteuse evangeeliumis, siis tuleb meil nende sisu puudutada järgnevates peatükkides. Siin me märgime ainult, kuidas neis otsustatakse küsimus suhtumisest Vanasse Testamenti. Ühest küljest ilmneb püüd säilitada järgluse seost Vana Testamendiga ja juudi usundiga: esineb viiteid Moosese viie raamatu ja prohvetite üksikutele tekstidele, rõhutatakse Jeesuse põlvnemist Taaveti soost jne. Teisest küljest räägitakse korduvalt sellest uuest, mida õpetas Kristus: «Teie olete kuulnud, et on öeldud . . . mina aga ütlen teile . . .»

Tähtsa lüli kogu edaspidises kristlikus õpetuses moodustavad evangeeliumis leiduvad Kristuse avaldused sellest, et ta «tulemine» ei ole lõplik, vaid ainult ajutine ja et varem või hiljem tuleb ta teist korda, ja siis juba «oma täies aus». Siis lõpuks luuakse maa peal ja taevas õige kord. Vana Testamendi prohvetite, eriti Taanieli ennustused eelseisvast maailmalõpust leiavad neis Jeesuse väljendustes uuesti kinnitamist. Viidates otseselt Taanielile, ennustab Kristus Matteuse evangeeliumis «maailma-aja lõppu» ja oma teistkordset tulemist. Pärast igasuguseid hirmsaid õnnetusi, mida tuleb välja kannatada («aga kes otsani jääb kannatama, see pääseb»), «ilmub inimese poja täht taevas, ja siis uluvad kõik suguvõsad maa peal ja näevad inimese poja tulevat taeva pilvede peal suure väe ja auga. Ja ta läkitab oma inglid suure pasunahäälega, ja nad koguvad kokku ta äravalitud neljast tuulest, teisest taeva otsast teise».[51] See kõik toimuvat üsna pea, kinnitab Jeesus, «seesinatse põlve rahvas ei lõpe ära, kuni see kõik saab sündinud».[52] Sellest tuleneb kõigile usklikele järeldus: vaja oodata Kristuse teistkordset tulemist.

Matteuse evangeeliumi jutustav osa lõpeb jutustusega «Issanda kannatamisest», Jeesuse kannatustest ja surmast ning sellele järgnenud ülestõusmisest ja näitamisest oma jüngritele.

---

[50] Matt. 15. 34—38.
[51] Matt. 24. 30—31.
[52] Matt. 24. 34.

Markuse evangeelium

Teine evangeelium omistatakse Markusele, keda kirik peab üheks apostel Pauluse õpilaseks ja Kristuse surmaeelse tegevuse võimalikuks pealtnägijaks. See evangeelium on palju lühem ja siin puudub palju sellest, mida leidub ülejäänud evangeeliumides, kusjuures tema sisu kordub peaaegu sõna-sõnalt ka teistes evangeeliumides. Markuse evangeeliumis ei räägita midagi Jeesuse sündimisest ja lapsepõlveaastatest, vaikimisega minnakse mööda ka tema süütust eostamisest. Jutustus algab Ristija Johannese tegevusega ja edasi räägitakse kohe sellest, kuidas tema juurde tuli Jeesus, et lasta end ristida; kiiresti minnakse üle Jeesuse kiusamisest kõrbes ja tema jutlustajategevuse algusest. Üksikasjades on Markusel palju lahkuminekuid Matteusest. Allpool me räägime nendest. Kuid Jeesuse jutlusest alates on jutustuse üldine käik sama.

Luuka evangeelium

Luuka evangeeliumi autor algab oma jutustust pöördumisega kellegi Teovilose poole, kellele ta teatab, et adresseerib kogu kirjutatu temale. Seejuures motiveerib autor oma kavatsust kirjutada evangeelium sellega, et «juba mitmed on kätte võtnud kokku panna jutustuse nendest asjadest, mis meie seas on kindlasti juhtunud». Kirikutegelased on arvamisel, et ka Luukas oli apostel Pauluse õpilane, kellelt tal oli võimalus kuulda kõiki neid fakte Jeesuse eluloost, milliseid ta kirjeldab.

Jutustus ise algab veel kaugemalt kui Matteuse evangeeliumis, üksikasjaliselt jutustatakse Ristija Johannese imetaolisest sündimisest kõrge elueaga vanematest ja sellest, missugust osa selles asjas etendas ingel, kes varem tuli Johannese isale kuulutama tulevasest sündmusest. Kristus sünnib Petlema linnas, kuhu Joosep ja Maarja olevat tulnud selleks, et lasta end Rooma võimude poolt korraldatud Juudamaa rahvaloendusel kirja panna. Kuna võõrastemajas ei olnud vabu kohti, leidis sünnitus aset veiselaudas. Karjased, keda ette oli hoiatanud nende juurde «taeva sõjaväe hulga» saatel ilmunud ingel, tulid Jeesust vaatama ja teda kummardama. Jeesus lõigati ümber nagu iga juudi poeglaps, Jahvele toodi kõik kombekohased ohvrid ja vanemad pöördusid lapsega Naatsaretti

tagasi. Edasi jutustatakse sellest, kuidas Jeesus kasvas, kõiki oma tarkusega imestama pani ja kuidas ta end oma missiooni täitmisele ette valmistas. Ta alustas oma missiooni umbes kolmekümneaastasena. Edasine jutustus kordab üldjoontes eelmisi evangeeliume.

Kristuse teistkordse tulemise ja taevariigi maa peale saabumise teemasse toob Luuka evangeelium uue motiivi. Küsimusele, «millal tuleb jumala riik?», vastab Kristus: «jumala riik ei tule ilmsi; ei ütelda ka: vaata, siin, või: vaata, seal ta on, sest vaata, jumala riik on seespidi teie sees».[53] Jutt oleks nagu inimese sisemisest enesetäiustamisest ja jumalariigist hinges, mis peaks asendama jumalariiki reaalses välises maailmas. Kuid samas kohas räägitakse Luuka evangeeliumis ka Kristuse teistkordse tulemise «ilmsest» kättejõudmisest: «Sest otsegu välk, mis kuskil taeva all välku lööb ja teise kohta taeva all paistab, nõnda on ka inimese poeg omal päeval».[54] Edasi järgneb üksikasjaline, kuigi üsna udune kirjeldus sellest päevast, mil «inimesepoeg ilmub». Nõnda sisendab ka Luuka evangeelium usklikele maailmahuku ja Kristuse teistkordse tulemise ootamist.

Johannese evangeelium

See evangeelium erineb tunduvalt kõigist eelnevatest. Kolm eelmist evangeeliumi katavad põhiliselt üksteist nii oma sisult kui ka jutustuse käigult, seepärast nimetataksegi neid sünoptilisteks (*sünopsis* — kokkuvõte, kooskõlastamine). Johannese evangeeliumist leiavad usuteadlased ja uurijad-tekstoloogid 92 protsenti sellist materjali, mida ei leidu üheski teises evangeeliumis. Siin on vähem jutustavat elementi, rohkem aga jutlusi, õpetusi ja abstraktseid arutlusi. Selle evangeeliumi autoriks on kiriku arvates üks Jeesuse apostlitest.

Johannese evangeelium algab uduse ütlusega, et «alguses oli sõna ja sõna oli jumala juures ja sõna oli jumal». Edasi jutustatakse Ristijast Johannesest, kuid ka siin ei saada mööda müstiliselt segastest arutlustest «sõnast, mis sai lihaks» ja selle sõna «aust». Ja siis on järsk üleminek Jeesuse juurde, kes on juba täiskasvanud ja peab oma jut-

[53] Luuka 17. 20—21.
[54] Luuka 17. 24.

lusi. Jälle järgneb imetegude kirjeldamine ja jutluste refereerimine. Selle hulgas räägitakse imeteost, millest ei kõnelda midagi teistes evangeeliumides: Kaana pulmas Galileas, kui pulmavõõrastel tuleb viinast puudu, muudab Jeesus vee viinaks. Jutustustel teistest imetegudest on veelgi kummalisem värving kui ülejäänud evangeeliumides. Nii näiteks on jutustus Laatsaruse elluäratamisest ilustatud värviküllaste üksikasjadega, mis peavad jätma sügava mulje: neli päeva tagasi surnud Laatsarus on juba maetud ja hauas, nagu seletab tema õde Marta, ta juba «lehkab», kuid sellele vaatamata äratab Jeesus tema ellu ja ta väljub hauast «jalust ja käsist surnumähkmetega mähitud». Sünges müstilises toonis jutustatakse ka kõigist teistest Kristuse elu, surma ja ülestõusmisega seotud sündmustest.

Maailmalõpu suhtes asub Johannese evangeelium eriseisukohal. Temas ei räägita sellest, et peab ootama Kristuse teistkordset tulemist maa peale. Harva vilksatab läbi vihje mingisugusele «viimsele päevale», kuid ei leidu mingit märget, et selle all mõeldakse aega, mil Kristus tuleb teist korda maa peale.

Apostlite teod

Evangeeliumidele järgneb Uues Testamendis raamat, milles kirjeldatakse Kristuse õpilaste tegevust, kes propageerisid Kristuse õpetust pärast tema «taevaminekut». Selle raamatu autoriks peab kirik evangelist Luukast. Raamatu algul pöördub autor sama Teovilose poole, kellele Luuka evangeeliumi autor adresseerib oma töö. Siis järgneb jutustus sellest, kuidas Kristuse õpilased kogunesid Nelipüha pühitsemiseks Jeruusalemma ja kuidas nad «püha vaimu täis said» ja «hakkasid rääkima teisi keeli». Edasises jutustuses nagu Kirjadeski kirjeldatakse palvehullustuse tüüpilist pilti, kus kõik osavõtjad kohutavas erutuses ühteaegu seoseta sõnu hüüavad, nutavad ja naeravad, valju häälega pattu kahetsevad — ühesõnaga «räägivad prohveti kombel». See massihullustuse stseen jätab kõrvaltvaatajatele mulje, et sellest osavõtjad on lihtsalt joobnud.[55] Apostel Peetrusel tuli sellist arusaamist nimetatud sündmusest oma kõnes eriti ümber lükata:

[55] Ap. t. 2. 13.

«Needsinatsed ep ole mitte joobnud, nõnda kui teie arvate, sest see on kolmas päevatund; vaid see on, mis prohvet Joeli läbi on üteldud.»[56] Edasi kirjeldatakse, kuidas apostlid värbasid kristlikule õpetusele uusi pooldajaid. Seejuures märgitakse selgesti, et esimesed kristlased elasid kogukondadena: «Aga kõik need, kes uskusid, olid üheskoos, ja kõik mis neil oli, oli ühine. Oma päranduse ja vara müüsid nad ära ja jagasid need igaühele seda mööda, kuidas kellelegi vaja läks.»[57]

Apostlid sooritavad peaaegu sama rabavaid imetegusid nagu Jeesus. Sellele vaatamata kiusavad võimud neid taga ja panevad neid isegi vangi. Sealt vabanevad nad harilikult imetegeva jõu abil, kuid ka see ei veena millegipärast võimukandjaid, ja jälitamised jätkuvad. Siin paistab eriti silma keegi nooruk Saulus, kes võtab osa kõigist kristlaste tagakiusamistest. Saulus otsustas kristlased Damaskusest viimseni välja rookida, milleks ta sai ülempreestrilt vastavad volitused. Teekonnal Damaskusesse ilmutab aga talle ennast Kristus ja Saulus veendub kristluse õigsuses. Tõsi, ta jääb Kristuse nägemisest pimedaks, kuid varsti selgub, et sellest hädast on kerge vabaneda: Kristus instrueerib kedagi vanakest Ananiast, kuidas Saulust terveks teha, ja Ananias annabki kätega puudutamisel Saulusele nägemise tagasi. Jääb küll arusaamatuks, miks Jeesus ise ei tee seda, vaid peab pöörduma Ananiase poole, kuid see ei ole muidugi ainus koht piiblis, mis tekitab hämmeldust.

Sauluse pöördumisel ristiusku on kiriku õpetuse järgi määratu suur tähtsus kogu edaspidisele ajalookäigule. Pauluse nime all saab Saulusest üks aktiivsemaid apostleid ja ta etendab ristiusu levitamises väga tähtsat osa. Ta jutlustab peamiselt mittejuudi elanikkonna («paganate») keskel, mille eest ta saab «paganate apostli» nimetuse. Paulus asutab suure hulga kristlikke kogudusi mitte üksi Juudamaal, vaid ka teistes Vahemere-maades. Apostlite tegude raamatus kirjeldatakse üksikasjaliselt tema rohkearvulisi maa- ja merereise mitmesugustesse maadesse, kusjuures sellist liiklemiskiirust tuleks tolle aja kohta lugeda lihtsalt võimatuks, kui selle äraseletamiseks ei võeta abiks imet.

Eriti tähtis osa omistatakse Paulusele kristliku õpetuse formuleerimisel ja väljakujundamisel. Mõned teoloogid

---

[56] Ap. t. 2. 15—16.
[57] Ap. t. 2. 44—45.

arvavad isegi, et Paulus oli Jeesuse kõrval teiseks ristiusu rajajaks. Seda arvamist põhjendatakse temale omistatud kirjade alusel. Uues Testamendis on eri osa — Apostlite kirjad, millede hulgas kuulub peamine koht Pauluse kirjadele.

Apostlite kirjad

Üldse on Uues Testamendis kakskümmend üks läkitust ehk kirja — igaüks neist omistatakse ühele või teisele apostlile. Neliteist kirja loeb kirik Paulusele kuuluvaks. Esialgu me ei puuduta küsimust, kas Paulus oli tõesti nende kirjade autoriks ja kas ta ajaloolise isikuna üldse eksisteeris. Märgime siinkohal ainult niipalju, et isegi need ajaloolased, kes suhtuvad kristlusse vägagi jaatavalt, arvavad, et vähemalt viis Pauluse kirjadest on võltsitud. Peale Pauluse kirjade on Uues Testamendis veel kirju, mis omistatakse Jakoobusele, Peetrusele, Johannesele ja Juudale.

Iga kiri on oma vormilt midagi instruktiivkirja taolist, mille apostel saadab ühele või teisele kristlikule kogudusele või selle üksikule esindajale. Mõned kirjadest meenutavad harilikke kirju: algavad pöördumisega, lõpevad tervituse, heade soovide ja palvetega anda edasi tervitus mõnele tuttavale.

Kirjades esineb kristlus esmakordselt kui uus religioon, mis katkestab sidemed juudi usundiga.

Kirjas Rooma rahvale räägib autor juudi usundist päris sõbralikus toonis, kuid teeb seejuures tähtsa sammu juutide ja paganate üheõiguslikkuse tunnistamise suunas. Juudi usundit tunnistab ta õigeks religiooniks, kuid peamist leiab ta mitte tema välistes tunnustes, vaid usus. Esimeses kirjas Korintose rahvale on juudid ja paganad oma õigustes juba võrdsustatud — selgub, et nii ühed kui teised on ebaõigel seisukohal: «Sest juuda rahvas küsib imetähte ja kreeka rahvas nõuab tarkust, aga meie jutlustame Kristust, kes on risti löödud.»[58] Aga teises kirjas Korintose rahvale räägitakse juba otseselt Uue Testamendi üleolekust Vanast Testamendist. Vana seaduse lugemisel «lasub Iisraeli laste südametel kate» ja see kate võetakse ära ainult Uue Testamendi lugemisel, «Issanda poole pöör-

[58] 1. Kor. 1. 22—23.

dumisel».[59] Kõige rohkem selgust kristluse ja judaismi vastastikuste suhete küsimuses toob kiri Kalatia rahvale, milles autor noomib neid «rumalaid», kes juudi usundisse tagasi pöördusid. Nõnda kujuneb kristlus kui iseseisev religioon ja lakkab olemast juudi usundi sektina või haruna, lakkab olemast nende juutide usundina, kes arvavad, et messias on juba ilmunud ja et see ongi Jeesus.

Apostlite kirjades leiab järjekindlat väljendust ekspluataatorlikule korrale täieliku alistumise ideoloogia. Toome üldtuntud koha kirjast Rooma rahvale: «Iga hing heitku ennast üleolevate ülemate alla. Sest ülemaid ep ole muid kui jumalalt; aga kes ülemad on, need on jumala seatud. Kes nüüd ülemaile vastu paneb, see paneb jumala seadmisele vastu; aga kes vastu panevad, need saadavad iseeneste peale nuhtlust... Sest ülem on jumala sulane sinu heaks. Aga kui sa kurja teed, siis karda, sest ta ei kanna mõõka ilmaasjata; ta on ju jumala sulane, kättemaksja nuhtlema seda, kes kurja teeb. Seepärast on hädavajalik ennast alla heita mitte üksinda nuhtluse, vaid ka südametunnistuse pärast.»[60] Ka evangeeliumides leiame selliseid väljendusi, kuid siin on nad esitatud eriti kategooriliselt.

Viimane koht Uues Testamendis on raamatul, mis nii oma sisult kui vormilt erineb järsult eelmistest raamatutest. See on Johannese Ilmutamisraamat ehk Apokalüpsis.

Johannese Ilmutamisraamat

Selle raamatu sisu tundub olevat väga segane ja seoseta, kuid teda võib siiski dešifreerida sellisel määral, et ta osutub, nagu Engels ütleb, kõige lihtsamaks ja selgemaks raamatuks Uue Testamendi raamatute hulgas.

Apokalüpsise põhimotiiv seisneb selles, et siin kuulutatakse prohvetlikult ette maailmalõpu peatset tulekut ja alguses antikristuse võimutsemist, hiljem aga taevariigi saabumist maa peale. See prohvetlik ennustus esitatakse rea fantastiliste nägemuste kujul, mis olevat Apokalüpsise autorile ilmunud Patmose saarel, kuhu ta oli ristiusu tunnustamise pärast välja saadetud. Need kohutavad ja segased korrapäratult vahelduvad nägemused on täis saladuslikke sümboleid ja mõistatuslikke kujundeid.

[59] 2. Kor. 3. 14—16.
[60] Room. 13. 1—5.

Prohveti nägemuses kangastub taevariik troonil istuva jumalaga, keda ümbritsevad kakskümmend neli rauka. Süngelt fantastilises vaimus kirjeldatakse jumala ümbrust — seitset tulelampi, nelja fantastilist looma, kellel on kuus tiiba ja palju silmi üle kogu keha; siin on ka tohutu hulk ingleid. Ümberringi on kuulda lakkamatut kõuemürinat, samuti alatist kära, mis tekib jumala ja tema pühaduse vahetpidamatust kiitmisest. Seejärel algab tegevuse enda kirjeldamine.

Selles kirjelduses etendab peaosa seitsme pitseriga suletud salapärane raamat, mida asub avama seitsme sarve ja seitsme silmaga «jumala tall». Seitsme pitseri äravõtmisega kaasnevad nägemused, milledest igaüks omab sümboolse tähenduse, ennustades inimkonnale kohutavat häda. Ilmub ratsanik valgel hobusel — see on Rooma riigi ja selle ikke sümbol, mida ta toob kogu maailmale; ratsanik ruskel hobusel on sõja sümbol, mustal hobusel — nälja sümbol, «tuhkurhobusel» — surma sümbol; siis tulevad usu tagakiusamised ja maavärisemine.

Pärast seitsmenda pitseri avamist kirjeldatakse Johannese Ilmutamisraamatus uut seeriat fantastilisi stseene, mida põhjustab inglite pasunapuhumine ja mis on tulvil tuld, rahet, tormi, verd, välgusähvatusi ning maavärisemist. Tähed langevad taevast maha ja mäed löövad leegitsema, päike ja kuu pimenevad, «seitsmenda ingli» pasunahääle saatel ilmub «päikesega ehitud naine», kes sünnitab Jeesuse. Samas on ka saatan seitsme peaga ja kümne sarvega, kes ootab lapse sündimist, et teda ära süüa. Kuid peaingel Miikael astub oma inglite väesalga eesotsas saatana vastu välja ja pärast vihast võitlust heidab ta põrmu. Siis suunab saatan oma sepitsused inimeste vastu, ta tegutseb merest tulnud elaja abil, kel on samuti seitse pead ja kümme sarve. Sellele elajale annab ta võimu kogu maailma üle ja kõik inimesed kummardavad teda. Merest tõuseb teine elajas, kes on esimesele abiks ja kes lööb iga inimese paremale käele pitseri, millel on märgitud elaja nimi või selle nime arvuline kujutis. Selle arvu puhul lausutakse Apokalüpsises tähtsalt: «Siin on tarkus. Kel mõistus on, see arvaku ära metsalise arv; sest see on inimese arv ja tema arv on kuussada ja kuus seitsmetkümmend.»[61]

[61] Johannese Ilmutamisraam. 13. 18.

Lõpuks hakkab kuhjunud õuduste keskelt läbi paistma lootuse kiir. Ilmub haljendav saar ja sellel idülliline vagade salk, kes on maailma pattudest päästetud. Neid on nelikümmend neli tuhat õnnelikku, kes elavad rahus ja õndsuses. Kuid see on ainult prohveti fantaasia mööduv jalutuskäik rahuliku elu valdkonda. Pea algavad jälle igasugused õudused: suits, lehk, tuli, veri, kärnkonnad, maavärisemised... Lõpuks algab kohus suure hoora — naise — üle, kes istub sügavusest tõusnud metsalise seljas. Apokalüpsis selgitab, et metsalise seitse pead «on seitse mäge, kus peal istub naine», ja seitse kuningat, «kellest viis on langenud, üks on olemas, aga teine ei ole veel tulnud, ja kui ta tuleb, siis peab ta natukeseks ajaks jääma. Ja metsaline, kes oli ja ep ole, seesinane on kaheksas, ja on seitsme seast, ja läheb hukatuse sisse».[62] Hoor on süüdi mõistetud ja ilmub tall, kelle puusale on kirjutatud, et ta on «isandate isand ja kuningate kuningas», temale järgnevad valgetel hobustel taeva sõjaväehulgad. Metsaline on võidetud ja on heidetud tulejärve, on hävitatud kogu ta väehulk, saatan on pandud ahelatesse tuhandeks aastaks.

Algab kohtumõistmine ja eriti väljavalitud vagad elavad selle tuhandeaastase valitsuse kestel taevariigis. Tuhande aasta möödumisel vabaneb saatan uuesti, algab uuesti hirmus sõda, millest võtavad osa kuningad Koog ja Maagog. See lõpeb, nagu võis arvatagi, jumala ja tema talle võiduga, kes on ka ise jumal. Algab viimane ja lõplik viimsepäeva kohus. Surnud ärkavad ellu, isegi meri annab uppunud välja. Tuuakse suured raamatud, kuhu inimeste teod on üles märgitud. Muide, on vaja ainult üht raamatut — Eluraamatut, kuhu on kantud igavese õndsuse jaoks väljavalitute nimed. Ülejäänud inimesed heidetakse tulejärve igaveste piinade kätte.

Mida võib öelda Apokalüpsise ennustuste seeria puhul, milledest eespool jutustasime? Kõigepealt seda, et nad kujutavad endast maitsetut ja jämedat õuduste kuhjamist. Esitasime Apokalüpsise sisu üksikasjaliselt ainult sellepärast, et usklike hulgas on temast tänapäevani ettekujutus kui raamatust, mis kuulutab targasti ette kas või isegi tänast päeva. Mitte mingisuguseid ennustusi, mis tänapäeval oleks täitunud, Apokalüpsis ei sisalda.

Apokalüpsis on viimane Vana Testamendi prohvetite

[62] Johannese Ilmutamisraam. 17. 9—11.

raamatutest, mis ennustasid hirmsaid ja vältimatuid hädasid, milledele pidavat järgnema lunastamine ja vabastamine. Uue Testamendi kaanonis on ta viimasel kohal kui kõige hilisem teos. Tegelikult tuleb ta aga oma iseloomu tõttu arvata ajajärku, mil kristlus ja judaism moodustasid veel ühise terviku.

3. MÕNEST PIIBLI RAAMATUST ERALDI

Andsime Uuest ja Vanast Testamendist põgusa ülevaate, kusjuures püüdsime jälgida üldist joont, mis läbib piibli raamatuid. Kuid piiblis on mõned raamatud, mis ei ole seotud selle üldise joonega, ei ole isegi arusaadav, missugune ühendus on neil juudi usundi või ristiusuga.

Ruti ja Estri raamatud

Esimene neist raamatutest kujutab endast lühikest lugu sellest, kuidas keegi moablanna Rutt, kes oli jäänud leseks, oskas sundida endaga abielluma oma kauget sugulast rikast vanameest Poasi. Raamatus kirjeldatakse, kuidas Rutt korjas algul tema põllul viljapäid, tuli siis öösel ja heitis tema jalge juurde maha ning kuidas siis Poas, sellisest käitumisest heldinud, otsustas Ruti õnnelikuks teha, võttes teda endale naiseks. On võimatu aru saada, miks see primitiivne lugu on võetud pühade raamatute kaanonisse.

Kaunis juuditar Ester sai Pärsia kuninga Artaxerxese naiseks. Estri käitumist juhtis tark ja vooruslik Mordekai, kes ta lapsendas. Mordekai oli kuningale osutanud mõningaid tähtsaid teeneid, avastades ja kandes temale ette tema vastu sepitsetud intriigid. Artaxerxes oli rahul nii Estri kui ka tema kasuisaga. Kuid see kutsus esile Artaxerxese ühe mõjukama õukondlase Aamani rahulolematuse. Ta otsustas Mordekaile ja Estrile kätte maksta ja leidiski tee, kuidas neid hävitada: selleks veenis ta kuningas Artaxerxest nii kaua, kuni see andis käsu hävitada Pärsia riigis kõik juudid. Ester oskas juudi rahvast päästa teda ähvardavast julmast saatusest. Ta kutsus kuninga ja Aamani enese juurde peole ja peo ajal paljastas Artaxerxese ees tema õukondlase kuriteod. Aaman poodi üles, juutidele anti aga kuninga erikorraldusega luba tappa Pärsia riigis kõiki, keda nad peavad vajalikuks tappa.

Kummalgi neist jutustustest ei ole ajaloolist ega religioosset väärtust. Need on lihtsalt kirjandusteosed, kunstilise fantaasia vili, õige küll, kergelt vürtsitatud religioosse fraseoloogiaga. On teisigi selliseid teoseid piiblis. Eriti huvitav on selles suhtes raamat, mille nimeks on Ülemlaul.

Ülemlaul

See on väga ere, idamaiselt lilleline armastuspoeem, milles lauldakse väga avameelselt Saalomoni ja Sulamiidi vahelisest armastusest, laskudes seejuures peaaegu sündsusetu naturalismi ja erotismini. Armunute vahel toimub järgmine kahekõne: «Vaata, sa oled ilus, mu sõbruke; vaata, ilus oled sa, su silmad on tuvid. Vaata, sa oled ilus, mu armuke ja kaunis; ka me säng haljendab.»[63] Saalomon kujutab oma armukese võlusid järgmiselt: «Su juuksed on kui kitstekari, kes alla voogavad Kileadi mäelt; su hambad on kui niidetud lammaste kari ... Su huuled on kui helepunane lõng ja su suuke on kena; su meelekohad on kui kranati-õuna pooled su juuksetukkade vahel. Su kael on kui Taaveti torn ... Su rinnad on kui kaks vasikat, põdrakitse kaksikud.»[64] Tütarlaps ei jää võlgu ja atesteerib «Jeruusalemma tütarde» ees oma armsamat mitte vähem pildirikkalt.

Ülemlaulus ei ole absoluutselt mitte midagi religioosset. Ei saa tunnustamata jätta, et vaatamata iseloomulikule primitiivse jõhkruse ja naturalistlikkuse kirmele on see poeem väljapaistev kunstiteos. Kuid ei juudi usundi ega kristlusega pole tal midagi ühist.

Piiblis on ka üsna sügavamõttelisi teoseid, kuid need kas ei ole seotud piibli üldise religioosse kontseptsiooniga või on viimasega vastuolus. Sellega seoses vaatleme kaht niisugust piibli raamatut, nagu Ekklesiastes ehk Koguja raamat ja Hiiobi raamat.

Ekklesiastes ehk Koguja raamat

Ekklesiastes tähendab kreeka keeles koguduse liiget.[65]

---

[63] Saalomoni Ülemlaul 1. 15—16.

[64] Saalomoni Ülemlaul 4. 1—5.

[65] Heebrea keeles *koheleth*, mis tähendab ühtlasi kogujat, millest ka raamatu nimetus Koguja raamat. — *Tõlk.*

Raamat on seega anonüümne, kuigi kirik omistab ta kuningas Saalomonile.

Raamatu põhimotiiviks on arutlused elu mõtte teemal. Autor jutustab, kuidas ta seda mõtet otsis mitmesugustes tegevuse vormides ja mitmesugustes eluhüvedes, kuidas ta lõppude lõpuks järeldusele tuli, et elu iseenesest on mõttetu. «Aurude aur, ütles Koguja, aurude aur; kõik on aur.»[66] Nende sõnadega algab raamat ja kogu järgneva esituse ülesandeks on põhjendada seda pessimistlikku järeldust.

Algul nägi autor elu mõtet teadmiste omandamises; see osutus tühipaljaks «vaimu närimiseks», sest «kus on palju tarkust, seal on palju meelehärmi; ja kes lisab teadmisi, lisab valukihku».[67] Ta püüdis leida naudingut lõbusas elus, joominguis, «kuid ka see on tühi töö!». Siis hakkas ta tegelema varanduse kokkukuhjamisega: ehitas maju, rajas viinamägesid ja aedu, muretses enesele suure arvu teenijaid ja kodakondseid, koduseid lauljaid ja lauljatare, korjas palju hõbedat, kulda ja väärisesemeid, siis aga vaatas oma kätetööle ja leidis, et ka see on kõik tühi töö ja vaimu närimine: sured ära ja pärija hakkab sinu kogutud varandust valitsema; kuid sa ei tea, kas ta on tark või rumal. Ja ka tarkusel endal ei ole mingeid eeliseid rumaluse ees, «sest tark sureb samuti nagu rumal».[68]

Raamatus kinnitatakse, et inimesel ei ole mingeid eeliseid võrreldes loomadega; siin kuuldub motiiv, mis on võõras kogu piibli ideoloogiale, mille seisukohalt inimene on looduse kroon ja loomad loodud tema jaoks. Inimesed, ütleb Koguja, «on iseenesest aina lojused. Sest inimeselaste ja lojuste saatus on sama; nagu surevad ühed, nii surevad ka teised ja üks vaim on neil kõigil; ja inimesel ei ole mingeid eeliseid loomade ees; sest kõik see on tühi! Kõik läheb ühte paika; kõik on saadud põrmust ja kõik pöördub tagasi põrmuks. Kes teab, kas inimeselaste vaim läheb üles ja lojuste vaim alla maa sisse.»[69]

Kõik, millele langeb Koguja pilk, saab halastamatu kriitika osaliseks, kõiki teeb ta maha ja viib ühise nimetaja — «tühja töö» ning «vaimu närimise» — alla. Maailmas ei ole midagi head, ei ole ka häid inimesi. Meestest

[66] Koguja 1. 2.
[67] Koguja 1. 18.
[68] Koguja 1. 16.
[69] Koguja 3. 18—21.

võib veel leida ühe tuhandete hulgast, aga naiste keskel ei ole sedagi. Üldse on naine «kibedam surmast», «ta süda on võrgud ja noodad, ahelad ta käed».[70] Ei ole maailmas ka õiglust: «Kõik sünnib kõigile; üks asi juhtub õigele ja õelale, heale ja puhtale, ja roojasele ja ohverdajale ja sellele, kes ei ohverda, heale nagu patusele.»[71] Asjata on püüda midagi muuta, sest maailmas ei ole ja ei saagi olla midagi uut: «Mis iial on olnud, on seesama, mis saab; ja mis iial on tehtud, on seesama, mis tehakse; ja pole mingisugust uut asja päikese all.»[72] Ja ainus loogiline järeldus, millele autor kõigi nende lootusetult süngete arutluste najal jõuab, on elu tühisus ja tarbetus. «Ja vihkasin ma elu,» kirjutab ta, «sest mu meelest oli paha see töö, mis tehakse päikese all; on see ju kõik aur ja tuulepüüdmine!»[73]

Vihjed jumalale, tema tarkusele ja heldusele on Kogujal mehaaniliselt teksti külge poogitud, millel iseenesest ei ole religiooniga mingisuguseid puutepunkte. Raamatut põhiliselt läbiv vaim on ateistliku filosofeerimise vaim, mis on kogu oma sisult vastuolus nii kristliku kui juudi usundi õpetusega.

Vaatleme veel üht Vana Testamendi raamatut, mis on nagu Kogujagi raamat oma olemuselt suunatud judaistlik-kristliku religioosse õpetuse vastu.

Hiiobi raamat

See on kõrge kunstitasemega jutustus vaga inimese õnnetustest ja jumala õiglusetusest, kes talle need õnnetused kaela saatis.

Aus ja jumalakartlik mees nimega Hiiob oli õnnelik ja elus edukas. Tal oli tugev tervis, palju häid lapsi, palju karja ja igasugust muud varandust. Kuid ükskord vedas jumal saatanaga Hiiobi peale kihla: kas ta jääb sama jumalakartlikuks, kui võtta talt kõik tema heaolu. Jumal andis saatanale võimaluse teha Hiiobiga kõik, mida ta tahab, ainult elu ei tohtinud ta võtta. Ja saatan algas oma katseid.

Ta võttis Hiiobilt kõik ta karjad ja muu vara, ta surmas

[70] Koguja 7. 26.
[71] Koguja 9. 2.
[72] Koguja 1. 9.
[73] Koguja 2. 17.

kõik tema lapsed. Hiiob ei vankunud oma usus. Jumal uhkeldas saatana ees Hiiobi truudusega. Saatan soovitas Hiiobilt tervis ära võtta, mille peale jumal saatanale vastas: «Vaata, ta on su käes, jäta aga ta hing rahule.»[74] Siis lõi Saatan Hiiobit «kurjade paisetega tema jalatallast tema pealaeni».[75] Hiiob võttis potitüki, «et sellega ennast kaapida», ja istus tuhahunnikule väljaspool asulat. Meeleheitele viidud naine läks nii kaugele, et soovitas mehele: «Kiru jumalat ja sure». Kuid Hiiob jäi vankumatuks oma truuduses jumalale, kes teda kiusas.

Kuid siiski sõi kahtluse ussike ta hinge vähehaaval läbi. Teda tulid vaatama kolm sõpra. Hiiobi välimus jättis neile põrutava mulje. «Nad ei tundnud teda ära; siis tõstsid nad oma hääle ja nutsid; ja käristasid igamees oma ülikuue lõhki ja riputasid tuhka oma pea peale vastu taevast. Ja istusid temaga maas seitse päeva ja seitse ööd, ja ükski ei lausunud tema vastu sõnagi, sest nad nägid, et ta valu oli väga suur.»[76] Siis hakkas Hiiob rääkima «ja sajatas oma sündimispäeva». Algas pikk vaidlus Hiiobi ja teda vaatama tulnud sõprade vahel. Vaidluse aineks oli küsimus sellest, kas jumal toimib õiglaselt, saates süütule inimesele kaela igasuguseid õnnetusi, kas maailmakord üldse on õige.

Vaidlus on üsna õpetlik. Hiiob esitab jumalale ümberlükkamatuid süüdistusi, tema vestluskaaslaste vastused ei ole aga veenvad. Läbielatud elu meenutades ei leia Hiiob selles ühtegi kuritegu ega pattu, mille eest ta vääriks karistust. Milles, küsib ta, seisneb siis nende hoopide mõte, mis jumal on talle lasknud osaks saada? Ja kuigi ma oleksin milleski patustanud, arutleb ta, kas on siis tõesti vaja mind nii julmalt karistada? «Kui ma olen patustanud, mis ma teen siis sulle, inimese hoidja! Ja miks sa ei anna andeks mu üleastumist ega lase mu ülekohut mööda minna?»[77] Hiiob tunnistab oma tähtsusetust kõikvõimsa jumala kõrval, kuid just see sunnib teda protesteerima jumala omavoli vastu. Miks, küsib ta jumalalt, ründad sina, kõikvõimas ja ligipääsematu, mind, võimetut ja viletsat; «kas sa tahad heidutada tuule aetud lehte ja taga ajada

[74] Hiiobi r. 2. 6.
[75] Hiiobi r. 2. 7.
[76] Hiiobi r. 2. 12—13.
[77] Hiiobi r. 7. 20—21.

kuivanud kõrt?»[78] Ei saa olla juttugi Hiiobi võitlusest jumalaga ja kannataja saab sellest väga hästi aru, kuid ühtlasi saab ta aru ka oma moraalsest õigusest heitluses halastamatu ja arusaamatu pimeda jõuga, mis on kehastunud jumalas. Kus on õiglus, küsib ta maailma isandalt. «Mispärast jäävad õelad elusse, saavad vanaks ja mehiseks väelt? Ja nende võsud on nende silmade ees . . .»

Edasi joonistab Hiiob üksikasjalise pildi patuste ja «ülekohtuste» õnnelikust elust. Veel enam, ta peaaegu nõuab jumalalt vastust küsimusele ühiskondlike pahede põhjustest. Ta räägib ühiskonnas valitsevast õiglusetusest: «Nad lükkavad piirid paigalt, riisuvad karja ja ajavad sööma enda juurde. Vaeslaste eesli ajavad nad ära, lesknaise härja võtavad nad pandiks. Nad lükkavad vaesed teelt kõrvale, viletsad maal poevad hoopis eest ära. Vaata, kui metseeslid kõrves lähevad nad välja oma tööle, varakult hagema toidust; rohtlaas annab leiba neile ja nende lastele. Nad lõikavad vilja mitte omal põllul ja nopivad viinamarju õela viinamäel; alasti ööbivad varjualuseta ja on ilma katteta külma käes; valjust mägede sajust saavad nad märjaks; ja et ep ole varjupaika, siis kaelustavad nad kaljut. Nad riisuvad ema rinnalt vaeselapse ja mis viletsa seljas, võtavad nad pandiks; sunnivad käima alasti ilma riieteta ja näljaseid toidavad viljapeadega; müüride vahel vajutavad õli välja, tallavad surutõrsi ning janunevad. Linnades ägavad inimesed ja tapetavate hinged kisendavad ja jumal ei pane seda nurjatust tähele.»[79]

Hiiobi jumalakartlikud sõbrad peavad tema paljastuste ümberlükkamiseks pikki kõnesid. Kuid millised abitud vastuväited! Vestluskaaslased apelleerivad Hiiobi jumalakartlikkusele, nad ülistavad jumala vägevust ning kordavad ikka ja jälle, et jumal võib, kui ta tahab, kõik teha. Aga Hiiobile ei ole vaja seda tõestada. Ta on jumala vägevuses kindel, kuid ta nõuab vastust küsimusele, miks jumal ei kasuta oma kõikvõimsust õigluse huvides. Veenvalt kõlavad tema sõnad: «Ma olen palju seesugust kuulnud, olete kõik vaevalised tröösti jad!»[80] Ta nõuab neilt otsekohest vastust: «Andke mulle mõista, milles olen hälbinud . . . Kaaluge uuesti, kas mul on vale? Kaaluge

[78] Hiiobi r. 13. 25.
[79] Hiiobi r. 24. 2—12.
[80] Hiiobi r. 16. 2.

uuesti, — mul on õigus.»[81] Kuid kaaslased «jätsid järele Hiiobile vastamast, sest et tema oma silma ees õige oli».

Seisukorda ruttab päästma ei tea kust tulnud uus vaidleja, kes oli seni vaikinud. Ta sööstab Hiiobi seniste oponentide kallale, sest nad ei osanud Hiiobile vastata, ja Hiiobi enda kallale, et see teotab jumalat. Kuid põhiliselt ei oska ka uus advokaat midagi veenvat öelda. Lõppude lõpuks annab raamatu autor sõna jumalale endale. Jumal pöördub «tormi seest» Hiiobi poole pika kõnega. Peab ütlema, et jumala kõne ei jäta veenvamat muljet kui tema maapealsete kaitsjate kõned. Jumala kõne põhiline mõte on selles, et sina, Hiiob, oled ikkagi väeti ja jõuetu minu, jumala kõrval; sina ei suuda teha seda, mida suudan teha mina, jumal. Kuid ega Hiiob ei püüdnudki väita, et ta on sama vägev kui jumal. Vastupidi, ta kinnitab kogu aja, et jumala vägevus on mõõtmatu, kuid jumal kasutab seda ebaõigelt ja ülekohtuselt, seega ei anna jumal oma jõu ülistamisega Hiiobile rahuldavat vastust, vaid ainult hirmutab teda. Viimasele ei jäägi muud üle kui tema poolt tõstetud küsimus «kinni mätsida» ja alandlikult kahetseda. «Ma olen väeti,» ütleb ta, «mida võin sulle kosta? Ma panen käe oma suule»[82]; «ma tean, et sa kõik suudad ja et sinu kavatsust ei saa peatada . . . ma taganen oma sõnadest ja kahetsen tuhas ning põrmus».[83] Selle kahetsemise tasuks annab jumal Hiiobile ta endise hea põlve tagasi.

Raamatust jääb mulje, et Hiiobil oli väljaastumiseks jumala vastu täielik õigus ja et kõik katsed kurjust maa peal õigustada olid täielikult alusetud. On huvitav, et jumal ei ole sellega rahul, kuidas Hiiobi kaasvestlejad teda, jumalat, kaitsesid. Ta ütleb ühele neist: «Mu viha on süttinud põlema sinu vastu ja su kahe sõbra vastu, sest teie ei ole mitte nõnda õigesti minust rääkinud, kui mu sulane Hiiob.»[84] Nõnda paneb autor jumala suhu ootamatu tunnistuse, et Hiiobil oli õigus. See viib mõttele, et autor ise on täiel määral kaasa tundnud Hiiobile tema jumalat teotavates kõnedes ja mõtetes.

Niisiis leidub piiblis terve rida raamatuid, mis ei ole oma sisult religioossed. Samuti on neis piibli teostes, mis omavad üldiselt religioosset iseloomu, üksikuid küllaltki

[81] Hiiobi r. 24. 29.
[82] Hiiobi r. 39. 34.
[83] Hiiobi r. 42. 2, 6.
[84] Hiiobi r. 42. 7.

suuremahulisi palasid, mis tunduvad «täitematerjalina», ja mis ei ole seotud muu tekstiga, olles võõrad religioossele vaimule. Mõningaid neist võib tõsta esile eraldi novellidena. Niisugune on näiteks jutt vägilasest Simsonist.[85] Esitame selle sisu.

Novell Simsonist

Kui vägilane Simson suureks kasvas, armus ta ühte vilistite neidu ja tahtis temaga abielluda. Vanemad andsid noormehe pealekäimistele järele ja läksid koos temaga kosja. Teel tungis lõvi neile kallale, kuid noor Simson rebis ta paljaste kätega lõhki. Pulmapeol andis ta kolmekümnele «pulmavõõrale» mõistatuse, mille nad pidid seitsme pidupäeva jooksul ära mõistatama. Nad ei oleks sellega toime tulnud, kui mitte Simsoni naine ei oleks reetnud: ta uuris mehelt mõistatuse välja ja andis neile edasi. Kuna Simson pidi tingimuste kohaselt mõistatuse lahendamise eest maksma kolmkümmend komplekti ülikondi, siis «läks ta alla Askeloni ja lõi neist maha kolmkümmend meest ja võttis nende riided seljast ja andis need ülikondadeks neile, kes mõistatuse olid mõistatanud».

Kuid vägilane ei leppinud reetliku naisega ja lahkus tema juurest, naine aga abiellus kellegi teisega. Mõne päeva pärast tuli Simson siiski tagasi, kuid teda ei lastud naise juurde, vaid soovitati talle naiseks nooremat õde. Simson vihastus ja maksis vilistitele kätte: ta püüdis kolmkümmend rebast, sidus nende sabade külge põlevad tunglad ja laskis nad vilistite viljapõldudele. Kuna vili nõnda tule läbi hävis, tasusid vilistid oma kahju eest kätte mitte Simsonile, vaid tollele naisele ja naise isale, kes olid vilja hukkumises kaudselt süüdlased: vilistid tapsid nad ära. Simson jätkab vilistitele kättetasumist. Algas pinev heitlus, mille kestel Simson teeb rea vägitegusid, muu hulgas tapab ta eesli lõualuuga tuhandeid vaenlasi. Ta valitakse Iisraeli kohtumõistjaks ja kakskümmend aastat peab Simson seda ametit, kuni lõpuks armastus naiste vastu viib ta hukkumisele.

Saatuslikuks osutus Simsoni armastus kellegi Deliila vastu. Vilistid ostsid selle naise ära, et ta uuriks Simsonilt välja, milles seisneb tema ebahariliku jõu saladus. Simson pettis teda mitu korda, andes vale seletusi, aga lõpuks läks

[85] Kohtumõistjate r. ptk. 13—16.

naisel siiski korda temalt õiget põhjust välja meelitada: Simsoni jõud peitus tema pikkades juustes. Ja ükskord «Deliila uinutas ta magama oma põlvede peale», ja seni kui ta magas, lõikas tal juuksed lühikeseks ja kutsus vilistid, kes ta magavana kinni sidusid. Pügatud peaga vägilane ei suutnud tõsist vastupanu osutada, vilistid võtsid ta vangi ja torkasid tal silmad välja, mille järel panid ta «vangikotta» rasket ning alandavat tööd tegema.

Simsoni elu lõppepisoodi kirjeldatakse üsna dramaatiliselt. Vilistid tõid ta oma jumala Taagoni püha puhul templisse ja panid ta endi lõbuks «veiderdama». Kuid selleks ajaks olid Simsoni juuksed juba kasvamas ja jõud tugevnemas. Ta otsustas ise hukkuda, kuid seejuures hävitada võimalikult rohkem vaenlasi. Pime vägilane palus oma talutajat, et see viiks teda kogu hoonet kandvate sammaste juurde ... «Ja Simson hakkas kohe keskmise samba ümbert kinni ... Ja Simson ütles: «Mu hing surgu ära vilistitega.» Ja ta laskis enda kõigest väest nende najale ja hoone langes vürstide peale ja kõige rahva peale, kes seal sees oli, nii et surnuid, keda ta oma surmas surmas, enam oli kui neid, keda ta oma eluajal oli surmanud.»[86]

Selliseid legende on maailma kõigi rahvaste mütoloogias palju. Vanade kreeklaste muistendid Heraklesest ei jää Simsoni legendist maha, vaid ületavad selle oma fantaasiarikkusega. Juudi ja kristlikud usumehed aga püüavad väita, et piibel sisaldab püha ja vaieldamatut tõde. Kuid mis annab aluse arvamiseks, et see «tõde» peitub Simsoni, mitte aga Heraklese legendis või sadades teistes erinevate rahvaste ja aegade legendides? Seejuures, mida õpetlikku võib judaismile ja ristiusule õieti ammutada seesugustest «pühadest» tekstidest, nagu on Simsoni legend?

Me oleme jõudnud piibli sisu üldise vaatlusega lõpule.

Mida näitab ülevaade piibli raamatutest?

Peale nende raamatute, mida me vaatlesime, on Vanas Testamendis veel mõned raamatud, mida me ei nimetanud. Need on Taaveti lauluraamat, Saalomoni Õpetuseehk Vanasõnad, Jeremija Nutulaul ja mõned «väikeste prohvetite» raamatud, nagu Joeli raamat, Obadja raamat, Joonase raamat, Habakuki raamat ja teised. Saalomoni

[86] Kohtumõistjate r. 16. 29—30.

Õpetuse- ehk Vanasõnades korratakse palju kordi ühtesid ja samu moraliseerivaid õpetusi selle kohta, et tuleb tarkusest lugu pidada, jumalat karta, oma naisega rahul olla ning mitte teisi otsida jne. Joonase raamatus tõmbab endale tähelepanu üsna laialdaselt tuntud legend sellest, kuidas prohvet merereisi ajal vaala poolt alla neelati ja kuidas jumal käskis vaalal Joonast kaldale välja sülitada, mida vaal ka tegi.

Üldiselt kujutab endast piibli raamatute kogumik kõike kokku võttes kirjanduslike vormide ja žanride suure mitmekesisuse väga kirjut pilti: selles esinevad ajalooline kroonika, omapärane seaduste koodeks, olustikuline jutustus, novell, suur hulk üksikuid müüte, lüüriline või õpetlik poeem, lüüriline või õpetlik luuletus, matuselaul, võidu- või lahingulaul, kiiduhümn, lõpuks satiir. Enamikul juhtudel on need kirjanduslikud vormid täidetud usulise sisuga. Rõhutame, et real juhtudel, nagu me juba eespool näitasime, leidub piiblis iseseisvaid teoseid, milledes õieti ei tundugi religioosset maailmavaadet, kusjuures vihjed jumalale näivad siin mingite väliste ja formaalsete lisanditena.

Sealjuures ei ole piiblit läbistav religioosne ideoloogia kaugeltki ühtne. Mitmesugustes piibli teostes avalduvad religioossete uskumuste kõige erinevamate vormide ja liikide jäljed. Ei juudi usund ega ristiusk saa terviklikult omaks võtta kogu piibli sisu sellisena, nagu ta on alates Loomise ehk 1. Moosese raamatust ja lõpetades Apokalüpsise ehk Johannese Ilmutamisraamatuga. Paljusid kohti piiblis peavad nende usundite teoloogid võtma kõige kavalamale ümbertõlgendamisele, et kuidagiviisi säilitada nende näilikku vastavust juudi või kristliku usundi doktriinile. See toimub sellepärast, et piiblis on tõepoolest suur hulk mitte ainult eelkristlike, vaid ka judaismieelsete religioonide jälgi kuni kõige ürgsemate, kõige primitiivsemate kultusteni. Piiblis võib leida ükskõik millise usukultuse või usudoktriini põhjendust, alates ürgaegsest maagiast ja lõpetades abstraktse filosoofilis-idealistliku õpetusega jumalast-sõnast (logosest).

Piiblis esinev vormide ja sisu mitmekesisus näitab seda, et see ei ole terviklik teos, mida täidab ainus «jumalik» vaim, vaid et see on suure arvu üksikute teoste kogumik, mida on loonud mitmed inimesed, seejuures mitte ühel ajal, vaid pikaajalise ajaloolise perioodi kestel. Selle aja

jooksul muutusid inimeste ühiskondlikud ja olustikulised tingimused. Piiblis kajastuvad mitmesugustel ajajärkudel elanud ja isegi mitmesuguste rahvaste hulka kuulunud inimeste elutingimused — nii materiaalsed tingimused kui ka ideoloogia, sealhulgas religioossed uskumused. Muutusid elutingimused, muutusid vastavalt ka inimeste uskumused. Alatasa tekkis religioosses ideoloogias uusi ladestusi. Need sadestusid teostes, mis hiljem võeti piibli kaanonisse. Kuidas see konkreetses ajaloolises tegelikkuses toimus, seda vaatleme piibli ajaloole pühendatud peatükis.

Enne kui asuda piibli ajaloo valgustamisele, peame otstarbekohaseks tutvustada lugejaid sellega, kuidas seda ajalugu on uuritud, teisiti öeldes — tutvustada piibli raamatute teadusliku uurimise ajaloo enda põhimomentidega.

TEINE PEATÜKK

PIIBLI RAAMATUTE TEADUSLIKU UURIMISE AJALOOST

1. PIIBLIKRIITIKA KUI TEADUSLIK DISTSIPLIIN

Nii kristlik kui juudi usund õpetavad, et kõik piibli raamatud on «jumala poolt inspireeritud» teosed, s. t. et nende sisu on jumalalt sisendatud mõnedele inimestele, kes selle siis kirja panid. Kes need inimesed olid?

Suuremale osale piibli raamatutest näitab kirik kätte kindlad autorid. Pentateuhi omistab ta Moosesele, näidates ühtlasi, millal Mooses olevat elanud — XV sajandil e. m. a. Joosua raamatu olevat kirjutanud Joosua ise, kes pärast Moosese surma asus juutide juhi kohale. Teised Vana Testamendi raamatud omistatakse samuti mitmesugustele Vana Testamendi tegelastele, kusjuures juhul, kui raamat on nimetatud kellegi nimega, loetakse see isik raamatu autoriks. Nõnda loetakse kõik prohvetite raamatud kuuluvateks vastavatele prohvetitele: Jesaja raamat Jesajale, Hesekieli raamat Hesekielile jne. Mis puutub Uue Testamendi raamatutesse, siis kinnitab kirik, et evangeeliumide autoriteks on neli apostlit: Matteus, Markus, Luukas ja Johannes, Apostlite tegude raamatu autoriks evangelist Luukas, Kirjade autoriteks isikud, kelle nimedega need on nimetatud; ja lõpuks Apokalüpsis ehk Ilmutamisraamat omistatakse jumalasõna õpetajale Johannesele. Kuid usulisest vaatepunktist ei peaks sellel küsimusel iseenesest olema absoluutselt mingisugust tähtsust, sest piibli autor on üks, ja see on jumal, inimesed aga, kes vastavad osad kirja panid, esinesid ainult ümberkirjutaja osas. Seepärast loetakse piibli raamatuid «pühaks», seepärast ei tohigi neis olla vigu ega vastuoksusi.

Mis puutub piibli raamatute kirjutamise ajasse, siis kiriku õpetuse järgi kirjutati põhilised neist sellises aja-

lises järjekorras, nagu nad esinevad kiriku kaanonis. Alguses olevat Mooses kirjutanud kõik oma viis raamatut, siis olevat mitme sajandi kestel kirjutatud teised Vana Testamendi raamatud, kusjuures suur enamik neist olevat kirjutatud enne Baabüloni vangipõlve. Evangeeliumid ja teised Uue Testamendi raamatud on kirjutatud, nagu arvab kirik, I sajandi keskel m. a. j.

See piibli raamatute tekkimise skeem hakkas tekitama juba ammu tõsiseid kahtlusi paljude, isegi usklike inimeste juures, kes püüdsid piiblile läheneda terve mõistuse seisukohalt. Moosesest kui Pentateuhi autorist kõneles keegi Pärsia juut Hivi Gabalki juba IX sajandil m. a. j. väga skeptiliselt; ta juhtis tähelepanu eriti sellele, et ühes nendest raamatutest on kirjeldatud Moosese suremist; inimene ei saanud ju jutustada, kuidas ta suri ja kuidas ta maeti! Pärast Hivi surma, kakssada aastat hiljem, tegeles Vana Testamendi uurimisega juudi kirjanik ja teoloog Ibn-Ezra (XI saj.). Surres jättis ta maha väga udused kommentaarid, milledest tema kaasaegsed aru ei saanud. Alles XVII sajandil dešifreeris need kuulus hollandi filosoof Benedictus Spinoza (1632—1677), kes üldse pani aluse piibli teaduslikule uurimisele.

On olemas teaduslik distsipliin, mis tegeleb eriliselt piibli uurimisega; seda nimetatakse piiblikriitikaks. Piiblikriitika tähendab piibli teksti igakülgset analüüsimist, seejuures pannakse erilist rõhku selle teksti ajaloo uurimisele. Piiblikriitikaga tegelevad mitte ainult uskmatud, vaid ka usklikud inimesed, sealhulgas nii juudi kui ristiusu teoloogid. Eriti suurt osa on piiblikriitika ajaloos etendanud protestantliku konfessiooni teoloogid. Palju on piiblikriitika alal teinud filosoofid, ajaloolased, vanade keelte — semiidi, vana-kreeka, ladina keele — spetsialistid.

Piibli uurimist toimetasid õpetlaste mitmesugused grupid ja voolud mitmesugustelt lähtekohtadelt. Ühed teadlased lähtusid püüdest avastada õiget ajaloolist tõde, teised juhendusid soovist «päästa» piiblis seda, mis võimalik, tuues ohvriks kõige silmatorkavamad absurdsused. Suurt mõju avaldas piibli uurimise käigule ideoloogiline võitlus mitmesuguste klassiliste rühmituste huvide kaitsjate vahel, mitmesuguste vaadete esindajate vahel. Näiteks astusid kodanlikud õpetlased oma piiblikriitikas järjekindlalt välja teaduslikelt positsioonidelt sel ajajärgul, kui kodanlus oli huvitatud feodaalse kirikliku ideoloogia kõrvale-

tõrjumisest. Käesoleval ajal laskub kodanlik piiblikriitika ikka enam ja enam ebateaduslikele positsioonidele, püüdes ilustada piiblit ja selle ajalugu. Mis puutub kirikutegelastesse, siis tegelevad nemad ja nende hulgas eriti katoliiklased piibli ajaloo võltsimisega. Vatikanis on eriline nõndanimetatud Piibliinstituut, mille formaalseks ülesandeks on piibli «teaduslik» uurimine. Tegelikult ei tegele ta aga millegi muu kui piibli ajaloo võltsimisega.

Piiblikriitika uurib peamiselt piibli ajalugu, olles seega põhiliselt ajalooga tegelev teadusharu. Seejuures võidakse piiblikriitikat viljelda aga ka teistes suundades. Näiteks osutasid juba XVIII sajandi prantsuse materialistid ja valgustajad piibli lugude mittepaikapidavusele terve mõistuse ja loogika seisukohalt. Käesolevas peatükis keskendame tähelepanu ajaloolisele kriitikale, s. t. nii piibli raamatute ajaloo kui ka piibli teksti ajaloo väljaselgitamisele.

Piibli kriitilise analüüsi katseid oli juba vanal ajal, piibli süstemaatiline teaduslik uurimine algas aga umbes kolmsada aastat tagasi. Käesolevas, oma mahult väikeses peatükis ei saa me piiblikriitika kogu ajalugu üksikasjaliselt valgustada, seepärast peatume vaid mõnedel tema tähtsamatel momentidel. Me vaatleme mõnede piiblikriitika klassikute, selle teadusliku distsipliini nende silmapaistvamate esindajate töid, kes on avaldanud eriti tõsist positiivset mõju piibli tekstide teadusliku uurimise kogu ajaloole.

2. VANA TESTAMENDI UURIMINE

Benedictus Spinoza

Esmakordselt leiame rea piibliraamatute süstemaatilist ja põhjalikku analüüsi suure XVII sajandi filosoofi-materialisti Benedictus Spinoza raamatus «Teoloogilis-poliitiline traktaat», mis ilmus 1670. aastal.

Spinoza sattus Ibn-Ezra väga tumedale väljendusele tema kommentaarides Teisele seadusele ehk 5. Moosese raamatule: «Teisel pool Jordanit jne., kui ainult taipad kaheteistkümne saladust — ja Mooses kirjutas ka seaduse. Ja kaananlane oli siis maal; jumala mäel saab avatud; hiljem vaat ka tema voodi — raudvoodi; siis saad tõe teada.» Esimesel pil-

gul paistab, et siin on mingi mõttetus, paljas sõnade mäng. Kuid Ibn-Ezra kinnitas, et see leiab tõe, kes ta mõistatuse lahendab! Spinoza tahtis tõde leida ja andis mõistatusele oma lahenduse. Analüüsime seda ja vaatame, kuivõrd see on tõenäoline.

1. «Teisel pool Jordanit...» Teine seadus ehk 5. Moosese raamat algab sõnadega, et Mooses rääkis «Iisraeli vastu teisel pool Jordanit»[1]. Mõeldakse muidugi Jordani idakallast, seda kallast, kust poolt iisraellased tulid ja kust nad üle läksid läänekaldale, Kaananisse, aga mitte sisemist, kaananipoolset kallast, sest et piibli järgi Mooses ei ületanud Jordanit, vaid suri selle idakaldal. Aga kui on kirjutatud, et Mooses rääkis «teisel pool Jordanit», siis tähendab, et kirjutaja ise oli sel ajal siinpool Jordanit, selle läänekaldal. Tähendab, arutles Spinoza, Mooses ei saanud kuidagi Teist seadust kirjutada. Nimelt sellepärast juhibki Ibn-Ezra tähelepanu sõnadele «teisel pool Jordanit».

2. «Kaheteistkümne saladus...» Seda saladust tõlgendab Spinoza järgmiselt. Piiblis räägitakse mitmel korral, et kogu Moosese seadus oli üles kirjutatud ringi ümber altari, altar aga koosnes, nagu rabiinlikus kirjanduses on kombeks arvata, kaheteistkümnest kivist. Kaheteistkümnele kivile pole aga ju võimalik kuigi palju kirjutada, õigemini kriipsutada või sisse raiuda? Igatahes ei mahu nende viie piibliraamatu tekst, mida loetakse Moosese raamatuteks, kuidagi neile kaheteistkümnele kivile. Järelikult, ütleb Spinoza, oli Moosese seadus võrratult väiksem kui Pentateuh. Tähendab, Pentateuhi ei saa kogu ulatuses omistada Moosesele.

3. «Ja Mooses kirjutas seaduse...» Need on sõnad Teisest seadusest ehk 5. Moosese raamatust.[2] Miks pidi Mooses endast kirjutama kolmandas isikus? Näib, et ta oleks pidanud enda kohta ütlema: «Mina kirjutasin seaduse!» Tähendab, mitte tema ei kirjutanud neid sõnu, vaid keegi teine.

4. «Ja kaananlane oli siis maal.» Need on sõnad Loomise raamatust ehk 1. Moosese raamatust.[3] Kui

---

[1] 5. Moos. 1. 1.
[2] 5. Moos. 31. 9.
[3] 1. Moos. 12. 6.

on öeldud, et siis oli kaananlane sellel maal, siis tähendab, mõeldakse, et teda seal enam ei ole. Kaananlased aeti aga omalt maalt välja, nagu räägib piibel, pärast Moosese surma. Järelikult, arutleb Spinoza, neid sõnu ei kirjutanud Mooses, vaid keegi teine ja see toimus pärast Moosese surma, kui «kaananlast» enam ei olnud Kaananimaal. Tähendab, ka Loomise raamatut ei saa omistada Moosesele.

5. «Jumala mägi...» Ka see mõiste on pärit Loomise raamatust.[4] Jutt on Moria mäest. Jumala mäe nimetuse sai aga Moria alles siis, kui oli otsustatud sellele mäele tempel ehitada, ja seda tehti, nagu piibel jutustab, palju hiljem pärast Moosese surma. Tähendab, Mooses ei saanud teda jumala mäeks nimetada ja ka seda kohta Loomise raamatus ei ole kirjutanud Mooses.

6. «Tema voodi on raudvoodi...» See fraas on võetud Teisest seadusest ehk 5. Moosese raamatust,[5] milles jutustatakse, kuidas juudid vangistasid Moosese juhtimisel Paasani kuninga. Pärast selle sündmuse kirjeldust jutustatakse ka võidetud kuninga voodist: «Vaata, tema voodi on raudvoodi, eks ta ole nüüd Ammoni laste käes Rabas.»[6]

Spinoza märgib, et nõnda võib rääkida sündmustest, mis on ammu aset leidnud. Selle kinnituseks toetub ta veel teisele piibli raamatule — 2. Saamueli raamatule. Seal jutustatakse, et kuningas Taavet võttis lahinguga ära Rabati (Raba) linna, mis kuulus ammonlastele. Kuningas Oogi voodit võisid juudid Rabatis (Rabas) leida alles pärast selle linna vallutamist. Tähendab, Teise seaduse viide sellele, et voodi asub Rabatis (Rabas), võib kuuluda mitte Moosese, vaid märksa hilisemasse kuningas Taaveti ajastusse. Järelikult, ka see osa Pentateuhist ei ole Moosese kirjutatud.

Nõnda lahendas Spinoza mõistatuse, mille andis Ibn-Ezra. Peab möönma, et ta on seda teinud küllaltki loogiliselt. Ühes kohas esineb siiski viga. Kui Spinoza räägib Moria mäest, tõlgendab ta samuti nagu Ibn-Ezragi teksti valesti: piiblis ei öelda «jumala mäel», vaid «mäel ilmub jumal». Kuna aga Ibn-Ezra oli selle koha tõlkinud valesti nagu tegi seda ka Spinoza, siis ei ole sellel veal siin täht-

---

[4] 1. Moos. 22. 14.
[5] 5. Moos. 3. 11.
[6] 5. Moos. 3. 11.

sust. On ilmne, et Spinoza avas õigesti Ibn-Ezra mõtte: see seisneb selles, et Mooses ei ole temanimeliste raamatute autor.

Miks ei öelnud aga Ibn-Ezra seda otseselt välja, vaid peitis oma mõtte ebaselgesse, eriskummalisse mõistatusse? Ta kartis süüdistust ketserluses ja tagakiusamist rabiinide poolt. Nõnda seletab asja Spinoza, kes lisab juurde, et ta ise ei karda tõde avalikult välja öelda. Spinoza on selles veendunud, et Pentateuhi ei ole Mooses kirjutanud. Selle tõenduseks täiendab ta Ibn-Ezra kaalutlusi rea omapoolsete tõestustega.

Pentateuhis räägitakse Moosesest korduvalt kolmandas isikus: jumal rääkis Moosesele, Mooses läks rahva juurde, Mooses tegi seda ja seda jne. Võib-olla on see ainult konventsionaalne sõnastamismaneer? Võib-olla oli heebrea kirjanduses üldse kombeks selline esitamisvorm? Eks ole ju tänapäevalgi kasutusel mõned kirjanduslikud konventsionaalsused, näiteks räägivad autorid enesest sageli «meie arvame» või «meie kirjutasime», selle asemel et öelda «mina arvan», «mina kirjutasin» jne. Kuid sellesama Pentateuhi teistes osades räägib Mooses enesest esimeses isikus! Näiteks leiame Teise seaduse ehk 5. Moosese raamatu teises peatükis mitu niisugust lauset: «Ja Jehoova rääkis mu vastu.» Need laused esinevad 2., 9. ja 17. värsis. Tähendab, ei olnud seesugust reeglit või kommet kirjutada enesest kolmandas isikus. Seepärast võib järeldada, et see, mis on Moosesest kirjutatud kolmandas isikus, ei kuulu temale, vaid kellelegi teisele.

Peale selle, toonitab Spinoza, antakse Moosesele Pentateuhis niisuguseid iseloomustusi, mida ta ise enesele ei oleks võinud anda. Näiteks öeldakse Numbrite raamatus ehk 4. Moosese raamatus: «Aga tema, Mooses, oli väga tasane, enam kui kõik teised inimesed, kes maa peal.»[7] Teises seaduses ehk 5. Moosese raamatus on öeldud, et «Mooses on jumalamees»[8] ja et «Iisraelis ei tõusnud enam niisugust prohvetit kui Mooses».[9] Raske on ette kujutada, et inimene ise ennast nii ülistaks.

Mõningaid maakohti ei nimetata Pentateuhis nende nimedega, mida nad Moosese ajal kandsid, vaid nimedega,

---

[7] 4. Moos. 12. 3.
[8] 5. Moos. 33. 1.
[9] 5. Moos. 34. 10.

mis anti neile palju hiljem. Näiteks räägitakse Loomise ehk 1. Moosese raamatus sellest, et Aabram jälitas vaenlasi kuni Taanini.[10] Kohtumõistjate raamatus aga leiame Taani linna mainimist järgmises seoses: üks «Iisraeli suguharudest», nimelt Taani suguharu võttis ette kallaletungi Laisi linnale, «rahva peale, kel rahuline ja julge asi oli», lõi kogu elanikkonna maha, hävitas linna. «Ja nad ehitasid linna uuesti üles ja elasid seal sees. Ja nad panid linnale nime Taan, oma isa Taani nime järgi.»[11] Siin räägitakse sündmustest, mis leidsid aset mitte ainult pärast Moosese surma, vaid palju hiljem pärast tema järglase Joosua surma. Kas sai Mooses Loomise raamatus kirjutada linnast, mis ehitati mitu sajandit pärast tema surma?

Spinoza toob ka palju teisi argumente selle tõestamiseks, et Pentateuhi ei ole kirjutanud Mooses. Kui lugejat see küsimus huvitab, tuleks tal tutvuda Spinoza teosega «Teoloogilis-poliitiline traktaat». Juhime tähelepanu ainult sellele Spinoza poolt märgitud asjaolule, et Pentateuhis kirjeldatakse üksikasjaliselt ka Moosese surma. Toome selle kirjelduse: «Ja Jehoova sulane Mooses suri sinna Moabimaale, Jehoova suusõna järgi. Ja ta mattis ta sinna orgu, Moabimaale, Peet-Peori vastu, ja keegi ei tea tema hauda tänapäevani. Ja Mooses oli sada ja kakskümmend aastat vana, kui ta suri; ta silmad ei läinud töntsiks ja ta rammu ei kahanenud. Ja Iisraeli lapsed nutsid Moosest Moabi lagendikul [Jordani jõe juures Jeeriku lähedal] kolmkümmend päeva; ja nõnda said Moosese pärast leinamise ja nutmise päevad otsa.»[12] Kuidas saab inimene kirjeldada enda surma ja sellele järgnevaid sündmusi?

Üldkokkuvõttes ütleb Spinoza: «... Kõigest sellest on päevaselge, et Pentateuhi ei ole kirjutanud Mooses, vaid keegi teine, kes elas mitu sajandit hiljem pärast tema surma.»[13] Moosese kui isiku ajaloolist olemasolu Spinoza ei eitanud. Ta arvas, et Mooses tõesti kunagi elas, oli heebrealaste juhiks ja isegi kirjutas mingisuguseid raamatuid. Kuid need olid, arvas Spinoza, mitte need raamatud, millest koosneb Pentateuh, vaid mingisugused teised raamatud. Osa nende tekstist ei ole nähtavasti meieni jõud-

[10] 1. Moos. 14. 14.

[11] Kohtumõistjate raam. 18. 27—29.

[12] 5. Moos. 34. 5—8.

[13] Бенедикт Спиноза, Избранные произведения, т. II, М. 1957, lk. 130—131.

nud, mõned katkendid võisid olla Pentateuhi koosseisus. Kuid Moosest Pentateuhi kui terviku autoriks lugemast keeldus ta kategooriliselt.

Kuid kes siis oli Moosese raamatute autor? Ja kas oligi üks autor või on Pentateuh kollektiivne töö? Ka sellele küsimusele püüdis Spinoza anda põhjendatud vastuse, mis vastab ajaloolistele faktidele ja terve mõtlemise nõuetele.

Vaadeldes Moosese raamatutele järgnevaid Vana Testamendi teisi raamatuid, märkas Spinoza, et neil on Pentateuhiga palju ühist. Kõigepealt on nad kõik kirjutatud mitte nende inimeste poolt, kellele nende autorlus omistatakse. Joosua ei olnud Joosua raamatu autoriks, kohtumõistjad ise ei olnud Kohtumõistjate raamatu autoriks ja prohvet Saamuel ei kirjutanud raamatut, mis tema nime kannab. Millega seda saab tõestada?

Joosua raamatus jutustatakse tema surmast ja sellele järgnevatest sündmustest. Kuid jutustada sellest, kuidas juudid ta maha matsid, kuidas nad pärast tema surma ainult niikaua Jahvet austasid, kuni olid elus vanemad, kes Joosuat tundsid, — seda Joosua ise muidugi ei saanud teha. Kohtumõistjate raamatus mainitakse sagedasti, et neil aegadel, millest seal on juttu, ei olnud juutidel veel kuningaid. Ilmselt on see raamat kirjutatud siis, kui juutidel olid juba kuningad. Tõepoolest, kuningate ajajärk oligi juudi rahva ajaloos alles pärast kohtumõistjate ajajärku. Tähendab, Kohtumõistjate raamatut ei ole kohtumõistjad kirjutanud. Sama on maksev ka Saamueli raamatu kohta ja valdava enamuse teiste Vana Testamendi raamatute kohta.

Küsimuse otsustamisel, kes oli või olid Vana Testamendi põhiliste raamatute tegelikuks autoriks, pidas Spinoza väga oluliseks järgmist tähelepanekut: kõigis Pentateuhi raamatutes, samuti Joosua, Kohtumõistjate, Ruti, Saamueli, Kuningate raamatutes on tunda teatavat järgluse sidet — iga järgmine raamat algab sellega, millega lõpeb eelmine raamat. Kõiki raamatuid läbib ühtne joon: «... Kõigi nende raamatute eesmärk näib olevat selles, et õpetada Moosese sõnu ja käske ning tõestada neid sündmuste käiguga.»[14] Sellest teeb Spinoza järelduse, et kõik need raamatud on koostanud üks ja sama inimene, «kes soovis kirja panna juudi muistendeid nende tekkimise alg-

[14] Бенедикт Спиноза, Избранные произведения, т. II, lk. 135.

aegadest peale kuni linna (Jeruulasemma. — *J. K.*) esimese hävitamiseni».[15] Ja see inimene ei olnud Spinoza arvates mitte keegi teine kui prohvet Esra, kelle nime kannavad Vanas Testamendis kolm väikest raamatut.

Seda oletust tehes toetub Spinoza mõningatele «soliidsetele andmetele». Millised need andmed on?

Nehhemja raamatus jutustatakse, et ülempreester Esra luges Jeruusalemmas suurele rahvahulgale «aovalgest kuni keskpäevani» Moosese seadust valju häälega ette. Spinoza arvab, et see ei olnud kogu Pentateuh, vaid ainult Teine seadus ehk 5. Moosese raamat, milles määratakse kindlaks usklike juutide käitumise eeskirjad, sest pärast Baabüloni vangipõlve valitsenud korralageduses oli Esra kõige rohkem huvitatud ühiskondliku korra jaluleseadmisest, kusjuures on võimalik, et ta püüdis seda saavutada sellega, et ta õpetas rahvale Teise seaduse reegleid ja käske. Spinoza peab võimalikuks, et Esra ise on kirjutanudki tema poolt väljakuulutatud seaduse. Ja pärast seda, kui ta Teise seaduse oli käiku lasknud, tekkis vajadus seda ka põhjendada. «Siis,» ütleb Spinoza, «võttis Esra kõik oma jõu kokku, et kirjutada juudi natsiooni kogu ajalugu, s. t. maailma loomisest kuni linna (Jeruusalemma — *J. K.*) lõpliku hävitamiseni. Sellesse ajalookirjeldusse monteeris ta sisse ka Teise seaduse raamatu.»[16] Nõnda siis kirjutas juudi ülempreester Esra Spinoza arvates alguses midagi seaduste kogu taolist, Teise seaduse, hiljem aga kinnitas ta selle seaduse aupaistet täiendavalt kirjutatud teiste raamatute abil.

Spinoza arvates ei tähenda see seda, nagu oleks Esra ise kõik need raamatud kirjutanud. Enne teda oli ka teiste autorite poolt paljugi kirjutatud, kuid kõik see materjal ei olnud koondatud ühtekokku, ei olnud asetatud kindlasse süsteemi. Esra «kogus mitmesuguste autorite lood kokku, mõnikord aga kirjutas lihtsalt maha ja pärandas nad järeltulevatele põlvkondadele, ilma et neid lugusid oleks kontrollitud ja korda seatud».[17] Teksti üksikuid kohti kõrvutades leiab Spinoza tohutul hulgal igasuguseid omavahel kooskõlastamata vasturääkivusi ja mõttetusi. Meil ei ole võimalik anda Spinoza raamatu sellest osast üksikasjalist ülevaadet, kuid olgu siin toodud mõningad näited.

[15] Бенедикт Спиноза, Избранные произведения, т. II, lk. 134.
[16] Sealsamas, lk. 137.
[17] Sealsamas, lk. 138.

Loomise ehk 1. Moosese raamatu 38. peatükis jutustatakse sellest, kuidas esiisa Jaakobi poeg Juuda patustas oma minia Taamariga. See sündmus kuulub ajavahemikku, mis oli Joosepi Egiptusesse viimise ja selle aja vahel, kui Jaakob kolis kogu perega sinna. Piibli järgi ei või see vaheaeg olla üle 22 aasta. Kuid selle aja jooksul toimusid samuti piibli andmetel järgmised sündmused: Juuda abiellus, temale sündis poeg, see kasvas üles, abiellus Taamariga, suri; pärast seda abiellus Taamariga noorem vend, kes samuti suri; Juuda elas oma miniaga kokku, see sünnitas talle kaks poega, kelledest üks jõudis ka juba isaks saada; ja kõik see toimus 22 aasta jooksul! Kõrvutades Loomise ehk 1. Moosese raamatu mitmesuguseid daatumeid, tuleb Spinoza järeldusele, et Jaakob pidi olema 84 aastat vana, kui ta Leaga abiellus, et Tiina oli vaevalt seitsmeaastane, kui ta ära vägistati, et Siimeon ja Leevi olid 11—12 aastat vanad, kui nad kõik Sekemi linna elanikud maha lõid ja nende varanduse ära riisusid.

Spinoza leiab Vana Testamendi tekstis palju vahelejätmisi, katkemisi jutustuse käigus, palju kordamisi ja paralleelseid kohti. Kui sellele kõigele lisandada veel üksteisele otseselt vastukäivad kohad, siis saame haruldaselt süsteemilageda pildi. Rabiinid ja piibli kommentaatorid on korduvalt püüdnud Vana Testamendi vasturääkivusi kooskõlastada, piibli esitusviisis leiduvat korrapäratust ära seletada, kuid kuna seda on võimatu teha säilitades seejuures õpetuse piibli jumalikust päritolust, siis ei ole nendest püüetest midagi välja tulnud. «. . . Rabiinid,» kirjutas Spinoza, «toimivad täiesti meelevaldselt; kommentaatorid aga, keda ma olen lugenud, jampsivad, esitavad väljamõeldisi ja rikuvad lõpuks keelegi täiesti ära.»[18] Nad tõlgendavad piibli teksti kõige omavolilisemal viisil, et aga neile mõtet anda. Spinoza heidab väljakutse kõigile piibli kommentaatoritele: las nad seletavad Vana Testamendi absurdsused ära ilma vägivallata keele ja terve mõistuse kallal, ja kui leidub seesugune kommentaator, räägib ta, «ulatan ma talle kohe käe ja ta on mulle suur oraakel»[19]. Kuid sellist kommentaatorit muidugi ei leidunud ja ei leidugi!

---

[18] Бенедикт Спиноза, Избранные произведения, т. II, lk. 143—144.

[19] Sealsamas, lk. 144.

Piibli tegelaste väline ilme on kunstnike vaba fantaasia vili. Seejuures **kasutati** nii piibli tegelaste kui ka paganlike jumalate kujutamisel sageli **ühesuguseid** võtteid. P i l d i l: Michelangelo skulptuur „Mooses" (1513—1516), **mille kehahoiak** ja ilme on väga sarnane kunstnik Sansovino raidkujule „Neptuun". Viimase eeskujuks on olnud kindlasti eelpool nimetatud Michelangelo teos.

Piibli legendides jutustatakse, et Mooses sai isiklikult jumala käest „kümme käsku", millede täitmine on igale usklikule kohustuslik. Samasugune legend oli üldiselt tuntud aga ammu enne piiblit. P i l d i l: reljeef, mis on pärit umbes 1950. aastast e. m. a., ja mis kujutab Baabüloni kuningat Hammurapit, kellele päikesejumal Šamaš annab üle seaduste koodeksi.

Kuidas seletas aga Spinoza ise Vana Testamendi põhiliste raamatute vasturääkivusi ja kooskõlastamatusi? Kui neid on kirjutanud üks autor (Esra), siis ei tohiks neis ju vastuolusid olla. Spinoza oli arvamisel, et Esra lihtsalt ei saanud või ei jõudnud mingisugustel põhjustel vastavat redigeerimistööd teostada, et kõiki tema poolt ühte kogusse koondatud üksikuid teoseid korda seada. Võib-olla, ütleb Spinoza, takistas teda enneaegne surm, võib-olla olid siin mängus ka mõned teised, meile teadmatuks jäänud põhjused. Igal juhul ei viinud Esra oma redigeerimistööd lõpule, kuna aga raamatud tunnistati pühaks ja seega kadus võimalus nende ümbertöötamiseks, siis jäidki neisse püsima kõik vasturääkivused ja mõttetused.

Mis puutub neisse kolmesse raamatusse, mis vormiliselt kannavad Esra nime, siis oli Spinoza arvamisel, et need ei kuulu Esrale, kuna nad on kirjutatud palju aastaid hiljem tema surmast. Meie ei lasku Spinoza arutluste kõigisse üksikasjadesse, toome ära ainult järelduse, milleni ta jõudis: «Me kinnitame,» kirjutas Spinoza, «et need neli raamatut, nimelt Taanieli, Esra (kolm Esra raamatut loeb Spinoza üheks. — *J. K.*), Estri ja Nehhemja raamat on kirjutatud ühe ja sama ajaloolase poolt.»[20] Küllaldaste andmete puudumisel ei lahenda Spinoza küsimust, kes nad kirjutas; ta oletab ainult, et nende raamatute koostamise materjaliks pidid olema kroonikad ehk «ajaraamatud», mida koostasid kirjutajad või historiograafid, keda Juudamaa kuningad Jeruusalemma templi juures ametis pidasid.

Rea samasuguseid kaalutlusi esitas Spinoza ka Vana Testamendi teiste raamatute kohta, nende hulgas kõigi prohvetite raamatute ja laulude kohta. Kogu Vana Testamendi kaanoni kohta tegi aga filosoof oletuse, et see koostati hiljem — Makabeide ajal, s. t. mitte enne II sajandi keskpaika e. m. a. Seega siis mitte ainult Vana Testamendi üksikute raamatute autorluse ja kirjutamise aja suhtes, vaid kogu Vana Testamendi kaanoni koostamise osas kummutas Spinoza nii juudi rabiinide kui ka ristiusu teoloogide väited, mis püüdsid veenda, et Vana Testamendi raamatud on igivana päritoluga ja et nad kuuluvad Moosesele, Joosuale ning teistele kiriku poolt austatavatele isikutele.

Hilisemad uurimised ei ole Spinoza kõiki väiteid täieli-

[20] Бенедикт Спиноза, Избранные произведения, т. II, lk. 156.

kult kinnitanud. Kuid piibli uurimise meetodil, mida filosoof kasutas, oli iseenesest määratu suur tähtsus. Spinoza uuris hoolikalt iga piibli raamatu teksti, võrdles üksikute raamatute sisu omavahel, kõrvutas kogu Vana Testamendi raamatute kui terviku sisu ajalooliste materjalidega ja tegi viimaks järeldusi, tuginedes seejuures mitte piibli kui pühaks peetava raamatu autoriteedile, vaid tervele mõistusele ja loogikale.

Spinozast Wellhausenini

Järgmiseks silmapaistvamaks piiblikriitikuks, kelle järeldusi me siin esitame, on Julius Wellhausen. Uurimistöös tugines ta rea oma eelkäijate tulemustele: enam kui kahesaja-aastase ajavahemiku kestel, mis teda Spinozast lahutas, oli piiblikriitika rikastunud paljude uute saavutustega.

Kaheksateistkümnenda sajandi algul märkas Hildesheimi linna saksa luteri usu kiriku pastor G. B. Witter piibli kommentaaride kirjutamisel, et Vana Testamendi heebreakeelse originaali esimestes raamatutes ei nimetata jumalat kaugeltki mitte alati sama nimega: mõnikord nimetatakse teda Jahveks, teistel juhtudel Elohimiks.[21] Ta pani ka seda tähele, et Vanas Testamendis on palju kordumisi, kusjuures igaüks neist kujutab endast uut varianti, mis läheb detailides endisest sõnastusest lahku. Sellest kõigest kirjutas ta oma piiblikommentaarides, mis ilmusid trükis 1711. aastal. Kuid Witteri töö jäi tähele panemata nii tema kaasaegsete kui järelpõlvede poolt; pealegi ei teinud Witter tema poolt avastatud faktidest mingeid tõsiseid järeldusi. Alles pool sajandit hiljem tegi kuulus prantsuse arst Jean Astruc, kes tegeles asjaarmastajana piibli teksti uurimisega, tähtsa avastuse, mille ta avaldas 1753. aastal oma raamatus «Oletused nendest iseseisvatest allikatest, milliseid Mooses Loomise raamatu koostamisel nähtavasti kasutas».[22]

Nagu Wittergi, märkas Astruc Jahve ja Elohimi nimede

---

[21] Mitte ainult Witteri ajal, vaid veel kaua pärast teda kirjutati ja hääldati Jahve nime ebaõigesti Jehoova. Võrdlemisi hiljuti tehti kindlaks selle nime õige kuju — Jahve.

[22] Jean Astruc, Conjectures sur les memoires originaux... Moyse s'est servi etc. Paris, 1753.

vaheldumist. Selgus, et Loomise ehk 1. Moosese raamatu 1. peatükis nimetatakse jumalat ainult Elohimiks, 2. peatükist kuni 5. peatükini aga Jahveks või kaksiknimega Jahve-Elohimiks, 5. peatükis kaob Jahve nimi uuesti ja ilmub jälle alles 7. peatüki esimeses osas. See asjaolu pani Astruci tõsiselt mõtlema.

Võis veel oletada, et jumalat hüüti ühel ja samal ajal kahe nimega. Nimetatakse teda ju ka issandaks, kusjuures käibel on mitmeid teisigi sünonüüme. Kuid selgus, et jumala kahele nimele vastavad piiblilugude lahkuminevad variandid ja kui eraldada Loomise raamatu need osad, kus jumalat nimetatakse Jahveks, ja need osad, kus teda nimetatakse Elohimiks, siis saame ühe ja sama loo kohta kaks iseseisvat sõnastust. Nähtavasti on siin ühendatud kaks allikat, otsustas Astruc, üks kuulub autorile, kes nimetas jumalat Elohimiks, teise on kirjutanud inimene, kes tarvitas Jahve nime. Esimest autorit nimetas ta Elohistiks, teist Jahvistiks. Peale selle leidis Astruc Loomise raamatus veel rea väiksemaid allikaid, millistel on aga teisejärguline tähtsus; selliseid allikaid leidis ta umbes kümmekond.

Astruci järeldus Loomise raamatu kahest põhilisest allikast oli väga oluliseks ja viljakaks avastuseks, mis sai piiblikriitika kogu edaspidise arengu aluseks.

Üheksateistkümnenda sajandi algul tegi saksa uurija de Wette avastuse Pentateuhi viimase raamatu — Teise seaduse ehk 5. Moosese raamatu — kohta.[23] Nagu teada, jutustatakse 2. Kuningate raamatus[24], et Joosija valitsemise ajal leidis ülempreester Hilkija templis Seaduse raamatu ja et see raamat võeti viivitamatult juudi usukultuse juhtnööriks. Selle raamatu nõudmiste kohaselt tsentraliseeris kuningas Joosija Jahve kultuse Jeruusalemma templi juurde ja hävitas kõik pühamud mägedel, kõik pühad metsasalud ja kõik ohvrialtarid, mis ei asunud Jeruusalemma templis. De Wette pani tähele, et nimelt Teine seadus ehk 5. Moosese raamat kirjutab ette kultuse seesuguse tsentraliseerimise ja sellised vahendid paganlike usukultuste vastu. Selle põhjal tegi ta järelduse, et Teise seaduse raamat oligi see raamat, mis leiti templis ja mille ülem-

[23] De Wette, Beiträge zur Einleitung ins Alte Testament, Berlin 1806/1807; De Wette, Lehrbuch der historisch-kritischen Einleitung in die kanonischen und apokryphischen Bücher des Alten Testamentes, Berlin 1817.

[24] 2. Kuningate r. 22—23.

preester Hilkija tõi Joosijale. De Wette oletas täiesti põhjendatult, et siin ei olnud mingit leidu ja et templi teenijad kirjutasid ülempreestri juhendamisel ise selle teose. Ka ei olnud raske Teise seaduse raamatu väljakuulutamise daatumit kindlaks määrata, milleks osutus 621. aasta e. m. a. See avastus oli lähtepunktiks Pentateuhi teiste raamatute kirjutamise aja kindlaksmääramisel.

Järgmiseks tähtsaks sammuks selles suhtes oli Pentateuhi kõigi nende elementide kirjutamise aja kindlaksmääramine, mis sisaldavad «seadust».

Juba läinud sajandi kolmekümnendatel aastatel tulid kaks saksa õpetlast — Vatke Berliinis ja Reuss Strassburgis — üksteisest sõltumatult järeldusele, et kiriku seisukoht «seaduse» ilmumise aja kohta on ebaõige.

Nagu teada, seisneb see seisukoht selles, et kõigepealt andis jumal Moosesele seaduse — kümme käsku —, ja selle järel kõik teised Pentateuhis leiduvad eeskirjad. Alles hiljem olevat kirjutatud Joosija, Kohtumõistjate, Kuningate, prohvetite raamatud. Vatke ja Reuss juhtisid tähelepanu asjaolule, et valdavas enamuses nendest raamatutest, mis olevat ilmunud pärast «seadust», ei leidu tõepoolest midagi, mis tunnistaks seda, et nende autorid juba tundsid «seadust». Iisraellaste elu on nendes raamatutes nõnda kujutatud, nagu ei juhinduks nad üldse «seaduse» eeskirjadest ja nagu ei tunneks nad üldse «seadust». Esimest korda mainitakse «seadust» alles Jeremija raamatus, mis on kirjutatud VI sajandi algul. Sellest järeldub käegakatsutavalt, et kuni tolle ajani «seadust» veel ei olnud ja et see oli järelikult kirjutatud pärast «ajaloolisi» ja prohvetite raamatuid. Vatke avaldas oma järelduse raamatus «Vana Testamendi religioon» (1835. a.). Reuss aga isegi ei söandanud oma raamatut trükki anda, kartes tagakiusamisi religiooni huvide eest valvelseisjate poolt. Ka Vatke sõnavõtt jäi suurel määral tähele panemata, seda enam, et autor ise, kartes oma julgeoleku ja õpetlasekarjääri pärast, ei rõhutanud eriti visalt oma järeldusi ja üldse ei pöördunud selle küsimuse juurde enam tagasi.

Alles üle kolmekümne aasta hiljem, kuuekümnendatel aastatel, avaldasid Reussi õpilased Graf ja Kaiser oma õpetaja töö tulemused. Ühel ajal nendega esines Hollandi õpetlane Kuenen[25], kes toetas järeldust «seaduse» hilise-

[25] A. Kuenen, Historisch-kritische Einleitung in die Bücher des Alten Testamentes. Deutsch von A. Weber und W. M. Müller, 1887.

mast päritolust ja peale selle kaitses väidet, et paljud Vana Testamendi ajaloolised lood on samuti kirjutatud märksa hiljem, kui seda kinnitab kirik.

See oli tõsiseks hoobiks Vana Testamendi raamatute tekkimise kiriklikule versioonile. Selgus, et Moosese seadus, mis olevat juutidele kõige enne antud, ei eksisteerinud isegi kuni Baabüloni vangipõlveni, s. t. kuni VI sajandi alguseni. See tähendab, et ka Pentateuhi põhilise osa autoriks ei saa pidada Moosest, kui viimane ka tõepoolest elas ega ole vaid religioosse fantaasia vili.

Pentateuhi nende raamatute küsimus, mis sisaldasid Moosese seadust, hakkas tõmbama endale uurijate tähelepanu. Nagu eeltoodust ilmneb, eristati Moosese raamatutes kolm elementi: Jahvist, Elohist ja Teine seadus. Teaduslikus kirjanduses hakati neid elemente märkima tingmärkidega: Jahvisti ladina tähega J, Elohisti tähega E ja Teist seadust tähega D (esimene täht kreekakeelsest sõnast «deuteronomos», mis tähendab «teine seadus»). Kuna Elohist (E) moodustas suurema osa Pentateuhist, siis nimetati teda ka põhiliseks ehk esialgseks allikaks. Jahvistil (J) on peamiselt jutustav iseloom ja teised kaks allikat sisaldavad peamiselt seadusandlikku materjali. 1853. aastal eristas saksa teoloog Hupfeld piibli tekstis (osalt esialgses allikas, osalt Jahvistis) uue elemendi, mida ta nimetas Nooremaks Elohistiks. Järgmine suur uurija Graf tegi 1869. a. oletuse, et ajalooliselt on Vanem Elohist tegelikult noorem, sest ta loodi ja võeti piiblisse pärast Baabüloni vangipõlve ja on seega Pentateuhi kõige nooremaks elemendiks.

Toetudes kõigile neile piiblikriitika saavutustele, eriti Grafi oletusele Vanema Elohisti hilisemast päritolust, esines 1878. a. saksa teadlane Julius Wellhausen (1844—1918) raamatuga «Sissejuhatus Iisraeli ajalukku».

Julius Wellhausen

Piibli teaduslikus uurimises etendas Wellhausen erandlikult suurt osa. Käesoleva ajani on tema järeldused Vana Testamendi raamatute järjekorra ja kirjutamise aja kohta piibli uurimise aluseks. Nagu suurem osa kodanlike maade piiblikriitikuid, ei olnud Wellhausen ateist; ta oli protes-

Vt. ka A. Kuenen, De Godsdienst van Israel. Harlem, 1869; A. Kuenen, De vijf boeken van Moses, Leiden, 1872.

tantlik teoloog. Kui ilmus tema «Sissejuhatus Iisraeli ajalukku», tagandati ta teoloogia professori kateedrilt ja ta hakkas Vana-Idamaa keelte õpetajaks. Vaatleme põhilisi järeldusi, mida Wellhausen oma uurimiste[26] tulemustena on teinud.

Vana Testamendi jutustused patriarhidest, juutide lahkumisest Egiptusest, nende kannatustest kõrbes jne. ei lõpe sisuliselt juutide tulekuga Jordanile, millega lõpeb Pentateuh, vaid Palestiina vallutamise ja sinna paigale jäämisega, millest räägitakse Joosua raamatus. Lähtudes sellest hakkas Wellhausen vaatlema tervikuna mitte Pentateuhi, vaid Heksateuhi, s. t. Moosese raamatuid koos Joosua raamatuga. Küsimuse sellisel käsitamisel ei olnud formaalne iseloom, otse vastupidi — see tähendas seda, et teadusliku analüüsi jaoks ei oma mingit tähtsust kiriku õpetus Pentateuhist kui terviklikust teosest, mis kuulub ühele autorile. Jutt peab olema mitte Moosese Pentateuhist, vaid ilma autori nimeta Heksateuhist.

Nagu tema eelkäijadki, tõstis ka Wellhausen eraldi teosena esile Teise seaduse, mille päritolu oli kindlaks teinud de Wette. Heksateuhi muu teksti osas leidis ta teatavat terviklikkust «põhilises allikas» ehk Elohistis. «Seda osa Heksateuhist,» kirjutas Wellhausen, «võib iseloomustada kalduvusega arvule ja mõõdule, skematismiga, tardunud pedantse keelega, samade väljenduste ja kõnekäändude alatise kordumisega, missuguseid vanemas heebrea keeles peaaegu ei esine. Nende teravalt esilekerkivate iseloomulike joonte tõttu võib teda väga kergesti ja eksimatult ära tunda.»[27] «Põhilise allika» hulka arvas Wellhausen kogu Leviidi raamatu (3. Moosese raamat), suurema osa Numbrite raamatust (4. Moosese raamat), samuti rea peatükke Loomise (1. Moosese raamat) ja Väljumise raamatust (2. Moosese raamat). Oma sisult koosneb see osa Vanast Testamendist peamiselt seadusandlusest jumalateenistuse korra kohta, samuti koguduse telgi kohta, mis juutidelenomaadidele oli tempiliks.

---

[26] Vt. Geschichte Israels, 1. Band, Berlin 1878; Abrißz der Geschichte Israels und Judas in Skizzen und Vorarbeiten, 1. Heft, Berlin 1884 (erweiterte Übersetzung aus der Encycl. Britan., Vol. XIII, Art. Israel); Die Komposition des Hexateuchs und der historischen Bücher des Alten Testamentes. 2. Druck, Berlin 1889.

[27] Ю. Вельгаузен, Введение в историю Израиля, СПБ. 1909, lk. 5.

Selle «põhilise allika» eraldamiseks esitas Wellhausen uue termini — Preestrikoodeks, s. t. jumalateenistuse ja muude seaduste koodeks, mis oli koostatud Jahve preestrite poolt. See nimetus juurdus piibliteaduses ja lühendatult märgitakse teda saksakeelse sõna «Priesterkodex» esimese tähe järgi ladina tähega P.

Preestrikoodeks moodustab nii oma sisult kui tähtsuselt Heksateuhi põhilise osa. Nagu märgib nõukogude uurija N. M. Nikolski, sisaldab Preestrikoodeks 75 protsenti piibli seadusandlikust materjalist, andes ühtlasi kätte niidi, mis seob Vana Testamendi jutustava osa ühtseks tervikuks. Wellhausen seadiski enesele ülesandeks selgitada Heksateuhi selle põhilise osa tekkimise ajalugu.

Kiriku õpetuse kohaselt kuuluvad need piibli osad, milles leidub Preestrikoodeksi fragmente, juutide ajaloo kõige varajasemasse ajajärku. Alguses, nagu kinnitavad nii juudi kui ka kristlikud kirikutegelased ja teoloogid, andis Mooses juutidele seaduse, mis oli kehtiv kõigil aegadel: selle seaduse alusel areneski hiljem juudi rahva ajalugu. Nõnda siis olevat juudid saanud Preestrikoodeksi juba XIII sajandil e. m. a. ja sellest ajast peale olid nad kohustatud oma era- ja avalikus elus, eriti aga usuliste kombetalituste sooritamisel temast kinni pidama. Wellhausen kontrollis seda asjaolu rikkaliku ajaloolise materjali alusel ja jõudis järeldusele, et Preestrikoodeks ei ilmunud XIII sajandil, nagu seda õpetab kirik, vaid märksa hiljem. Toome mõned tema kaalutlused selles küsimuses.

Kui Preestrikoodeks oleks juutidel olnud teada nii ammu, siis oleks tema eeskirju mainitud ka Kohtumõistjate, Kuningate ja prohvetite raamatutes, kusjuures selle perioodi juutide elu ja kombed oleksid olnud kooskõlas tema ettekirjutustega. Tegelikult aga kujutatakse juudi rahva elu Vana Testamendi neis raamatutes säärasena, nagu ei oleks nad kuulnudki sellest, et on olemas Preestrikoodeksi nõudmised ja eeskirjad. Eriti selgesti nähtub eelöeldu usukultuse ajaloo materjalist.

Teatavasti toimus muistsetel juutidel alguses jumalate ja eriti Jahve teenimine üle maa laiali mitmesugustes kohtades — kõrgendikel ja pühades metsasaludes kas alatistel või sellistel altaritel, mis püstitati igaks üksikuks juhuks. Hiljem aga tsentraliseerus kultus niivõrd, et tekkis tava pidada jumalateenistusi ühes keskuses — Jeruusalemma templis. Wellhausen uuris, kuidas see kultuse tsentralisee-

rimise protsess on leidnud kajastumist Heksateuhis. Tulemused olid väga huvitavad.

Jahvistis ei ole märgata veel mingit tsentraliseerimist, altarite ja jumalateenistuse kohtade rohkus ei tekita vastuvaidlusi; see on ka arusaadav, sest Jahvist moodustab Heksateuhi kõige vanema elemendi. Teises seaduses esitatakse aga jumalateenistuse asukoha ainsuse nõue ja sel nõudel on juba pealetungiv iseloom, kuulutatakse välja võitlus pühamute ja altarite vastu, mis asuvad väljaspool templit; siin ilmneb arengu teine aste. Lõpuks, Preestrikoodeksis räägitakse jumalateenistuse koha ainsusest kui iseenesest mõistetavast asjast, mis oli juba ammu olemas. On selge, et Preestrikoodeks väljendab selle evolutsiooni viimset etappi, mida Vana Testamendi religioon üle elas.

Seda järeldust kontrollib Wellhausen mitme teise materjali alusel. Näiteks Preestrikoodeksis kindlaksmääratud pühad on kahtlemata hilisema päritoluga kui need pühad, millest on juttu Jahvistis ja Teises seaduses. Sama on maksev ka niisuguse küsimuse kohta nagu vaimulikkonna organisatsioon. Kõige varematel aegadel ei olnud juutidel ilmlikest erinevat vaimulikkonda. Pärastpoole ilmuvad preestrid-leviidid, veelgi hiljem eraldub aga preesterkonna ladvik eesotsas ülempreestriga, kes ei ole mitte üksi vaimulikkonna pea, vaid pretendeerib ka juhtivale kohale sel ajal tekkivas juudi riigis. Kui jälgida, kuidas see protsess kajastus Heksateuhis, siis leiab jälle kinnitust tees Preestrikoodeksi hilisemast päritolust, sest temas räägitakse esmakordselt ülempreestrist ja preestritest. Ka Kohtumõistjate ja Kuningate raamatutes ei leidu mingit vihjet ülempreestri võimule, samuti preestrite domineerivale mõjule ühiskondlikus elus; «tõesti mõjukad rahvajuhid olid kohtumõistjad, inimesed, kes ei kuulunud üldse vaimulikku seisusesse».[28] Tähendab, Preestrikoodeks tekkis Kohtumõistjate ja Kuningate raamatutest hiljem.

Preestrikoodeksis nõutakse usklikelt niisuguse hulga usukommete ja niisuguse keerulise palvetseremoniaali täitmist, mida oli täiesti võimatu teha kõrbes, rände-elu tingimustes. Kuningate ajastusse kuuluvatest raamatutest ei nähtu, et seda tseremoniaali siis oleks täidetud. Muidugi võeti see tarvitusele märksa hilisemal perioodil.

Wellhausen vaatles samalt vaatekohalt ka neid piibli

[28] Ю. Вельгаузен, Израильско-иудейская религия. В сборнике «Из истории раннего христианства», М. 1907, lk. 7.

raamatuid, mis järgnevad Heksateuhile. Seejuures selgus, et neid teoseid oli omal ajal mõningal määral ümber töötatud vastavalt Heksateuhi seadusandlikele raamatutele, s. t. Teisele seadusele ja Preestrikoodeksile. Varasemad neist, Kuningate raamatud, kannavad Teise seaduse nõuete pitserit, hilisemad aga, Ajaraamatud (Paralipomena), on töötatud ümber ilmselt Preestrikoodeksi nõuete valguses. See näitab uuesti, et Preestrikoodeks kujutab endast piibli seadusandlikus osas hilisemat astet kui Teine seadus. Me aga teame juba, et, nagu näitas de Wette, Teine seadus oli kirjutatud 621. a. paiku e. m. a. Millal siis tekkis Preestrikoodeks?

586. aastal e. m. a., s. t. 35 aastat pärast Teise seaduse ilmumist vallutas Baabüloni kuningas Nebukadnetsar Jeruusalemma ja viis juudi rahva ladviku vangi («Baabüloni vangipõli»). Wellhausen on arvamisel, et Preestrikoodeks kujunes just Baabüloni vangipõlves. Kui suurem osa preestritest oli vangi viidud, lakkasid jumalateenistused, ja et rituaal ei ununeks, oli vaja seda üles kirjutada. Algul tegeles sellega prohvet Hesekiel, kelle raamatus on üles kirjutatud Jeruusalemma templi harilik rituaal. Hesekieli ümber kogunes suur rühm preestreid, kes tegelesid «Seaduse» koostamisega. Pärast Jeruusalemma templi taastamist ja osa juutide tagasipöördumist kodumaale algasid jumalateenistused uuesti. Siis omandas Preestrikoodeksi koostamine veelgi suurema tähtsuse. Seepärast jätkus töö selle kallal. Kui V sajandi keskel e. m. a. Esra ja Nehhemja rühma repatriantide eesotsas Baabülonist Jeruusalemma tagasi pöördusid, tõid nad kaasa ja avaldasid Moosese seaduse raamatu. Sellest on üksikasjaliselt jutustatud Esra ja Nehhemja raamatutes. Preestrikoodeks oligi selleks Moosese seaduse raamatuks.

Meenutagem, et ka Spinoza pidas Pentateuhi tõeliseks autoriks, vähemalt tema redigeerijaks-koostajaks, Esrat. Kuid Spinozal oli see ainult oletus, Wellhausen aga tõestas seda küllaltki kaaluvate argumentidega.

Seega ilmnes, et ainult väike osa Moosese raamatutest oli kirjutatud enne VII sajandit e. m. a., Teine seadus ilmus 621. aastal, suurem osa teistest raamatutest aga (Preestrikoodeks) — 444. aastal, s. t. ligikaudu tuhat aastat hiljem sellest ajast, millesse kirikutegelased arvavad Pentateuhi vastavaid osi.

XIX sajandi keskel ja sajandi teisel poolel sai piibli uurimine uut rikkalikku materjali tänu arheoloogilistele kaevamistele Mesopotaamias ja mõnedes teistes Lähis-Ida maades.

Arheoloogilised avastused ja Vana Testamendi ajalugu

Inglise arheoloogil Layardil ja itaalia arheoloogil Bottal õnnestus XIX sajandi keskel teha avastusi, mis hämmastasid kogu maailma.

Assüüria kuninga Assurnasirpal II (884—860. a. e. m. a.) lossis leidis Layard kiilkirjadega kaetud savitahvlite näol suure raamatukogu, mille oli omal ajal kogunud kuningas Sinaheribi pojapoeg Assurbanipal (669—633. a. e. m. a.). Tahvlid saadeti Londoni Briti Muuseumi, kus kahekümne aasta pärast sama muuseumi töötaja George Smith nad dešifreeris. Tulemused olid üllatavad.

1872. a. sügisel, sorteerides Assurbanipali raamatukogu savitahvleid, leidis Smith killu, millele oli kirjutatud: «Laev peatus Nisiri mäel; Nisiri mägi hoidis laeva kinni ja ei lasknud tal õõtsuda... Kui saabus seitsmes päev, lasksin tuvi välja; tuvi lendas minema ja tuli tagasi: ta ei leidnud enesele [kuiva] kohta ja seepärast tuli tagasi.» Smith märkas kohe selle teksti ilmset sarnasust piibli legendiga veeuputusest. Algas tahvlikese teiste kildude otsimine. Neid ei leitud, kuid selle asemel õnnestus leida kaks teist eksemplari. Selgus, et tahvel oli ainult osa ülihuvitavast assüüria-baabüloni muistendist — Gilgameši eeposest. Kogu eepos on kirjutatud 12 savitahvlile, kusjuures üheteistkümnes tahvel on pühendatud ülemaailmsele veeuputusele. Seal esitatakse vaga Utnapištimi jutustus Gilgamešile sellest sündmusest:

«Suurte jumalate süda otsustas lasta sündida veeuputusel... Ea, ülima tarkuse valitseja, oli nendega ja teatas nende otsusest pilliroost punutud majale: maja! maja! sein! sein! kuula ja pane tähele. Sina, inimene Šuripakist, Uburtutu poeg, püstita maja, ehita laev, hülga rikkus, otsi elu, vihka varandust ja säilita elu. Võta laeva igasuguseid eluseemneid. Laeval, mille sa ehitad, peavad olema kindlad mõõtmed.» Jutustanud sellest, kuidas ta laeva ehitas, jätkab Utnapištim: «Kõik, mis mul hõbedas oli, viisin ma sinna, kõik, mis mul kullas oli, viisin sinna, kõik, mis mul

mitmesuguste eluseemnete näol oli, viisin sinna. Siis viisin ma sinna kogu oma perekonna ja omaksed, samuti kodu- ja metsloomi ning ümmardajaid.» Algas kohutav vihmavaling, mis ujutas üle kogu maa. «Seitsmendal päeval meri rahunes, raju, torm ja veeuputus lakkasid. Päevavalguse saabudes nägin ma, et kogu inimesesugu oli muutunud saviks... järgmisel päeval ilmus nähtavale saar.»[29] Utnapištim saatis tuvikese välja luurele, kes tuli tagasi kuiva kohta maa peal leidmata, siis pääsukese, kes samuti tagasi tuli, lõpuks kaarna, kes ei tulnud tagasi, mis tähendas seda, et maa peal oli juba kuivi kohti. Utnapištim läks laevalt maale ja ohverdas jumalatele. Need haistsid ohvri suitsu heatahtlikult ja kahetsesid, et nad olid inimesi nii raskesti nuhelnud.

Muidugi on ülalnimetatud legendis lahkuminekuid sellest, mida piibel jutustab veeuputusest, kuid võimatu on mitte näha, et nende alus on ühine. Gilgameši eepose neid savitahvleid, mis käsitlevad veeuputust, dateerivad õpetlased umbes kolmanda aastatuhandega e. m. a., kusjuures neil tahvlitel on märkmeid selle kohta, et need on koopiad vanemast originaalist. Kui piibli legend veeuputusest esineks ainult Preestrikoodeksi hulka kuuluvais Pentateuhi osades, siis võiks arvata, et juudid laenasid selle loo Baabüloni vangipõlves viibimise ajal babüloonlastelt, sest nagu Wellhausen on näidanud, koostati Preestrikoodeks just Baabüloni vangipõlves. Kuid legendi veeuputusest võib leida ka Jahvistis, mis kuulub varajasemasse ajajärku. Viimane asjaolu on täiesti seletatav. On nimelt võimalik, et mõned juutide hõimud elasid enne Kaananimaale asumist Mesopotaamias. Siin olid assüüria-baabüloni legendid laialt levinud, nii et juudid võisid neid üle võtta. Kindel on igatahes see, et üks põhilistest piibli legendidest ei ole originaalne.

Peale veeuputuse muistendi selgus suur hulk teisi laene. Samas Assurbanipali raamatukogus leiti silinder järgmise kujutusega: keskel puu, sellest ühelpool seisab mehe, teiselpool naise kuju; naise taga vingerdab maast püstiajav madu; mees ja naine sirutavad käe puul rippuva vilja poole. See näeb välja nagu illustratsioon piibli legendile

[29] Katkendid Gilgameši eeposest on esitatud siin ja edaspidi tõlke järgi, mis on antud raamatus Б. А. Тураев, История древнего Востока, Л. 1936, т. I.

Aadama ja Eeva pattulangemisest. Tähendab, sama legend oli assüürlaste mütoloogias olemas juba ammu enne seda, kui ta ilmus piibli lehekülgedele.

Eelpool nimetatud George Smith leidis ja dešifreeris tahvli legendiga Akadi kuningast Sargon I (XXIV sajand e. m. a.). Selles jutustab Sargon I endast järgmist: «Mu vaene ema eostas minu; salaja sünnitas minu, pani mind kõrkjast korvi, kleepis mind pigiga kinni ja andis mind jõe hooleks... Siis tõstis jõgi mind ülesse, tõi mind veekandja Akki juurde. Veekandja Akki tõstis mu ülesse, lapsendas minu ja kasvatas mu üles.» Piiblis jutustatakse umbes sama Moosese sündimise ja lapsepõlve kohta, erinevus on ainult selles, et lapse leiab ja võtab endale kasvandikuks mitte veekandja, vaid Egiptuse kuningatütar.

Aastal 1901 leiti muistse Pärsia territooriumil (Suusa linn) suur kivisammas, millele oli kiilkirjas kirjutatud Baabüloni riigi rajaja kuningas Hammurapi (1792—1750. e. m. a.) poolt antud seadused. Üldse leidus sambal üle kolme ja poole tuhande rea teksti, kokku 247 seadusartiklit. Peale selle leiti Assurbanipali raamatukogus ja ka mõnes teises kohas veel katkendeid Hammurapi seadustest, mis täiendavad sambal leiduvat koodeksit. Hammurapi seaduste uurimine andis piibli kriitikas veel hämmastavamaid tulemusi kui legendide ja muistendite uurimine. Selgus, et Hammurapi seadusandluse iseloom on väga sarnane piibli seadusandlusega. Näiteks kurikuulus eeskiri «silm silma vastu, hammas hamba vastu» leidub nii Vanas Testamendis kui Hammurapi seadustes; nii siin kui seal sanktsioneeritakse murdvarga tapmist kuriteo kohal; nii siin kui seal nähakse ette orja vabastamist pärast teatavat tähtaega jne. jne. Hammurapi seaduste sambal on kujutatud, kuidas Hammurapi saab oma seadused jumal Šamaši käest, piibli õpetuse järgi sai ka Mooses oma seadused vahetult jumala käest.

Hammurapi elas XVIII sajandil e. m. a., Moosese seadusandluse paigutavad aga kirikutegelased XIII sajandisse e. m. a., s. t. need seadused kehtestati nende arvates 500 aastat pärast Hammurapit. Võib arvata, et Vana Testamendi vastav aines on laenatud Hammurapilt.

Assüüria-baabüloni kiilkirja dešifreerimine avas teadusele suure arvu tekste, mis sarnanevad nii oma sisult kui ka väliselt kujult piibli kiidulauludega Jahve auks — psalmidega. On ka selliseid kiidulaule, milledes kuulutatakse,

et jumal on ainus või et ta vähemalt on kõrgem kõigist teistest jumalatest. Näiteks tekstis, milles pöördutakse Uri linna kaitsja jumal Nannari poole, öeldakse: «Isa, kõige looja, kõige elava peale vaataja ... Valitseja, kes sa teed otsuseid nii taeva kui ka maa kohta, kelle käske keegi [ei saa ära muuta], kes sa hoiad käes tuld ja vett, valitsed elavaid olevusi, — missugune jumal saab sinu vastu?! Kes on taevas suur? Sina ainüüksi oled suur! Kes on maa peal suur? Sina ainüüksi oled suur!» Piibli psalmides võib leida palju kohti, mis on eeltoodud tekstile väga lähedased.

Nii paljude ühtesattuvuste avastamine Vana Testamendi ja Assüüria-Baabüloni kõige vanemate tekstide vahel avaldas Lääne-Euroopa ajaloolastele säärast mõju, et mõned nendest esitasid teooria: Vana Testament on täies ulatuses laenatud Baabülonist. Nii esines saksa väljapaistev Vana-Idamaa ajaloolane Fr. Delitsch üheksakümnendatel aastatel kahe loenguga üldise nimetuse all «Paabel ja Piibel» («Babel und Bibel»)[30], milledes ta seda teesi tõestas. Kõrvutades Baabüloni materjalidega mitte ainult üksikuid piibli legende ja tekste, vaid kogu Vana Testamendi religiooni olemust, jõudis ta järgmisele otsusele: «Kui sarnane on kõik nii piiblis kui Baabülonis! Nii seal kui siin püüd sõnu sümboliseerida, neid selgitada tegudega ... Mõlemal alatiste imede ja ennete maailm, mõlemal võrdselt naiivsed kujutlused jumalast: nagu Baabülonis jumalad söövad, joovad ja heidavad puhkama, nii ka Jehoova, kasutades õhtust jahedust, jalutab paradiisiaias või naudib Noa poolt toodud suitsuohvri meeldivat lõhna ja küsib Piileamilt, kes need külalised olid, keda ta vastu võttis (4. Moosese raam. 22. 9). Siin, samuti nagu sealgi, ühesugune imede ja ennete ning inimesele unes jumaluse poolt avaldatavate ilmutuste maailm (vrd. Joeli raam. 3. 1). Ja nagu Vanas Testamendis räägib Jehoova Moosese, Aaroni ja prohvetitega, nii räägivad ka Baabüloni jumalad inimestega kas vahetult või preestrite ja jumalast inspireeritud mees- ning naisprohvetite kaudu.»[31]

Delitschi loengutega juhtus väga huvitav lugu. Nende vastu hakkas huvi tundma saksa keiser Wilhelm II, kes kutsus õpetlase neid kordama temale ja tema õukondlaste

---

[30] Vt. venekeelses tõlkes: Фридрих Делич, Библия и Вавилон. СПБ. 1912.

[31] Фридрих Делич, Библия и Вавилон, lk. 59.

kitsamale ringile. Kui aga ajakirjanduses ilmusid teated, et keiser aplodeeris Delitschile ja üldse suhtus heatahtlikult teooriasse «Paabel — Piibel», kiirustas Wilhelm lektorist lahti lööma. Ta pöördus pika kirjaga Orientalistika Ühingu esimehe admiral Hollmanni poole, kes laskis keisri kirja viivitamata trükkida. Selles kirjas avaldas Wilhelm selle üle rahutust, et Delitschi teooria õõnestab religioosset maailmavaadet. Sisuliselt ei saanud ta Delitschi argumentide vastu muidugi midagi väita. Etteheited seisnesid ainult selles, et Delitsch «ei tunnusta Jeesuse Kristuse jumalikku olemust, millest tuleneb järeldus, et Vana Testament ei sisalda prohvetlikku ettekuulutust Jeesusest kui messiasest», Delitsch «lähenes ilmutuse küsimusele liiga poliitiliselt, eitades seda suuremal või vähemal määral» ja et «see oli tema poolt raske viga».

Wilhelm sai muidugi aru, et teaduslike andmete levimine piibli päritolu kohta toob tõsist kahju ristiusu (samuti kui juudi usundi) religioossele maailmavaatele. Kuid asjata süüdistas ta Delitschit selles, et viimane õõnestab teadlikult usku jumalikku ilmutusse — Delitsch oli sellest patusest mõttest väga kaugel. Sellele vaatamata kõigutas tema teooria tõepoolest tugevasti inimeste usku piiblisse, eriti Vana Testamendi jumalikku päritollu.

Ajalooteaduses kuulus Delitsch reaktsioonilise voolu hulka, mida hüüti panbaabülonismiks. Koos selle koolkonna teiste esindajatega oli ta arvamisel, et kogu vana-aja kultuur põlvnes Baabülonist. Me ei lasku selle teesi üksikasjalisse kriitikasse, märgime siinkohal vaid kahte asjaolu, mis teevad selle teesi meile täiesti vastuvõtmatuks. Esiteks olid panbaabülonismi seisukohalt kõik vana-aja rahvad peale babüloonlaste millegipärast võimetud kultuuriloominguks; oma sisult on see teooria «väljavalitud» rahva kontseptsiooni uus variant. Teiseks asetab panbaabülonistlik kontseptsioon iga kultuuriajaloolise nähtuse uurimisele piiri: kui jõutakse nähtuse baabülonliku «aluseni», loetakse selle nähtuse päritolu selgitatuks, kusjuures arvatakse, et babüloonlased ise said ühe või teise kultuuriajaloolise nähtuse peaaegu jumaliku ilmutuse teel... Sellele vaatamata jääb püsima fakt, et suur osa Vana Testamendi legendidest omab paralleele assüüria-baabüloni uskumustes, ja et seda ei saa kuidagi kooskõlastada kirikutegelaste väidetega Vana Testamendi originaalsest ja «jumalikust» päritolust.

Arheoloogide avastused on näidanud, et Vanas Testamendis on ühtesattumisi mitte ainult assüüria-baabüloni legendidega, vaid ka Vana-Idamaa paljude teiste rahvaste mütoloogiaga. Muuseas on selgunud, et mõned piibli legendid olid oma sisult väga lähedased vastavate egiptuse legendidega.

Näiteks on Vanas Testamendis raamat nimetusega Saalomoni Õpetuse- ehk Vanasõnad. Kui 1923. aastal avaldati egiptoloogide poolt dešifreeritud Vana-Egiptuse päritoluga raamat «Amen-em-ope manitsus», siis selgus, et suur osa selle raamatu materjalist katab peaaegu sõna-sõnalt Vana Testamendi raamatut Saalomoni Õpetuse- ehk Vanasõnad. Toome mõned paralleelid: «Amen-em-ope»: «Kalluta oma kõrv, kuula, mis ma ütlen, pööra oma süda nende (sõnade — *J. K.*) mõistmisele.» Saalomoni Õpetuse- ehk Vanasõnad: «Kalluta oma kõrv ja kuule tarkade sõnu, ja pangu su süda tähele minu tundmist.»[32] «Amen-em-ope»: «Hoidu vaese riisumisest ja jõu näitamisest vaese (vastu).» Saalomoni Õpetuse- ehk Vanasõnad: «Ära riisu vaest, sellepärast et ta vaene on ja ära litsu lõhki viletsat väravas»[33] jne.

Seejuures tuleb silmas pidada, et mõned lahkuminekud üksikasjades võivad olla tingitud kummagi dokumendi tõlke iseärasustest. Igal juhul peab konstateerima hämmastavat kokkusattumist nende kahe literatuurse mälestise paljude osade vahel. Raske on ette kujutada, nagu oleks see kokkusattumine juhuslik. Ühtlasi märgime ka, et «Amen-em-ope õpetused» on oma ilmumise ajalt märksa vanemad kui Saalomoni Õpetuse- ehk Vanasõnad.

Arheoloogilistes materjalides, mis käsitlevad Palestiinat enne muistsete juutide asumist sinna, on avastatud samuti suur arv mittejuudi päritoluga tekste, mis on läinud Vanasse Testamenti. Vanas Testamendis on kasutatud ära palju foiniikia materjale, samuti mõned kartaago materjalid, mis kuuluvad sellesse ajajärku, kui Kartaago ei olnud veel koloniseeritud Foiniikia poolt.

Väike-Aasias asunud hattide kirja dešifreerimine näitas, et Vanas Testamendis on kajastunud ka hattide mõju. Aastal 1912 avaldati Hati seaduste koodeks XIV—XIII sajandist e. m. a. Koodeksi tekstis on vihje sellele, et koo-

[32] Saalomoni Õpetuse- ehk Vanasõnad 22. 17.
[33] Sealsamas, 22. 22.

deksi aluseks on veel vanem allikas: real juhtudel räägitakse sellest, et antud kuriteo eest määrati varem niisugune karistus, nüüd aga teistsugune. Hati koodeksi kõrvutamine Vana Testamendi seadusandlusega annab väga huvitavaid paralleele. Toome ühe näite.

Hati koodeksis on öeldud: «Kui keegi süütab oma põllul lõkke ja laseb tulel kanduda naabri põllule, millel kasvab lõikamata vili, ja põletab vilja ära, siis peab ta põletatud põllu enesele võtma ja põllu omanikule hea põllu vastu andma.» Vanas Testamendis on aga selline seadus: «Kui keegi põllu või viinamäe laseb ära sööta ja ajab oma lojuse sinna sisse ja söödab teise mehe põllu paljaks, peab ta kõige parema oma põllust ja kõige parema oma viinamäest tasuks andma. Kui tuluke lahti pääseb ja hakkab kibuvitste külge ja viljanabrad põletatakse ära või lõikamata vili või põld, siis peab see, kes tule on põlema süüdanud, ikka tasuma, mis ära on põlenud.»[34]

Kolmkümmend aastat kestsid väljakaevamised Ras-Šamra asulas, mis paikneb muistse Foiniikia linna Ugariti kohal. Nende kaevamiste tulemusena leitud materjalide hulgas on palju selliseid, mis näitavad, et muistse Foiniikia religioossel ideoloogial oli samuti palju ühist Vana Testamendi ideoloogiaga.

Ras-Šamras leitud mütoloogilised tekstid on kirja pandud XIV sajandi paiku e. m. a., kuid ulatuvad tagasi iidsemate aegade suuliste pärimusteni. Nendes tekstides on palju ühtesattumisi ja paralleele piibliga. Näiteks mainitakse päris sagedasti jumal Eeli, kes on nähtavasti Ugariti jumalate panteonis keskseks kujuks; ka piiblis nimetatakse jumalat paljudel kordadel Eeliks või mitmuses Elohimiks. Ras-Šamra tekstides figureerivad jumalad Alijan ehk Aleijan ja Šadid ehk Sadid; piiblis vastavad nendele El-Eljon ja Šaddai.

Rida paralleele on märgatud kultuse organisatsioonis. Kultuses etendavad suurt osa ohverdamised, kusjuures mitmesugused ohvrid kannavad samu nimetusi kui piiblis: «roaohver», «tänuohver», «põletamisohver» jne. Nagu Vanas Testamendis, nii esinevad ka siin pesemistalitus, viina ja mee (seal viina ja õli) valamine ohvriks jumalale, «ettepanemise leivad». Ka preestreid nimetatakse vanatestamentlikult — koganim; ametis on isegi ülempreester

[34] 2. Moos. 22. 4, 5.

Memphises leitud reljeef. Sellel kujutatakse Kaananimaalt toodud sõjavange, keda veetakse Egiptuse kuninga Haremhabi ette. Reljeef on pärit umbes 1350. aastast e. m. a. ja seda säilitatakse Leideni muuseumis.

Behistuni lähedal avastati kalju sisse raiutud reljeef, mis kujutab Pärsia kuningat Dareios I-st.

Piibli legendidel on palju varasemaid paralleele ka egiptlaste religioonis. **Pildil:** fresko Heliopolisest, mis kujutab seda, kuidas jumal Šu lahutab taeva (jumalanna Nut) maast (jumal Geb); piiblis on samuti maailma loomise üheks esimeseks aktiks taeva lahutamine maast.

nimega rab-koganim. Lõpuks märgivad uurijad literatuursete võtete sarnasust ugariti ja Vana Testamendi tekstides.

Seega kinnitavad arvukad arheoloogilised ja ajaloolised andmed seda fakti, et paljud Vana Testamendi materjalid on mitte iisraellastele, vaid teistele vana-aja rahvastele kuulunud tekstide kordamised või variandid. Võib-olla aga laenasid need rahvad kõnealused materjalid iisraellastelt? Meie poolt ülal toodud juhtudel on see võimatu. Kuna Vana Testamendi raamatud olid kirjutatud märksa hiljem assüüria-baabüloni, egiptuse, hati ja foiniikia allikatest, siis võis laenamine ainult vastassuunas aset leida. Muistsed juudid olid ümbritsetud märksa kultuursematest rahvastest, kellel oli mitte ainult rikkalikum folkloor, vaid ka igakülgselt väljaarendatud religioossete õpetuste süsteemid, samuti kiri ja kirjandus. Kultuursemate rahvastega majanduslikul ja sõjalisel pinnal kokku puutudes laenas kultuurivaesem rahvas neilt paljugi ideoloogilisel alal, eriti mis puutub religioossetesse kujutelmadesse, müütidesse ja kultusesse.

On ilmne, et mõnede piibli materjalide aluseks on laen. Kuid asi ei piirdu sellega. Tõenäoliselt on suuremal osal juhtudel ühtesattumiste ja paralleelide aluseks veel asjaolu, millele juhtis tähelepanu juba ammu enne ülalkirjeldatud arheoloogilisi avastusi F. Engels. Ühes oma kirjas Marxile kirjutas Engels: «Juudi nõndanimetatud pühakiri ei ole muud midagi kui vana-araabia religioossete ja sugukondlike pärimuste üleskirjutus, missugused pärimused olid võtnud muutunud kuju tänu juutide varajasele eraldumisele oma tõulähedastest, kuid nomaadideks jäänud naabritest.»[35] Edasi täpsustab ta oma mõtet ja räägib «Vana Testamendi araabia või õigemini üldsemiidi» sisust.[36] Paljud piibli motiivid põlvnevad nendest kaugetest aegadest, millal juudid ei olnud veel eraldunud üldsemiidi kompleksist ja millal need motiivid olid ühised paljudele semiidi hõimudele. Teatava perioodini säilisid nad suulises traditsioonis, hiljem aga pandi kirja. Tuleb ainult märkida, et Engels räägib juutide ajaloolisest ühtsusest tollel ajal rohkem mahajäänud semiidi rahvastega, kes jäid nomaadideks pärast seda, kui juudid läksid üle paiksele eluvii-

[35] К. Маркс и Ф. Энгельс, О религии, Госполитиздат, 1955, lk. 93.

[36] Sealsamas.

sile. Kuid oli ka selliseid semiidi rahvaid, kes võtsid paikse eluviisi omaks juba ammu enne juute ja olid kõnealusel perioodil kultuurselt märksa arenenumad kui juudid.

Igatahes on juudi ja ristiusu õpetus piiblist kui täiesti originaalsest, mittekorduvast, ainulaadsest teosest, mille vanim osa — Pentateuh — on Moosesele jumala enda poolt antud, täiesti kokku varisenud. Veel enam, kaasaegse arheoloogia admete valguses võib julgesti öelda, et Mooses ja teised Pentateuhi tegelased, samuti nagu ka Joosua ja paljud piibli teiste osade tegelased, pole iialgi eksisteerinud ja on loodud usulis-mütoloogilise fantaasia poolt.

Aastal 1947, pärast seda kui rannikuäärsetes koobastes oli leitud pärgamendile ja vasele kirjutatud heebreakeelseid käsikirju, algasid Surnumere ääres kaevamised. Need kestavad tänapäevani. Kaevamiste tulemuste ümber tegi kodanlik ajakirjandus alguses palju kära, kirjutades murrangust ja isegi murrangute kaskaadist religiooni ajaloo uurimises. Nüüd on see kära suurel määral vaibunud, kuna tegelikult mingit murrangut ei toimunud. Siiski levitatakse veel praegugi kuuldusi, nagu kinnitaksid Surnumere äärest leitud käsikirjad Vana Testamendi ajaloolist autentsust, Kristuse ajaloolist olemasolu, ja nagu lükkaksid nad ümber piiblikriitika järeldused jne. Nendel väidetel puudub igasugune alus: ei religiooni ajaloo kohta üldse ega piibli ajaloo kohta eraldi ei lükanud Kumrani (maakoha nimetus Hirbet-Kumran) leiud seniseid vaateid mingil määral ümber. Seda on sunnitud tunnistama ka kodanlikud piibliuurijad.

Mis puutub Uude Testamenti ja Kumrani leidudest tulenevatesse järeldustesse, siis peatume sellel küsimusel hiljem. Vana Testamendi suhtes kirjutab aga ameerika teadlane M. Burrows, tehes kokkuvõtteid Surnumere kaldal toimunud kaevamistest: «Käsikirjadel on... tekstikriitikale suur tähtsus. Interpreteerimise ja Vana Testamendi teoloogia jaoks on neil aga võrdlemisi vähe väärtust.»[37] Leitud käsikirjade tähtsus piibli tekstikriitikale seisneb selles, et nad annavad uut materjali piibli teksti üksikuid kohti puudutavate mitmesuguste variantide võrdlemiseks ja kõrvutamiseks. Burrowsil on ka selles õigus, et käsikirjad ei anna mingit alust piiblikriitika tulemuste ümberhindamiseks.

[37] Millar Burrows, The Dead Sea Scrolls, N.-Y., 1956, lk. 345.

Kumrani koobastes hulgaliselt leitud mitteterviklikud Vana Testamendi käsikirjad olid sinna peidetud kuuekümnendatel aastatel m. a. j., juudi sõja ajal roomlastega, kui juudid-sektandid (esseenid), kes neis kohtades elasid, olid sunnitud põgenema. Käsikirjad on uurijate arvates kirjutatud II sajandil e. m. a., olles ainult koopiad märksa vanematest originaalidest, see tähendab aga omakorda, et nende järgi ei saa ettekujutust originaalidest, viimaste koostamise ajast ja autoritest.

Leiud Kumranis kinnitavad piiblikriitika seniseid järeldusi ühes väga tähtsas küsimuses. Varem oli tehtud kindlaks, et Vana Testamendi rohkearvulised katkendid ja osad olid lõplikul kujul liidetud üheks tervikuks alles umbes 100. aastal m. a. j. Samal ajal kanoniseerisid ka juudi kirikutegelased Vana Testamendi, s. t., määrasid ta teksti kindlaks ja tunnistasid pühaks, nii et edaspidi oli võimatu selles tekstis midagi muuta. Niisugusel kujul jõudiski Vana Testamendi juudi, nõndanimetatud massoreedi tekst (maasoreetidest ja massoorast räägime hiljem) meie ajani. Kuid enne veel kui massoreedi tekst oli kindlaks määratud, tõlgiti Vana Testament kreeka keelde. See tõlge nimetusega Septuaginta ehk «Seitsmekümne interpreedi tõlge» sai kogu kristliku Vana Testamendi aluseks. Massoreedi piibli ja Septuaginta vahel on palju lahkuminekuid. Piiblikriitika on tulnud juba ammu järeldusele, et Septuaginta pole mitte massoreedi, vaid mingisuguse varasema teksti tõlge. Leiud Surnumere piirkonnas kinnitavad seda oletust.

Kumranis leiti esmakordselt heebreakeelseid käsikirju, mis sisaldavad kõrvalekaldumisi massoreedi tekstist. See näitab seda, et Septuaginta tõlkijatel võis tõesti olla käes heebreakeelne originaal, mis läheb lahku massoreedi tekstist. On huvitav, et Kumranis leitud käsikirjad sisaldavad palju lahkuminevaid kohti võrreldes massoreedi tekstiga, kuna aga teises kohas — Murabba'atis leitud käsikirjad ühtuvad massoreedi tekstiga täiesti. Seejuures kuuluvad Murabba'ati käsikirjad hilisemasse aega. Nimelt II sajandi 30-ndatesse aastatesse. On selge, et Kumrani tekstid olid kirjutatud enne seda kui Vana Testament oli massoreetide poolt üheks tervikuks liidetud, Murabba'ati tekst aga pärast seda.

Seega legend sellest, nagu oleks Mooses saanud jumalalt piibli püha ja puutumatu teksti, mis on praegu kanooniline,

osutus kategooriliselt ümberlükatuks.

Nõnda astus Vana Testament teadusliku uurimistöö käigus inimeste ette kui puhtinimlik teos, millel on oma ajalugu ja mis on selle ajaloo kestel üle elanud suure hulga igasuguseid muudatusi ning parandusi.

Võitlus Vana Testamendi uurimise ümber

Jutustasime Vana Testamendi uurimise mõnedest põhimomentidest. Oleks ekslik arvata, et see uurimine kujutab endast üksteisest tulenevate avastuste sujuvat ja pidevat arengujoont. Tegelikult kaasnes nende avastustega terav ideoloogiline võitlus.

Vana Testamendi tõelise ajaloo avastamine andis nii judaismi kui ka ristiusu dogmaatikale purustava hoobi. Meenutagem, et see dogmaatika on rajatud lihtsale, kuid otsustavale teesile: judaism ja ristiusk on erinevalt kõigist teistest religioonidest jumala ilmutatud, s. t. jumala enda poolt inimestele avaldatud. Just nimelt see asjaolu teebki neid, nagu õpetab kirik, absoluutselt õigeteks ja eraldab neid teistest usunditest; ilmutuse, mis inimestele andis õige religiooni, sai Mooses vahetult jumalalt: kümme käsku kirjutas jumal oma käega kivist käsulaudadele, kõik muu kirjutas aga Mooses, juhindudes jumala inspiratsioonist. Vana Testamendi teised raamatud lisaks Pentateuhile on kirjutatud samuti jumala volinike (prohvetite) poolt ja kujutavad endast samuti mitte inimlikke, vaid jumala teoseid. Nagu me juba nägime, ei jää piibli ajaloo teadusliku uurimise käigus nendest väidetest midagi püsima.

Eeltoodust selgub, et kõigil Vana Testamendi raamatutel on oma ajalugu; seejuures ei ole see ajalugu hoopiski mitte niisugune, nagu seda on kujutatud Vanas Testamendis ja nagu õpetab ristiusu dogmaatika. Ilmneb nimelt, et Vana Testamendi ükskõik milline raamat kannab endas inimeste kätetöö ja inimeste arusaamise jälgi. Lähtudes eelöeldust ei tarvitse imestada selle üle, et kirikutegelased võtsid nugadel vastu iga uue teadusliku töö, mis heitis valgust piibli raamatute ajaloole. On näiteks teada, missuguste tagakiusamiste osaliseks sai Spinoza oma filosoofiliste avastuste ja oma vabameelsuse eest. Ühel või teisel määral sattus tagakiusamise alla iga aus teadlane, kes oma töödega püüdis kaasa aidata «pühade raamatute» päritolu ajaloolise saladuse selgitamisele.

Kuid mitte ainult avaliku tagakiusamise ja otsese sur-

vega ei püüdnud ja ei püüa usuteenijad takistada piibli teaduslikku uurimist. Nad kasutavad ka peenemaid, maskeeritumaid võtteid.

Tõsistele ja erapooletutele uurimustele tuleb vastandada teenistusvalmite võltsijate arvukad soperdised, kes on võimelised igasugusteks väänamisteks, vassimisteks ja isegi võltsimisteks, et aga kompromiteerida teadusliku uurimuse tulemusi, mis õõnestavad kiriku dogmaatikat. Nende hulgas on ka väga haritud inimesi, kes tunnevad väga hästi selle küsimuse kohta käivat kirjandust, oskavad vanu keeli ja orienteeruvad vabalt arheoloogia esemelises valdkonnas. Kuid nende teadmised ei ole suunatud mitte tõe avastamisele, vaid selle peitmisele, et päästa usudogmasid täielikust kokkuvarisemisest.

Wellhauseni põhitöö «Sissejuhatus Iisraeli ajalukku» ilmumine kutsus esile terve hulga vastuväiteid, mis tulid kas klerikaalsest leerist või sellele lähedastest ringkondadest. Juudi ja kristliku ortodoksia pooldajad püüdsid kõigest jõust kompromiteerida Wellhauseni avastust, püüdes, nagu mõned aastakümned varem, ümber lükata de Wette poolt Teise seaduse kohta tehtud järeldusi. Kõigist neist püüetest ei tulnud aga midagi välja. Piiblikriitika saavutused, mida me ülal valgustasime, leidsid teaduses kinnitust juba läinud sajandi lõpus, ja nad on jäänud vankumatult püsima tänapäevani.

Kiriklike dogmade pooldajad üritavad aeg-ajalt järjekordset sõjakäiku Graf-Wellhauseni[38] teooria vastu. Püüdes kummutada piibli teaduslikku kriitikat, spekuleerivad ka nemad arheoloogia andmetega, mis on kas tõelised või väljamõeldud, täpselt edasiantud või siis sihilikult moonutatud. Väga õpetlik selles suhtes on lugu saksa semitoloogi ja arheoloogi Hubert Grimmega.

1906. aastal avastati kaljudel, mis asuvad Siinai rajoonis, kaheksa ühes vana-semiidi dialektis kirjutatud pealiskirja XVI—XV sajandist e. m. a. Nende pealiskirjade teksti märgid olid midagi hieroglüüfide ja tähekirja vahepealset. Aastal 1923 avaldas Grimme töö, milles ta andis kahele pealiskirjale oma dešifreeringu. Selles dešifreeringus näitasid pealiskirjad, et juba XVI—XV sajandil e. m. a. toimus Siinail Jahve kultus, leidis kinnitust ka Joosepi

[38] Lisaks eelpool märgitud J. Wellhauseni teostele vt. ka K. H. Graf, Die geschichtlichen Bücher des Alten Testamentes, Berlin, 1866.

(«Häda, Joosep on maetud...») ja Moosese ajalooline olemasolu ning ühtlasi ka Vana Testamendi müüt sellest, kuidas vaarao tütar tõmbas Niilusest välja lapsukese Moosese («sa olid armuline, tõmbasid mind Niilusest välja ja panid mind ... M ... templi üle, mis on Siinail»).

Kuid teised välismaa õpetlased olid sunnitud Grimme konstruktsiooni ümber lükkama, sest selle aluseks oli ilmne võltsing. Mitmed kodanlikud õpetlased vaidlesid vastu mõnede Grimme poolt antud sõnade dešifreeringule. Viimane kaitses oma seisukohta, kuni väljapaistev egiptoloog Sethe lõpuks avaldas Siinai pealiskirja täpse ülesvõtte. Selgus, et seal ei leidunud midagi sarnast, mida Grimme sealt välja luges. Võltsimine oli paljastatud.

Piiblikriitika ja religiooni küsimusi käsitlevas kodanlikus kirjanduses võib tänapäeval sageli leida avaldusi, mis on suunatud Wellhauseni teooria ja üldse piiblikriitika kõigi saavutuste vastu. Huvitavaks näiteks selles suhtes on Bulgaaria teoloogi Markovski tööd.

Aastal 1947 avaldas Markovski brošüüri pealkirja all «Uued suunad piiblikriitikas». Juba kohe algul annab autor mõista, et jutt on mitte rohkem ega vähem kui väga tähtsatest avastustest piibliteaduses. «Uskumatud ja imeväärsed avastused teaduse mitmesugustes valdkondades,» kirjutab ta, «avaldasid teatavat mõju ka piiblikriitikas, eriti selles, mis puutub maailmavaatelistesse küsimustesse»[39]. Kuid teoses eneses ei räägita midagi neist avastustest. Tegelikult aga astub autor välja piiblikriitika teaduslike tulemuste vastu. Ühe peatüki oma töös on ta näiteks pealkirjastanud «Evolutsionismi jõuetus piiblikriitikas»[40], kusjuures evolutsionismi all mõistab ta nimelt Wellhauseni ja tema eel- ning järelkäijate suunda. Kuid millega siis Markovski piiblikriitika järeldusi ümber lükkab? Tõepoolest mitte millegagi. Ta ei suuda mingisuguseid tõsiseid argumente esitada ja piirdub üldiste lausetega sellel teemal, et evolutsionism võib vastuvõetav olla küll bioloogias, kuid ajalooteadusele pole ta kohaldatav. Teiste sõnadega, niisugustele nähtustele nagu religioon ei saa Markovski arvates läheneda arengu seisukohalt. Jahve kui «kõlbeline isiksus» on Markovski arva-

---

[39] Марковски Ив. С., Нови насоки в библейската критика, София 1947, lk. 3.

[40] Sealsamas, lk. 24.

tes ühesugune nii Aabramil, Iisakil, Jaakobil ja Moosesel kui ka prohvetitel; järelikult vana-juudi usundis ja seega ka Vanas Testamendis ei tule otsida mingit arengut.

Kuid Jahvest räägitakse erinevalt mitte ainult piibli mitmesugustes raamatutes, vaid tihtipeale ühe ja sama raamatu samal leheküljel. Seepärast rääkida selle kuju ühtsusest ja muutumatusest kogu Vana Testamendi ulatuses tähendab häbenemata moonutada päevaselgeid fakte. Ja seegi Markovski poolt piiblikriitika järelduste ümberlükkamiseks esitatud «argument» on tal ainuke!

Võiks arvata, et brošüüri tagasihoidlik maht ei võimalda teoloogil oma argumentatsiooni arendada. Kuid meie ees on samuti tema «Piibli arheoloogia»[41] mahukas köide, mis hõlmab 526 lehekülge. Siin juba saaks reaalsete faktide najal, kui neid autoril oleks, oma seisukohta tõestada. Kuid Markovski kordab ainult vana teoloogilise skolastika kulunud banaalsusi ja ei esita absoluutselt midagi piiblikriitika järelduste ümberlükkamiseks. Tänapäeva teoloogi sõjakäik «evolutsionismi» vastu osutub vaid rünnakukatseks täiesti kõlbmatute vahenditega.

Võrratult peenemalt ja maskeeritumalt peab piibli teadusliku uurimise vastu võitlust inglise teoloog Dodd. Oma raamatus «Piibel tänapäeval» laveerib ja vingerdab ta nii, et ei ole kerge aru saada tema tõelistest seisukohtadest.

Mõned teoloogid nimetavad käesolevat ajajärku piibliteaduse arengus «kriitikajärgseks», rõhutades seega otseselt oma arvamust, et piiblikriitika järeldused on ümber lükatud, Dodd ei ole nii avameelne. Ta räägib, et «kriitiline meetod ei ole vananenud, kuigi mõningad vanematest kriitilistest vaadetest tuleb revideerimisele võtta»[42]. Sellel alusel nimetab ta piibliuurimise viimaseid aastakümneid «liberaalsusejärgseteks, kuid mitte kriitikajärgseteks». Kas aga Dodd tunnustab piiblikriitika järeldusi? See on üsna komplitseeritud küsimus.

Rääkides üksikute piibli raamatute ilmumise ajast, võtab inglise teoloog Wellhauseni koolkonna poolt kindlaksmääratud kronoloogia oluliselt täiesti omaks. Jahvisti ja Elohisti paigutab ta IX sajandisse, Teise seaduse VII sajandisse, Preestrikoodeksi V sajandisse, s. t. ajajärku pärast

[41] Марковски Ив. С., Библейска археология, София 1948.
[42] C. H. Dodd, The Bible to-day, lk. 26—27.

Baabüloni vangipõlve. Kõik see on piiblikriitika järeldustega kooskõlas ja üldiselt õige. Kuid Dodd ei saa hoiduda sellest, et ta varjab osa tõest. Ta märgib Heksateuhi vastavad elemendid üldiselt tarvitusele võetud sümbolitega J ja E, mis tähendavad Jahvisti ja Elohisti, kuid dešifreerimisel varjab ta nende tõelist tähendust: J on temal sõna «juuda» algustäht ja E sõna «efraimistlik» algustäht.[43] Jahvist ilmus tõepoolest Juudamaal ja Elohist Iisraelis, kus etendas peaosa Efraimi hõim, kuid sümbolite kokkulangemine hõimude nimetuste algustähtedega on puhtal kujul juhuslik nähtus. Dodd vaikib maha piibli kahe esialgse elemendi tõelised nimetused, sest et need nimetused toovad päevavalgele fakti, mis on judaistlik-kristliku ideoloogia ja piibli kaitsjatele ebameeldiv: Vana Testamendi religiooni aluseks on mitme jumala kummardamine. Nagu me juba eelpool nägime, ei saa Dodd siiski läbi ilma Vana Testamendi raamatute tekkimise selle skeemita, mille oli välja töötanud XIX sajandi piiblikriitika.

Muidugi ei või ka seda skeemi pidada eksimatuks. Piiblikriitika jätkab oma tööd ja selle silmapaistvamad esindajad püüavad täpsustada üksikute piibliraamatute ilmumise ajaloolist pilti. Näiteks esitas saksa protestantlik teoloog Hölscher uue hüpoteesi, mille peamine mõte seisneb järgmises: 1) Jahvisti ja Elohisti kasutasid allikatena mitte ainult Heksateuhi koostajad, vaid ka Vana Testamendi järgnevate raamatute autorid, Kohtumõistjate ja Kuningate raamatud kaasa arvatud; 2) Teine seadus ei ole kirjutatud 621. aastal, nagu de Wette kindlaks tegi, vaid hiljem, Baabüloni vangipõlve ajal.[44] See ei ole kaugeltki vaieldamatu väide; ta on kutsunud esile mõningaid lahkarvamusi ka Nõukogude teadlaste peres. Nii suhtus A. Ranovitš Hölscheri hüpoteesi kui huvitavasse katsesse küsimuse edasise uurimise alal. N. M. Nikolski aga lükkas selle kategooriliselt tagasi.[45] Meie ei kavatse siin anda küsimuse lõplikku lahendust, märgime vaid seda, et see väärib edasist uurimist. Tähtis on, et piibli ajaloo konkreetseid küsimusi vaadeldaks ajalooliste faktide valguses, mitte aga fantastilise religioosse traditsiooni alusel. Üldise pildi ühed

---

[43] C. H. Dodd, tsit. t. lk. 33.

[44] Hölscheri vanade tööde kohta vaata raamatus: А. Ранович, Очерк истории древнееврейской религии, М. 1937 (ainelise sisujuhi järgi).

[45] Vt. N. M. Nikolski eessõna A. Ranovitši raamatule.

või teised üksikud täpsustused on alati võimalikud, sest ükskõik millise teadusliku teooria edasine areng on loomulik ja vajalik protsess.

Teine maailmasõda oli täies hoos, kui sama Hölscher avaldas uue uurimuse[46], milles ta põhjendab oma sõjaeelsetes töödes esitatud vaateid. Eriti suurt tähelepanu osutab ta Jahvisti ajaloole ja tema ilmumise analüüsile. Ta on arvamisel, et Jahvist ilmus 800. aasta paiku e. m. a. ja sisaldab maailma, inimsoo ning juudi rahva ajaloo süstemaatilist esitust kuni juudi riigi jagunemiseni 925. aasta paiku e. m. a. Seega leidis seal Hölscheri arvates valgustamist ka Sauli, Taaveti ja Saalomoni valitsemisperiood, nõnda et Jahvisti jutustused said hiljem Kohtumõistjate ja Kuningate raamatute aluseks. «Jahvist ise kasutas rahva hulgas käibel olnud legendide ja muistendite suulist traditsiooni. Kuid ta ei olnud siiski lihtsalt kompilaator, materjali koguja, vaid tõeline kirjanik, kes käsitles materjali vabalt ja jättis oma esitusele seda täies ulatuses läbiva jäljendi.»[47] See jäljend seisnes püüdes igati ülistada Juuda suguharu ja sellest võrsunud Taaveti dünastiat.

Teine saksa piibliuurija M. Noth esines teosega, milles ta vaidleb reas küsimustes Hölscheri järeldustele vastu.[48] Ta on näiteks arvamisel, et Jahvisti materjali leidub ainult Heksateuhis, et Kohtumõistjate ja Kuningate raamatute autorid kasutasid teisi allikaid. Teaduslikus diskussioonis on sellised lahkarvamused muidugi täiesti võimalikud ja isegi paratamatud.

Jahvisti suhtes on viimastel aastakümnetel tekkinud üldse uued hüpoteesid. Mõned saksa rahvusse kuuluvad Vana Testamendi uurijad[49] esitasid teesi, et Jahvisti ei tule vaadelda kui tervikut, vaid kui kaht eraldi allikat, mis on tekkinud erinevatel aegadel: Jahvist I ja Jahvist II. 1948. aastal esines ka Ameerika teoloog C. A. Simpson

---

[46] G. Hölscher, Die Anfänge der hebräischen Geschichtsschreibung, Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, 3. Abhandl. 1942.

[47] Sealsamas, lk. 33.

[48] M. Noth, Überlieferungsgeschichtliche Studien I: Die sammelnden und bearbeitenden Geschichtswerke im alten Testament, Schriften der Königsberger gelehrten Gesellschaft, H. 2, 1943.

[49] R. Smend, Die Erzählung des Hexateuch auf ihre Quellen untersucht, Berlin 1912.

selle seisukoha üksikasjalise põhjendamise ja arendamisega.[50]

Ajajärgul enne Teise seaduse ilmumist, s. t. kuni VII sajandi lõpuni e. m. a., kirjutab Simpson, ilmusid üksteise järel kolm dokumenti, mis said Heksateuhi aluseks: Jahvist I, Jahvist II ja Elohist. Vanim nende hulgas oli Jahvist I. See ilmus Taaveti valitsemisaja esimesel poolel, s. t. varsti pärast 1000. aastat. Jahvist I sisus kajastusid juudi lõunapoolsete hõimude Siimeoni, Leevi ja Juuda ning neile lähedal seisvate Kaalepi, Otnieli ja Kaini suguharude traditsioonid. Esiisade hulgas luges Jahvist I peamiseks tegelaseks Aabramit ja rõhutas tema sidet Hebroni linnaga, mille põhjal võib oletada, et dokument ise ilmus esialgselt just Hebronis. Jahvist I on jutustusel Egiptusesse asumisest ja sealt lahkumisest pisut erinevam kuju kui teistes allikates: juudid lähevad Egiptusesse Kaadesest, sinna suunduvad nad ka tagasi, kui nad pääsevad Egiptusest välja. Siinaist ei ole veel juttu. Kümnenda sajandi teisel poolel või IX sajandi esimesel poolel loodi Jahvist II, mis kajastas põhjapoolsete hõimude traditsioone. Nemad lugesid Peerseba kõrgemaks Hebronist, eriti suure tähtsuse andsid nad Siinaile, pidades seda kohaks, kus Jahve oli sõlminud iisraellastega lepingu. Jahvist II järgi astusid iisraellased Palestiina pinnale mitte lõuna poolt, nagu väitis Jahvist I, vaid ida poolt. Jahvist II ei hüljanud Jahvist I materjali, vaid kasutas selle osaliselt ära ja täiendas seda Iisraeli põhjapoolsete hõimude traditsioonide valguses.

Kakssada aastat hiljem, 700. aasta paiku e. m. a. ilmus Elohist, mis rõhutab oma käsituses veel tugevamalt kui Jahvist II põhjapoolsete hõimude traditsioone. Juudi rahva esivanemana tõstetakse siin esiplaanile juba Iisak, kelle tähtsust on Aabrami arvel tugevasti tõstetud; Siinai asemele pannakse Hoorebi mägi, Jordani ületamine ja Palestiina pinnale astumine viiakse veel kaugemale põhja poole. Niisiis on Simpsoni järgi VII sajandi alguseks olemas kolm dokumenti, mis said hiljem Heksateuhi allikateks.

Igaüks neist allikatest sai aja jooksul korduvate ümbertegemiste ja parandamiste osaliseks, nõnda, et nende sisu üle võib praegu otsustada ainult üldjoontes. Hoopis tõsi-

---

[50] C. A. Simpson, The Eearly Traditions of Israel. A. Critical Analysis of the Pre-deuteronomic Narrative of the Hexateuch, Oxford 1948, lk. 677.

semaid ümbertegemisi võtsid ette toimetajad-koostajad, kes kogusid Hexateuhi elemendid kokku. Simpson väidab, et VII sajandil ühendas keegi toimetaja (ta märgib teda tähega R) kõik kolm dokumenti, kusjuures kõige karjuvamate vastuolude kooskõlastamiseks oli ta sunnitud tegema igas tekstis tõsiseid muudatusi.

Tuleb veel ära märkida küsimuse ühte külge, mida rõhutab Simpson: Palestiinas enne iisraellaste sissetungi elanud põhielanikkonna — kaanani hõimude — religioossete ja mütoloogiliste traditsioonide mõju. Simpson on arvamisel, et Vanas Testamendis on liitunud kaks usulis-mütoloogilist voolu — kaanani ja iisraeli vool; seda võimaldab kindlaks teha rikkalik suuline traditsioon Araabia ja Juuda kõrbetest, mis olid iisraellaste kodumaaks.[51]

Vaatlesime Simpsoni raamatut mitte selleks, et esitada tema seisukohta kui täpselt kindlakstehtud tõde. Võimalik, et Simpsoni hüpoteesist lükatakse edasiste teaduslike uurimiste käigus paljugi ümber. Tähtis on vaid märkida, et piibli teaduslik uurimine kestab edasi ka käesoleval ajal, kusjuures isegi need teoloogid, kelle hulka kuulub ka Simpson, ei saa paljudel juhtudel ignoreerida piiblikriitika järeldusi ja on sunnitud ajalooliste faktide loogikale järele andes neid järeldusi arendama ning konkretiseerima, kasutades teaduslikke meetodeid.

Vana Testamendi teadusliku kriitika tulemused, mis on saavutatud kolmesaja aasta jooksul, alates Spinozast, jäävad vankumatuks, vaatamata religiooni kõige reaktsioonilisemate teenijate ja mõnede nende teaduslike abiliste kõigile püüetele piibli teadusliku uurimise kriisi, pankrotti esile kutsuda. Ei filoloogiline ega arheoloogiline materjal anna sellisteks väideteks mingit alust.

Piiblikriitika järelduste veenvust ei saa isegi kiriklikud ringkonnad arvestamata jätta. 1906. aastal avaldas Vatikani Piiblikomisjon[52] otsuse küsimuses, kuidas aru saada Moosese autorlusest Pentateuhi suhtes. Suutmata mitte millegagi selle tõestust ümber lükata, et Pentateuh kannab

[51] Simpsoni raamatut on siin vaadeldud järgmiste allikate järgi: O. Eissfeldt, Geschichtsschreibung im alten Testament, Berlin, 1948; O. Eissfeld, Geschichtliches und Übergeschichtliches im alten Testament, Berlin, 1947.

[52] Olukorras, kus piibli autoriteet ähvardas isegi usklike hulgas täiesti langeda, asutas Vatikan 1902. aastal alatise Piiblikomisjoni, kellele tehti ülesandeks päästa piibli autoriteeti kirikule tekkinud ebameeldivate probleemide kavalate tõlgendamiste teel.

paljude inimeste autorluse jälgi, kes elasid erinevatel aegadel, väitis komisjon, et «kui Mooses püha vaimu inspiratsiooni mõjul oma teost koostas, võis ta kasutada olemasolevaid dokumente või suulisi pärimusi, samuti nagu ta võis teenistuses pidada «sekretäre», kes kirjutasid teksti üksikuid osi tema juhtimisel ja kooskõlas temaga».[53] 1948. aastal pöördus katoliku kiriku kardinal Suchard paavsti poole kirjaga, milles ta muuhulgas küsis, «kas ei ole saabunud aeg Moosese autorluse küsimust Pentateuhi suhtes ümber otsustada». Kardinalile vastas Piiblikomisjon erikirjaga, milles ta toetus oma 1906. a. otsusele.[54]

Selle kirja valguses paistab Pentateuhi inspireerimine jumala poolt hoopis teisiti, kui kirik oli õpetanud. Selgub, et Pentateuhi ei kirjutanud mitte Mooses, vaid seda tegid tema asemel tema «sekretärid», kusjuures kasutati juba varem olemasolnud allikaid ... Aga kuhu jääb siis legend Pentateuhi andmisest Moosesele Jahve poolt Siinai mäel?!

Kiriklike ringkondade taganemine nii selles kui ka reas teistes küsimustes ei näita mitte seda, nagu hakkaksid nad teaduse häält kuulda võtma, vaid seda, et teaduse võiduka pealetungi all püüavad nad kõigest, millest aga võimalik, kinni pidada, minnes seejuures tõsistele järeleandmistele. Teadus aga ei saa minna kompromissidele usudogmaatikaga: ta jätkab järjekindlalt oma pealetungi. Kiriku nõusolek tunnistada Moosese «sekretäre», samuti tema nõusolek selles, et viimased kasutasid juba varem olemasolnud allikaid, ei saa piiblikriitikat sundida tunnustama Moosese ajaloolist eksisteerimist või loobuma oma teistest järeldustest, mis täies ulatuses lükkavad ümber judaistlik-kristliku religioosse õpetuse Vana Testamendi inspireerimisest jumala poolt.

Nüüd läheme üle Uue Testamendi uurimise mõningate momentide valgustamisele.

---

[53] Vt. kogumik «Gott, Mensch, Universum. Die Antwort des Christen auf den Materialismus der Zeit». Herausgegeben von Jacques de Bivort de la Saudée, Graz 1956, lk. 215 (kogumik ilmus Grazi katoliku piiskopliku ordinariaadi loal).

[54] «Gott, Mensch, Universum», lk. 219.

Tüübingeni koolkond

Möödunud sajandi algul kerkis Uue Testamendi alal oma uurimistega esile rühm saksa protestantlikke teolooge Tüübingeni ülikoolist. Tüübingeni linna nime järgi sai see rühm teaduse ajaloos nimetuse tüübingeni koolkond. Tema juhiks oli Ferdinand Christian Baur (1792—1860); viimase peamine töö «Kristlik gnosis ehk kristlik usundifilosoofia tema ajaloolises arengus» ilmus 1835. aastal.

Bauri uurimuste aluseks oli küsimus, millel oli väga suur tähtsus: kuidas suhtuvad Uue Testamendi mitmesugused raamatud Vanasse Testamenti?

Algkristluse eraldumise protsess judaismist toimus teatava aja kestel. Kõige teravamaks teoloogiliseks ja taktikaliseks küsimuseks, mis pidi ristiusu religioossetes raamatutes esile kutsuma lahkuminekuid ja vastuolusid, oli arvatavasti küsimus suhtumisest juudi usundisse, s. t. Vanasse Testamenti. Uurides sellelt seisukohalt Uue Testamendi raamatuid, jõudis Baur huvitavatele järeldustele.

Ta leidis Uue Testamendi kõigis raamatutes kahe algprintsiibi, kahe vastandliku tendentsi võitlust. Ühest küljest võib märgata tendentsi juutlusest eraldumiseks, vastandada Uus Testament Vanale Testamendile, ja iseäranis vabastada kristlasi Vanas Testamendis kehtestatud suure hulga usukommete täitmisest. Selle tendentsi seob Baur apostel Paulusega ja nimetab seda paulinismiks. Sellele vastandub tema arvates Uues Testamendis vastupidine tendents judaismist ja Vanast Testamendist mitte lahti ütelda, nõuda ukslikelt Vana Testamendi kombetalituste täitmist. See tendents avaldub kõige ilmekamalt kõiges selles, mis on seotud apostel Peetruse nime ja tegevusega, mistõttu Baur märkis seda tendentsi terminiga petrinism.

Järelikult on Uus Testament paulinismi ja petrinismi vahelise võitluse tandriks. Baur lähtus oletusest, et kristluse eksisteerimise algetappidel pidi võitlus paulinismi ja petrinismi vahel olema eriti terav ja et hiljem mõlemad voolud leppisid. Kui mõnes teoses ilmneb selgesti paulinistlik või — ümberpöördult — petrinistlik tendents, siis kuulub ta varajasemasse ajajärku, s. t. kristluse eksisteerimise esimesse perioodi. Kui kumbki nendest tendentsidest ei avaldu küllaldase selgusega, siis tähendab see seda,

et teos on pärit ajajärgust, mil võitlus paulinismi ja petrinismi vahel oli põhiliselt juba lõppenud.

Üldajalooliste allikate alusel jõudis Baur järeldusele, et varajases ristiusus kestis võitlus paulinismi ja petrinismi vahel I sajandi teisel ja II sajandi esimesel poolel ja et leppimine nende vahel toimus alles II sajandi teise poole algul. Sellest lähtudes leidis Baur võimaliku olevat Uue Testamendi teoseid dateerida.

Kõige vanemateks nende hulgas luges ta Johannese Ilmutamisraamatut ehk Apokalüpsist, Kirja Rooma rahvale ja Kirja Kalatia rahvale. Apokalüpsises on petrinistlikust tendentsist järjekindlalt kinni peetud, seal valitseb veel vanatestamentlik judaism. Tähendatud kirjades, mis Bauri arvates ainukestena kuuluvadki Paulusele, avaldub järjekindlalt petrinismivastane tendents. Tähendab, kõiki neid teoseid tuleb arvata sellesse perioodi, millal võitlus paulinismi ja petrinismi vahel oli küllaltki terav.

Mis puutub evangeeliumidesse, siis kuuluvad nad Bauri arvates hilisemasse ajajärku. Kõige vanemaks evangeeliumiks pidas ta Matteuse evangeeliumi. Üldiselt, arvas ta, on see veel juudi evangeelium, kuid petrinism avaldub siin maskeeritult ja ilma erilise sõjakuseta, veel enam, tundub, et teda on leppimise tendentsi mõjul redigeeritud. Luuka evangeelium on oma põhialuselt paulinistlik, kuid ka teda on leppimise vaatevinklist lähtudes parandatud. Kuigi need kaks evangeeliumi on vanemad kui ülejäänud, kuuluvad nad seega siiski leppimise perioodi, s. t. II sajandi keskpaika m. a. j. Teised kaks evangeeliumi on aga veelgi hilisema päritoluga. Markuse evangeeliumil on kahe võitleva tendentsi suhtes erapooletu seisukoht, mis puutub aga Johannese evangeeliumisse, siis kujutab ta endast mingit kõigi eelnimetatud evangeeliumide teoloogilist kokkuvõtet. Nähtavasti koostati ta alles pärast seda, kui kõik paulinismi ja petrinismi vahelise võitluse tormid olid raugenud.

Ei saa jätta märkimata, et kogu Bauri konstruktsioon on veidi ühekülgne. Võttes oma analüüsi aluseks ainult ühe tunnuse — Uue Testamendi suhtumise Vanasse Testamenti, ahendas ta selle analüüsi võimalusi. Peale selle on tema teoorias mõningaid pinguldusi. Kui juba lähtuda ristiusu suhtumise küsimusest judaismi, siis peab silmas pidama seda, et asi ei lõppenud leppimisega, vaid vastupidi — täieliku lahkuminekuga. Kasutades Bauri termino-

loogiat, tuleb öelda, et paulinism ei leppinud petrinismiga, vaid võitis tema. Üldiselt oli aga Bauri teosel, nagu tema järelkäijategi teostel Tüübingeni koolkonnast, suur tähtsus Uue Testamendi ajaloo väljaselgitamisel.

Tüübingenlased tegid täiesti õigesti kindlaks, et Uue Testamendi raamatutes ei ole seda ühtsust, mis oleks võinud anda kirikutegelastele aluse rääkida temast kui tervikust tööst, mida läbib sama vaim. Mitmesuguste koolkondade ja voolude võitlus Uues Testamendis on vaieldamatu tõsiasi ja nimelt tüübingenlaste poolt täpselt tõestatud. Kuna see on nii, ei jää midagi järele legendist, et Uue Testamendi raamatud on «jumala poolt inspireeritud».

F. Engels on andnud Tüübingeni koolkonna tugevate ja nõrkade külgede täpse iseloomustuse. Ta kirjutas sellest: «Kriitilises uurimises läheb ta nii kaugele, kui see *teoloogilisele* koolkonnale võimalik on. Ta tunnustab, et kõik neli evangeeliumi ei ole pealtnägijate jutustused, vaid kadumaläinud kirjutuste hilisemad ümbertöötamised ja et apostel Paulusele omistatavatest kirjadest on ehtsad mitte üle nelja jne. Ta kustutab ajaloolisest jutustusest kui ebatõenäolise kõik imeteod ja kõik vastuolud, kuid ülejäänust püüab ta «päästa, mida päästa annab», ja selles väljendub väga selgesti tema kui teoloogide koolkonna iseloom... Kuid muidugi, seda kõike, mille Tüübingeni koolkond Uues Testamendis hülgab kui ebaajaloolise ja võltsi, võib lugeda ka teaduse seisukohalt täiesti kõrvale heidetuks.»[55]

Tüübingeni koolkonnast võrsus uurija, kes jättis Uue Testamendi uurimise ajalukku veel märgatavama jälje. See oli David Strauss (1800—1874).

David Strauss

Straussi raamat «Jeesuse elu», mis ilmus 1835. aastal, ühel ajal Bauri põhilise tööga, on religiooni ajaloo alal maailmakirjanduses üheks tuntuimaks raamatuks.

Nagu Baur, nii ei olnud ka Strauss jumalasalgaja, ta oli mõnda aega isegi protestantliku kiriku pastoriks, kuid teaduslik ausus sundis teda võtma Uut Testamenti vaatluse alla erapooletult ja kainelt nende ajalooliste ja keeleteaduslike teadmiste valguses, mida selle aja teadus pakkus.

XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi algul oli piibli uurimises levinud nõndanimetatud ratsionalistlik meetod; selle

[55] К. Маркс и Ф. Энгельс, О религии, lk. 248.

koolkonna kõige tuntumaks esindajaks oli H. E. Paulus (1761—1851). Ratsionalistid püüdsid evangeeliumide imesid seletada loomulikul teel. Nende seisukoha järgi toimusid imeteod kooskõlas loodusseadustega. Näiteks, kui evangeeliumides räägitakse, et Jeesus kõndis mere peal, siis tuleb seda mõista nii, et ta kõndis mööda kallast, mis oli märksa kõrgemal kui merepind. Või, näiteks, evangeeliumides jutustatakse, et Jeesus toitis viie leiva ja mõne väikse kalaga viis tuhat inimest. See võis toimuda, nagu väitsid ratsionalistid, sel teel, et kõik osavõtjad jagasid Jeesuse eeskujul oma tagavarad teistega. Surnute ülesäratamist tõlgendasid ratsionalistid kui varjusurmast või minestusest äratamist. Siinkohal veel üks näide. Apostlite tegude raamatu järgi jääb apostel Paulus pimedaks suurest valgusest, mis käis Kristuse ilmumisega kaasas. Ratsionalistid seletavad, et ta võis jääda välgust pimedaks. Kuid vanake Ananias andis talle käega puudutamise teel nägemise tagasi! Ka siin ei ole ratsionalistide seisukohalt mingit imet: vanameestel on käed sagedasti külmad ja lauba või silmade puudutamine niisuguste kätega võis põletikku vähendada ning inimesele nägemise tagasi anda.

Niisuguste otsitud seletuste ja igasuguste väljamõeldiste abil püüdsid ratsionalistid teha Uue Testamendi lugusid usutavaks. Religiooni seisukohalt oleks tulnud neid püüdeid tunnustada aga ebarahuldavaiks ja ebaõigeiks: kui Jeesus ei teinud imetegusid, siis ei olnud ta jumal ega ka jumal-inimene, vaid ainult inimene. Kuid nende inimeste silmis, kes püüdsid Uues Testamendis kirjeldatud sündmustest leida ajaloolist tõetera, võisid ratsionalistid Uue Testamendi autoriteeti teataval määral päästa, sest seal esinevate legendide seletamine loomulike põhjustega andis neile legendidele teatava tõenäolisuse.

D. Strauss astus välja ratsionalistide otsitud ja väljamõeldud seletuste vastu. Ta näitas nende seletuste täielikku ebaloogilisust. Kui evangeeliumid ja teised Uue Testamendi raamatud on tõepärased ajaloolised allikad, arutles Strauss, siis on see, mis nendes jutustatud, tõde ja kõik need väljamõeldised ja oletused vaevalt tõenäolisest juhuste kokkusattumisest pole vajalikud; või jälle nad ei ole tõepärased ajaloolised allikad ja siis, tähendab, on neis palju väljamõeldut, ebausutavat, ebatõelist. Kui võtta viimane variant, siis ei ole mingit vajadust imedele loomulikke seletusi välja mõelda.

Strauss nõudis evangeeliumide kui inimeste poolt loodud teoste uurimist ja kõigepealt nende ajaloo selgitamist. Selleks on vaja kindlaks teha, mis nendest oli teada sellel ajajärgul, kui nad võisid tekkida.

Teise sajandi lõpuks oli kirik tunnustanud neid nelja evangeeliumi, mis praegu kuuluvad kaanonisse. Strauss püüab selgitada, miks tunnustati nimelt nelja evangeeliumi. Ta toob «kirikuisade» mitmesugused seletused selles vaimus, et on ju olemas neli tuult ja neli ilmakaart, või näiteks niisuguse seletuse: «Maailma loonud Sõna valitseb keerubide üle; keerubidel on neli kuju ja sellepärast andiski Sõna neile armulikult neli evangeeliumi.»

Strauss nimetab seda argumentatsiooni imelikuks ja seletab põhjusi, miks kirik omal ajal valis just need neli evangeeliumi, omamoodi. Teise sajandi lõpul olid Matteuse, Markuse, Luuka ja Johannese evangeeliumid usklike hulgas kõige populaarsemad, nad isegi «jätsid kõik teised enda varju», ja kirik, kes «igatses usu ühtsust», tunnistas just neid. Kuid mis oli selle aja kirjanduses evangeeliumidest teada?

Strauss leidis evangeeliumide kohta kirjalikke jälgi alles II sajandil, I sajandil ei kirjutanud neist keegi. See-juures ei ole ka II sajandi alguse ja keskpaiga literatuuris juttu niivõrd «evangeeliumide olemasolust nende nüüdisaegsel kujul», kuivõrd «suurema osa materjali olemasolust, mis on läinud nende koosseisu».[56] Johannese evangeeliumiga on lugu selles suhtes veel halvem: mõningaid teateid temast ilmub alles II sajandi teisel poolel. «Kolme esimese evangeeliumi suhtes peab möönma legendaarse ja muinasjutulise elemendi lisandamise võimalust, sest nendes evangeeliumides kirjeldatavate sündmuste ja evangeeliumide lõpliku redigeerimise vahel on mitut inimpõlve hõlmav ajavahemik; neljanda evangeeliumi (Johannese evangeeliumi. — *J. K.*) suhtes on aga täiesti ilmne, et selles esineb filosoofilise spekulatsiooni ja teadlike väljamõeldiste segu.»[57]

Strauss leiab neid väljamõeldisi tohutul hulgal. Kõigepealt, nagu me ülal juba mainisime, pidas ta väljamõeldisteks kõiki jutustusi imedest. Kuid küsimus ei seisne

---

[56] Д. Ф. Штраус, Жизнь Иисуса, т. I, М. 1907, lk. 76.
[57] Sealsamas.

mitte ainult imedes. Ta kõrvutas evangeeliumides rea kohti, milledes esinevad karjuvad sisulised vasturääkivused, ja tegi sellest järelduse, et vähemalt osa neist tekstidest ei või sisaldada ajaloolist tõde. Kõige vähem usaldust väärib Johannese evangeelium; esiteks on ta ajaliselt kõige noorem, teiseks osutatakse siin kõige vähem tähelepanu faktilisele küljele. Strauss, nagu Baurgi, pidas Matteuse evangeeliumi kõige vanemaks, ta andis temale eesõiguse ka ajaloolise tõepärasuse suhtes.

Kuid ka selles evangeeliumis leiab Strauss palju kahtlast. «Vaatamata ... suhtelise algupärasuse tunnustele,» räägib ta, «on esimene evangeelium siiski teos, mis on käinud juba läbi mitme autori käte.»[58] Juhtinud tähelepanu sellele, et rida lugusid tuuakse Matteuse evangeeliumis kaks korda, püüdis Strauss selle põhjust seletada: «Nende kordamiste ainsaks rahuldavaks seletuseks võib olla see, et autor, leides mitmesugustes kirjutustes samasuguste lugude variante, arvas, et need on üksteisest erinevad lood. See ei tee palju au tema kriitilistele võimetele.»[59] Kuid igal juhul näitab see, et kõnealused lood laenas Matteus teistest allikatest.

On tõsi, märgib Strauss, et Matteuse poolt mitmesugustest allikatest võetud materjalid ei korda kaugeltki mitte kõigil juhtudel üksteist. Vastupidi, nad räägivad sagedasti üksteisele vastu. Näitena võiks võtta teksti, milles kõneldakse sellest, kuidas Jeesus saadab apostleid välja jutlustama. Ta keelab neil minemast mitte ainult paganate, vaid ka samaarialaste juurde. «Mäejutluses» õpetab ta uuesti oma jüngreid, et püha eset ei tule anda koertele ja pärleid ei tohi visata sigade ette. Kuid teistel juhtudel räägib Jeesus Matteuse järgi otse vastupidist: «Seepärast minge ja õpetage kõiki rahvaid, neid ristides isa ja poja ja püha vaimu nimel ja neid õpetades pidama kõike, mis mina teile olen käskinud.»[60] Selliseid vasturääkivusi kõrvutades seletab Strauss neid sellega, et siin kajastuvad evangeeliumi enese ajaloo mitmesugused etapid. Kuid see tähendab, et evangeeliumidel oli oma arengu teatav ajalugu ja et nad ei ole tulnud valmis kujul «jumala poolt inspireeritud» autorite kätest.

---

[58] Д. Ф. Штраус, Жизнь Иисуса, т. I, М. 1907, lk. 111.
[59] Sealsamas.
[60] Matt. 28. 19—20.

Kui juba Matteuse evangeelium, mis Straussi arvates on kõige vanem ja kõige tõepärasem, on nõnda vastuoluline, siis seda rohkem võib seda öelda teiste evangeeliumide kohta. Strauss sõnastab oma järelduse evangeeliumide päritolu kohta järgmiselt: «Igasugustest lühikestest ja mittetäielikest märkmetest koostati ulatuslikumad evangeeliumid, neid ei peetud lõplikeks teosteks ja aeg-ajalt täiendati neid uute lisandite ja küsimustega... Siit tekkisid uued lood ja uued Jeesuse sõnad, mis levisid alguses suulise pärimusena, hiljem aga läksid evangeeliumidesse. Teoloogilise teadvuse igal uuel sammul... parandati evangeeliume. Neid puhastati sellest, mis oli vananenud ja mis võis viia kiusatusse. Neisse viidi sisse ajastule vastavad täiendused, ajastule vastavad loosungid ja juhtlaused. Sel viisil on kirik kaasa tõmmatud evangeeliumikõnede ja sententside pidevale sepitsemisele, kuni liikumine lõpeb ainuüksi meie sünoptikute eksklusiivse tunnustamisega ja ülemaailmse kiriku esialgse kindlustumisega.»[61]

Kõike üleloomulikku, millel on evangeeliumides nii tähtis koht, loeb Strauss müütideks. Teadusel, väitis ta, ei ole mingit alust näha imedes sündmusi, mis võivad ükskõik kunas aset leida, sest kui möönda imede võimalikkust, misjaoks siis veel ajalugu uurida?! Võis juhtuda ju ükskõik mida, misjaoks küsib ta, siis veel kontrollida ajaloolisi allikaid, neid kõrvutada, tõepärast mittetõepärasest välja sõeluda jne.?! Ja tõesti, nendes Straussi arutlustes on ümberlükkamatu loogika. Kujutlegem näiteks enestele ette, et me lugesime mõnest ajaloolisest teosest Napoleoni kohtumisest ja vestlemisest Baabüloni kuninga Nebukadnetsariga. Sellise teksti puhul oleks ainukeseks seletuseks see, et autor on läinud hulluks või heidab lihtsalt lugejate üle nalja. Kui aga tunnustada imede olemasolu, siis miks mitte pidada võimalikuks seda, et ajaloolised tegelased, keda eraldab üksteisest kahe ja poole tuhande aastane ajavahemik, said kokku ja vestlesid. Imede võimalikkusest lähtuda tähendab üldse sulgeda endale tee küsimuse teaduslikule käsitamisele.

Ratsionalistid asusid teisele, samuti ebateaduslikule teele: nad seletasid imesid nõnda, et ükskõik milline ebatõepärane teade võis saada usutavaks. Selliselt asjale lähe-

[61] Д. Ф. Штраус, Жизнь Иисуса, т. I, lk. 112.

nemisel kaob samuti võimalus eraldada tõepärast ebatõepärasusest.

Sellistest võtetest loobudes hakkas Strauss, nagu me juba mainisime, sellest lähtuma, et kõik ebatõenäoline, kõik, mis on ajalooga ja loodusseadustega vastuolus, võib olla ainult müüt. Kõigi rahvaste vaimses arengus oli müütidel tähtis koht. Suure hulga müüte lõi muistsete kreeklaste, Vana-Idamaa ja paljude teiste rahvaste religioosne fantaasia. Kõigis nendes müütides figureerivad jumalad, pooljumalad, prohvetid ja igasugused vägilased; kõik nad teevad imetegusid, mis on harilikule surelikule võimatud. Ei ole mingit alust evangeeliumide jutustusi Kristusest tõsta esile müütide suurest hulgast teiste samasuguste jumalate kohta. Mütoloogia on mütoloogia, ükskõik kas ta on seotud Kristuse või ükskõik millise teise müütides esineva tegelase nimega. Strauss vastab ka küsimusele, kes mõtles välja religioossed, seal hulgas ka evangeeliumi müüdid. Mitte üksikud inimesed, arvas ta, ei koostanud neid, vaid rahvas tervikuna, laiade rahvahulkade fantaasia. Muidugi, esialgselt lõi ühe või teise müüdi üksikinimene, kuid kui seda tunnustavad hulgad, siis tähendab, selles väljendusid mingisugused hulkades küpsenud meeleolud ja püüded. Seejuures oli aga ühe või teise müüdi tekkimine alati tingitud teatavatest konkreetsetest ajaloolistest põhjustest.

Uue Testamendi müüdid tekkisid Straussi arvates selle tagajärjel, et muistsed juudid viibisid alatises messiase ootuses. Nende meelelaad oli messiase tulekule nii ette valmistatud, et kui teatavale inimesele omistati messiase omadused, siis suundus ka juudi rahva fantaasia mööda seda rada. Materjaliks, mis toitis nende väljamõeldisi messiasest, olid Vana Testamendi prohvetlikud ettekuulutused. Strauss leiab peaaegu igale momendile Jeesuse eluloos vastava prohvetliku ennustuse Vanas Testamendis. Olles avastanud evangeelsete müütide allikad Vanas Testamendis ja seega näidanud, et need müüdid kujutavad endast nii-öelda Vana Testamendi ennustuste täitumist fantaasias, arvas Strauss, et ta oli leidnud ka nende müütide tekkimise põhjused.

Straussi arvates võib evangeeliumide jutustuste alusel koostada Jeesuse kui hariliku inimese biograafia, millel puuduvad igasugused üleloomulikud elemendid. Ja ta tõesti koostaski sellise biograafia, kasutades evangeeliu-

midest ja teistest Uue Testamendi osadest kõike, mis võimalik, täiendades puuduvat omapoolsete arvamiste ja oletustega. Tulemuseks oli inimese elulookirjeldus, kelle nimi oli Jeesus ja kes elas Juudamaal I sajandil m. a. j. Kuid mingisuguseid tõsiseid aluseid selliseks Jeesuse elulookirjelduseks Straussil siiki ei olnud.

Straussi kriitika Uue Testamendi kohta etendas piibli tõelise ajaloo selgitamisel suurt osa. Strauss näitas, et Uue Testamendi jutustused on müütide kogu, mis tuginevad omakorda Vana Testamendi müütidele. Uue Testamendi teadusliku uurimise teel tegi järgmise tähtsa sammu edasi teine saksa õpetlane Bruno Bauer (1809—1882).

Bruno Bauer

Bauer alustas Uue Testamendi raamatute uurimist Johannese evangeeliumist. 1840. aastal avaldas ta oma esimese Uuele Testamendile pühendatud töö «Johannese evangeeliumi ajaloo kriitika».

Nagu Strauss, nii eitas ka Bauer kategooriliselt selle evangeeliumi väärtust ajaloolise dokumendina. Baueri arvates ei anna Johannese evangeelium mingisuguseid vähegi täpseid andmeid temas kirjeldatavate sündmuste koha ja aja kohta, ta valgustab sündmusi ja fakte halvasti, keskendudes peamiselt abstraktsele filosofeerimisele. Mis on selle filosofeerimise allikaks? Bauer teeb kindlaks Johannese evangeeliumi ideede ja mõtete kogu süsteemi eriti lähedase sarnasuse Egiptuses elanud juudi filosoofi Aleksandria Philoni (20. a. e. m. a. — 54. a. m. a. j.) usulis-filosoofiliste vaadetega.

Aleksandria Philoni töödes leiab Bauer peaaegu valmis kujul evangelist Johannese kogu teoloogia. Philon oli juut, ta uskus Jahvet ja Vana Testamendi legende, kuid neid legende ei tõlgendanud ta otseses mõttes, sõna-sõnalt, vaid mõistukõnedena, allegooriatena. Philon oli kreeka idealistliku filosoofia mõju all, seepärast erines tema judaism oma sisult vägagi tugevasti traditsioonilisest Jahve religioonist, mida tunnistati Palestiinas. Jumal oli Philonile mingiks ülevaks, maailmast äärmiselt kaugeks vaimseks ürgalgeks, mis on maailmaga kontaktis rea vahendajate — ideede — kaudu, ja mida ühendab logos, salapärane sõna. Philoni õpetuses leidis Bauer ka teisi algkristluse

ideid, mis on leidnud väljenduse Johannese evangeeliumis, näiteks õpetuse inimese sünnipärasest patususest.

Sellest tegi Bauer järelduse, et kristluse tegelikuks isaks ei olnud keegi muu kui Aleksandria Philon ja et Johannese evangeelium on Philoni filosoofia religioosne populariseering. Tähendab, Kristuse kujul ja sellega seotud jutustistel ei ole reaalset ajaloolist tähendust, need on Philoni filosoofia ideede piltlik kujutus.

Baueri arvates tuleb algkristluse ja ka Jeesuse isiku ajaloolist tõelisust otsida sünoptilistes evangeeliumides. Ta asus nende uurimisele ja avaldas möödunud sajandi neljakümnendate aastate algul kolmeköitelise teose — «Sünoptikute evangeelse ajaloo kriitika».

Mõni aasta enne Baueri teose ilmumist oli evangeeliumide ajaloo alal avaldatud kaks uurimust, mis tõukasid Baueri uuele teele. Need olid saksa teoloogide Weisse («Evangeeliumide ajalugu») ja Wilke («Algevangelist») raamatud, milles tunnistati kõige vanemaks mitte Matteuse, vaid Markuse evangeelium. Weisse ja Wilke tõestasid seda puhtlingvistlikul teel — uurides hoolsalt ja viimaste peensusteni evangeeliumide keelt. Kuid Bauer kasutas siin ka ajaloolisi andmeid. Edaspidi leidis järeldus, et Markuse evangeelium on sünoptilistest evangeeliumidest ajaliselt esimene, üldise tunnustuse, valdav enamik uurijatest on praegugi sellel seisukohal.

Kui Markuse evangeelium ilmus sünoptiliste evangeeliumide hulgas esimesena, siis tähendab, et need tekstid, mis hiljem korduvad Matteuse ja Luuka evangeeliumides, olid lihtsalt Markuse evangeeliumist maha kirjutatud. Kuid peale nende tekstide sisaldavad ju viimased kaks evangeeliumi veel palju teisi selliseid lugusid, mida esimeses ei ole. Järelikult olid need lood esialgsele pärimusele lisandatud juurde hiljem. Kust nad võeti? Neid mõtlesid välja evangeeliumide autorid. Ja kuna see oli võimalik Matteuse ja Luuka evangeeliumi juures, arutles Bauer, miks ei või seda siis oletada ka Markuse evangeeliumi suhtes?

Baueri oletus, et evangeeliumid on loodud üksikute inimeste poolt, tulenes tema filosoofilis-ajaloolistest vaadetest, mis seisnesid selles, et ajaloos etendab peaosa üksiku isiksuse «iseteadvus», kes mõjutab rahvahulki oma ideedega ja viib need enese järele. Selle vaatekoha vastandas

ta Straussi vaatele. Mitte iseenesest, väitis Bauer, mitte järkjärgult, nagu arvas Strauss, tekkisid ja küpsesid laiades rahvahulkades evangeeliumide müüdid; neid mõtlesid evangeeliumide autorid ise välja selleks, et seletada ja põhjendada kristliku doktriini neid või teisi teese.

Kas aga evangeeliumide jutustused on vähemalgi määral rajatud ajaloolistele faktidele? Kas Jeesus ise on elanud, kas mõningad selle isikuga seotavad sündmused on tõesti aset leidnud, kusjuures nad hiljem võisid olla evangelistide poolt üles puhutud ja ilustatud? Sellele küsimusele ei andnud Bauer kindlat vastust. Oma teose esimeses kahes köites möönis ta Jeesuse ajaloolist tõelisust, kuigi väga ebakindlalt, kolmandas köites aga eitas seda. Me teame Jeesusest, ütleb Bauer, ainult seda, mida temast jutustatakse evangeeliumides. Evangeeliumid on aga fantaasia vili, kirjandus-kunstilised teosed, mis on loodud usulis-õpetlikel eesmärkidel. Ja kuigi sünoptikud esitavad rohkem fakte ja valgustavad neid selgemini kui Johannese evangeelium, ei ole ühes suhtes nende vahel lahkuminekut: evangeeliumid on kunstilised teosed, aga mitte ajalooteosed, mitte kroonikad, mitte annaalid, milledesse märgitakse inimeste mälus olevad sündmused, mis tõesti aset on leidnud.

Mitte vähema põhjalikkusega ei analüüsinud Bauer oma teistes töödes Apostlite tegude raamatut ja nende kirju. Mis puutub viimastesse, siis pidas Bauer nende autoriteks paljusid inimesi. Kas nende autorite hulgas oli apostel Paulus ise, kellele kirik omistab suurema osa Kirjadest? Bauer kahtleb selles, ta ei ole kindel, kas ükski neist Kirjadest on Pauluse kirjutatud. Mitte ükski neist, nagu Bauer üksikasjalise analüüsi abil on kindlaks teinud, ei ole kirjutatud enne II sajandit, Pauluse nime aga omistasid autorid neile selleks, et anda neile erilist autoriteetsust. Apostlite tegude raamatus nägi Bauer, nagu ta eelkäija — Tüübingeni koolkonna juht Baur —, teost, mis oli koostatud spetsiaalselt selleks, et lepitada judaistlikku printsiipi ristiusus kreeka-rooma ehk paulinistliku printsiibiga.

Küsimuses, missugune osa oli judaismil ristiusu tekkimises, ja seega ka küsimuses Uue Testamendi suhtumisest Vanasse Testamenti, esitas Bauer uue seisukoha. Ta väitis, et judaism ei etendanud ristiusu tekkimises peaosa ja et

juudid ei moodustanud algkristlike koguduste põhituuma. Baueri arvates oli ristiusk kreeka-rooma päritoluga produkt. Ta ei tekkinud Palestiinas, nagu õpetab seda kirik, vaid Roomas ja Aleksandrias — tolle aja kahes põhilises kultuurikeskuses. Peale Philoni, kelle mõjust kristlike kujutluste tekkimisele me eespool juba rääkisime, andis Bauer erilise tähtsuse Rooma filosoofi Seneca mõjule. Analüüsides Kirju, leidis ta nendes sellelt autorilt otsese laenamise rohkearvulisi jälgi. Tõsi küll, nii ajaloolased kui ka teoloogid olid juba ammu märganud Kirjade lähedat sarnasust Seneca töödega. Engels märgib, et kirikutegelased püüdsid seda fakti seletada sellega, et Seneca laenas oma filosoofia Kirjade autoritelt. Kuid Seneca elas ja kirjutas mõnikümmend aastat varem, kui ilmusid Kirjad. On selge, et laenamine võis siin toimuda ainult ühes suunas — Senecalt Kirjade autoritele.

Rooma kirjanike Tacituse (55—120 a. m. a. j.) ja Suetoniuse (70—160 a. m. a. j.) teateid selle kohta, et ristiusk tuli Juudamaalt, pidas Bauer kahtlaseks. Tacituse teksti sellest, et kristlased nimetavad endid Kristuse nime järgi, kes oli Tiberiuse valitsemise ajal (14 a. e. m. a. — 37 a. m. a. j.) Juudamaal risti löödud, tunnistas ta väljamõelduks. Hilisemad teated Kristusest võisid aga tema arvates olla laenatud Tacituselt.

Kuna see on nõnda, siis ei ole, väitis Bauer, mingit alust arvata, et Uue Testamendi raamatud on tekkinud Juudamaal ja et neil üldse on juudi päritolu. Esimese evangeeliumi autoriks oli Baueri arvates roomlane, kes kasvas üles Itaalias ja koostas evangeeliumi legendi paganlike materjalide põhjal. See evangeelium oli aluseks Markuse evangeeliumile. Bauer oli arvamisel, et evangeeliumid on paigutatud üksnes judaistlikku raamistikku, oma sisult kajastavad nad aga kreeka-rooma ühiskonna vaimseid nõudeid ja püüdlusi. Ja lõppeks, nagu väitis Bauer, ei olnud evangeeliumide tekkimiseks üldse vajalik, et nendes kirjeldatud sündmused Kristusega oleksid leidnud Juudamaal teataval perioodil aset, nagu ei olnud üldse vajadust ka Kristuse ajaloolise olemasolu järgi.

Baueri töödele algkristlusest ja Uuest Testamendist juhtis omal ajal tõsist tähelepanu Friedrich Engels, kes tegeles palju Uue Testamendi raamatute ja üldse Kristuse ajaloolise olemasolu küsimusega.

Engels Uuest Testamendist

Marksistliku lahenduse ristiusu tekkimise probleemile andis F. Engels. Sellel peatume üksikasjalikumalt järgmises peatükis, siin käsitleme ainult Engelsi vaateid Uue Testamendi raamatute ajaloo küsimuses.

Algkristlusele ja Uue Testamendi raamatutele pühendas Engels oma järgmised tööd: «Bruno Bauer ja algkristlus», «Ilmutamisraamat» ja «Algkristluse ajaloost». Nendes teostes andis Engels, arvestades eelnevate õpetlaste ja eriti Bruno Baueri uurimusi, omapoolse lahenduse reale tähtsatele küsimustele. Äärmiselt suur tähtsus Uue Testamendi tõelise ajaloo kindlakstegemise seisukohalt on Apokalüpsise ajaloo valgustamisel Engelsi poolt.

Apokalüpsis ehk Johannese Ilmutamisraamat on esimesel pilgul väga tume ja segane raamat, mille mõtteni on raske tungida. Engels seletas ära mitte ainult Apokalüpsise fantastiliste nägemuste mõtte, vaid ka selle raamatu ajaloo, tegi kindlaks tema kirjutamise ajaloo, täpsusega kuni mõne kuuni. Kuna aga Apokalüpsis osutus ajaliselt kõige vanemaks Uue Testamendi raamatuks, algkristluse kõige esimeseks dokumendiks, siis oli selle kirjutamise aja ja selle kirjutamise perioodil valitsenud olukorra kindlakstegemine lähtepunktiks ja aluseks kõigi teiste Uue Testamendi raamatute kirjutamise aja kindlaksmääramisel.

Toetudes reale oma ülikooliaegse õpetaja Ferdinand Benary (1805—1880) kaalutlustele, näitas Engels, kuidas dešifreerub kurikuulus apokalüptiline «metsalise» arv 666. Asi seisneb selles, et muistsete juutide — heebrealaste alfabeedis leiduvatel tähtedel oli peale oma otsese ülesande veel numbrite tähistamise ülesanne. Engels võttis kaks heebreakeelset sõna «Neron Kesar», mis tähendavad keiser Nero, ja liitis nendes sõnades olevate tähtede arvulised tähendused. Selgus järgmist: täht n (nun) = 50; r (reŝ) = 200; v (vov) o asemel = 6; veel üks n (nun) = = 50; k (kof) = 100; s (sámeh) = 60; lõpuks veelkord r (reŝ) = 200. Tulemus on 666.

Kas see ei ole aga juhuslik kokkusattumine? Engels kõrvutab selle numbrilise lahendusega veel mõned andmed, mis võimaldavad selle õigsust kontrollida.

Üks kristlikest kirjanikest II sajandil m. a. j. — Irineus — on jätnud andmeid selle kohta, et ta teadis Johannese Apokalüpsise selliseid variante, kus metsalise arv ei

ole väljendatud numbriga 666, vaid numbriga 616. Need variandid ei ole meie ajani jõudnud, kuna nad aga olid olemas, siis tähendab see, et metsalise arvu dešifreering peab sobima nii arvule 666 kui ka 616. Ja selgubki, et Engelsi poolt toodud lahendus kõlbab mõlemale variandile. Mõnes tolleaegses heebreakeelses käsikirjas kirjutati nimi Neron ladina moe järgi ilma teise n-ta — Nero. Kui sõnas «Neron» teine n (nun) ära jätta, ei saa me arvu 666, vaid 616. Nähtavasti vastasid metsalise arvu variandid Nero nime variantidele. Juba see ühtumine annab hüpoteesile küllaltki kindla aluse.

Kuid Engels ei rahuldu sellega, vaid jätkab uute tõendite toomist. Apokalüpsises räägitakse sellest, et merest tõusis seitsme peaga metsaline ja et «üks tema peadest oli surmavalt haavatud, kuid see surmav haav paranes». Ülalnimetatud Irineuse kirjutistes on otseselt öeldud, et haavatud ja hiljem tervenenud pea tähendab keiser Nerot. Sel puhul märkis Engels, et Irineus, kes elas II sajandil, tundis veel selle sümboli tähendust, kuid hiljem see ununes. Miks võis aga just Nero sümboliseerida haavatud pead, mis hiljem paranes? Seletus seisneb selles, et pärast keiser Nero enesetapmist levisid kuuldused, nagu oleks ta ainult haavatud, kuid saab terveks ja ilmub varsti jälle kogu oma võimu täiuses. Sellest jutustab eriti ajaloolane Tacitus.

Lõpuks juhib Engels tähelepanu niisugusele Apokalüpsise tekstile: «Metsaline ... oli, ja ei ole teda ... seitse pead on seitse mäge, milledel istub naine, ja seitse kuningat, kelledest viis langesid, üks on, aga teine ei ole veel tulnud, ja kui ta tuleb, ei pea ta kauaks jääma. Ja metsaline, kes oli ja keda ei ole, on kaheksas, ja on seitsme seast ... Ja naine, keda sa nägid, on suur linn, mis valitseb maailmamaa kuningate üle.» Suur linn ei ole muidugi midagi muud kui Rooma. Mis puutub kuningatesse, siis on selgesti öeldud, et viis nendest on langenud, praegu valitseb kuues, pärast kuuendat valitseb lühikest aega seitsmes, kelle järel tuleb tagasi üks langenud viiest ja saab kaheksandaks kuningaks. Langenud ja hiljem tagasi tulev kuningas on nähtavasti «haavatud ja jälle tervenenud» kuningas, s. t. sama Nero. Aga kes on teised kuningad?

Esimeseks Rooma riigi keisriks loetakse Augustust, temale järgnevad Tiberius, Caligula, Claudius, Nero. Need on viis «langenut». Pärast Nerot valitses keiser Galba — «üks, kes on olemas». Teiste sõnadega, Apokalüpsis oli

kirjutatud keiser Galba valitsemise ajal, mis kestis väga lühikest aega — 68. aasta 9. juunist kuni 69. aasta 15. jaanuarini. Apokalüpsise autor näeb ette veel seitsmendat kuningat, kes ei püsi troonil kaua ja loovutab koha kaheksandale (endiste viie hulgast). Siin tekib äraseletamisega teatav raskus. On teada, et Galba valitsemise ajal puhkes leegionide ülestõus, mis lõppes keisri kukutamise ja tapmisega ning Otho troonile astumisega, kes püsis aga troonil ainult kolm kuud. Seega tuleb Otho lugeda seitsmendaks kuningaks, kelle järel Apokalüpsise autori mõtte järgi ilmub «kaheksas langenute hulgast». Kui Apokalüpsis oli kirjutatud Galba valitsemise ajal, siis, tähendab, võis autor ette näha, et Galba kukutatakse varsti ja et tema asemele asub teine, kes ka kaua valitsemisel ei püsi. Engels arvabki, et «Ilmutamisraamat oli kirjutatud Galba ajal, arvatavasti tema valitsemise lõpul või kõige hiljem Otho, «seitsmenda», kolmekuise (kuni 15. aprillini 69 m. a. j.) valitsemise ajal».[62] On täielik alus arvata, et kogu see Apokalüpsise tekst oli kirjutatud ülestõusu algul, kui Galba ei olnud veel tapetud, kuid võis oodata, et ta kaua troonil ei püsi ja et teda asendav avantürist ei osutu samuti püsivaks figuuriks. Teatava annuse mõtteteravuse omamisel ei olnud nähtavasti raske ette näha, et alanud segadus ei kesta eriti kaua ja et varsti peab troonile tulema keegi «põlistest» keisritest. Keda pidas siis Apokalüpsise autor silmas, kui ta tulevasest «kaheksandast» rääkis?

Dešifreeringu alusel, mille Ferdinand Benary oli andnud arvule 666, väidab Engels, et Apokalüpsise autor ootas mitte kellegi muu kui keiser Nero teistkordset võimuletulekut, kes, nagu ta arvas, ei olnud tapetud, vaid ainult haavatud, kes sai terveks ja kes peab ilmuma uuesti poliitilise elu areenile. Just samal ajal kerkis esile Vale-Nero, kes oli ühel Egeuse meres asuval saarel kanda kinnitanud ja kes püüdis võimu pärast võitlust alata.

Lõppkokkuvõttes selgub, et Apokalüpsis oli kirjutatud 68. aasta lõpul — 69. a. algul m. a. j. Tema sisu analüüsides näitab Engels, et ta oli Uue Testamendi raamatute hulgas kõige vanem, oli ristiusu kõige esimene teos.

Oma väidetes toetub Engels sellele, et Apokalüpsises tundub rohkem kui teistes Uue Testamendi raamatutes algkristluse sidet juudi usundiga. Kristlus levis esialgselt

[62] К. Маркс и Ф. Энгельс, О религии, lk. 260.

judaismi sektina ja eraldus mitmesuguste poliitiliste ja ideoloogiliste asjaolude mõjul aegamööda judaismist, muutudes iseseisvaks religiooniks. Seda eraldumise protsessi võib jälgida kogu Uue Testamendi raamatute ulatuses. Apokalüpsises leiame, nagu Engels on näidanud, selle protsessi alguse. Siin ei leidu veel «hilisema kristluse dogmaatikat ega eetikat»[63]. Apokalüpsise autor loeb nii ennast kui ka oma mõttekaaslasi juutideks; kristlaste nimetust ei ei ole veel olemas. Raamatus ei esine ka spetsiifilisi kristlikke sakramente — ristimise ja armulaua sakramenti. Puuduvad veel ristiusu religioosse õpetuse (dogmaatika) põhilised elemendid. «Mitte vähematki jälge pühast kolmainsusest,» kirjutab Engels, «vastupidi, hilise juutluse vana, ühtne ja jagamatu Jehoova, kes oli juudi rahvuslikust jumalast arenenud taeva ja maa ainuvalitsejaks, ja kes püüab saavutada võimu kõigi rahvaste üle, tõotab armu meeleparandajaile ja saadab halastamatult hukka tõrkujaid . . . Seepärast istub see jumal ise viimsepäeva kohtus, mitte aga Kristus, nagu kirjeldavad hilisemad evangeeliumid ja kirjad.»[64] Apokalüpsises ei esine ka dogmat päris-patust, mille eest Uue Testamendi hilisemate raamatute õpetuse järgi pidi Kristus maksma oma vere ja eluga. «Valitseb vaid üks dogma: usklikud on Kristuse ohvriga päästetud. Ent kuidas ja mispärast — seda ei ole üldse võimalik aru saada. Siin ei ole mitte midagi peale vana juudi ja paganliku idee sellest, et jumala või jumalate soosingut tuleb taotleda ohvritega.» [65]

Kuna Apokalüpsis osutub seega Uue Testamendi kõige vanemaks raamatuks, annab tema sisu ettekujutuse kristluse arengu kõige varajasemast astmest. Selles seisnebki selle raamatu kui ajaloolise dokumendi eriti suur tähtsus. On arusaadav, et Apokalüpsise uurimisel Engelsi poolt oli väga suur tähtsus küsimuse selgitamisele, kuidas üldse kristlus tekkis.

Nagu juba tähendatud, ei piirdunud Engelsi huvi algkristluse vastu Apokalüpsise raamidega. Engels püstitas probleemi märksa laiemalt: ta selgitas ristiusu tekkimise sotsiaalsed põhjused ja esitas kristluse ning järelikult ka Uue Testamendi literatuuri tekkimise konkreetse pildi.

---

[63] К. Маркс и Ф. Энгельс, О религии, lk. 252.
[64] Sealsamas, lk. 262.
[65] Sealsamas, lk. 161.

Sünoptiliste evangeeliumide, Kirjade ja Apostlite tegude raamatu dateerimise ja kriitika alal tunnustas Engels Baueri teeneid ja kasutas oma uurimustes tema järeldusi. Ta pidas õigeks Baueri poolt esitatud teese kristluse tekkimise kohta muutunud judaismi segust ja vulgariseeritud kreeka filosoofiast, samuti Aleksandria Philoni ning Seneca osast ristiusu tekkimises. Ta rõhutas selle kriitika tugevaid külgi, millega Bauer lähenes Straussi seisukohtadele. «Ja kui selle juures selgus,» kirjutas Engels, «et evangeeliumide sisust ei jäänud peaaegu absoluutselt midagi järele, mida oleks saanud tõestada kui ajaloolist tõde, — nõnda et võis kuulutada isegi Kristuse ajaloolise olemasolu kahtlaseks, siis puhastas Bauer sellega pinna, millel on võimalik otsustada küsimust, kust pärinevad kujutlused ja ideed, mis ristiusus kujunesid teatud süsteemiks, ja kuidas need ideed saavutasid maailmavõimu.»[66] Kuna Bauer ei olnud materialist, siis ei suutnud ta ise avastada kristluse tekkimise juuri, puhastades ainult selle küsimuse selgitamiseks vajalikku pinnast.

Engels ütleb, et küsimuses põhjustest, mis aitasid kristlusel võidule pääseda ja maailmausundiks muutuda, on Baueril väga väärtuslikke andmeid, kuid idealism takistas teda selles küsimuses lõpuni orienteerumast. Engelsi artikkel, millest praegu on jutt, oli pühendatud eriliselt Baueri vaadetele. Kuid kristluse tekkimise põhjuste ja motiivide küsimuses lükkas Engels Baueri vaadete analüüsimise kõrvale ja andis küsimusele omapoolse lahenduse, mis on rajatud materialistlikule ajalookäsitusele.

Bauer, nagu tähendas Engels, ei pööranud küllaldaselt tähelepanu sellele, et kristliku doktriini aluseks ei olé mitte vahetult Philoni enda teosed, vaid «Philoni populariseeritud kujutlused», s. t. kujutlused, mis olid rahvahulkade teadvuses kaotanud oma filosoofilise «peenuse» ja lähenesid harilikele vanatestamentlikele kujutlustele. Philon tõlgendab Vana Testamendi legende allegooriliselt, ristiusus aga säilitasid nad oma sõnasõnalise mõtte: «Uus Testament hülgab peaaegu täiesti tähtsama osa nendest (Philoni — *J. K.*) teostest, ja nimelt Vana Testamendi lugude allegoorilis-filosoofilise tõlgenduse.»[67]

Sellest tuleneb järeldus, et Uue Testamendi kujutlused

---

[66] К. Маркс и Ф. Энгельс, О религии, lk. 151.

[67] Sealsamas, lk. 153.

ja seega kristlus kui tervik kujunes rahvahulkade teadvuses; järelikult, kui me tahame aru saada nende kujutluste levimise tingimustest ja põhjustest, siis peame välja selgitama need ajaloolised tingimused, mis lõid selleks soodsa pinnase.

Engels iseloomustas seda sotsiaal-ajaloolist olukorda, mis oli kujunenud Rooma impeeriumis meie ajaarvamise alguseks ja mis tingis nii kristluse tekkimise kui ka võidule pääsemise. Kuid nende küsimuste juures peatume selles peatükis, kus tehakse kokkuvõte uurimistööst piibli raamatute tekkimise alal. See on tingitud sellest, et Engelsi poolt antud lahendusel kristluse tekkimise küsimuse kohta on laiem tähendus kui Uue Testamendi ühe või teise raamatu päritolu selgitamine.

Uut Testamenti käsitava kirjanduse edasised uurimised saavutasid uut edu. Eriti leidsid oletused, et Uue Testamendi lugudel ei ole ajaloolist tuge reaalselt elanud Kristuse näol, täieliku kinnituse nõndanimetatud mütoloogilisse koolkonda kuuluvate õpetlaste uurimustes.

Mütoloogiline koolkond

Juba XVIII sajandi lõpul avaldasid prantsuse filosoofid-valgustajad Volney (1757—1820) ja Dupuis (1742—1809) arvamist, et Jeesust Kristust pole iialgi eksisteerinud ja et Uut Testamenti ei saa selles suhtes üldse uskuda. Umbes sada aastat hiljem leidis see oletus kinnitust reas tõsistes teaduslikes uurimistes, millede aineks olid nii Uue Testamendi raamatud kui ka meie ajaarvamise esimeste sajandite mittekristlik kirjandus. Nende hulgas olid tähtsamateks teosteks ameerika õpetlase W. B. Smithi «Eelkristlik Jeesus», poola uurija Andreas Nemojevski (1864—1919) «Jumal Jeesus», S. Ljublinski (suri 1910. a.) «Vana-kristlik maailm ja tema müüt», prantslaste Couchou', Moutier-Rousset' ja rea teiste autorite teosed. Teatava kokkuvõtte seda küsimust käsitlevaist uurimustest tegi saksa ajaloolane Arthur Drews (1865—1935) reas töödes, milledest oli põhiliseks «Müüt Kristusest» (1909). Me esitame mütoloogilise koolkonna põhilise argumentatsiooni Drewsi tööde järgi.

Nagu suurem osa kodanlikest ajaloolasist üldse, nii ei seadnud ka Drews endale ülesandeks usku kuidagi viisi kahjustada. Vastupidi, ta väitis, et ta ei tegutse «mitte

ainult ajaloolise tõe, vaid ka religiooni huvides, mis liberaalses Jeesuse kultuses degenereerus ikka enam ja enam tühipaljaks kangelase teenimiseks»[68]. Sellel puhul kirjutas V. I. Lenin: «Tuntud saksa õpetlane Arthur Drews, lükates oma raamatus «Müüt Kristusest» ümber usulisi eelarvamusi ja muinasjutte, tõestades, et mingisugust Kristust olnud ei ole, astub raamatu lõpus välja religiooni kasuks, ainult uuendatud, puhastatud, rafineeritud religiooni kasuks . . .»[69] Kõige selle juures pakuvad Drewsi tööd Uue Testamendi raamatute uurimise jaoks suurt huvi.

Drewsi arutluste lähtepunktiks on see asjaolu, et mitmesugustes vana-aja religioonides oli kannatava, sureva ja jälle ülestõusva jumala kuju väga levinud. Toetudes küllaltki arvukatele uurimustele «eelkristlikest Jeesustest» (M. Brickner, W. Smith jt.), lähenes Drews Kristuse ajaloolise olemasolu küsimusele müütide teadusala — mütoloogia seisukohalt. Kõik Uue Testamendi legendid Jeesusest Kristusest räägivad esmajoones jumalast ja alles teises järjekorras inimesest. Kannatava, hukkuva ja ülestõusva jumalana võib Kristust asetada ühte ritta arvukate teiste samasuguste Vana-Idamaa jumalatega. Mis aga puutub evangeeliumide jutustustesse Jeesusest kui inimesest, kes sündis ja elas Juudamaal meie ajaarvamise I sajandi algul, siis on see Drewsi arvates selle tulemus, et jumal omandas müüdi hilisemas arengukäigus inimlikke jooni, s. t. selle tulemus, et müüdiga seostusid väljamõeldud ebaajaloolised detailid.

Drews näitab, et ristiusu tekkimise ajajärgul oli inimeste mõttemaailm selleks ette valmistatud, et võtta omaks legendi hukkuvast ja ülestõusvast päästjast. Kreeklaste ja roomlaste hulgas oli levinud arvamine lähenevast maailmalõpust ja päästja tulemisest. Ka juutide juures oli usk messiase tulemisesse saavutanud ülima astme. Mõnede juudi sektide juures — Drews mainib sellega seoses terapeutide ja esseenide sekte — seoti tulevase päästja kuju Jeesuse ehk Joŝua nimega. See tähendab, et oli olemas mitte ainult eelkristliku Kristuse (salvitu, päästja) kultus, vaid ka eelkristliku Jeesuse kultus, see tähendab, seda nime kandva konkreetse inimese kultus. Säärastes tingimustes ei olnud mingit vajadust selle järele, et Jeesus

[68] А. Древс, Отрицание историчности Иисуса в прошлом и настоящем, М. 1930, lk. 92.

[69] V. I. Lenin, Teosed, 33. kd., lk. 204.

oleks ajalooliselt tõepoolest eksisteerinud. Soodsa ajaloolise olukorra juures levis müüt temast niikuinii väga laialdaselt, põhjustades uue religiooni tekkimise. Siin ainult «lõi heleda leegina lõkkele ja murdis välja see religioosne liikumine, mis oli juba ammu sektides peidus ja ilmus nüüd vaid avalikule areenile»[70].

Ent see on üksnes küsimuse võimalik lahendus. Selle tõestamiseks oli Drewsil vaja näidata, et Uue Testamendi literatuur on müütide, mitte aga ajalooliselt kindlate teadete kogumik. Kasutades piiblikriitika poolt kogutud hulgalist materjali, tegi ta seda täieliku veenvusega.

Uues Testamendis Jeesuse kohta leiduvate teadete analüüsi alustab Drews Pauluse kirjadega. Drews kahtleb selles, et Paulus on ajalooline isik, kuid temale omistatud teostele annab ta suure tähtsuse.

Kirjade hoolsa analüüsimise teel teeb Drews kindlaks, et neis esineval Jeesusel Kristusel on vähe ühist Jeesusega evangeeliumidest. See on üliinimlik olend, aga mitte inimene. Tal pole ei vanemaid, ei kodumaad, ei oma õpetust ega jüngreid. Mitte kusagil Kirjades ei leia me «ühtegi, ka kõige väiksematki isiklikku joonekest või üksikasja Jeesuse elust, millel ei oleks dogmaatilist tähendust ja mis näitaks, et Paulus pidas teda ajalooliseks isikuks, kes vähe aega enne seda suri ristil»[71]. See, mida Paulus räägib Kristuse üksikutest tegudest või sõnadest, on võetud Vanast Testamendist. Paulusel tuleb vastastega palju vaielda mitmesugustes uue usudoktriini ja kultuse küsimustes, eriti aga Vanasse Testamenti suhtumise küsimuses. Kuid kusagil ei viita ta ükskõik kus väljendatud Jeesuse arvamusele, mitte kusagil ei püüa ta oma seisukohta toetada Jeesuse — usklike silmis absoluutsele — autoriteedile. Pauluse vastased ei püüa samuti seda teha. Jääb mulje, et sellel ajajärgul üldse ei teadnud keegi midagi Jeesusest kui inimesest; kes rändas ringi mööda Palestiinat, jutlustas uut religiooni ja lõi terve usuliste ja usulis-eetiliste vaadete süsteemi.

Sünoptiliste evangeeliumide väga üksikasjaline analüüs annab Drewsile õiguse teha järeldus, et ka need ei anna Jeesuse elust reaalset pilti.

Missugust evangeeliumi tuleb lugeda esimeseks ja võtta seega aluseks Jeesuse eluga seoses olevate faktide kind-

---

[70] А. Древс, Миф о Христе, М. 1926, lk. 38.

[71] Sealsamas, lk. 62.

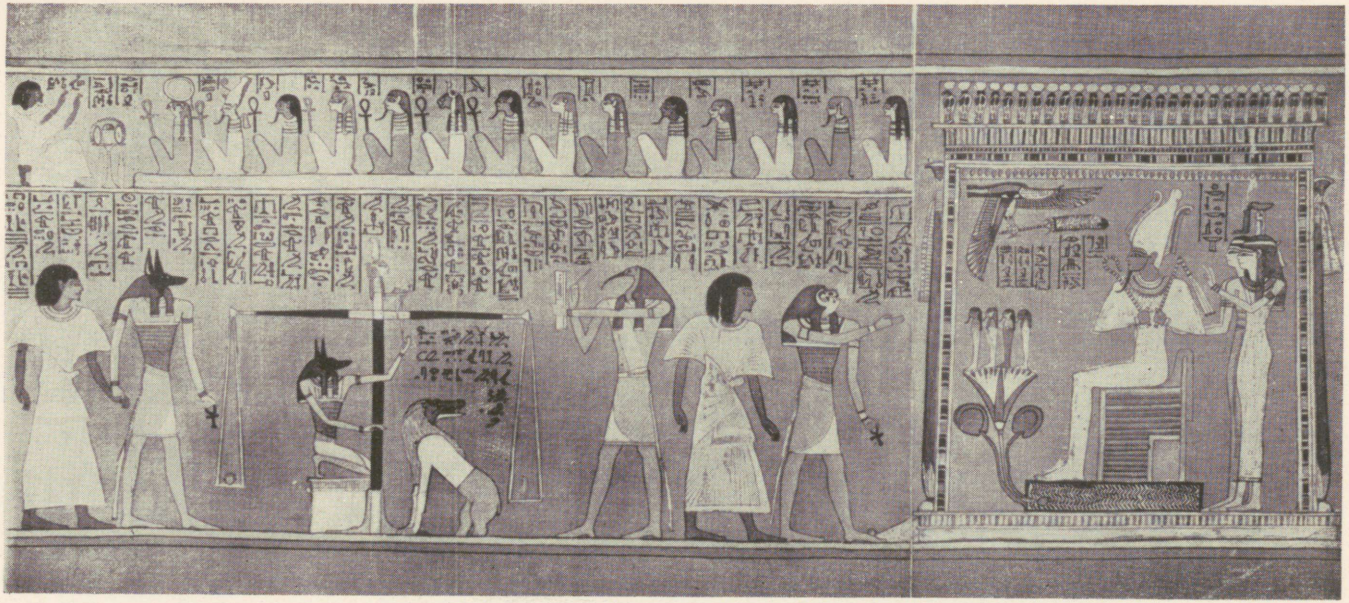

Õpetuse hauatagusest elust laenas ristiusk egiptuse ja teiste Vana-Idamaa rahvaste mütoloogiast. Muistsed egiptlased andsid igale surnule hauda kaasa papüürosele kirjutatud „Surnute raamatu", mis sisaldas piltide kõrval ka mitmesuguseid nõiasõnu hauataguses elus esilekerkivate hädaohtude tõrjeks. Juuresoleval pildil, mis on pärit XIII sajandist e. m. a., näeme viimsepäeva kohut Osirise ees istumisel. See pilt on võetud ühest „Surnute raamatust", mida säilitatakse Londonis Briti Muuseumis.

Egiptlaste nagu kõigi teistegi Vana-Idamaa rahvaste kujutlus jumalaist oli algul väga primitiivne. Laialt oli levinud arvamus, et jumalad näitavad endid mitmesuguste loomade näol (härjad, kassid, krokodillid, maod, kullid jne.), või valivad oma asukohaks teatava puu, lille, kivi. Hiljem andis see fetišism aset inimese näo järgi vormitud jumalatele. P i l d i l: kuningas Ptolemeus II toob ohvriande jumalanna Anûketile.

lakstegemisel? Suurem osa teolooge ja ajaloolasi peavad selliseks Markuse evangeeliumi. Katoliiklikud teoloogid ja ajaloolased kinnitavad, et esikoht kuulub Matteuse evangeeliumile. Drews selgitab põhjuse, mis sunnib katoliku kirikut Matteuse evangeeliumi esiplaanile nihutama. Asi seisneb selles, et just nimelt Matteuse evangeeliumis leidub tekst, milles Jeesus ütleb apostel Peetrusele, et tema — Peetrus — on kalju (Peetrus tähendab kreeka keeles kivi, kalju) ja et sellele kaljule ehitatakse kirik; sellele legendile ongi rajatud Rooma paavstide pretensioon ülemvõimule kõigi kristlaste üle, kuna esimeseks paavstiks olevat olnud Peetrus. Mingeid tõsiseid kaalutlusi Matteuse evangeeliumi prioriteedi kasuks ei ole suutnud esitada ei katoliiklased ega keegi teine; võrratult tõenäolisem on Markuse evangeeliumi prioriteet. Kuid ka see vanim evangeelium ei paku midagi kindlat.

Kui Markuse evengeeliumist jätta välja jutustused imetegudest ja teised üleloomulikud elemendid, siis ei jää sinna mingisuguseid materjale Jeesuse eluloo kirjeldamiseks. Seal ei leidu mitte mingisuguseid vihjeid ajale, millal ühed või teised sündmused toimusid. Leidub küll viiteid maakohtadele, kus need toimusid, kuid needki märkused on väga ähmased ning ebamäärased, ja seepärast ei jää kahtlust, et autor ei ole neid kohti kunagi näinud ja ei kujuta endale ette, kus nad asuvad.

Ei Kenetsareti järve ega teisi geograafilisi punkte, millest evangelist sagedasti räägib, ei kirjelda ta kuigi konkreetselt. Mõnikord näib, et mõned evangeeliumis kirjeldatud sündmused on eriti selleks välja mõeldud, et õigustada ühe või teise koha nimetust. Näiteks Petaania tähendab vaestemaja; evangeeliumi järgi astub seal Kristus vaeste kasuks välja; Peetvage tähendab viigipuude maja, sest Jeesus neab seal viigipuud. Drews teeb nii Markuse kui ka teistes evangeeliumides kindlaks suure hulga ajaloolisi, geograafilisi ja muid mõttetusi. Üldse selgub, et evangeeliumide väärtus ajalooliste allikatena meie ajaarvamise I sajandi esimesest poolest, see tähendab ajajärgust, millega kirik seob Jeesuse elu ja tegevuse, on tühiselt väike.

Drewsi järgi ei olnud evangeeliumid kirjutatud ajaloolisteks, vaid usulis-õpetlike teostena. Ristiusk vastandas ennast kõigile teistele religioonidele, sealhulgas ja esmajoones judaismile. Viimase käsutuses oli selle aja kohta

nii soliidne vaimse mõjutamise vahend nagu Vana Testament. Kristlus pidi Vanale Testamendile vastu seadma «midagi samaväärset, ei, isegi midagi väärtuslikumat ja andes selles oma (müütilisele) päästjale ajaloolise isiku kehastuse, asetama oma usu tõelisuse väljaspoole kahtlust. Selleks olidki evangeeliumid kirjutatud»[72]. Kuna Vanas Testamendis on oma tohutu autoriteediga masendavatel isiksustel — Moosesel, Joosual, prohvetitel Eelijal ja Elisal keskne asend, siis pidid, nagu märgib Drews, ka Uue Testamendi koostajad jätkama sama traditsiooni ja looma kogu esituses domineeriva Jeesuse isiksuse. Drewsi poolt tehtud hulgalised võrdlused Vana Testamendiga näitavad, et enamik evangeeliumide episoode on ehitatud üles Vana Testamendi eeskujul ja on koostatud spetsiaalselt «pühakirjas üteldu täitmiseks».

Mis aga puutub mittekristlikesse allikatesse, kus kinnitatakse evangeeliumide teateid Jeesuse elust, siis võtab Drews nad üksikasjalisele analüüsimisele ja näitab, et nad ei vääri usaldust.

Juudi ajaloolasel Josephus Flaviusel (umb. 37.—95. a. m. a. j.) leidub järgmine tekst: «Sellel ajal astus välja Jeesus, suure tarkusega inimene, kui on õige teda nimetada inimeseks. Imetaoliste tegude kordasaatjana oli ta õpetajaks inimestele, kes võtsid rõõmuga vastu tõde, ja paljusid, nii juute kui kreeklasi, tõmbas ta enese poole. Ta oli Kristus. Meie juures kõrgetel kohtadel olevate inimeste pealekaebamisel lõi Pilatus ta risti, ei vankunud need, kellele ta alguses armsaks sai. Kolmandal päeval ilmus ta uuesti meie juurde elusalt, millest, nagu tuhandest teisest imelisest teost, on kuulutanud prohvetid. Ja praegu veel on olemas kristlaste sugu, kes sai temalt oma nime.»[73] See tekst tundub täiesti ebausutavana.

Josephus Flavius oli usklik juut ja selline vaimustusavaldus Jeesuse kui messiase kohta on tema suus ebatõenäoline. Varakristlik teoloog ja filosoof Origenes (umb. 185—254) kinnitas, et Josephus ei tunnistanud Jeesust messiaseks, see aga tähendab, et selles Josephus Flaviuse käsikirjas, mida luges Origenes, ei leidunud ülaltoodud teksti. Üheksandal sajandil kasutas Photios Josephus Flaviuse teose käsikirja, kus see samuti puudus. See kõik viib

---

[72] А. Древс, Миф о Христе, lk. 95.

[73] Флавий Иосиф, Иудейские древности, гл. XVIII, ст. 3,3.

järeldusele, et Josephus Flaviuse avaldus Jeesuse kohta on kristlike kirikutegelaste poolt hiljem selle sihiga täiendavalt vahele pandud, et parandada piinlikku olukorda, mis oli tekkinud seoses sellega, et I sajandi kirjanikud ei räägi Jeesusest mitte sõnagi. Selliste võtete kohta on olemas erinimetus, mis on ka kirikumeeste poolt omaks võetud: «vaga pettus» . . .

Mõningaid teateid Jeesusest leidub talmudis. Neid analüüsides tuleb Drews aga järeldusele, et emb-kumb, kas nad ei käsitle Jeesust Kristust, vaid mingisuguseid teisi Jeesuseid (nimi Joosua, Jeesus oli juutide hulgas üsna levinud[74]) või kujutavad need teated endast rabiinide hilisemat reageeringut juba levinud legendile Kristusest. Võideldes oma usulistes huvides selle legendi vastu, mõtlesid rabiinid Kristuse kohta välja igasuguseid olematuid, seejuures tema isikule üsna ebameeldivaid asju. Igatahes ei räägita talmudis hoopiski mitte nendest sündmustest, mida kirjeldatakse evangeeliumides.

Rooma ajaloolane Suetonius teatab oma raamatus «Kaheteistkümne tseesari elulookirjeldus», et keiser Claudius kihutas Roomast juudid välja, kes tekitasid kellegi Kristuse õhutusel rahutusi. Kuid peale selle märkuse ei leidu ühelgi tolle ajastu ajaloolasel vähematki vihjet juutide väljaajamise kohta Claudiuse poolt; otse vastupidi — on teada Claudiuse heatahtlik suhtumine juutidesse. Ainuke teos, kus kõneldakse Claudiuse käsul toimunud juutide väljakihutamisest Rooma linnast, on Apostlite tegude raamat.[75] Drews on arvamisel, et see fakt kandus Suetoniuse raamatusse Apostlite tegude raamatust, sinna aga kirjutati teade sellest hilisema kristliku ümberkirjutaja poolt. Ja kui see teade oleks ka autentne, siis ei tõesta sellega ikkagi veel midagi, kuna nimi Krestos — nimelt Krestos, mitte Kristus — oli orjade ja libertiinide hulgas üsna levinud. Seepärast ei ole alust arvamiseks, et antud juhul on jutt Jeesusest Kristusest ja mitte kellestki teisest inimesest, kelle nimi oli Krestos. Pealegi, nagu on Uue Testamendi järgi teada, ei käinud Jeesus kunagi Roomas.

Meie ajaarvamise 117. a. paiku kirjutas rooma ajaloo-

[74] Flavius Josephus, Vom jüdischen Kriege. Nach der slavischen Übersetzung deutsch herausgegeben und mit dem griechischen Text verglichen von A. Berendts und K. Grass. Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis BX_3, BXI_2. Tartu, 1927. — *Toim.*

[75] Apostlite t. 18. 2.

lane Tacitus oma kuulsa teose «Annaalid», milles esineb teade, et keiser Nero ajal sattusid kristlased tagakiusamise alla. Sealsamas seletab Tacitus ka kristlaste nime päritolu: «Selle nime põhjustaja Kristus hukati Tiberiuse valitsemise ajal prokuraator Pontius Pilatuse poolt.» Kogu küsimus peitub siin selles allikas, millest Tacitus oma teate võttis, kirjutas Drews. Neist sündmustest, milledest on juttu, oli möödunud peaaegu sada aastat. Kuigi Tacituse tekst peaks olema autentne, siis pidi ta ometi tuginema pärimustele, mida jutustasid kristlased ise ja mis olid rajatud nende usulisele fantaasiale. See tähendab aga seda, et Tacituse teoses leiduva teate ajalooline tähtsus võrdub nulliga.

Niisiis tuleb Jeesus Kristus lugeda kahtlemata väljamõeldud, müütiliseks kujuks. Ja kuna see on nii, siis osutub ka Uus Testament usukultuslike raamatute tavaliseks kogumikuks, mis ei saa pretendeerida ajaloolisele tõepärale.

4. KOKKUVÕTE

Esitasime rea lehekülgi Vana ja Uue Testamendi teadusliku uurimise ajaloost, kusjuures pöörasime erilist tähelepanu nendele meetoditele, millede abil teadus selgitab piibli ajalugu. Ei saa öelda, et piibli ajalugu oleks kõigis üksikasjades juba praegu selge. Igal juhul on teadus näidanud, et ta on võimeline päevavalgele tooma ajaloolist tõde isegi neis küsimustes, mida sajandite kestel on intensiivselt segi aetud nii usklike inimeste fantaasia kui ka «vaga pettuse» teel.

Kuni marksismi tekkimiseni esines piiblikriitika ajaloos väga oluline puudus, mis tegi selle teadusliku distsipliini järeldused ühekülgseks ja mitteküllaldaselt põhjendatuks: piibli raamatute ajalugu nagu üldse religiooni ajalugu vaadeldi ilma orgaanilise seoseta neid tekitanud ühiskonna ajalooga, ilma nende ühiskondlik-ajalooliste suhete sügava materialistliku analüüsita, millistes tingimustes need raamatud tekkisid. Ühiskonna elutingimuste — tema majanduse, klassistruktuuri, poliitilise korra ja poliitiliste suhete, tema vaimse kultuuri selline konkreetselt ajalooline analüüs on aga paratamatult vajalikuks tingimuseks antud ühiskonna religioonist arusaamiseks. Piibli raamatuid tuleb vaadelda seoses neis leiduva religiooni arenguga, reli-

giooni aga — seoses vastavate rahvaste ühiskondliku olukorraga. Selles suhtes on Vanale Testamendile väga olulise tähtsusega materjalid muistsete juutide ajaloo alalt, Uuele Testamendile aga mitte ainult muistsete juutide, vaid ka Rooma impeeriumi teiste rahvaste ajaloo alalt meie ajaarvamise kahe esimese sajandi vältel.

Ei saa öelda, nagu ei oleks eelmarksistlikus ja mittemarksistlikus piiblikriitikas seda materjali üldse arvestatud, kuna seda oli lihtsalt võimatu täiesti ignoreerida. Kuid üldreeglina domineeris neis uurimustes kas ühekülgne filoloogiline käsitus, mis tugines ainult tekstide analüüsile, või jälle sama ühekülgne arheoloogiline käsitus, mis põhjenes ainult arheoloogiliste mälestusmärkide uurimisele.

Piibli ajaloo ja sisu tõeliselt teaduslik seletamine võib toimuda ainult küsimuse sellisel käsitamisel, nagu seda teevad marksistlikud uurijad. Selle juures on oma koht ka kõigil neil materjalidel, mida pakuvad teised teaduslikud distsipliinid, olgu see arheoloogia või lingvistika, kirjanduse ajalugu või etnograafia.

Marksistlikul piiblikriitikal on kodanliku piiblikriitika ees veel see võrratu eelis, et ta endastmõistetavalt ei ole aheldatud religioossete dogmade säilitamise püüdega. Piibli kodanliku kriitika ajaloos leidus palju näiteid, kus uurija peatus hirmunult ühe või teise küsimuse teadusliku lahendamise ees, kuna õige lahendus oli kahjulik religioossetele eelarvamustele. Meil ei ole selliseid tõkkeid ei piibli ajaloo uurimisel ega üldse religiooni ajaloo uurimisel.

Marksismi-leninismi klassikute teostes leidub suur hulk sügavmõttelisi märkmeid religiooni ajaloo küsimuste kohta üldse ja judaismi ning ristiusu ajaloo küsimuste kohta eriti. Kristluse tekkimise teooria, mille töötas välja Engels, annab võtme Uue Testamendi ajaloo mõistmiseks. Toetudes marksismi-leninismi õpetusele religioonist kui ühiskondliku teadvuse vormist on Nõukogude ajaloolased piiblikriitika alal läbi töötanud rea väga tähtsaid küsimusi, kusjuures nad on kasutanud kogu materjali, mis uurijate eelmised põlvkonnad olid kogunud.

Juba enne Oktoobrirevolutsiooni alustas sellel alal oma tegevust tuntud ajaloolane-orientalist N. M. Nikolski, kes andis välja rea väärtuslikke teoseid nii Vana kui ka Uue Testamendi uurimise alal. Kolmekümnendatel ja neljakümnendatel aastatel töötas piiblikriitika ja piibli ajaloo alal

viljakalt väljapaistev Nõukogude ajaloolane A. B. Ranovitš. Neljakümnendatel aastatel avaldas kristluse ja Uue Testamendi ajaloo alal kaks monograafiat akadeemik R. J. Vipper. Välismaal töötavad käesoleval ajal piiblikriitika probleemide kallal marksistid Trencséni-Waldapfel (Ungari), A. Robertson (Inglismaa).

Nimetatud õpetlaste teoste iseloomustamisel me siin üksikasjaliselt ei peatu; järgnevas peatükis püüame anda need järeldused, mida nii piibli ajaloo kui ka piibliteksti ajaloo kohta võib teha, toetudes marksistlike uurijate töödele ja kasutades piiblikriitika kogu eelneva ajaloo saavutusi. Muidugi on üksikutes küsimustes mitmesuguste marksistlike uurijate vahel lahkuminekuid, mis on aga täiesti loomulik ükskõik millise teadusliku distsipliini arenemiskäigus. Nendel juhtudel valime küsimuse sellise lahenduse, mis näib olevat kõige veenvam ja põhjendatum.

Asume piibli raamatute päritolu küsimuse vaatlemisele.

KOLMAS PEATÜKK

PIIBLI RAAMATUTE PÄRITOLU

Nagu me eelpool juba tähendasime, saab seda küsimust õigesti valgustada vaid tingimusel, kui seda vaadeldakse seoses judaismi ja ristiusu ajalooga, religioonide ajalugu ei saa aga lahutada nende rahvaste ajaloost, kelle juures need religioonid tekkisid ja eksisteerisid. Seoses sellega tuleb meil jälgida juudi ja teiste rahvaste ajalugu mitte ainult Vana Testamendi raamatute tekkimise ajajärgul, vaid ka sellele eelneval perioodil. Materjaliks võivad siin olla esiteks üldajaloolised andmed, mis põhjenevad eriti arheoloogilistel mälestistel, ja teiseks Vana Testamendi enese andmed. Kuigi Vana Testamendi raamatud on ilmunud hiljem kui see periood, mida me praegu hakkame vaatlema, on neis säilinud märksa vanemate aegade jäljed, mis ulatuvad kuni sugukondliku korrani.

1. VANA TESTAMENT

Juudi hõimud II aastatuhandel e. m. a.

Kuni II aastatuhande keskpaigani e. m. a. elasid juutide ehk täpsemalt öeldes nende esivanemate hõimud, kes kuulusid üldsemiidi (sealhulgas araablaste jt.) gruppi, Araabias ja Siinai poolsaarel. Võrreldes egiptlaste, babüloonlaste ja teiste Vana-Idamaa rahvastega seisid nad väga madalal majandusliku, ühiskondliku ja kultuurilise arengu tasemel. Nende põhitööks oli rändkarjakasvatus, kusjuures nad kasvatasid peamiselt puduloomi — lambaid ja kitsi. Ühiskonna organisatsiooni aluseks oli sugukond vanemaga — patriarhiga — eesotsas. Patriarhi võim oli erakordselt suur, talle kuulus täielik võim sugukonna iga liikme elu ja surma üle. Side sugukonna liikmete vahel oli väga tugev; see side põhines sugukonna liikmete ühis-

omandil, sugukondliku majapidamise ühisel majandamisel, ühisel osavõtul sõdadest, sugukonna liikmete ühiskäendusel, mis tähendas sugukonna veritasu tapetud või solvatud sugukonnaliikme eest. Sugukonnast väljaheitmine oli raske karistus, sest selle karistuse osaliseks saanud inimene jäi ilma oma sugukonna kaitsest.

Sugukondliku korra ideoloogiale on iseloomulik veresuguluse suur tähtsus — nimelt seda peeti inimestevahelise seose kõige tähtsamaks vormiks. Sellepärast oli selle seose fikseerimine genealoogilistes nimestikes (niisugune põlvnes niisugusest ja seesugune seesugusest jne.) väga tõsine asi. «Sugukonna nimi,» kirjutas Marx, «lõi sugupuu, mille kõrval üksikperekonna oma näis tähtsusetuna. Siitpeale oli sugukonna nimi see, mis pidi andma tunnistust sellest tõsiasjast, et selle kandjad on ühist päritolu; aga sugukonna sugupuu ulatus nii kaugele tagasi, et sugukondlased ei suutnud enam tõestada oma vastastikust tõelist sugulust.»[1] Sellistel juhtudel tuli fantaasia appi ja lõi väljamõeldud sugupuud: «... sugupõlvede side, eriti monogaamia tekkimisega, nihkub aegade kaugusse ja möödunud tegelikkus kajastub mütoloogilises fantaasiapildis».[2] Piiblis väljendus see hulgalistes sellelaadilistes genealoogilistes nimestikes, nagu «Aabram sünnitas Iisaki, Iisak sünnitas Jaakobi» jne.

Sugukonnad ühinesid hõimudeks. Piibli kaheteistkümne «Iisraeli suguharu» all tuleb just mõista hõime; nad olid olemas juba ammu enne piibli tekkimist. Sidet sugukondade ja hõimude vahel vaadeldi samuti kui veresidet. Selle põhjendamiseks olid pikad genealoogilised nimestikud, mis ulatusid sugukondade rajajatest kuni hõimude rajajateni. Kindlat sidet hõimude vahel veel ei olnud; harilikult ühinesid hõimud liiduks ja valisid ühise väepealiku ainult sõja ajal. Selle akti ideoloogiline põhjendus seisis samuti oletuses, nagu oleks kõigi juudi hõimude vahel olnud veresuguluse side: arvati, et hõimude rajajad põlvnevad ühisest esivanemast.

Mingit alust ei ole arvata, et sellel perioodil oli juutide usundiks monoteism. Nende religioon erines vähe sugukondliku ühiskonna staadiumis olevate teiste rahvaste ja

---

[1] Vt. F. Engels, Perekonna, eraomanduse ja riigi tekkimine, Tallinn, 1958, lk. 93.

[2] Sealsamas.

hõimude uskumustest. Piiblis räägitakse paljudel kordadel sellest, et endistel aegadel teenisid juudid «teisi jumalaid».[3] Seejuures, nagu piiblis jutustatakse, pöörduvad nad alatasa tagasi oma endiste jumalate teenimisele, mis kutsub igakord esile Jahve pöörase viha. Sugukondliku korra perioodil ei olnud veel polüteismi, s. t. ei olnud veel usku kindlat pärisnime omavatesse jumalatesse. Selline usk hakkas tekkima alles sugukondliku korra lagunemise perioodil. Sellel perioodil, millest siin juttu on, valitses usk loodusjõududesse ja stiihilistesse loodusnähtustesse, mitmesugustesse vaimudesse, esmajoones esivanemate vaimudesse. Selle usuga oli seotud ka kultus.

Otsese kummardamise esemeteks olid mäed, puud, metsasalud, kaevud, kivid. Püstitati nõndanimetatud massebasid — kivisambad, milledel oli usklike ettekujutuses saladuslik-religioosne tähendus. Austati ka «ašerasid» — puutulpi, mis sümboliseerisid kasvavaid pühasid puid: tammi, granaatõunapuid, tamariske, tärpentinipuid. Igal suguharul ja igal perekonnal olid oma kodused puuslikud — terafimid, väiksed, üsna kohmakalt meisterdatud kujukesed. Alguses peeti kummardatavaid esemeid — loodusnähtusi, loomi, taimi — iseenesest pühaks, hiljem aga, sedamööda, kuidas kujunesid kujutlused hingest, suundus kummardamine vastava eseme hingele, olgu see siis mägi või jõgi, loom või taim, tuul, äike või kõrb.

Kodustes puuslikkudes kehastus esivanema — perekonna või suguharu rajaja hing. Üldse oli, nagu kõigis iidsetes religioonides, ka juutide religioonis esivanemate kultusel tähtis koht. Hiljem piiblisse võetud muistendid patriarhidest Aabramist, Iisakist ja Jaakobist ongi need riismed, mis on säilinud legendidest jumalate-esivanemate kohta. Kuid aegamööda muutusid sugukondliku korra ja selle religiooni arengukäigus esivanemad-jumalad inimeste kujutluses esivanemateks-kangelasteks, pühadeks patriarhideks. Kõrvuti esivanemate hingede kummardamisega esines üldse usk vaimudesse.

Sellel perioodil ei olnud veel erilisi kultuseteenijaid — preestreid. Peamiseks kultusetalituseks oli ohvritoomine; seda tegid usklikud ise. Keerulisemaid tseremooniaid, eriti neid, mis olid seoses pühadeaegsete ohverdamistega, toimetas perekonna või suguharu pea. Usklik tõi vaimule või

[3] Joosua raamat 24. 2, 14, 15.

jumalusele ohvriks seda, mille poolest ta rikas oli: karjakasvataja ohverdas jäära (talle), härja või mõne muu kodulooma, põllumees aga tõi ohvriks oma töö saadusi. Ohvriand põletati kas täies ulatuses (põletamisohver) või sõid selle ära usklik ja tema perekond ise, pärast vastavate kombetalituste sooritamist, kusjuures arvati, et jumalus võtab koos inimestega söömingust osa.

Pühadest oli sel ajal olemas kevadine lehmade ja lammaste poegimise püha. Et lepitada vaime, toodi neile ohvriks voonake (tall), s. t. söödi see ettekirjutatud korras kollektiivselt ära; kõige vanemal ajal söödi seda toorelt ja alles hiljem hakati seda tulel kõrvetama, võõrustades vaime ja jumalaid «taeva poole» tõusva praetud ja kõrvetatud lihalõhnaga. Hiljem tekkis sellest pühast niinimetatud paasapüha. Üheks vanimaks pühaks oli noorkuu püha, mida peeti iga kuu. Karjakasvatajate elu-olustikus tähistati ka kõrbedeemoni Asaseli püha. Sellel pühal leidis aset siku kõrbesse pagendamise talitus, kes toodi sel viisil nähtavasti ohvriks kõrbedeemonile. Sellele «patuoinale» kuhjasid inimesed oma hädad ja haigused.

Sellel juutide ajaloo vanimal perioodil ei olnud veel piiblit ega kirja.

Palestiina vallutamine

Umbes II aastatuhande keskpaiku e. m. a. hakkavad semiidi hõimud, kes olid ümbritsevatele rahvastele tuntud hapiru nime all, Palestiinasse tungima.

Palestiina oli asustatud juba kõige vanemal ajal. Maa põhielanikkonnaks olid juba ammust ajast peale kaananlased, kelle nime järgi hüüti seda maad ka Kaananimaaks. Palestiinaks hakati seda nimetama hiljem ühe teise rahva — vilistite — nime järgi, kes asusid sellele territooriumile umbes samal ajal kui juudid.

Maa viljakamas osas — Jordani oru tasandikel — arenes varakult põlluharimine ja aiandus, eriti viinamarjakasvatus. Kaananimaal oli soodne geograafiline asend kaubanduslikel karavaniteedel, mis ühendasid rikkaid ja tol ajal eesrindlikke maid — ühest küljest Egiptust ja Foiniikiat ja teisest küljest Mesopotaamiat. Sellel ajal, kui juudid tungisid Kaananisse, olid seal juba linnad üsna suurearvulise paikse elanikkonnaga, kes tegeles peamiselt põlluharimisega. Sissetunginud barbarid hävitasid halastamatult koha-

likku elanikkonda ja anastasid ta vara. Kuid kaananlasi täiesti hävitada või Palestiinast välja suruda ei läinud juutidel korda ja osaga nendest nad hiljem segunesid. Juudid-karjakasvatajad laenasid kultuursematelt kaananlastelt vähehaaval põlluharimise ja hakkasid üle minema paiksele eluviisile. Selle protsessi käigus lagunes sugukondlik kord, tekkis ühiskonna klassiline jaotus, varem killustunult elanud hõimudest tekkis enam-vähem kindel hõimudevaheline ühendus.

Hõimude ühinemised leidsid sagedasti aset ka sugukondliku korra õitsengu perioodil, kuid neil oli ajutine iseloom ja harilikult olid nad tingitud sõjalistest vajadustest. Arvatavasti ei toimunud Kaananimaa vallutamine juutide poolt ilma hõimude ajutise ühinemiseta üheks sõjaväeks eriti valitud hõimudevaheliste väepealikute juhtimisel. Sama toimus ka hiljem, kui välisvaenlaste kallaletungid sundisid juudi hõime omavahel ühinema. Midagi taolist kirjeldatakse näiteks piibli jutustuses sõjast, mida juudid pidasid Siisera vastu Debora ja Paaraki juhtimisel.

Sõja lõppedes pani valitud väejuht oma volitused maha. Nähtavasti hiljem muutus ühiskondlikuks tavaks olukord, et ka sõdade vaheajal andis sõjalise juhi autoriteet viimasele võimaluse säilitada mõningaid võimuelemente: õigust inimeste, suguharude ja hõimude vahel tülisid lahendada, esineda kohtunikuna. See on leidnud kajastust piibliski, kus juutide ajaloo tervele epohhile on antud nimeks kohtumõistjate aeg.

Sugukondliku korra lagunemine viis orjandusliku korra kujunemisele ja orjandusliku riigi tekkimisele Palestiinas. Orjade read komplekteeriti osalt Kaananimaa vallutatud põhielanikkonna hulgast, osalt juudi põlluharijatest ja karjakasvatajatest, kes olid langenud võlaorjuse ikkesse. Tekkis eraomand maa, karja ja orjade üle, arenes vahetuskaubandus ja rahamajandus, ühiskond jagunes üha enam ühest küljest rikasteks maaomanikeks ja orjapidajateks, teisest küljest kehvikuteks — vabadeks maatameesteks ja orjadeks.

Endised vastuolud hõimude ja suguharude vahel jäid ikka enam tagaplaanile võrreldes klassivastuoludega. Hõimud ja sugukonnad segunesid ikka enam omavahel. Üha sagedamini leidus ühe ja sama asula piirides mitmesuguste suguharude ja hõimude esindajaid, kes olid laiali pillatud üle kogu maa. Sugukondlike suhete lagunemist ja klassi-

ühiskonna tekkimist soodustas Palestiina geograafiline asend, kuna Palestiina, nagu juba öeldud, asetses Egiptust Süüria ja Mesopotaamiaga ühendavate kaubateede ristumiskohal, teelahkmel.

Klassiühiskonna kujunemise käigus tekkis ka riik. Teise aastatuhande lõpul e. m. a. asendus hõimude ajutine, ebakindel liit alatisega ja sugukondliku korra asutuste asemele tulid riigivõimuorganid. Seda protsessi kiirendas asjaolu, et juutidel tuli kokku puutuda tugeva välisvaenlasega: vilistite ja moablastega. Sõjalised vajadused nõudsid juudi hõimude tihedat koondumist, sellist koondumist võis tagada ainult riik. Umbes 1000 aastat e. m. a. tekkis Iisraeli riik, mille esimeseks kuningaks oli pärimuse järgi Saul.

Jahve kultus

Need tähtsad muutused inimeste ühiskondlikus elus ei võinud jääda kajastamata usundis: mitmesuguste vaimude ja jumalate hulgast, kellesse uskusid mitmesugused juudi hõimud ja suguharud, kerkis esile jumal, keda hakati pidama kogu juudi rahva kaitsjaks. On arusaadav, et see võis toimuda alles siis, kui hõimud hakkasid ühinema. Juudi rahva jumalaks hakati lugema Jahvet või, nagu teda kirjanduses varem ekslikult nimetati, Jehoovat.

Jahve kultus on iidse päritoluga. Ta oli olemas ammu enne seda, kui juudi hõimud ühinesid Iisraeli riigiks. Kuid siis oli ta üks paljudest kultustest ja Jahvet ennast loeti üheks paljude jumalate hulgast, keda kummardasid mitmesugused juudi hõimud.[4] On näiteks teada jumalanna Anati nimi, jumalate Dagoni, El'eljoni, El šaddaj nimed. Tunduv oli ka naaberrahvaste, eriti foiniiklaste, assüürlaste, babüloonlaste mõju: juudid laenasid neilt jumalad Tammuzi, Mooloki, Astarte.

Ajaloos on tuntud selline religiooni vorm, millele õpetlased andsid XIX sajandi lõpul nimeks g e n o t e i s m. See seisneb selles, et antud rahvas või antud hõim kummardab teatavat jumalat, lugedes seda oma kõrgemaks kaitsjaks ja juhiks, kuid sealjuures ei eita ta ka teiste, võõraste jumalate olemasolu, kes kaitsevad teisi rahvaid ja hõime. Jahve kummardamine oli paljude sajandite kestel mitte

[4] St. A. Cook, The religion of ancient Palestine, London 1908; R. Kittel, Geschichte des Volkes Israel. I. B. Gotha, 1921, lk. 205 jj.

monoteistlik, mitte ainujumalaslik, vaid genoteistlik: ta ei välistanud, vaid vastupidi, eeldas selle tunnustamist, et teistel rahvastel on teised jumalad.

Algul kummardasid mõned karjakasvatajate rändsuguharud ja hõimud Jahvet kui kõrbe vaimu või deemonit. Hiljem muutus ta Juuda hõimu jumalaks. Kui juudi hõimud ühinesid Iisraeli riigiks, mille juures etendas peaosa Juuda hõim, sai selle hõimu jumal-kaitsja kogu juudi rahva ja Iisraeli riigi jumalaks-kaitsjaks. Kuna tema kui kaitsja peaülesandeks sai sõjategevuse juhtimine vilistite, moablaste ja teiste välisvaenlaste vastu, muutus ta sõjajumalaks. Vähehaaval muutus usklike kujutluses ka jumala Jahve välisilme. Alguses kujutati teda arvatavasti lõvi, hiljem härja (sõnni) näol.

Edaspidi saab Jahve inimese kuju, kuigi paljudel juhtudel säilib ka tema hilisematel kujutustel looma jooni.

Usklike kujutluses ei olnud Jahve kaugeltki kõikjalolev: ta asus teatavas kindlas kohas. Teatavasti peeti Siinai mäge kaua Jahve asukohaks. Selle mäe kõrgendikud olid ka teiste Palestiina jumalate kultusekohtadeks. Kui Jahve kultus hakkas omandama domineerivat iseloomu, hakati samadel kõrgendikel Jahvet teenima, samuti nagu neil oli seni teenitud teisi paale (peremehi, jumalaid). Jumalateenistust ükskõik milliselt paalilt ümber suunata Jahvele oli väga kerge, kuna nende jumalateenistuste iseloom oli üks ja sama: reeglina seisnes see vereohvris, mida saatis üsna lühike pöördumine jumala poole. Jumalateenistuse koha küsimust peeti väga tähtsaks. See oli seotud küsimusega, kus jumal elab, sest tema poole tuli palvetada nimelt seal, kus ta viibis. Ajajooksul tekkis kujutlus, et Jahve asub teatavas kindlas kohas — laekas. Piibli kirjelduse järgi kujutas laegas endast kanderaamile asetatud kasti, mille kaanel oli kaks kuldset valatud keerubit.[5] Mõned heebrea religiooni uurijad on arvamisel, et algul kujutas laegas endast Jahve trooni, teised arvavad, et sellesse oli paigutatud sõnni-taolise Jahve kuju. Esineb ka arvamine, et laekas olid meteoorkivimid. Igatahes on väga tähelepanuväärne, et piibli esituse kohaselt elas Jahve kandekastis.

Sedamööda kuidas Jahve kultus tõrjus ikka enam ja enam välja teisi hõimu- ja suguharujumalaid, omandasid

[5] 2. Moos. 37.

Jahve preestrid ajajooksul ikka suurema tähtsuse. Sellel perioodil ei olnud nende peamiseks kohustuseks ohverdamine — sellega tegelevad sugukondliku korra vana traditsiooni järgi veel usklikud ise, peamiselt suguharude ja perekondade pead —, vaid jumaluse küsitlemine, tema ennustuste tõlgendamine ja nõu küsimine. Preester ennustas kivikeste (urim) ja pulgakeste (turim) kui ka teiste vahendite abil; Jahve vastas tõrkumatult ja usklik, kes preestri vahetalitusel pöördus Jahve poole abi saamiseks, sai «täpse» vastuse küsimusele, kuidas antud konkreetsel juhul toimida. Juhtumil, kui nõuküsijaks oli kuningas ise, omandas vastus eriti suure ühiskondliku tähtsuse: olenevalt vastusest võis kuningas näiteks alustada või mitte alustada sõda. Seega oli preestrite käes tähtis vahend, kuidas mõjutada riigi poliitikat.

Ei ole kahtlust, et Jahvele toodi ka inimohvrit. Sellest barbaarsusest on piiblis säilinud palju jälgi. Kuigi piibli vastavad kohad on kirjutatud hilisemal ajajärgul, on inimese ohvrikstoomise komme kahtlemata palju vanema päritoluga ja kuulub muidugi sellesse perioodi, millest meil praegu jutt on.

Sellel perioodil ei olnud veel praeguseid piibli raamatuid. Olid olemas aga suulised pärimused, muistendid, laulud, mõistujutud ja muud teosed rahvaloomingu alalt, milledel loomulikult oli usuline värving.

Vana Testamendi vanimad elemendid ja allikad

Piibli üksikud elemendid tekkisid ammu enne seda kui koostati piibli raamatud, ja veel enne seda, kui tekkis kiri. Algul esinesid nad suulisel kujul, kandudes edasi põlvest põlve, kogu aja muutudes vastavalt rahva elu muutumisele. Mõned neist kadusid käibelt ja jäid vähehaaval unarusse, teised tekkisid ja sulasid kokku varasemate elementidega või tõrjusid need hoopis välja. Kuna tolle aja ühiskondlikes tingimustes lasusid loodusjõud ja klassiline ekspluateerimine raske koormana inimeste teadvusel, siis kandsid rahva fantaasiatooted religioosset iseloomu.

Usuliste teoste erinevad vormid ehk žanrid tekivad elanikkonna erinevates rühmitustes. Näiteks laulsid tütarlapsed jumalatele tänu- ja võidulaule, võttes vastu kojupöördunud sõdureid-võitjaid. Matuselaule surnule koostasid palgalised nutunaised. Preestrid tegelesid pühamute

juures pidulike hümnide, samuti religiooni poolt sanktsioneeritavate seadusenormide koostamisega. Ennustajad ehk prohvetid, kelle olemasolu kohta on teateid juba väga vanadest aegadest, koostasid ennustusi — prohvetlikke ettekuulutusi, mis olid mõnikord üsna keeruliselt ja osavalt üles ehitatud. Rahva hulgas tekkisid mõistukõned, vanasõnad, valmid, mõistatused, satiirilised teosed.

Pärast seda kui need lood olid pikkade sajandite kestel suulisel kujul ringi liikunud, hakati neid üles kirjutama ja sellel kombel tulevaste põlvede jaoks fikseerima. Algul kirjutati üles laule, hiljem jutustusi ja kroonikaid (annaale). Piibli vanemad fragmendid ongi seesugused üksikud rahva fantaasia poolt loodud teosed, mis võeti alles hiljem piibli üldise teksti hulka.

Vanimaks fragmendiks kogu piiblis tuleb lugeda Debora võidulaulu Kohtumõistjate raamatus.[6] Vana Testamendi kanoonilises tekstis on ta monteeritud jutustuse sisse, mis kuulub palju hilisemasse ajajärku. Seal jutustatakse sõjast iisraellaste ja kaananlaste vahel, mis lõppes esimeste võiduga, keda juhtisid naisprohvet Debora ja väepealik Paarak. Pärast võitu laulavad Debora ja Paarak Jahvele võidulaulu. Laulu keele ja stiili hoolikas uurimine, samuti mitmed selles laulus leiduvad ajaloolised tunnused näitavad, et ta on tekkinud umbes XIII sajandil e. m. a.

II aastatuhande lõpul või I aastatuhande algul e. m. a., pärast seda kui juudid olid foiniiklastelt laenanud tähestiku, hakati senise suulise loomingu üksikuid palasid üles kirjutama. Sellel perioodil tekkisid või olid juba olemas mõned teosed, mis said hiljem aluseks piibli raamatute koostamisel.

Vanas Testamendis leidub otseseid viiteid mõnedele teostele, mis ei ole meieni jõudnud, kuid mis olid nähtavasti piibli raamatute koostajate käsutuses. Eriti mainitakse «Jahve sõja raamatut», samuti mingisugust «Ulja raamatut»; viimast pealkirja dešifreerivad mõned uurijad kui «Laulude raamatut». Igatahes mingisugused iidsed raamatud, mis meieni ei ole jõudnud, olid olemas, kusjuures ei ole võimatu, et neid leidus juba Iisraeli kuningriigi rajamise ajajärgul. Oma sisult olid need nähtavasti peamiselt kirjeldused sõdadest ja sõjakäikudest, millest võtsid osa juudi hõimud. See materjal läks tõenäoliselt suuremas osas vastavatesse piibli raamatutesse.

[6] Kohtumõistjate r. 5.

Piibli praeguses tekstis võib sellesse perioodi kuuluva materjalina täie kindlusega arvestada Debora laulu, millest oli juba eespool juttu, samuti Taaveti matuselaulu Sauli ja Joonatani surma puhul.[7] Praeguse piibli koosseisu läinud põhilised raamatud aga kuuluvad kahtlemata hilisemasse perioodi.

Kui edaspidi esitati ja teostati mõningate poliitiliste ja religioossete tingimuste tõttu pühakirja loomise ülesanne, leidsid selles keerulises kompleksis enesele koha paljud varem eraldi esinenud fragmendid. Nende ühendamise kord, nende sisemine omavaheline seos, nendest koostatud raamatute järjekord, loodava terviku üksikutele osadele antav mõte — kõige selle määrasid kindlaks jooksvad usundilis-poliitilised ülesanded, nagu neist koostajad ja redigeerijad aru said. Seepärast esineb sageli seda, et mõni väga vana katkend on paigutatud märksa hilisema jutustuse raamidesse, ja vastupidi.

Et selgitada ühiskondlik-ajaloolisi tingimusi, milledes toimus esimeste Vana Testamendi raamatute koostamine, anname ülevaate selle perioodi ajaloolistest sündmustest.

Iisraeli kuningriigi tekkimisest kuni Baabüloni vangipõlveni

Iisraeli esimene kuningas Saul langes võitluses vilistite vastu. Tema järglaseks oli Taavet. Juba Sauli eluajal sai ta Juuda hõimu kuningaks Hebronis, pärast oma eelkäija surma haaras Taavet võimu ka teiste juudi hõimude üle, vallutas kaananlastelt Jeruusalemma, tegi selle oma pealinnaks ja sai ühendatud juudi riigi kuningaks. Tema valitsemise ajal pidas juudi riik sõdasid, millede tulemusena kukutati vilistite võim, alistati edomlased, moablased ja teised rahvad. Pärast Taaveti surma, X sajandi esimesel poolel e. m. a., sai kuningaks Saalomon. Tema valitsemise ajal elas riik üle kiire majandusliku ja kultuurilise arengu perioodi. Üritati selle aja kohta laiaulatuslikku ehitustegevust; muu hulgas ehitati Saalomoni ajal Jahve tempel. Suur tähtsus oli sellel ajal läbiviidud haldusreformil — riik jaotati territoriaalseteks piirkondadeks, mis andis vanale hõimudejärgsele jaotusele väga tugeva hoobi.

Kõigi nende ajalooliste sündmuste aluseks oli kestev

[7] 2. Saamueli 1. 17.

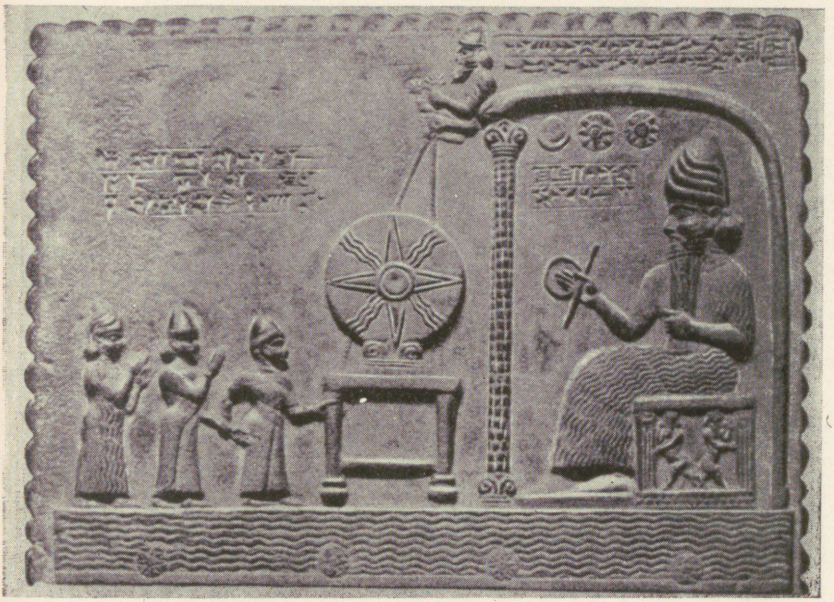

Ü l a l: Iisraeli kuninga Jehu saadikud toovad Assüüria kuningale Salmanassar III-dale tribuuti. See reljeef on raiutud Kalahhis väljakaevatud nn. „mustale obeliskile", mis on pärit 830. aastast e. m. a., ja mida säilitatakse Londonis Briti muuseumis.

A l l: Sippari päikesetempli varemeist leitud reljeef, mis on pärit 870. aastast e. m. a. Reljeef kujutab päikesejumalat Šamaši, kelle trooni ette on ilmunud Baabüloni kuningas Nabu-apal iddin preestri ja ühe jumalanna saatel.

Teiste Vana-Idamaa rahvaste usundeist laenas juudi usund ka mitmeid kultuslikke kombetalitusi. P i l d i l: Assüüria kuningas Assurbanipal toob pärast õnnestunud lõvijahti jumalatele joogiohvrit. Tema ees on ohvrilaud ja suitsutamisurn.

ühiskonna klassilise jagunemise protsess, mis oli seotud järkjärgulise maa äravõtmisega vabalt talurahvalt, orjanduslike suhete ja kaubanduse arenguga, orjapidajatest ja preestritest koosneva ühiskonna ladviku rikastumisega, laiade rahvahulkade kasvava vaesestumisega. Saalomoni poolt ettevõetud ehitustegevus halvendas rahva olukorda veel rohkem, sest see lasus raske koormana rahva õlgadel.

Piibel kirjeldab üksikasjaliselt, kuidas Saalomon ehitas Jahve templit ja mida uut see tõi endaga kaasa kultusesse.

Palestiinas on väga vähe metsa ja puitu, ehitused püstitati seal harilikult kivist, mille poolest Palestiina mäed on rikkad. Taavet ja Saalomon hakkasid esimestena enestele ehitama seni Palestiinas ennenägematuid toredaid ja selle aja kohta mugavaid puuhooneid, kusjuures puumaterjal selleks — seedrid ja küpressid — veeti sisse Liibanonist suurte kuludega.

Saalomon sõlmis lepingu Foiniikia kuninga Hiramiga, kes kohustus templi ehitamiseks andma mitte ainult kogu vajaliku puumaterjali, vaid saatma kohale ka kvalifitseeritud tööjõudu, mida mahajäänud Juudamaal ei olnud. Loomulikult pidi Saalomon kõik selle Hiramile välja maksma. See langes täiendava koormana rahva õlgadele, kes kandis juba ilma selletagi suuri raskusi. Iga kolmanda kuu pidi täisealine kodanik töötama ehitusel. Nagu piibel jutustab, töötas Liibanoni metsades pidevalt kümme tuhat meest, seitsekümmend tuhat kandis koormaid ja kaheksakümmend tuhat inimest kaevandas mägedes kive.

Tempel ehitati üles rahva ebainimlike pingutuste ja kannatuste hinnaga. Piiblis kirjeldatakse kõige üksikasjalisemalt selle templi uhkust ja au, eriti «daviri» — kõige pühamat paika, kohta, mis oli määratud «Seaduse laeka» ja selle sees akaatsiapuust kastis eluneva jumala Jahve jaoks.

Kuningas Taavet ja kuningas Saalomon muutsid esimest korda muistsete juutide ajaloos tavaks väljapaistvate sündmuste üleskirjutamise. Nad pidasid ametis kroonikakirjutajaid, kes toimetasid üleskirjutamist süstemaatiliselt. Pärastpoole, kui koostati Kuningate raamatuid, olid need kroonikad veel alles ja piibli koostajad viitavad neile üsna sagedasti, kuid meieni nad ei ole jõudnud. Üks neist raamatutest kandis nimetust «Saalomoni tegude raamat», teisi nimetati lihtsalt kroonikaraamatuteks. Taaveti ja Saalomoni valitsemise aega kirjeldatakse

piiblis nende kroonikate järgi, seepärast näeme me siin rohkem ajaloolist konkreetsust ja tõepärasust kui eelmiste perioodide kirjeldamisel, mida tehti suuliste legendide ja pärimuste või paremal juhul nende legendide hilisemate üleskirjutuste alusel.

Pärast Saalomoni surma algas maal käärimine. Rahvast rõhusid üle jõu käivad koormised ehituse alal, isegi osa rikkaid orjapidajaid ja preestreid olid rahulolematud nende raskuste pärast, mida Saalomon nende õlgadele veeretas. Kui Saalomoni poeg Rehabeam keeldus rahva olukorda kergendamast, lõi suurem osa juudi hõimusid eesotsas Efraimi hõimuga juudi riigist lahku ja asutas maa põhjapoolses osas oma riigi nimetusega Iisrael, valides kuningaks Jerobeami Efraimi hõimust. Taaveti dünastiale jäi truuks ainult üks hõim, tõsi küll, kõige suurem, Juuda hõim ja võib-olla ka Benjamini hõim. Nõnda tekkis kaks juudi riiki: põhjapool Iisrael ja lõunapool Juuda. Juuda pealinnaks sai Jeruusalemm, Iisraeli pealinnaks — varsti pärast uue riigi asutamist ülesehitatud Samaaria, mispärast Iisraeli kuningriigi alamaid kutsuti samaarialasteks. See sündis umbes 900. a. e. m. a.

Kaks juudi riiki olid väga keerulistes omavahelistes suhetes. Sagedasti olid nad omavahel ägedas võitluses, mis viis kuni veriste sõjaliste kokkupõrgeteni, mõnikord aga ühinesid nad ajutiselt ühiseks võitluseks ühise vaenlase vastu.

Vangipõlve-eelne religioon

Sellele perioodile iseloomulik põhiline muudatus seisneb selles, et sugukondade ja hõimude jumalad tõrjutakse inimeste teadvusest vähehaaval välja nende jumalate poolt, kes ei ole seotud ühe või teise sugukonna või hõimuga. Jumalad omandavad teatavas maakohas elunevate jumalatena ja selle maakoha kaitsjatena kohaliku, regionaalse iseloomu, või jälle inimeste tegevuse ühe või teise funktsiooni, ühe või teise tegevusala kaitsjatena funktsionaalse iseloomu.

Varem austasid näiteks ühed või teised hõimud jumal Jaakobit, jumal Aabramit ja teisi jumalaid kui oma hõimu jumalaid. Nüüd, sugukonna- ja hõimusidemete hääbumise protsessis, muutus Jaakob teatava koha — Peeteli — jumalaks, Aabram — Hebroni ja Sikemi koha-

likuks jumalaks. Neid jumalaid austasid mitte enam teatava hõimu esindajad, vaid kõik antud maakohas elunevad inimesed, vaatamata nende kuuluvusele ühe või teise hõimu hulka. Peale selle tekkis rida jumalaid, kellel oli igaühel oma funktsioon: aianduse, viinamarjakasvatuse, kaubanduse, meresõidu jne. jumalad.

Suurte raskustega tõrjus Jahve kultus muistsete juutide argipäevatavadest välja nende hulgas levinud teiste jumalate mitmekesised kultused. Jätkus iidsete kaanani jumalate — paalide — kummardamine, kellele ehitati üksildastes kohtades altareid, jätkus ka pühade puude ja metsasalude austamine. Saalomoni rohkearvulised naised kuulusid näiteks mitmesuguste «võõraste» rahvaste hulka, kes tunnistasid teisi religioone. Saalomon ei ehitanud neile mitte ainult templeid, vaid palvetas ka ise neis templites, sest ta pidas tähtsaks olla heas vahekorras mitte ainult Jahvega, vaid ka kõigi teiste jumalatega. Tolle aja juudid ise, nagu eelpool juba märgitud, uskusid peale Jahve ka paljude teiste jumalate olemasolusse; tõsi küll, nad tõstsid Jahve muude jumalate hulgast esile kui oma rahvusliku jumala, pidades teisi jumalaid teiste rahvaste kaitsjateks.

Peab märkima, et Jahve ei olnud juutide ainsaks jumalaks. Nõukogude uurija N. M. Nikolski on Baabüloni vangipõlvele eelneval perioodil leidnud juutide jumalate koosseisus mitte vähem kui 53 nime. Siia hulka kuuluvad sugukonna, hõimu, kohalikud, kesksed ja laenatud jumalad, arvult 45. Neile tuleb lisandada 8 peamist kurja vaimu, kellel igaühel oli samuti oma nimi: Asasel, Belial, Šeol, Abaddon ja paljud teised.[8] Järelikult on kõik, mida teoloogid räägivad heebrea iidsest ainujumalusest, samasugune legend nagu seegi legend, et usundi ainsasse jumalasse sai Mooses Jahvelt eneselt.

Kui Juuda hõim saavutas teiste juudi hõimude hulgas valitseva seisundi, omandas ka selle hõimu jumal kõigi juutide silmis domineeriva ja võib-olla isegi kõige tugevama jumala aupaiste. Juudi riigi jagunemine Juudaks ja Iisraeliks kõigutas Jahve «autoriteeti», sest Efraimi hõimu ümber ühinenud teistel juudi hõimudel olid oma juma-

[8] Vt. H. M. Нікольскі, Політеізм и монотэізм у яурэйскай рэлігіі, Менск 1931, lk. 41—42 ja R. Kittel, Geschichte des Volkes Israel, Gotha 1921, lk. 205—238.

lad, kes võisid pärast seda, kui need hõimud iseseisvaks said, pretendeerida samuti iseseisvusele: kui Juuda hõim lakkas valitsemast teiste hõimude üle, lakkas ka Jahve valitsemast teiste hõimude jumalate üle. Pärast Iisraeli kuningriigi lagunemist hakkas Juuda hõimu jumal Jahve juutide teadvuses pinda võitma kõige tugevama jumalana, jumalana, kes väärib igal juhul rohkem austamist kui teised jumalad. Kuid kogu vangipõlve-eelsel perioodil jäi muistsete juutide religioon siiski polüteistlikuks.

Vangipõlve-eelse epohhi viimase kahesaja aasta kestel hakkavad levima pärgamentrullidele kirja pandud üksikud Vana Testamendi fragmendid ja katkendid. Vana Testamendi praegusest tekstist ei ole mitte lehekülgegi kirjutatud enne IX sajandit e. m. a.

Jahvist, Elohist ja Teine seadus

Need piibli elemendid, mida tuntakse Elohisti ja Jahvisti nime all, on pärit IX—VIII sajandist e. m. a. Ei saa öelda, et nende Vana Testamendi vanimate elementide tekkimise ajalugu oleks täie täpsusega välja selgitatud. Nende koostajate nimed on meile muidugi teadmata ja raske on ka ette näha, kas nad kunagi uute arheoloogiliste leidude tagajärjel teatavaks saavad. Samuti ei ole teada, kumb tekkis varem — kas Jahvist või Elohist. Meile tunduvad usutavatena kaalutlused, mida esitas selles küsimuses akadeemik N. M. Nikolski.

Jahvistis, märgib nõukogude uurija, tundub püüet Juuda hõimu esiplaanile tõsta, näidata tema esikohta teiste hõimude hulgas ja tema õigust valitsevale seisundile; koos Juuda hõimu õigusega esikohale teiste hõimude hulgas propageeritakse igati ka Jahve esikohta jumalate hulgas. See näitab, et Jahvist ei ole mitte Iisraeli, vaid Juuda usulis-ajalooline ürik.

Elohistis seevastu leidub aga jälgi, mis tõendavad tema tekkimist Efraimi, s. t. Iisraeli allikast, sest nii materjali valikus kui ka esitamises võib siin märgata püüet näidata Joosepi ja Efraimi hõimu õigust esikohale. Elohist ignoreerib jumal Jahvet, sest viimane on võistleva, Juuda hõimu kaitsja. Võib oletada, et Elohist tekkis enne Jahvisti. Millised kaalutlused kinnitavad seda?

IX sajandil oli Iisraeli kuningriik tõusuteel, aga VIII sa-

jandil oli ta juba üha enam süveneva languse olukorras. Kuna Elohistis väljendus võitluse ideoloogia esikoha pärast juudi hõimude hulgas, siis on alust arvata, et see dokument kuulub just tõusuperioodi, s. t. IX sajandisse. Jahvist aga kannab enesel VIII sajandi jälgi.

Polüteistlik, mitme jumala austamisele tuginev religioosne ideoloogia väljendub eriti selgesti Elohisti tekstides. Elohimi nimi ise on mitmus jumal Elóah või kõige vanema variandi järgi El'i nimest.[9] Tegelikult algab piibel sõnadega: «Alguses lõid j u m a l a d taeva ja maa.»

On huvitav, milliseid kaalutlusi esitavad kirikutegelased seoses selle faktiga, mis on kahtlemata piinlik nii ristiusus kui ka juudi usundis omaksvõetud ainujumaluse dogmale. Ka õigeusu teoloogide hulgas ei ole selle kohta üksmeelt. Nad väidavad, et mitmuse vormil on siin puhtgrammatiline tähendus, nagu näiteks «veed», «vee» asemel. Näitena tuuakse mõned teised heebreakeelsed sõnad, nagu «šomaim» — taevad, juba osutatud «veed» — «maim». Kuid see seletus ei pea paika: taeva ja maa tähistamiseks puudub heebrea keeles nimisõna ainsuses; jumala tähistamiseks ei ole mitte üks, vaid mitu niisugust sõna; on olemas ka ainsuse vorm sõnast «elohim». Ei ole mingit alust arvata, et mitmuse vormi kasutati Vanas Testamendis lihtsalt koostajate tuju tõttu.

Õigeusu teoloogid annavad ka veel teise tõlgenduse. Selle seletuse seisukohalt näitab mitmuse vormi kasutamine seda, et Vana Testamendi koostajad aimasid juba ette kristluse õpetust jumaluse kolmainsusest. Kuid õpetus Kolmainsusest on samuti polüteistlik õpetus, ükskõik kuidas ka teoloogid seda maskeerivad sellist laadi arutlustega, nagu et jumal on ikkagi üks, kuid tal on kolm palet jne. Elohimi seletamine Kolmainsusega tõendab veel kord nii selle kui teise kujutluse polüteistlikku iseloomu.

Jahvisti ja Elohisti ilmumine oli tingitud teatavatest sotsiaal-poliitilistest põhjustest. Tekkis riik, mis poliitiliselt sanktsioneeris selleks ajaks kindlakskujunenud

---

[9] *El* — võim, jõud, jumalus. Sellest on tulnud alah, allah (aramea keeles) ja elohim, elóah (heebrea keeles). *El* ei tähendanud enne 8. saj. e. m. a. konkreetset jumalat, vaid jumalust ü l d s e (Gottwesen, Gottheit).

Ela, allon tähendas puud (näit. tärpentinipuu), mida kummardati kui jumalust, s. t. ta oli jumala asukohaks. — *Toim.*

ühiskonna klassistruktuuri — orjandusliku ühiskondliku korra selle idamaises vormis. Väljakujunenud ühiskondlik olukord seadis usuideoloogia ette ülesande: põhjendada ühiskonna jagunemist klassideks, ekspluataatorliku riigi olemasolu, üksikute hõimude pretensioone esikohale selles riigis, või täpsemalt, tekkinud kahes riigis. Väljakujunenud ühiskondlikule ja riiklikule korraldusele oli vaja usundilist sanktsiooni, mis oleks esmajoones õigustanud valitseva klassi, eriti just tema preesterliku osa parasiitlikku ühiskondlikku seisundit. Väär oleks arvata, et selle õigustuse mõtlesid preestrid või teised valitseva klassi esindajad ise välja. Ta tekkis rahvas endas kui tegelikkuses esinevate ekspluataatorlike suhete fantastiline peegeldus, kui väljakujunenud ekspluataatorliku korra vastu peetavas võitluses ilmnenud rahvamasside jõuetuse peegeldus, mis tekkis muidugi preestrite ja teiste orjandusliku korra ideoloogide aktiivsel osavõtul, kes aitasid vastavatel ebaselgetel kujutlustel vormistuda ja kes neid kujutlusi toetasid ning levitasid.

See protsess kulges rööbiti kahes juudi riigis ja selle tulemusena tekkis kaks erinevat raamatut — Jahvist ja Elohist. Jahvisti ja Elohisti ühendamine üheks tervikuks kuulub arvatavasti VII sajandisse. Nõnda loodi jutustus juudi rahva tekkimisest ja ta edaspidisest saatusest, kusjuures see jutustus algas märksa vanematest aegadest, kui tekkis rahvas ise: oli nimelt vaja näidata tema «eelajalugu», sest see andis võimaluse ülistada juutide jumalat-kaitsjat, keda kujutati maailma ja inimkonna kaitsjana. Peale selle võimaldas see põhjendada õpetust Jahve lahutamatust ühendusest oma äravalitud rahvaga, kasutades selleks legende lepingutest, mida Jahve olevat sõlminud juutide esivanemate Noa, Aabrami, Iisakiga.

Elohisti tekst on Jahvisti tekstiga liidetud nõnda, et viimane moodustab kogu jutustuse aluse. Sellest võib järeldada, et mõlema teksti ühendamist teostas jahvistliku versiooni pooldaja, s. t. arvatavasti Juuda kuningriigi esindaja. On täielik alus eeldada, et see toimus VII sajandil e. m. a., kui Iisraeli riik oli juba lagunenud ja Juuda haaras endale juutide ainsa poliitilise ning usulise keskuse osa. Lülitades Elohisti teksti oma jutustusse, võttis juuda ideoloog sellega üle ka usundilise pärandi poliitilise iseseisvuse kaotanud Iisraelilt.

Jahvisti ja Elohisti ühendamine on teostatud üsna koh-

makalt. Ühtse ja seotud esituse asemel näeme kahte paralleelset jutustust, mis on mehaaniliselt ühendatud nii, et «õmblused» paistavad. Real juhtudel saab neid variante teineteisest eraldada ja sel kombel on võimalik jutustust jaotada kaheks iseseisvaks jutuks. Nii näiteks näeb välja legend Joosepi müümisest orjusse tema vendade poolt, kui esitus jaotada jahvistlikuks ja elohistlikuks allikaks.[10]

Jahvist: «Ja enne kui ta (Joosep. — *J. K.*) nende ligidale sai, pidasid nad tema pärast kavala nõu teda ära tappa. Ja Ruuben kuulis seda ja päästis ta nende käest ära ja ütles: Ärgem võtkem tema hinge seest ära. Ja see sündis, kui Joosep oma vendade juurde tuli, siis tõmbasid nad Joosepi kuue tema seljast ära ... Ja nad istusid maha leiba võtma ja tõstsid oma silmad üles ja nägid, vaata, siis tuli ismaelide killavoor Kileadist, ja nende kaamelid kandsid nekoti vaiku ja palsamit ja loti vaiku; need läksid seda Egiptusemaale alla viima. Ja Juuda ütles oma vendade vastu: Mis kasu on sellest, et meie oma venna ära tapame ja tema vere kinni matame? Tulge ja müügem ta ära ismaelide kätte ja ärgu saagu mitte meie käsi tema külge, sest tema on meie vend, meie liha. Ja tema vennad võtsid teda kuulda. Ja müüsid Joosepi ära ismaelide kätte kahekümne hõbeseekli eest.»

Elohist: «Ja nad nägid teda kaugelt. Ja ütlesid üksteise vastu: vaata, seal tuleb see unenägija. Et läki nüüd ja tapkem ta ära ja visakem ta ühte neist aukudest ja ütelgem: kuri elajas on ta ära söönud; siis saame näha, mis tema unenäod on. Ja Ruuben ütles nende vastu: Ärge valage verd; visake ta sinna auku, mis kõrbes on, ja ärge pistke kätt tema külge, — et ta teda nende käest võiks ära päästa ja tema isa juurde tagasi saata. Ja nad võtsid ning viskasid ta auku; aga auk oli tühi, ei olnud vett sees. Kui nüüd midjani mehed, kes kaupmehed, mööda läksid, siis tõmbasid ning vedasid nad Joosepi sealt august üles ... ja need viisid Joosepi Egiptusemaale.»

Nagu lugeja näeb, on need kaks täiesti lõpetatud, üksteisest sõltumatut jutustust. Piiblis on nad ühendatud ja ühe allika üksikud laused vahelduvad üksikute lausetega teisest allikast. Kokku moodustavad need kaks jutustust Loomise raamatu ehk 1. Moosese raamatu 37. peatüki 18.—28. värsi.

[10] See osa on võetud raamatust: А. Ранович, Очерк истории древнееврейской религии lk. 15—16.

Selliseid paralleelseid jutustusi esineb Vana Testamendi kuues esimeses raamatus mitte üks kord. Peale ülaltoodud näite juhime tähelepanu veeuputuse loole, maailma loomise loole. Mõlemas neis legendides on jahvistlik ja elohistlik variant mehaaniliselt liidetud, kusjuures jutustuse aluseks on Jahvist.

Perioodil enne Baabüloni vangipõlve, arvatavasti VIII sajandi lõpul e. m. a., tekkisid ka seadusandliku iseloomuga kogumikud, mis sisaldasid mõningaid õigusnorme, moraalijuhendeid, jumalateenistusealaseid eeskirju. Üksikud katkendid neist on säilinud Leviidis ehk 3. Moosese raamatus, samuti ka Väljumise raamatus ehk 2. Moosese raamatus. Viimases moodustasid nad osa, mida nimetatakse Lepinguraamatuks ja mis sisaldub 21.—30. peatükis.

Lõpuks, nagu seda näitas de Wette, avaldati Teine seadus ehk 5. Moosese raamat esimest korda 621. aastal. Tuleb aga silmas pidada, et Teine seadus sellisel kujul, nagu ta esineb Vanas Testamendis, ei kuulu kaugeltki mitte täies ulatuses 621. aastasse. Nähtavasti sai tema tekst edaspidi vägagi tõsiste muudatuste ja eriti täienduste osaliseks, nii et 621. aastal avaldatud Seaduse raamat moodustas vaid osa nüüdisaegsest Teisest seadusest.

Peale ülalosutatud elementide, mis läksid hiljem Vanasse Testamenti, ilmusid enne Baabüloni vangipõlve ka mõned prohvetite raamatud.

Varased prohvetid

Tuleb märkida, et prohvetite raamatute tekkimise aeg, nagu see allpool antud, ei ole lõplikult kindlaks tehtud. Kõigist Vana Testamendi raamatutest lasevad endid kõige raskemini dateerida just prohvetite raamatud. Seepärast tuleb mõndagi esitada oletuste alusel.

Asi seisneb selles, et nende raamatute autorid kasutasid sagedasti võtet, mis pidi demonstreerima nende prohvetliku ande jõudu, kuid mis nüüd teeb uurijate töö väga keeruliseks. Prohvetid esitavad oma ennustusi sündmustest, mis peavad toimuma alles tulevikus. Kuid Vana Testamendi prohvetiraamatute autorid «ennustasid» tihtilugu minevikku. See tähendab, et pärast seda, kui toimus mingisugune sündmus, kirjutati prohvetlike ennustuste raamatusse, mis oli juba ammu olemas, vastav tekst või

koostati tervikuna isegi uus teos, milles räägiti möödunud sündmusest kui tulevasest. Äsja koostatud raamat esitati hiljem igivanana.

Kujutagem näiteks ette järgmist juhtumit. 1945. aastal kirjutas keegi raamatu, milles ta teatas, et 1939. aastal a l g a b teine maailmasõda, et 1941. aastal t u n g i b fašistlik Saksamaa Nõukogude Liidule kallale, et hitlerlased saavad Stalingradi all hävitava kaotuse osaliseks ja et lõpuks Nõukogude relvastatud jõud hävitavad hitlerliku sõjamasina. Kujutage ette, et raamatule märgitakse kirjutamise ajana 1920. aasta. Igaüks, kes selle raamatu kätte võtab, on ülimal määral imestunud sellest täpsest ja kõigis üksikasjus tõeks muutunud ennustusest. Kuid see on ju pettus! — hüüab lugeja. Jah, tõepoolest, pettus on õige nimetus sellistele tegudele. Ja ärgu saagu usklik lugeja meile pahaseks: prohvetite raamatutega on lugu just nii. Paljud ettekuulutused neis raamatutes on tehtud pärast sündmusi, mida nad peavad ennustama. Seepärast, kui ühes või teises prohvetite raamatus ennustatakse mõnda sündmust, näiteks Baabüloni vangipõlve, siis ei tähenda see sugugi seda, nagu oleks raamat kirjutatud enne vangipõlve. Pigemini hoopis vastupidi: just sellest faktist võib sageli teha järelduse, et raamat on kirjutatud pärast vangipõlve ja et prohvet «vormistas» juba toimunud sündmuse tagant järele.

Kui kõik prohvetite raamatud oleksid kirjutatud pärast neid sündmusi, mida «ette kuulutatakse», siis oleks meil nende kirjutamise aja kohta üsna selge orienteerumisvahend, — raamat on kirjutatud pärast seda sündmust, mida raamatus «ennustatakse». Kuid see on libe tee ja teadus ei või sellele teele asuda. Mõned prohvetite raamatud on kirjutatud siiski ka enne neid sündmusi, millest juttu on. Muidugi ei ole need ennustused prohvetlikud, vaid harilik ettenägelikkus, mis on rajatud olukorra hindamisele. Seepärast ei saagi prohvetite raamatute dateerimisel lähtuda neist sündmustest, mida seal ette kuulutatakse. See kõik raskendab aga märksa nende raamatute dateerimist.

Sellele vaatamata on piiblikriitika suutnud ligikaudselt kindlaks määrata, mil kombel ja millal üksikud prohvetite raamatud on tekkinud.

Ka siin võib näha ette mõnede usklike vastuvaidlust, kes ütlevad, et neid huvitab täpne, aga mitte ligikaudne

pilt, ja et vajadus oletusi abiks võtta näitab, et teadus on võimetu tõelist tõde avastama. Usk, näe, räägib kindlalt ja veenvalt...

Religioon räägib täie kindlusega, kuid räägib ebatõtt. Teadus toimib ausalt, ta ütleb inimestele: need faktid ja asjaolud on tehtud kindlaks lõpliku täpsusega, nende faktide tõelisus ei ole aga veel välja selgitatud, nende selgitamise kallal käib töö edasi. Kas selline moodus ei ole parem kui nood kindlalt esitatavad, kuid tegelikult fantastilised legendid, mida annab religioon?

Prohvetite raamatute kohta tuleb öelda, et neist ilmus võrdlemisi väike arv sellel perioodil, mis eelnes Baabüloni vangipõlvele. Tehes kokkuvõtte selle küsimuse kohta kirjutatud arvukatest eelnevatest uurimustest, jõudis nõukogude õpetlane A. B. Ranovitš järeldusele, et Hoosea, Aamose, osa Jesaja (Jesaja I) ja Miika raamat tuleb arvata VIII sajandisse. Nahumi, Sevanja ja Habakuki raamatud paigutab ta aga VII sajandisse. Kõik teised raamatud on kirjutatud kas Baabüloni vangipõlve ajal või pärast seda.

Peatume tolle ajajärgu ühiskondlikel oludel, millal koostati esimesi prohvetite raamatuid.

VIII sajandil tekkis uus, varem tundmata prohvetite liik. Varasemad prohvetid olid omamoodi ametnikud, kes täitsid ennustaja ülesandeid vastavalt oma teenistuskohustustele kuninga või mõne teise suure valitseja või võimukandja õukonnas. Piibli järgi me teame näiteks, et kuningas Taaveti teenistuses olid prohvetid Naatan ja Kaad. Nende kohustuseks oli anda kuningale vajalikul juhul nõu ja kuulutada ette tulevikku, kasutades seejuures mitmesuguseid ennustamise viise. Tegelikult olid nad muidugi vaid osavad õukondlased ja poliitikud, kes püüdsid oma soosijale meeldida, et pääseda mistahes olukorrast terve nahaga.

Nende «töö» oli raske ja ohtlik, sest kui kuningas, kes oli kasutanud prohveti nõuannet, sattus näiteks raskesse olukorda või kaotas koguni lahingu, ei pääsenud ka prohvet karistusest, mis võis ulatuda isegi surmanuhtluseni. Sellele vaatamata ei olnud sellistest ennustajatest-ametnikest puudu, sest nende seisund oli auväärne ja neile maksti hästi. Need prohvetid, kelle tegevus kajastub vastavates piibli raamatutes, ei olnud aga alati mitte riigiametnikud, vaid nad olid mõnikord teataval määral isegi opositsi-

oonis riigi eesotsas seisvate mõjukate inimeste ja asutustega.

Ühiskondlik-ajalooline olukord Juudamaal ja Iisraelis oli VIII sajandil ärev ja pingeline. Klassivastuolud teravnesid üha enam ja olid läinud väga kriitiliseks. Orjanduslike suhete arenedes haaras valitsev klass ikka aktiivsemalt enda kätte loodusrikkusi, eriti karjakasvatamiseks ja põlluharimiseks kõlbulikku maad. Oli käimas maa äravõtmise protsess vabalt talurahvalt; selleks kasutati igasuguseid abinõusid, alates liigkasuvõtmisest ja võlaorjusest ning lõpetades otsese vägivallaga. See ei võinud jätta tekitamata rahulolematust ja nurinat laiades rahvahulkades. Orjade ekspluateerimine omandas üha suuremal määral halastamatu kuju, sest arenesid kaubalis-rahalised suhted; tänu orjade ekspluateerimisele ei kindlustanud orjapidajad mitte ainult oma olemasolu, vaid said ka kaubalisi väärtusi, mida oli võimalik müüa ja sel kombel ikka rohkem rikastuda. Rahvahulkade olukord halvenes aastaaastalt.

Ka rahvusvahelisele silmapiirile kogunesid kõuepilved. Palestiina oli kogu aeg otsekui haamri ja alasi vahel — Läänes asetsev vana, rikka kultuuri ja tugeva sõjaväega Egiptus, Idas aga hirmuäratavad Mesopotaamia suurriigid Assüüria ja Baabülon. Isegi Juuda riigi tekkimine XI sajandi lõpul sai võimalikuks ainult tänu sellele, et tol perioodil olid nii Egiptus kui ka Assüüria ajutiselt nõrgenenud. Pärast ühtse juudi riigi lagunemist tekkinud Juuda ja Iisrael olid aga omavahel sagedasti vaenujalal ja mängisid liitlaste otsingul oma tugevate naabritega keerulist diplomaatilist mängu.

IX sajandil avaldas Assüüria alatasa tugevat survet temast lõunapool asetsevatele väikeriikidele Süüriale ja Iisraelile, kes ei suutnud sellele survele vastu pidada. Assüüria agressiivsus nende riikide suhtes pidurdus mõne aja kestel selle tõttu, et ta ise kannatas põhjast Urartu riigilt tuleva surve all. Kuid VIII sajandi keskel andis Assüüria urartulastele rea sõjalisi lööke ja hakkas sihikindlalt liikuma lõunasse Iisraeli suunas. See suurendas rahva hulgas levinud rahutuse ja ärevuse meeleolusid veelgi.

Need meeleolud kajastusid prohvetite esinemistes. Esimesena astus välja iisraeli prohvet — karjane Aamos. Ta kuulutas vaenlase paratamatut kallaletungi Iisraelile ja maalis kohutavaid pilte sellest, kuidas vaenlane anastab

pealinna Samaaria, laseb tulel ja mõõgal maa elanikkonnast ja rikkustest üle käia ning hävitab kogu riigi. Kõigi nende viletsuste põhjus peitus Aamose arvates omavolitsemises ja pattudes, mis esinesid Jahve «äravalitud» rahva ja esmajoones tema privilegeeritud ladviku elus ning kommetes. Raevukalt häbimärgistas ta Iisraeli rikkaid ümbritsevat toredust, rikkaid, kes «magavad elevandiluust voodite peal ja lotendavad oma sängide peal ja söövad talled pudulojustest ja vasikad nuumalaudast, ... kes näpivad naablikeeli ..., kes joovad suurte karikate seest viina ja võiavad endid kõige parema õliga; aga Joosepi murrust ei tunne haiget!»[11] Ta paljastas nende julmust ja ülekohut rõhutute suhtes, materdas neid, kes «halbadele liiga teevad ja painutavad vaeseid»[12], «kes on raha eest õiged ära müünud ja vaesed ühe paari kingade eest».[13] Seejuures ei unustanud ta muidugi rahvale etteheiteid tegemast, et see ei ole Jahvele truu, kummardab võõraid jumalaid ja ohverdab neile, kuigi Jahve oli see, kes ta Egiptusest välja tõi, talle nii palju heategusid on teinud jne. jne. Nende kuritegude eest karistab Jahve oma äravalitud rahvast julmalt ja see karistus viiakse täide välisvaenlase käte läbi.

Prohveti paljastused, sajatused ja ähvardused lõpevad siiski Jahve lubadusega, et ta heidab armu ja ei hävita «Jaakobi koda koguni», vaid toob tema järelejäänud riismed omal ajal vangipõlvest tagasi ja taastab endise olukorra. Ei ole võimatu, et need lubadused on Aamose teksti hiljem sisse kirjutatud, kui kujunes õpetus messiasest ja rahva päästmisest tema patuse elu tagajärgedest jumala halastuse läbi.

Sama skeemi järgi on üles ehitatud ka teised selle perioodi prohvetlikud ennustused. Nende sisu esitasime üksikasjalisemalt esimeses peatükis, seepärast me sellel praegu ei peatu, seda enam, et see on üsna üksluine. Märgime vaid seda, et kui Aamose ennustused käivad Iisraeli kohta, siis Miika ja eriti Jesaja ennustused käivad juba Juuda kohta. Samasugust lõppu nagu Iisraelile kuulutavad nad ka Juuda kuningriigile.

Jesaja raamatut ei saa täies ulatuses paigutada sellesse

[11] Aamose r. 6. 4—6.
[12] Aamose r. 4. 1.
[13] Aamose r. 2. 6.

perioodi, mis eelneb Baabüloni vangipõlvele. Äärmisel juhul võib arvata, et eksiili-eelsel perioodil ilmusid sellest raamatust vaid esimesed kolmkümmend üheksa peatükki. Alates 40. peatükist räägitakse sündmustest, mis leidsid aset mitte vähem kui kakssada aastat hiljem, pärast seda, kui olid kirjutatud raamatu põhilised peatükid: räägitakse Baabüloni vangipõlvest ja isegi ühe osa pagendatute tagasipöördumisest Pärsia kuninga Kürose käsul, on aga teada, et see toimus 538. a. e. m. a. On täpselt kindlaks tehtud, et Jesaja raamat sisaldab vähemalt kolm kihti, mida teaduslikus kirjanduses nimetatakse Jesaja I (1.—39. peatükk), Jesaja II (40.—55. peatükk) ja Jesaja III (56.—66. peatükk). Kui Jesaja I raamatut, mis kuulub kõnealusesse perioodi, lähemalt vaadelda, siis näeme ka siin mõningaid tekste hilisemast ajast.

Raske ühiskondlik-ajalooline olukord, milles prohvetite esimesed raamatud ilmusid, tingis nende sisu ja tooni. Neis domineerib kehtiva olukorra kriitika, valitsevate kommete kriitika, nende inimeste ja ühiskondlike rühmade paljastamine, kes on vastutavad kujunenud olukorra eest. Ei ole midagi imestada, et neile raamatutele on iseloomulik teatav mässuline toon. Mõned religiooni kaitsjad, toetudes sellele, kujutavad prohvetite raamatuid peaaegu revolutsiooniliste teostena, mis on suunatud ekspluataatorliku korra vastu. See ei ole muidugi õige.

Mitte ükski neist raamatutest ei astu välja ekspluataatorliku korra, orjuse vastu. Nad astuvad välja valitseva klassi nende esindajate vastu, kes oma seisundit kurjasti tarvitavad, kes oma nöörimispraktikas ei näita «tarka mõõdukust». Ei saa ja ei olegi põhjust eitada seda fakti, et prohvetite vihastes kõnedes anastajate-liigkasuvõtjate vastu, liiga julmade orjapidajate vastu, leidsid väljendust rahvamasside meeleolud. Reaalsed suhted leidsid fantastiliselt moonutatud valgustuse: selgub, et viletsuste allikaks ei ole mitte klassivastuolud ja orjastamise oht välisriigi poolt, vaid Iisraeli laste patud Jahve vastu, võõraste jumalate kummardamine, Jahve nõudmiste unustamine oma usukaaslaste suhtes; inimesi ei ähvardanud mitte lihtsalt agressiivse riigi tugevate jõudude sissetungi perspektiiv, vaid Jahve karistus tema poolt väljavalitud rahva ülalosutatud pattude eest.

Rõhutute klassiviha sai prohvetite raamatutes mitte ainult võimalusi väljenduda, vaid leidis ka väljapääsu,

lahenduse. Nagu religioonis üldse, nii matavad ka prohvetite raamatutes töötajad ja ekspluateeritavad oma nõudmised ja klassiprotesti maha. Prohvetid paljastavad ja materdavad ekspluataatoreid, Jahve kaitseb rahva huve, ta ei jäta oma ustavaid järelkäijaid hätta; tähendab, kõik on korras, vaja ainult palvetada ja täita kehtivaid usukombeid. Selliseks osutub kontrollimisel prohvetite raamatute pseudorevolutsioonilisus.

Järgmine etapp juutide religiooni ajaloos, etapp, mis on seotud uute piibli raamatute ilmumisega, algas Baabüloni vangipõlvega.

Baabüloni vangipõli ja piibel

Jõudsid kätte need sündmused, milledest jutustatakse prohvetite raamatutes osalt ennustuste näol, osalt aga tagantjärele. 722. aastal e. m. a. lagunes Iisraeli riik assüürlaste survel. Assüüria kuningas Sargon II vallutas Samaaria ja viis Iisraeli kuninga Osija ja peaaegu kolmkümmend tuhat tema alamat vangi. Nende asemele, nagu juba mainitud, saatis ta ümberasujaid Baabülonist ja Süüriast, nii et Palestiina põhjapoolne osa lakkas üldse olemast juutide maa. Näis, et sama saatus ootab ka Juudamaad. Ja tõepoolest, 701. a. e. m. a. tungis Assüüria kuningas Sanherib oma sõjaväega Jeruusalemma müürideni ja piiras selle ümber. Kaua aega ei suutnud ta kuidagiviisi linna vallutada, kuni lõpuks Juuda kuningas Hiskia pakkus Sanheribile suure andami kulda ja hõbedat. Piiramine lõpetati ja Assüüria väed lahkusid. Hingetõmbeaeg kestis enam kui sada aastat.

Assüüria ja Baabüloni vahel toimus alaline võitlus, mis kulges vahelduva õnnega. VII sajandi keskel muutus Assüüria ülisuureks riigiks, mis hõlmas kogu Ees-Aasia. Ja ometi kadus see riik juba sama sajandi lõpul. Assüüria väepealik Nabopolassar, kes kuulutas enese Baabüloni kuningaks, purustas liidus meedlastega Assüüria riigi ja asutas uue mitte vähem agressiivse riigi Baabüloni. See riik eesotsas Nabopolassari poja Nebukadnetsariga võttis varsti ette rea vallutusretki. Juuda riigile saabus lõpp.

Kui Juuda kuningas Jojakim, kes lootis Egiptuse abile, keeldus Nebukadnetsarile makse maksmast, suunas viimane 597. aastal e. m. a. oma sõjaväed Juudamaale, piiras Jeruusalemma sisse ja vallutas selle pärast kolmekuulist

piiramist. Jahve tempel riisuti paljaks, Jojakimi poeg Jehonija (kuningas ise suri piiramise ajal) viidi koos osa Jeruusalemma elanikkonnaga vangi. Jeruusalemma troonile asetas Nebukadnetsar Jehonija onu Sedekija. Ent Sedekija astus peagi läbirääkimistesse Egiptuse vaaraodega ja tõstis seega Nebukadnetsari vastu mässu. Võitlus algas uuesti. Baabüloni kuningas võttis alguses ette sõjaretke egiptlaste vastu, pöördus siis aga tagasi Jeruusalemma juurde. 586. aastal e. m. a., pärast üheksakuulist meeleheitlikku võitlust vallutati Jeruusalemm. Seekord oli arveteõiendus õelam. Linn põletati maha, hävis ka kuulus Saalomoni tempel, kõik Jeruusalemma elanikud viidi aga Baabüloni, samuti ka paljud provintsielanikkonna nimekamad esindajad. Kodumaale jäeti ainult talupojad.

Sellest perioodist jutustab piiblis prohvet Jeremija raamat. Kui maa vallutamise oht Baabüloni poolt oli juba mitte ainult reaalne, vaid tegelikult vältimatu, esines Jeremija juute ootava saatuse religioosse põhjendamise ja õigustamisega. Muidugi selgus ka siin kõigi hädade peamise põhjusena see, et Iisraeli lapsed rikkusid kõigil aegadel alatasa oma lepingut Jahvega, ja seepärast otsustaski jumal oma rahvast karistada, valides endale relvaks Nebukadnetsari. Jeremija kutsus juute tungivalt üles, et need ei mõtlekski babüloonlastele vastupanu osutada.

Jeremija elas ja kirjutas nähtavasti templi hävitamise ja juutide vangiviimise ajal, kuigi ta ise vangi ei sattunud: babüloonlased suhtusid temasse üsna heatahtlikult kui inimesesse, kes abistas neid palju oma agitatsiooniga. Kuid raamat, mis kannab tema nime, ei kuulu täies ulatuses talle, selles on palju hilisemaid vahelekirjutusi ja täiendusi. Raamatu kolm viimast peatükki kuuluvad aga kahtlemata teisele autorile — seda tunnistavad peaaegu kõik uurijad. Seda kinnitab ka nii mõnigi teine koht raamatus. Kümnenda peatüki esimesed kuusteist värssi ei seostu näiteks kuidagiviisi peatüki üldsisuga. Neis vaadeldakse Jahvet ainsa jumalana, kuid selline vaade Jahvele oli iseloomulik mitte sellele perioodile, vaid hilisematele aegadele.

Jeremija raamatute kõrval esinevad piiblis nõndanimetatud Jeremija Nutulaulud. Need on mõningad leinapoeemid templi hävitamise ja juute tabanud õnnetuste puhul. Sellele vaatamata, et Nutulaulud kannavad Jeremija

nime, ei kuulu nad uurijate valdava enamuse arvates temale. Selle piibliteose autor on tundmatu, kuid on alus arvata, et see on kirjutatud pisut hiljem, pärast Baabüloni vangipõlve algust, arvatavasti 580. aasta paiku e. m. a.

Ka eksiilis oli juutide mitmesuguste ühiskonnakihtide olukord erinev. Varakad klassid säilitasid oma eelistatud seisundi ja jätkasid isegi orjade pidamist. Orjadest juudid jäid orjadeks ka vangipõlves. Valdava enamiku õiguslikus ja isegi varanduslikus olukorras ei toimunud vangipõlve ajal erilisi muudatusi. Baabülonis elas inimesi väga mitmesugustest suguharudest ja rahvustest, seal valitses teatav sallivus nii religioosseis kui rahvuslikes küsimusis. Kuigi piibel kujutab Nebukadnetsarit ja teisi Baabüloni kuningaid julmade valitsejatena ja rõhujatena, räägivad ajalooandmed, et babüloonlaste tavad olid palju humaansemad kui need kombed, mida piibel ise juutide hulgas kultiveerib.

Suur tähtsus juutide kogu edasisele ajaloole, sealhulgas nende usundi ja ka piibli ajaloole, oli sellel asjaolul, et Baabülonis puutusid juudid kokku märksa kõrgemalt arenenud kultuuriga kui nende oma kultuur. Mõnikümmend aastat viibimist Baabüloni vangipõlves laiendas juudi rahva vaimset silmaringi, andis talle võimaluse omandada suure arvu uusi muistendeid ja legende. Uued muljed nõudsid seletust, mis oli sageli fantastiline ja rikastas juutide mütoloogiat uute legendidega, mis olid mõnikord üsna kentsakad. Selle näitena võiks tuua legendi Paabeli torni ehitamisest, mis on võetud Loomise ehk 1. Moosese raamatusse.

Viibimine Baabüloni vangipõlves andis piibli raamatute kujunemisele kõige tugevama tõuke. Nõudis ju see õnnetus ise seletust ja mingit kooskõlastamist juudi rahva «äravalituse» teooriaga, sest reaalne elu oli suures vastuolus legendiga selle kohta, et Jahve seisab süle ja seljaga oma rahva eest ja garanteerib talle igasugustes tingimustes õitsengu. Tahes-tahtmata jõuti siin kahesugusele järeldusele: emb-kumb, kas Jahve oli teiste rahvaste jumalatest nõrgem ja ei suutnud oma äravalituid kaitsta, või oli ta lõplikult tühistanud oma lepingu nendega, jättes nad saatuse hoolde. Kuid inimesi ei rahuldanud ega lohutanud mitte kumbki seletus. Tekkisid uued, lootustandvamad legendid, mis sõnastati uutes prohvetite raamatutes. Peale selle oli käimas nende piibliraamatute redigeerimine ja täienda-

Uri kuningas Ur-Nammu toob ohvrit jumal Sinile ja saab viimaselt üles-andeks ehitada tornitaoline tempel (reljeef kuningas Ur-Nammu ühelt steelilt, mis on pärit umbes 2300. aastast e. m. a., ja mida säilitatakse Philadelphia muuseumis).

Ohvritoomine viljakusjumalale, kes hoiab käes atra (savisilinder Baabülonist, pärit III aastatuhandest e. m. a.).

Palvetaja pöördumas jumal Lugalbande poole. Paremal ühe naisjumala alasti kuju (savisilinder Baabülonist aastast 2000 e. m. a.).

mine, mis olid olemas enne vangipõlve, kusjuures nende ümbertöötamine toimus uute sündmuste ja nende sündmuste uute seletuste vaatekohalt lähtudes.

Vangipõlves viibides said juudi preestrid, teoloogid ja prohvetid võimaluse täiendada oma mütoloogilist arsenali paljude baabüloni muistenditega, mis olid tekkinud assüüria ja baabüloni kultuuri aastatuhandete pikkuse olemasolu vältel. Assüüria-baabüloni mütoloogia üksikud elemendid olid tunginud juba varem Palestiinasse, kajastudes mitmetes juudi muistendites, nüüd aga, mil juudid olid ise selle mütoloogia allika juures, ei ole kahtlust, et nad laenasid just sellel perioodil assüüria-baabüloni muistendeid eriti agaralt.

See asjaolu, et Jahve tempel oli hävitatud ja et jumalateenistusi enam ei peetud, seadis vangipõlves viibivate preestrite ette ülesande mitte unustada ja mitte unarusse jätta kogu seda korda, mis Jahve kultuses oli välja kujunenud. Selleks oli aga vajalik kõik see kirja panna. Oli tarvis koostada jumalateenistuse rituaali käsitlevaid erilisi raamatuid.

Ilmus ka uusi prohvetite raamatuid. Esimene neist oli Hesekieli raamat. Suurem osa õpetatud piibliuurijatest kaldub arvamisele, et selle raamatu autoriks oli tõesti Hesekiel, keda viidi 597. aastal, pärast Jeruusalemma esimest langemist, Baabüloni. Lugeja ette tõuseb müstiliste nägemuste kujul igasuguste nuhtluste ja õnnetuste pilt, mis Jahve laskis rahvale osaks saada. Kuid siin kõlab juba suurema jõuga kui eelmiste prohvetite raamatutes motiiv kindlasti saabuvast pääsmisest, mis ootab neid, kes Jahvele truuks jäävad või tema vastu tehtud pattu kahetsevad. Hesekiel «näeb ette» juutide tulevast vabastamist, mis on seotud igasuguste hädadega neile rahvastele, kes juute rõhuvad. Tuleb päev, ennustab ta, mil Iisraeli vastu astub välja jumalavallatu Koog, «Roosi, Meseki ja Tubali ülem». Koogi lüüasaamine teeb väljavalitud rahva kannatustele lõpu. Lõpuks ometi on ta päästetud ja saab uuesti Jahve lemmikuks. Siis ta hakkab täitma kõiki jumala poolt määratud usukombeid. Järjekordses «nägemuses» kangastub Hesekielile tulevikus uuesti ülesehitatav tempel ja selles toimuv jumalateenistus. Seda «nägemust» kirjeldades annab Hesekiel tegelikult näpunäiteid nii uue templi ehitamise kui ka templis toimuva jumalateenistuse korra kohta. Kogu tekstist on näha, et sellel ajal, mil Hesekiel

kirjutas oma raamatut, ei olnud veel neid Jahve jumalateenistuse tavasid, mis esinevad Väljumise ja Numbrite raamatus.

Siin vangipõlves kirjutati ka see osa Jesaja raamatust, mida omistatakse Jesaja II-le. Selle sisu seisneb juutide lohutamises ja julgustamises; Jahve nimel räägitakse sellest, et ta varsti andestab juutidele kõik nende patud ja vabastab nad vangipõlvest.

538. aastal e. m. a. langes Baabüloni riik uue võimsa vallutaja hoopide all. Pärsia kuningas Küros vallutas ja purustas Baabüloni. Juutidele lubas ta Palestiinasse tagasi pöörduda.[14] Sellest saadi aru kui Jahve lubaduse täideminekust, Küros aga kuulutati Jahve tööriistaks, peaaegu tema vahetuks volinikuks. Ent, nagu eelpool juba tähendatud, jäi palju juute Baabüloni ja nende vangipõli muutus vabatahtlikuks viibimiseks maal, millega nad olid juba harjunud ja kus nad olid kodunenud.

Teine tempel ja preestrikoodeks

Palestiinasse tagasipöördunud väljasaadetuid ei võetud seal kuigi lahkesti vastu. Põhiline osa põllutööga tegelevast elanikkonnast, kes oli jäänud Palestiinasse, suhtus oma endiste ekspluataatorite, olgu need maaomanikud või preestrid, tagasitulekusse ilmse vaenulikkusega. Tagasipöördunud alustasid agitatsiooni Jahve templi taastamise eest. Ilmusid järjekordsed prohvetid Hagai ja Sakarja, kelle raamatute sisuks oli agitatsioon Saalomoni templi taastamise kasuks. Hagai ja Sakarja täitsid juutide eesotsas seisva «maavalitseja» Serubabeli[15] poliitilised ülesanded täpselt.

Sakarja kirjeldab oma «nägemusi», milledel on selgesti nähtav ülesanne: pühitseda Jahve nimega kõike, mida Serubabel pidas antud momendil vajalikuks juutidele sisendada. Nõnda «nägi» Sakarja, et Jahve osutab ainult siis juutidele uuesti oma heatahtlikkust, kui nad ehitavad talle maja, millesse ta võiks elama asuda; siis annavad põllud ja viinapuud rikkalikku saaki, Juudamaa linnad täituvad kõige heaga ja algab üldise heaolu ning külluse

---

[14] Vt. märkus lk. 24.

[15] Baabülonist repatrieerunud juutide liider ja pärsia asehaldur Palestiinas. — *Toim.*

aeg, Serubabel aga saab ei kellekski muuks kui Juudamaa kuningaks ja pärib Taaveti trooni; peapreester Joosua saab aga tõeliseks ülempreestriks ja asub koos Serubabeliga Jahve õnneliku rahva etteotsa.

Templi taastamise püüete aluseks ei olnud kaugeltki mitte religioosse harduse kaalutlused. Templi taastamine tugevdas suurel määral privilegeeritud klasside — maaaristokraatia ja eriti preestrite majanduslikke ja poliitilisi positsioone. Preestritele tähendas taastatud tempel eeskätt ohvritest ja maksudest saadavate suurte tulude jätkumist. 516. aastal oli teine tempel üles ehitatud ja Joosua sai ülempreestriks. Kuid Hagai ja Sakarja poolt jutlustatud ülesanne ei leidnud kaugeltki täielikku lahendust: juudi riigi iseseisvuse taastamine osutus võimatuks ja Serubabel ei saanudki Juuda kuningaks. Võitsid preestrid, kes said mitte ainult vahendi rahvalt materiaalsete väärtuste väljapumpamiseks, vaid ka võimaluse endisest võrratult tugevamaks rahvahulkade ideoloogiliseks ja usundilis-poliitiliseks mõjutamiseks.

Just sel ajal hakkas kujunema nõndanimetatud hierokraatia, see tähendab vaimulikkonna valitsus, ehk nagu seda religiooni kaitsjad maskeerimise huvides harilikult nimetavad, teokraatia, s. t. jumala valitsus: jumala nimel tegutsevad tema täisvolilised agendid — preestrid. Eelneva perioodi piibliteostest ei nähtu üldse, et vaimulikkond oleks etendanud Juuda riigis juhtivat osa. Täie kindlusega võib arvata, et piibli tekstid, milledes seda osa on kujutatud juhtivana, ei ole tekkinud mitte varem kui pärast vangipõlve, teise templi ajastul. Neid tekste on palju isegi piibli esimeses raamatus, Loomise raamatus. Nad koostati hiljem ja lisati tagantjärele piiblile juurde just sellel perioodil.

Uus olukord nõudis uut tõlgendust. Ja V sajandi esimesel poolel algaski uue suure piibliteose — Preestrikoodeksi — koostamistöö. Seda tööd ei tehtud Palestiinas, vaid Baabülonis ja selle eesotsas oli õpetatud kirjatundja ja prohvet Esra. 458. aastal läks Esra Pärsia kuninga Artaxerxese[16] loal poolteise tuhande uue ümberasuja eesotsas Palestiinasse. Seal kuulutas ta välja ja kehtestas uue seaduse — Preestrikoodeksi.

[16] Artaxerxes I — Pärsia kuningas 465—424 e. m. a. Osa uurijaist (näit. van Hoonacker) arvab, et Esra tegutses Artaxerxes II ajal ja repatrieerus 389. a. e. m. a. — *Toim.*

Preestrikoodeksi kehtestamine tähendas põhjalikku reformi — mitte ainult usundilist, vaid ka poliitilist ja majanduslikku reformi. Esmajoones tähendas see hierokraatia, vaimulikkonna võimu kehtestamist Palestiinas. Kogu see usukommete keeruline süsteem, range nõudlikkus Moosese seaduse täitmise suhtes, püüd juute täielikult isoleerida neid ümbritsevatest «paganlikest» rahvastest — kõik see oli suunatud selle peaeesmärgi saavutamisele. Ja Esra ilmus Jeruusalemma.

Selgus, et ta oli võtnud endale raske ülesande. Sellele vaatamata, et teine tempel oli valminud juba üle poolesaja aasta tagasi, oli jahvistlikul «vagadusel» Palestiinas vägagi nõrgad positsioonid. Juudid elasid oma paganlike naabritega üsna sõbralikult, naitusid nendega, unustasid sageli täiesti, et nad kuuluvad Jahve rahva hulka, ja kummardasid meelsasti nii naabrite kui ka oma naiste paganlikke jumalaid. Algas visa võitlus selle eest, et taastada täies ulatuses Jahve kultus, samuti selle eest, et eraldada juute neid ümbritsevatest hõimudest ja rahvastest. Esra juhtimisel alustati müüri ehitamist ümber Jeruusalemma, mis pidi kindlustama uue preestririigi sõjalise julgeoleku ja aitama juute isoleerida paganlikest rahvastest. Esrale vaenulik partei pöördus küll kaebusega Artaxerxese poole, kuid viimasele paistis nähtavasti Jeruusalemma müüri ehitamine vajalikuna. Ta andis loa, mitte ainult müüri ehitamise lõpuleviimiseks, vaid saatis Esrale abiks veel ühe agendi, oma soosiku, juudi rahvusest eunuhhi Nehhemja. Saabunud 445. aastal e. m. a. Jeruusalemma, võttis Nehhemja Pärsia kuninga täisvolilise esindajana valitsemisohjad enda kätte. Müüri ehitamine ümber Jeruusalemma viidi lõpule, tõrkujate vastupanu suruti maha, segaabielud tühistati, paganad saadeti Jeruusalemma piiridest välja. Oli saabunud aeg Moosese uue seaduse väljakuulutamiseks.

Pidulikus olukorras, suure rahvahulga osavõtul hakkas Esra seaduse teksti valju häälega ette lugema; see kestis aovalgest keskpäevani. Hiljem lugesid seaduse teksti preestrid-leviidid üksikutele rühmadele. Järgmisel päeval aga jätkas Esra lugemist. Kokku kogunenud rahvas nuttis valju häälega ja kahetses oma pattu. Lõpuks kirjutasid koosolijate ja leviitide esindajad alla vandetõotusele, et nad peavad kinni Moosese seaduse eeskirjadest, rahvas aga andis vande suuliselt valju häälega. Kohustu-

sed olid aga väga tõsised: kummardada ainult Jahvet, hoiduda eraldi teistest rahvastest, kes kummardavad teisi jumalaid, kinni pidada kõigist eeskirjadest, mis kehtivad laupäevase puhkuse, igasuguste palvete, usutalituste ning toidukeeldude kohta, ja peaasi, täita täpselt jumalale ja tema preestritele toodavate igasuguste ohvrite — laupäevaste, pühadeaegsete, igapäevaste, noorekuu-aegsete, tänuohvrite jne. — kohta kehtivaid eeskirju. Peale selle pidid juudid andma leviitidele korralikult kümnendiku osa oma tuludest, samuti «pühendama jumalale», s. t. jällegi andma preestritele uudsevilja, uudseõli ja uudseveini, esimestena poeginud kariloomad ja oma esiklapsed (viimaseid võis välja osta).

Seega oli loodud midagi preestririigitaolist, kus ekspluataatorid röövisid rahvast ettekäändel, et Jahve nõudmistest, mis on fikseeritud Moosese seaduses, tuleb kinni pidada. Selle Moosese seaduse koostasid aga Esra ja teised preestrid umbes tuhat aastat pärast seda ajajärku, millal kiriku õpetuse kohaselt olevat Mooses elanud!

Tänapäeval ei kahtle peaaegu ükski piibliuurija enam selles, et Esra tõi Preestrikoodeksi Baabülonist ja avaldas ta 445. a. e. m. a. Senini on jäänud selgitamata, kas Esra opereeris ainult Preestrikoodeksiga või oli tema käes juba kogu Heksateuh. On alust arvata, et Preestrikoodeksi autorid ühendasid samal ajal Heksateuhi põhielemendid — Jahvisti, Elohisti ja Teise seaduse, võttes sinna ka nende poolt uuesti kirjutatud teksti. Sellel juhul võib järeldada, et Heksateuh tekkis tervikuna nimelt V sajandi keskel e. m. a. Kui see aga nii ei ole, siis on põhjust arvata, et see sündmus leidis aset veelgi hiljem.

Viimasel ajal on teaduses tekkinud mõningad kahtlused ka Esra Jeruusalemma tuleku aja kohta. Inglise uurija A. Robertson, toetudes artiklitele briti «Piibli entsüklopeedias» («Encyclopaedia Biblica and Britannica»), väidab, et V sajandi keskel tuli Nehhemja Jeruusalemma ilma Esrata ja et viimane komandeeriti sinna pool sajandit hiljem, 397. aastal. «Meieni jõudnud Esra ja Nehhemja raamatute koostaja,» kirjutab Robertson, «on nagu paljud teisedki juudi ajaloolased, kronoloogias nõrk, ja segades ära Artaxerxes I ning Artaxerxes II teeb ta Esra kaasaegseks Nehhemjaga. Meie aga teame, et seda ei saanud olla. Esra räägib Jeruusalemma teisest kindlustamisest kui sündinud faktist, see ei ole enam rusuhunnik, vaid linn rohkearvu-

lise elanikkonnaga.»[17] Kuidas mõista aga seda, et Nehhemja raamatus on pühendatud Esrale terve peatükk? Robertson arvab, et see peatükk (VIII) oli tegelikult Esra raamatu X peatükk, «kuid heebrea tekst paigutati oma praegusele kohale ja retušeeriti üle seoses sellega, et Esrat ja Nehhemjat peeti kaasaegseteks»[18]. Küsimuse selline lahendus on küllaltki tõenäoline, ja on võimalik, et edasised uurimused kinnitavad seda täiel määral.

Ajaloolised raamatud

Vangipõlve kestel või varsti pärast selle lõppu kirjutati Vana Testamendi nõndanimetatud ajaloolistest raamatutest põhilised — Kohtumõistjate raamat ja Kuningate raamatud. Nagu eespool juba tähendatud, kasutasid nende raamatute koostajad mõningaid allikaid, mis ei ole meie ajani jõudnud, näiteks templis ja kuningate õukonnas peetud kroonikaid. Ent kõigil nendel raamatutel lasub jälg, et dokumentaalsed materjalid on hierokraatia huvides täiendavalt tendentsioosselt ümber töötatud.

Peale Kohtumõistjate raamatu ja Kuningate raamatute on Vanas Testamendis veel kaks ajaloolist raamatut — Paralipomena ehk Ajaraamatud. Nende tekkimine kuulub veel hilisemasse aega, nähtavasti 300. aastasse e. m. a. Nad kordavad sisult ja mõnikord isegi sõna-sõnalt Kuningate raamatuid. Ei ole mingit kahtlust, et nad on Kuningate raamatutest lihtsalt maha kirjutatud, kusjuures Ajaraamatutes tehtud muudatused näitavad selgelt seda tendentsi, millest koostaja kinni pidas.

Kuningate raamatutes jutustatakse juudi riigi ajalugu kuni selle riigi jagunemiseni Juudaks ja Iisraeliks, siis räägitakse üksikasjaliselt Juudast ja väga lühidalt, lohakalt, võiks isegi öelda vastu tahtmist, Iisraeli riigist. Nii näiteks niisugusest suurest riigitegelasest nagu oli Iisraeli kuningas Omri, on Kuningate raamatutes öeldud ainult mõni sõna, Juuda tühise kuninga Hiskija tegevust aga kirjeldatakse pikalt-laialt. Kuningate raamatutes on selgesti näha tendentsi kiita üles lõunapoolset kuningriiki ja alandada põhjapoolset. Ajaraamatutes on see ajalooline ebaõiglus viidud äärmuseni. Näiteks Kuningate raamatu-

[17] А. Робертсон, Происхождение христианства, М. 1956, lk. 64.
[18] Sealsamas.

tes esineb kuningas Taaveti kuju mitmepalgeliselt: seal on kirjeldatud need tema teod, mis võivad kutsuda esile lugupidamist tema vastu, niisamuti ka tema kuriteod ja julmused. Ajaraamatutest on need faktid aga hoolikalt välja roogitud ja Taavet esineb meile standardselt voorusliku vaga mehena, kes käib alati «Jahve teedel». Siin on ilmselt ajalugu silutud selle sihiga, et ülistada Juuda riiki ja tema tegelasi.

Vana Testamendi teiste raamatute tekkimist me üksikasjaliselt ei käsitle. Märgime ainult juutide ja juudi usundi ajaloo põhimomendid eksiilijärgsel perioodil ja puudutame piibli raamatuid, mis ilmusid sellel perioodil.

Seleukiidide okupatsioon, Rooma võim; hierokraatia

Neljanda sajandi lõpul e. m. a. loovutas pärsia võim oma koha Palestiinas makedoonia võimule. 332. aastal hõivas Makedoonia Aleksander Juudamaa ja lülitas selle oma suure impeeriumi koosseisu. Pärast impeeriumi lagunemist oli Palestiina kaua aega võitluse objektiks Egiptuse ja Süüria vahel, milledest esimene oli makedoonia päritoluga Ptolemeide[19] dünastia käes, teist aga valitses Seleukiidide[20] dünastia, kes põlvnes samuti Makedooniast. Lõpuks, 198. aastal e. m. a., lahenes võitlus Seleukiidide kasuks ja Palestiina lülitati Seleukiidide riigi koosseisu.

Sellel ajajärgul kuulus võim Palestiinas preesterkonnale ülempreestriga eesotsas. Ülempreestri koha omandamise pärast toimusid preestritest ülemkihi mitmesuguste rühmituste vahel sagedasti tülid ja riiud, mis viisid mõnikord veriste kokkupõrgeteni. Iga rühmitus püüdis enesele hankida välismaiste vallutajate toetust, mida saavutati harilikult sellega, et pakuti neile rohkem raha, kui suutis seda teha vastaspool. On iseenesest mõistetav, et selleks vajalikud vahendid pigistati välja rahvalt — peamiselt Vana Testamendi seaduste abil, mis kirjutasid elanikkonnale ette küll kümnisemaksu (korrapärane maks templi

---

[19] Ptolemeide ehk Lagiidide dünastia Egiptuses rajas Makedoonia Aleksandri endine väepealik Ptolemeus I Lagi (Lagose poeg Ptolemeus), kes võttis endale 306. a. e. m. a. kuningatiitli. P. I suri 285. a. e. m. a. — *Toim.*

[20] Seleukiidide dünastia rajajaks oli Makedoonia Aleksandri endine väepealik Seleukos I (358/353—280), kes sai 301. a. e. m. a. Süüria, Mesopotaamia ja Armeenia kuningaks. — *Toim.*

kasuks ühe kümnendiku osa suuruses kõigist tuludest), küll ohvritoomisi Jahve kasuks, küll igasuguseid muid makse templi heaks.

Välismaine okupatsioon tõi endaga kaasa ka uue, välismaise kultuuri elemente. See oli hellenistlik kultuur, mis tugines vana-kreeka kultuurile ja mille oli pärinud Makedoonia impeerium ja pärast selle lagunemist tekkinud riigid. Juudamaal hakkas levima kreeka keel, kreeka igapäevase elu kombed ja kreeka kasvatussüsteem. Vallutajad püüdsid Juudamaa elanikkonnale peale suruda ka oma religiooni. See oli aga seotud õige tõsiste komplikatsioonidega.

Elanikkonna ekspluataatorlik ladvik leppis võõramaise okupatsiooniga ilma suurema kõhklemiseta; ta jagas anastajatega kõike seda, mida ta ise rahvahulkade ekspluateerimise abil sai, ja omandas üsna meelsasti vallutajate välise kultuuri ning kombed. Rahvas aga ei leppinud kujunenud olukorraga ja avaldas mõnikord oma rahulolematust raevukate väljaastumiste näol. Nende väljaastumiste ideoloogiliseks vormiks oli harilikult religiooni kaitsmine võõramaiste kultustega segunemise või isegi väljatõrjumise vastu.

Sellel pinnal puhkes 167. a. e. m. a. kuulus ülestõus vendade Makkabeide[21] juhtimisel. Süüria kuningas Antiochos IV Epiphanes oli andnud käsu keelata Jahve kultus ja kehtestada Jeruusalemma templis Zeusi kultus. Elanikkonna privilegeeritud ülemkiht võttis selle käsu kuulekalt vastu, kuid laiadele rahvahulkadele oli see viimaseks tilgaks nende kannatuste karikas. Jahvele ustavaks jäämise loosungi all süttis ülestõus, mis haaras varsti kogu Juudamaa. Ülestõusnuid aitas asjaolu, et sellel ajal tuli Süürial võidelda Rooma vastu, mistõttu tema jõud ja tähelepanu olid suurel määral siseasjadelt kõrvale juhitud. Verine sõda Juudamaal lõppes sellega, et 142. aastal kukutati Süüria võim ja taastati juudi riik eesotsas ülempreestriga, kes põlvnes Makkabeide sugukonnast ehk, nagu nad ise endid oma esivanema Asmoni järgi hakkasid nimetama, Asmoneide sugukonnast.

Algul toetas elanikkonna valdav enamus Asmoneisid,

---

[21] Kuni surmani (161. a. e. m. a.) juhtis ülestõusu Juudas Makkabeus, pärast seda aga tema vennad Jonaatan ja Siimon. Makkabeide dünastia oli võimul kuni 37. aastani e. m. a. — *Toim.*

esimest iseseisvat kuningat ülempreester Siimonit reklaamiti isegi kui messiast — viimaks ometi ilmunud kauaoodatud päästjat, kes on Jahve poolt saadetud vabastama tema äravalitud rahvast. Asjade tõeline olukord selgus aga väga ruttu. Asmoneide juhtimise all ekspluateeris preesterkond rahvast palju rohkem kui varem. Veelgi enam, uus riik võttis naabrite vastu ette mitmeid vallutusretki — vormiliselt küll selleks, et tuua neid Jahve usundi rüppe, tegelikult aga selleks, et saada sel teel uusi inimkontingente, kelle arvel võiks suurendada templi ja vaimulikkonna ilma selletagi tohutu suuri tulusid. Vahemere rannikul vallutati rida linnu, nende hulgas Gasa, mille elanikele suruti vägivaldselt peale juudi usund. Kui Pella ja mõne teise linna elanikud keeldusid Jahve kultust tunnustamast, tapeti nad viimseni ja nende linnad muudeti rusuhunnikuks. See kõik kutsus rahvahulkades esile rahutusi, sest nende sõdade pidamiseks ei peetud ülal mitte ainult suuri palgalisi sõjajõude, vaid mobiliseeriti sõdureid ka rahva hulgast.

Ülempreestrid ise ja neid ümbritsev preesterlik ladvik elasid uhket ja kõlvatut elu, tegelesid lõpmatute intriigide ja tapmistega. Näiteks ülempreester Aristobulos[22] tappis oma lihase ema ja venna, teisi sugulasi aga laskis surra vanglas, et kindlustada oma trooni võimalike kallalekippumiste vastu. Ülempreester Aleksander Jannaeus[23] tappis samal eesmärgil oma venna. Ülempreester Antigonos[24] aga mõtles välja «humaansema» vahendi: ta jättis oma onu Hyrcanose ellu, kuid lõikas tal kõrvad ära ja tegi ta nõnda ülempreestri ametile kõlbmatuks (piibel keelab sellel ametikohal olla inimestel, kel on füüsilisi defekte).

Rahva juubeldamine välismaisest okupatsioonist vabanemise puhul ei kestnud kaua, sest selgus, et preestrirüüsse riietatud kohalike ekspluataatorite ike ei olnud sugugi kergem. Kogu maal kees klassivõitlus. Tekkisid mitmesugused poliitilised rühmitused, kes opereerisid usuliste loosungitega ja võtsid religioossete ning isegi teoloogiliste voolude kuju.

Esimesi Asmoneisid toetasid nõndanimetatud hassi-

[22] Aristobulos I (105—104 e. m. a.). — *Toim.*

[23] Aleksander Jannaeus (104—78. e. m. a.). — *Toim.*

[24] Antigonos (40—37) oli viimane preester-kuningas Makkabeide dünastiast. Alates Heroodes «Suurest» (37—4) sai Rooma toetusel võimule Heroodeste dünastia. — *Toim.*

deid — Jahve seaduse fanaatilised pooldajad. Kui Asmoneid oma käitumisega näitasid, et religioossed loosungid olid ainult kattevarjuks nende võimu- ja rahaahnusele ning priiskavale eluviisile, asusid hassideid vastasrinda, ja esikoha omandas saduseride partei, kes kõiges toetas valitsevat preestrite rühmitust. Hassideisid hakati pea variserideks hüüdma (süüria keeles *perišē* = eriti, tõsiselt usklikud; ladina keeles *pharisaei*). Nende ideoloogia väljendas sellel perioodil enam-vähem rahvahulkade meeleolusid, kes astusid välja kindlakskujunenud korra vastu. Variseride poolt väljakuulutatud loosungite all lõid lõkkele Asmoneide vastu suunatud rahva ülestõusud, mis suruti aga halastamatult maha. Nõnda näiteks sooritas juba eelpool nimetatud Aleksander Jannaeus ülestõusnud juutidega verise arveteõienduse: viisteist tuhat inimest hukati, kaheksakümmend tuhat aeti maalt välja, paljudel lõigati ära nina ja kõrvad. Säärane oli piibelliku kõikeandestamise ja otsese tapmiskeelu tegelik rakendamine . . .

Tervelt kakskümmend aastat pärast ülempreester Jannaeuse surma, mida põhjustas muide vägijookide ülemäärane tarvitamine, kestis võitlus trooni pärast tema poegade Hyrkan II ja Aristobulos II vahel. Asi lõppes sellega, et 63. aastal e. m. a. tuli Rooma väepealik Pompeius oma vägedega Palestiinasse, vallutas Jeruusalemma ja tegi Jahve teenijate iseseisvale riigile lõpu. Sellest ajast peale seisid Juudamaa eesotsas Rooma volinikud. I sajandi kolmekümnendatel aastatel e. m. a. sai Roomale alluva Juudamaa kuningaks Heroodes. Pärast tema surma, mis järgnes 4. aastal e. m. a., muudeti Juudamaa Rooma provintsiks.

Suurem osa juute ei elanud tol ajal enam Juudamaal, vaid olid laialipaiskunud niinimetatud hajumismaadesse (kreeka keeles *diaspora*). Judaismi religioosse ideoloogia kujunemine toimus sel ajal mitte ainult Juudamaal, vaid ka diaspora-maades, kusjuures juutide ideoloogilise ning religioosse elu raskuspunkt siirdus vähehaaval diasporasse, sellistesse linnadesse, nagu Aleksandria Egiptuses, Antiookia Süürias jne. Diaspora-linnades asutasid juudid iseseisvaid kogudusi, mitmes kohas olid olemas sünagoogid, midagi sarnast Jeruusalemma templiga, kuid vähendatud kujul. Diaspora-juudid jätkasid Jahve kummardamist, nad vaatasid Jeruusalemmale kui oma usundi metropolile. Mistahes Juudamaal toimunud sündmus puudutas neid ja leidis nende juures kõige elavamat vastukaja, kusjuures

ilmus isegi kirjanduslikke ja publitsistlikke teoseid, mis olid pühendatud nende sündmuste igakülgsele hindamisele.

Juudi diasporad olid «paganliku» ümbruse alatise ideoloogilise mõju all. Juutide keel muutus, muutusid samuti nende igapäevase elu vormid, kusjuures neid ümbritsev elu-olustik põhjustas vähehaaval teatavaid muudatusi ka usundis. Kõigepealt muutus Jahve kui jumala ilme. Nimelt toimus diaspora-juutide teadvuses Jahve aeglane muutumine puhtjuudi jumalast, kellel ei ole tegemist teiste rahvastega, ülemaailmseks jumalaks, keda peavad kummardama kõik rahvad, ja kes hoolitseb omakorda kogu inimkonna eest. Alles sellel perioodil jõudis lõpule Jahve areng üheainsa juudi hõimu — Juuda hõimu jumalast — kõigi juudi hõimude jumalaks, ja siis kogu inimkonna jumalaks.

Juudi diaspora ideoloogidele avaldasid mõju nende rahvaste usukultused, kelle keskel nad elasid, ja nende rahvaste filosoofilised õpetused, mis esinesid sageli usundilis-müstilisel kujul. Eriti tuleb märkida uusplatonismi müstilise filosoofia ja gnostikute mitte vähem müstilise filosoofia mõju. Koos vana, jahvistlik-elohistliku maailmavaatega moodustas see üsna kummalise segu vastandlikest vaadetest, milledes on raske eraldada nende ajaloolisi allikaid ja juuri, seda enam veel leida mingit harmoonilist süsteemi.

Kõik need protsessid ei võinud jääda kajastamata Vana Testamendi raamatutes, mis ilmusid viimastel sajanditel enne kristluse tekkimist.

Piibli raamatud viimastest sajanditest e. m. a.

Sellesse perioodi kuuluvatest piibli raamatutest märgime seesuguseid teoseid, nagu Koguja raamat. Psalmid ehk Lauluraamat ja prohvet Taanieli raamat. Igaüks neist on omamoodi iseloomulik.

Koguja raamat on kirjutatud umbes 200. aastal e. m. a. Neis segastes oludes, kus Juudamaa oli hellenistlike riikide vahelise võitluse objektiks, mingiks vahetusrahaks nendevahelises arveteõiendamises, süvenes keegi oma aja aktuaalsetest probleemidest irdunud Palestiina juut rangelt isiklikesse elamustesse inimesena, kes otsib elu mõtet ja ei leia seda. Selles ilmnes see ühiskondlik pessimism, see

sünge ja lootusetu suhtumine ellu, mis on iseloomulik jõuetu seisaku perioodidele, millal mõnede ühiskondlike rühmituste ideoloogid eelistavad mitte mõelda oma rahva saatusele ja anduvad mõtiskelule üksikinimese saatusest. Üldine raske olukord annab paratamatult tunda ka nende küsimuste lahendamise iseloomus. Koguja raamatu autor ei leia elust mingit mõtet. Nagu me juba märkisime, on raske aru saada, kuidas see raamat on sattunud nii juudi kui ka ristiusu kaanonisse.

Tekkinud ajalooline olukord ei avaldanud muidugi mitte kõigile sellist mõju nagu Koguja raamatu autorile. Mujal leiab see hoopis teistsuguse vastukõla.

Alatiste rahvuslike ja sotsiaalsete hädade tingimustes kasvasid religioossed meeleolud, mis leidsid väljenduse mitmesugustes Jahve poole pöördumistes, palvelauludes ja -hümnides. Sellel perioodil, II sajandi keskel, koostati Psalmide raamat ehk Lauluraamat, mis sisaldab umbes 150 seesugust laulu.

Teatavasti omistatakse Psaltri ehk Lauluraamatu autorlus mitte kellelegi teisele kui kuningas Taavetile, kes elas X sajandil e. m. a. Mitte keegi õpetlastest-piibliuurijatest ei saa sellega nõustuda, ka kõige usklikum mitte. Võibolla kuuluvad Taavetile mõned üksikud laulud, valdav enamus neist aga on pärit märksa hilisemast ajajärgust. Laulud loodi vähehaaval sajandite kestel seoses rahva elu mitmesuguste nähtustega.

Mõned pslamid kannavad Baabüloni vangipõlve jälgi, teised räägivad Süüria valitsemisest Juudamaa üle, paljudes neist tundub tugevasti Baabüloni, Egiptuse ja teiste, märksa hilisemate allikate otsest mõju. Paljud laulud kujutavad endast rituaalseid tekste, mis kuuluvad kahtlemata teise templi perioodi, s. t. mitte varasemasse aega kui VI sajandisse e. m. a.

Teise sajandi keskel e. m. a. koguti laulud ühte raamatusse ja võib arvata, et neid sel puhul ka redigeeriti. Kuid seda on tehtud oskamatult ja hooletult, nii et mõnedele lauludele jäid alles nende autorite nimed (näiteks Aasap, Korahi lapsed), mis lükkab ümber versiooni Taaveti autorlusest; mõned laulud on isegi ära toodud kaks korda.

Taanieli raamat

Eriline tähtsus nii kõnealusele perioodile kui ka sellele järgnevatele sajanditele oli Taanieli raamatul.

Alates teisest sajandist kuni meie ajaarvamise alguseni valitsenud rahutus ja sünges õhkkonnas ajas Jahve kummardajate religioosne fantaasia lopsakaid õisi, «kuulutades ette» lähemas tulevikus saabuvat maailmalõppu ja messiase tulemist. Läheneva maailmalõpu meeleolusid levitati rahvahulkades laialdaselt. Kõigi eelnevate messiaste äpardumised aina ergutasid usulist mõttelendu looma uusi legende uutest messiastest, kes seavad kindlasti korra jalule, hävitavad kurjuse jõud ja kindlustavad vagade võidu. Tekib pühade raamatute uus žanr — apokalüpsised ehk ilmutused.

Tolle aja apokalüptilises literatuuris oli rida teoseid, mida ei võetud judaistlikku ega ka ristiusu kaanonisse, mõned neist ei ole üldse säilinud, nii et me teame neid ainult nimetuste järgi, nagu näiteks Eenoki apokalüpsis, Paaruki apokalüpsis, «Kaheteistkümne patriarhi käsud». Üks apokalüpsistest võeti Vana Testamendi kaanonisse. See on Taanieli raamat, mis kuulub umbes 167.—164. aastasse e. m. a.

Teose autor, kes on jäänud tundmatuks, omistas selle raamatu Taanielile, kes olevat elanud Baabüloni vangipõlve ajal. Tekstist on aga näha, et autor tundis Baabüloni vangipõlve ajastut halvasti, millest võib järeldada, et ta ei elanudki tol ajajärgul. Nii näiteks lõppes tema kirjelduse järgi Baabüloni vangipõli siis, kui Pärsia kuningas Dareios võitis Baabüloni kuninga Nebukadnetsari; tegelikult oli Baabüloni viimaseks kuningaks aga Nabu-na'id[25] ja Baabüloni vallutas mitte Dareios, vaid Küros. Taanieli raamat on kirjutatud Makkabeide ülestõusu algul.

Oma sisult on Taanieli raamat tüüpiline ettekuulutus maailmalõpust. See ettekuulutus on väljendatud Taanieli nägemustes. Nii näiteks nägi ta nelja merest tõusnud elajat, üks sarnanes lõviga, teine karuga, kolmas pantriga, neljas oli niisama «peletis ja kole ja väga tugev». Neli elajat on, nagu Taanielile seletas selle juures viibinud ingel, neli kuningriiki, kusjuures siin peetakse ilmselt silmas Baabüloni, Meedia, Pärsia ja Kreeka kuningriiki. Neljandal elajal — Kreeka kuningriigil — on kümme

[25] Nabu-na'id (556—539 e. m. a.).

sarve ja «kümme sarve tähendavad, et sellest kuningriigist tõusevad kümme kuningat»[26]. Nende sarvede kõrvale kasvab äkki veel üheteistkümnes sarv, mis on eriti hukatuslik: ta «räägib sõnu kõigekõrgema vastu ja rõhub kõigekõrgema pühasid; ta mõtleb isegi neil ära muuta *pühadeajad* ja seaduse»[27].

Kuid siin on Jahve leebusel lõpp. Taaniel näeb, kuidas püstitatakse troonid ja kuidas neile istub see, kes on «vana päevilt (Jahve — *J. K.*); ta kuub oli kui valge lumi ja ta juuksed kui puhtad villad; ta aujärg oli tuleleegid, ta rattad kui loitev tuluke»[28]. Kiiresti seatakse kord jalule. «Ma silmasin, kuni elajas ära tapeti, ja ta keha hävines ja anti tule põletada.»[29] Ja messias ilmub: «Ja vaata, keegi tuli taeva pilvedega otsegu inimesepoeg, ja sai selle juurde, kes vana päevilt, ja viidi tema ette. Ja temale anti valitsus ja au ja kuningriik; ja kõik rahvad, suguvõsad ja keeled peavad teda teenima; tema valitsus on igavene valitsus, mis ei lähe mööda, ja ta kuningriik ei lähe rikki.»[30] On täiesti ilmne, et kümnes kuningas («kümnes sarv») on Antiochos Epiphanes, kes oli keelanud Jahve kummardamise ja sellega kutsunud esile rahva ülestõusu. Sama Taanieli teised nägemused kinnitavad täiel määral tema ettekuulutuse sellist tõlgendamist.

Taaniel annab täpse aja, millal saabub viimnepäev. Ta jutustab, kuidas ta hakkas mõtisklema Jeremija ennustuse üle selle kohta, et pärast Jeruusalemma hävitamist möödub ainult seitsekümmend aastat. Talle tuli appi mees Gabriel, kes seletas, et seitsmekümne aasta all tuleb mõista seitsekümmend aastanädalat, s. t. 490 aastat. «Sellest ajast, kui tuleb käsk Jeruusalemma taastamiseks, kuni Kristuse-Valitseja ilmumiseni seitse aastanädalat ja kuuskümmend kaks aastanädalat... Ja kuuekümne kahe aastanädala möödumisel saadetakse Kristus surma ja teda ei ole enam; linn aga ja pühamu hävitatakse selle juhi rahva poolt, kes tuleb, ja ta lõpp on nagu üleujutustest, ja kuni sõja lõpuni on laastamised. Ja kinnitab käsu paljudele üks aastanädal, aga aastanädala poole peal lõpeb tapa- ja roaohver ja p ü h a m u tiival saab olema laostumise jõledus

[26] Taanieli r. 7. 24.
[27] Taanieli r. 7. 25.
[28] Taanieli r. 7. 9.
[29] Taanieli r. 7. 11.
[30] Taanieli r. 7. 13, 14.

ja lõplik ettenähtud hukkumine tabab laostajat.»[31] Palju jääb veel aega kannatada? Eksides Baabüloni vangipõlve alguse daatumi määramisega, teeb Taaniel kindlaks, et oodata on jäänud üldse ainult pool aastanädalat, s. t. kolm ja pool aastat. Järelikult pidi maailma lõpp saabuma kolm aastat pärast Taanieli raamatu kirjutamist.

Toodud väljavõtetes tuleb pöörata tähelepanu järgmisele huvitavale asjaolule: seal ennustatakse otseselt Kristuse sündimist ja surma — teda «saadetakse surma ja teda ei ole enam». See fakt on rajatud kergele moonutusele tõlkija poolt. Taanieli raamatu heebreakeelses originaalis räägitakse kellegi rikka mehe — messiase — «mošiah hanogid» — tulekust, kusjuures sõna «nogid» võib mõista ka piltlikus tähenduses kui jõumeest, vägilast. Siin messiast Kristusena tõlkida ei saa, sest messias ei tähenda siin pärisnime; jutt on ju kellestki salvitust, mitte aga konkreetsest isikust, kes, sõltumata sellest, kas ta tegelikult eksisteeris või mitte, sai rahvapärimuses endale pärisnimeks Kristus. Taanieli raamatus ei ole seega mingit ettekuulutust Jeesuse Kristuse peatsest tulemisest.

Apokalüptilised raamatud ja eriti Taanieli raamat olid omamoodi sillaks Vana ja Uue Testamendi raamatute vahel. Kuigi Vana Testamendi raamatute paiknemise järjekord on selline, et Taanieli raamatule järgnevad need teosed, mis ilmusid märksa varem (Hoosea, Aamose ja teised raamatud), on VanaTestamendi viimaseks raamatuks tegelikult siiski Taanieli raamat.

Seni rääkisime piibli üksikutest raamatutest. Nüüd aga peame välja selgitama kogu Vana Testamendi kui terviku tekkimise ajaloo.

Vana Testamendi kaanoni kindlaksmääramine

Vana Testamendi kaanoni fikseerimise algmomendiks võib lugeda Esra tegevust, kes komplekteeris juba V sajandi algul e. m. a. Pentateuhi ja võib-olla ka Heksateuhi (Moosese raamatud koos Joosua raamatuga). Vana Testamendi kui iseseisva teose edasine kujunemine võttis aga veel küllaltki palju aega. Alles umbes 100. aastaks

---

[31] Taanieli r. 9. 25—27. Tekstis toodud piiblitsitaadi tõlge on tehtud venekeelse teksti järgi, kuna eestikeelse piibli tekst erineb venekeelsest. — *Tõlk.*

e. m. a. oli Vana Testament juudi kirjatundjate poolt redigeeritud ligikaudu tema praegusel kujul.

Samaks ajaks oli põhiliselt lõpetatud ka Vana Testamendi tõlkimine vana-heebrea keelest kreeka keelde — see on seesama tõlge, mida nimetatakse Septuagintaks. Kuid siin tuleb pikemalt peatuda.

Kiriklik traditsioon selles küsimuses ei vasta jällegi ajaloolisele tõele. Pärimuse kohaselt käskis Egiptuse kuningas Ptolemaios II, kes elas ja valitses III sajandi keskel e. m. a., Vana Testamendi tõlkida kreeka keelde. Tuli kokku 72 tõlki — 6 tõlki igast juudi suguharust — kes täitsid 72 päeva jooksul oma ülesande. Seoses sellega jutustatakse veel teisigi ebatõenäolisi lugusid. Nii näiteks olevat iga tõlk töötanud iseseisvalt, tõlkides kogu teksti, aga kui kõik 72 tõlget kokku korjati ja neid võrreldi, olevat selgunud, et nad ühtivad sõna-sõnalt. See kõik on muidugi legend, mida teaduslikus uurimistöös ei saa arvestada.

Tegelikult oli Vana Testamendi tõlkimine tingitud mitte Ptolemaioste õukonna vajadustest ega kuninga käsust, vaid sellest, et diaspora-juutidele, kes hakkasid oma keelt unustama, sai emakeeleks kreeka keel. Vana Testamendi tõlkimine algas tõepoolest III sajandil e. m. a., kuid see töö toimus muidugi vähehaaval ja väga aeglaselt, nii et näiteks Koguja raamat ei olnud 100. a. e. m. a. veel tõlgitud.

Tõlkimine oli seotud määratu suurte raskustega. Vana Testamendi raamatud olid kirjutatud pärgamendile ainult kaashäälikutega ilma vahedeta sõnade vahel. Seepärast tuli ületada suuri raskusi isegi üksikute sõnade tähenduse tõlgendamisel. Kujutagem endale midagi taolist ette eesti keeles. Näiteks tähtedega «krv» märgitud sõna võime me lugeda «karv», «kraav», «kirev» jne. Heebrea keeles on sama lugu. Näiteks sõna «voodi» tähendab heebrea keeles «hammita», sõna «sau» ehk «kepp» — «hammate». Üks koht Loomise raamatus, kus see sõna esineb, tuleb tõlkida nõnda: «Ja Iisrael (Jaakob. — *J. K.*) kummardus voodi peatsi poole.»[32] Uues Testamendis on viide sellele kohale, kuid tal on järgmine kuju: «Jaakob, kui ta suri — — kummardus oma kepi pära najale.»[33] Loomulik on, et surev

[32] 1. Moos. 47. 31.
[33] Heebr. 11. 21.

Suusas teostatud väljakaevamistel leitud reljeef, mis on pärit umbes aastast 2000 e. m. a., ja mis kujutab sumerlaste päikesejumalat. Viimase ees palvetab kõrge aukandja.

Paljud heebrea usukultuse elemendid, mis kajastuvad piiblis, on ühised nii muistsete juutide religioonile kui ka teiste Vana-Idamaa rahvaste usunditele. Juuresolevad joonistused kujutavad muistsete juutide (vasakul) ja 1956. aastal avastatud kaanani (eeljudaistlikku) ohvrialtarit.

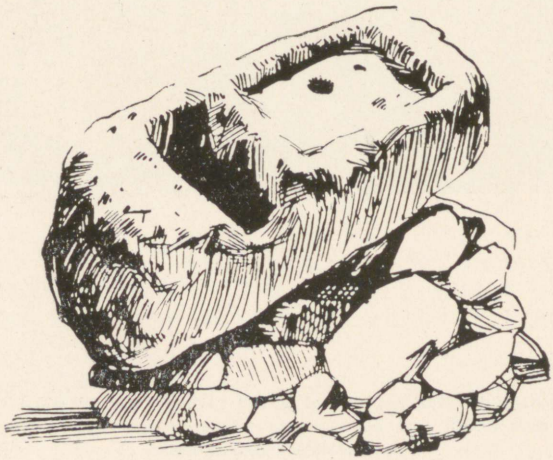

inimene kaldub voodi poole, kuid mõttetu on ütlus, et ta kaldus oma kepi pära poole... Viga tekkis nimelt sellest, et ilma täishäälikuteta kirjutatud sõnu võib lugeda mitut moodi. Kuid nii pandi kirja kogu kreekakeelne Vana Testament!

VII—VIII sajandil m. a. j. algas õpetatud rabiinide töö, kes üritasid Vana Testamendi ühtse teksti kindlaksmääramist ja valvasid rangelt selle järele, et teksti ei jääks mingisuguseid erineva varjundiga teisendeid ja et edaspidi ei oleks lubatud mingisugused meelevaldsed muudatused. Selle tööga tegelevaid rabiine hakati hüüdma massoreetideks — heebreakeelse sõna «massoora» järgi, mis tähendab pärimust. Massoreedid olid aga paljuski hiljaks jäänud. Et piibli raamatute tekst vastaks täpselt nende esialgsele sisule, oleks tulnud seda tööd alata palju varem kui nemad seda tegid, sest tohutu hulk erinevaid variante ja meelevaldseid muudatusi oli juba ammu käibel.

Kui raamatut trükitakse trükikojas, vastab teose iga eksemplar automaatselt kõigile sama tiraaži eksemplaridele. Kuid isegi trükitehniliste vahenditega paljundatud raamatusse satub sagedasti trükivigu, keelelisi komistusi ja muid vääratusi. Seda enam on see võimalik raamatute käsitsi paljundamisel. Iga ümberkirjutaja teeb omapoolseid vigu, kusjuures ta kasutab käsikirja, millesse oli juba omal ajal sattunud samuti ümberkirjutuse- ja muid vigu. Kui selgus, et ühes või teises kohas oli tekst mingisuguse vea tõttu raskesti arusaadav, tegi ümberkirjutaja selles parandusi oma arusaamise kohaselt. Võib arvata, et need parandused ei olnud kaugeltki mitte alati õiged ja otstarbekohased. Kaashäälikute puudumise tõttu olid lahkuminekud ümberkirjutajate vahel üksikute sõnade ja tervete fraaside tõlgendamises vältimatud.

Teatavasti loeti sel ajal, kui raamatuid käsitsi ümber kirjutati, normaalseks, et ümberkirjutajad lisasid tekstile juurde uusi materjale, liites isegi mitmele autorile kuuluvaid käsikirju. Mõnikord tegid nad äärtele omapoolseid märkmeid ja kirjutasid sinnasamasse kommentaare ning teistest raamatutest võetud materjale, mis näisid neile antud tekstiga mingil määral seotud olevat. Hilisemad ümberkirjutajad aga paigutasid kõik need niinimetatud glossid käsikirja teksti hulka; nõnda «rikastus» algtekst

võõraste materjalidega. Täpselt samuti oli ka piibli ümberkirjutamisega.

Massoreedid asusid ühtse teksti koostamisele täie tõsidusega. Alguses valisid nad nähtavasti kõigist olemasolevatest käsikirjadest välja ühe variandi, mis sai kõigi hilisemate ümberkirjutuste näidiseksemplariks. Arvukaid teisi variante püüdsid nad hävitada; sel kombel läks kaduma suur hulk Vana Testamendi vanaaegseid käsikirju, mis tõi muidugi suurt kahju piibli hilisemale teaduslikule uurimisele, sest uurijatel kadus võimalus võrrelda massoreedi teksti enne seda käibel olnud tekstidega.

Vana Testamendi teksti, mille määrasid kindlaks massoreedid, loevad juudi kirikutegelased pühaks ja puutumatuks. Ka tänapäeval kopeeritakse Vana Testamendi kõigis trüki- ja käsikirjalistes heebreakeelsetes väljaannetes massoreedi näidist mitte ainult sõna-sõnalt, vaid kuni vähemagi märgini, ühe või teise tähe vähemagi iseärasuseni. Real juhtudel asetasid mõned massoreedid teksti ühte või teise kohta punkte või muid märke nähtavasti iseenese jaoks, nagu teeme seda meiegi, asetades käsikirja äärele «linnukesi» või küsimärke, ütleme selleks, et seda osa hiljem uuesti läbi vaadata. Ja kõik need juhuslikud märkmed ja märgikesed on nüüd tunnistatud teksti enda lahutamatuks osaks, mistõttu neid kopeeritakse täpselt kuni viimase üksikasjani. Kui originaalis esines näiteks juhuslikult tühik, siis jäetakse sinna ka praegu valge koht.

Eriline talmuditraktaat määras rangelt kõik eeskirjad, milledest Vana Testamendi ümberkirjutaja peab kinni pidama (juudid kasutavad jumalateenistusel kuni käesoleva ajani ainult käsikirjalist piiblit, mis on kirjutatud pärgamendile). Selles traktaadis on ära näidatud, missugust kirjutusmaterjali võib kasutada, samuti on seal täpselt kindlaks määratud ridade arv veerul, veergude arv leheküljel, kaugus tähtede, sõnade, veergude ja ridade vahel jne. Lühidalt öeldes, meelevaldset talitusviisi, mis valitses piibli käsitamisel enne massoreetide tööle asumist, asendas tühipaljas formalism, mis fikseeris ja sanktsioneeris lõplikult kõik eelneval perioodil toimunud arvukad moonutused ja ümbertegemised. Nende faktide valguses on täiesti mõistetav, et Vana Testamendi tekstis esinevad arvukad vasturääkivused, arusaamatud kohad ja isegi ilmsed mõttetused.

Mis puutub piibli venekeelsesse tõlkesse, siis on selle aluseks 70 tõlgi poolt tehtud tõlge ehk Septuaginta. Viimase aluseks ei olnud mitte see tekst, mille võtsid omaks massoreedid, vaid mingisugune teine. Seepärast esineb Septuaginta ja massoreedi teksti vahel samuti palju lahkuminekuid.

Mõningaid täiendavaid materjale Vana Testamendi teksti mitmesuguste variantide küsimuses on andnud viimaste aastate väljakaevamised Surnumere rannikupiirkonnas.

Enne neid väljakaevamisi teadlaste kasutuses olnud vanimad Vana Testamendi heebreakeelsed käsikirjad kuulusid X sajandisse m. a. j. Surnumere kaldal asuvais koobastes leiti suur hulk Vana Testamendi käsikirjade katkendeid märksa vanemast ajast. Seal leidus katkendeid Jesaja, Jeremija, Habakuki, Taanieli ja teiste prohvetite raamatutest. Kõik need käsikirjad kuuluvad ajajärku, mis ei ole mingil juhul hilisem I sajandist m. a. j. Seega andsid viimase aastakümne väljakaevamised uurijatele materjali, mis on peaaegu aastatuhande võrra vanem kui see, mis oli senini nende käsutuses. Milliseid järeldusi saab teha nende materjalide alusel?

Uute leidude teaduslik uurimistöö on tegelikult alles alanud. Kuid sellele vaatamata on juba praegugi selgunud nii mõndagi huvitavat. Kõigepealt leiab täiel määral kinnitust variantide ja erinevuste rohkus Vana Testamendi tekstis. Nii näiteks Kumrani I koopas leitud ühes Jesaja raamatu katkendis, mis koosneb 15 värsist, ilmnes 34 lahkuminekut massoreedi tekstist. Leiti ka mõned Vana Testamendi katkendid kreekakeelses tõlkes. Kuid see tõlge ei ühtu Septuagintaga ja kuulub ajaliselt I sajandisse m. a. j. Seega leiab kinnitust oletus, et umbes samal ajal kui loodi Septuaginta, või äärmisel juhul tema lõpetamise perioodil, tehti piiblist ka teisi kreekakeelseid tõlkeid.

Murabba'atis avastatud materjalid on lähedased massoreedi tekstile. Need aga, mis leiti Kumranis, erinevad paljus sellest tekstist. Murabba'ati leiud on pärit meie ajaarvamise II sajandi kolmekümnendatest aastatest. Kumrani leiud on umbes 60—70 aastat vanemad. Täpsemalt öeldes, sellel ajal toimus käsikirjade peitmine, kuid need käsikirjad võisid olla varajasema päritoluga. See asjaolu, et II sajandil peidetud käsikirjad juba põhiliselt ühtuvad massoreedi tekstiga, I sajandil peidetud käsikirjad aga

erinevad sellest, annab võimaluse kaudsel teel kinnitada järeldust, et Vana Testamendi kaanoni koostamine, mis oli massoreedi piibli aluseks, ei võinud aset leida enne I sajandit m. a. j.

Seega selgub, et Vana Testament ei ole üldse jumaliku päritoluga dokument, vaid on dokument, millel on üsna keeruline üle tuhande aasta kestnud ajalugu, täis igasuguseid ümbertegemisi, parandamisi, täiendamisi jne. Nüüd aga vaatame, milline on Uue Testamendi ajalugu.

2. UUS TESTAMENT

Uue Testamendi ilmumine on seotud uue usundi — kristluse — tekkimisega, mis muutus hiljem üheks levinenumaks religiooniks maailmas.

Messianism ja kristlus

Uus religioon tekkis diaspora-juutide keskel ja leidis endale väga ruttu tee ka teiste rahvaste juurde, kes elasid meie ajaarvamise algul Rooma impeeriumis. Tolle aja ühiskondlik-poliitiline olukord soodustas uue religiooni levimist Rooma impeeriumi arvukate rahvaste rõhutud masside hulgas. Seepärast muutus kristlus väga ruttu juudi sektist uueks religiooniks, mis haaras mitmesuguseid rahvaid, ja eraldus lõplikult judaismist.

Nagu juba eespool räägitud, uskusid juudid juba ammust ajast, et kunagi saabub messias (salvitu), kes päästab Jahve äravalitud rahva kõigist hädadest. See usk kord tugevnes, kord nõrgenes, sõltuvalt ajaloolistest tingimustest. Mida raskemaks läks välispoliitiline olukord, mida tugevamat survet avaldasid orjapidajad ja preestrid rõhutud klassidele, seda eredamates vormides esines messiase ilmumise ootamine. Kui Juudamaa ühendati Rooma impeeriumiga ja kui laiu rahvahulki rõhusid rängalt Rooma ametnikud, kes pumpasid maalt välja peaaegu kõik, mis seal toodeti, muutus usk messiase tulekusse rooma võimu vastu peetava rahvusliku vabastusvõitluse aluseks. Eriti selgelt väljendus see ideoloogia selootide usulis-poliitilises parteis, kes õhutas messianismi lipu all avalikult ja aktiivselt mässu Rooma vastu.[34]

[34] Selootide partei üheks väljapaistvamaks juhiks oli Juudas Galilealane, kelle õhutusel puhkes 7. a. m. a. j. toimunud rahvaloenduse ajal

Kuid selootidele ei järgnenud kaugeltki mitte kõik juudid. Oli saduseride partei, kes väljendas privilegeeritud ladviku — maavaldajatest, orjapidajatest ja preestritest ülemkihi — huve; see partei leidis orjastajatega — roomlastega — kergesti ühise keele ja tal ei olnud kehtiva olukorra vastu midagi. Oli variseride partei, kes oli välismaiste anastajatega vähem seotud ja võitluse teravatel momentidel tegutses selootidega koos. Kuid tolle aja ühiskondlik-poliitiline olukord kutsus esile ka eriliiki usulis-poliitilisi rühmitusi.

Sotsiaalse ja rahvusliku surve raskus, mida tööinimesed pidid taluma, kutsus mõningates rahvakihtides esile maise elu kaduvuse ja tarbetuse meeleolusid, põhjustas püüdeid irduda otsesest ühiskondlik-poliitilisest ja religioossest võitlusest ning minna müstiliste elamuste maailma, kusjuures need elamused on seotud ainult inimeste kohustustega jumala vastu. Võitleva messianismi kõrval tekkis passiivne messianism, mis jutlustas mittevastupanu messiase tulemise ootel. See ideoloogia leidis väljendust terapeutide, esseenide ja teiste tolleaegsete juudi sektide juures. Eriti tüüpiline oli selles suhtes esseenide sekt, mida võib mõnes suhtes lugeda algkristlike koguduste eelkäijaks.

Esseenid ehk, nagu neid mõnikord nimetatakse, esseid asutasid kõrbetes ja metsikutes kohtades Surnumere kaldal oma asulad, mis olid kaugel ühiskondliku võitluse keskustest. Nad elasid kinniste kogukondadena, kus puudus eraomandus, kus inimesele esitatavaks peamiseks nõudeks oli vaikne, karske, rangelt mõõdukas elu koos kombetalituste absoluutselt täpse täitmisega, millistest peamised olid pesemine ja püha söömaaeg. Esseenid olid ohvritoomise ja uhkete kombetalituste vastu, olid kõige selle vastu, mis seob inimest maise elu tühiste askeldustega. Esseenid mõistsid hukka niihästi Rooma kui ka Jeruusalemma preesterkonna surve, kuid ei kutsunud mitte mingil tingimusel üles võitlusse selle surve vastu. Nende endi hulgas säilis ebavõrdsus, kogukonna liikmed jagunesid neljaks erinevate õigustega rühmaks. Kogukonnas valitses erakordselt range distsipliin, nõuti absoluutset alistumist vanematele. Sektantide üksikute rühmade ja kogukondade kui tervikute eesotsas olid ülevaatajad.

Rooma vastu suunatud avalik ülestõus. Eriti suur mõju oli selootide parteil juudi sõja päevil (66.—70. a. m. a. j.). — *Toim.*

Esseenid olid arvamisel, et maailmas toimub võitlus kahe vastandliku printsiibi — headuse ja kurjuse, vooruse ja patu, valguse ja pimeduse vahel. See võitlus, nagu nad arvasid, pidi lõppema «valguse laste» võiduga «pimeduse laste» üle. Võit pidi saabuma messiase ilmumisega, millega pidi kaasnema jumala kohus patuste üle ja õigluse täielik võit.

Kumrani leiud ja kristluse tekkimise probleem

Surnumere rannikul on viimase aastakümne jooksul leitud suur hulk esemelisi ja kirjalikke mälestisi, mis puudutavad esseenide elu ja ideoloogiat. Hirbet-Kumranis on välja kaevatud terve esseenide kogukonna asula, kusjuures on leitud suur hulk arheoloogilisi mälestusmärke, mis ei ole veel küllaldasel määral läbi uuritud ja isegi kaugeltki veel mitte täies ulatuses avaldatud, kuid mis annavad juba praegugi teatava materjali järelduste tegemiseks.

Esseenide asula Kumranis tekkis arvatavasti II sajandi lõpul e. m. a., s. t. umbes kakssada aastat enne kristluse tekkimist. Juudi sõja ajal, ajavahemikus aastail 66—70, purustasid selle asula rooma sõjaväed ja ta jäeti elanike poolt maha. On täielik põhjus arvata, et lahkudes roomlaste survel Kumranist, peitsid esseenid ümbruskonna koobastesse need käsikirjarullid, mis avastati nüüd arheoloogide poolt. Nende käsikirjade hulgas leidub ka dokumente, mis kajastavad üsna selgelt esseenide sekti sisemist struktuuri ja ideoloogiat. Me puudutame vaid ühte küsimust, mis on seoses kristluse ajalooga.

Üks käsikirjadest kujutab endast nõndanimetatud midraši (tõlgendust, kommentaari) Habakuki raamatule. Selles räägitakse kellestki «õigluse õpetajast», kes hukkus jumalakartmatute Jeruusalemma preestrite käe läbi. Midraš astub välja «reeturite ja vale inimese vastu, sest et nad ei uskunud seda, mida kuulis õigluse inimene jumala suust». «Õigluse inimesest» räägitakse kui salvitust (messiasest!), kellele jumal on ära seletanud kõigi oma prohvetite kõnede salajase mõtte ja kes ise samal ajal on jumalik olend. Kõiki temasse uskujaid jumal omal ajal «päästab kohtu majast nende kannatuste tõttu ja nende usu tõttu õigluse õpetajasse». «Õigluse õpetaja», kes ise kannatas, mõistab päevade lõpul kohut kõigi ini-

meste üle nende heategude ja pattude järgi. Siin näeme selgesti väljenduvat usku messiase ilmumisse, usku, millel on rida kokkupuutepunkte algkristliku messianismiga.

See sarnasus osutus nii suureks, et mõned uurijad hakkasid Kumrani sekti peaaegu pidama algkristlikuks koguduseks ja «õigluse õpetajat» Jeesuseks Kristuseks. Mõned teoloogid ja ajaloolased olid arvamisel, et jutt on nimelt Jeesusest: on ju räägitud messiasest, kelle Jeruusalemma preestrid surma saatsid! Esimesel pilgul võis paista, et lõpuks on leitud Jeesuse ajaloolise olemasolu dokumentaalne tõestus. See ei leidnud aga mingil määral kinnitust.

Kumrani tekstide tõlkija ja uurija Millar Burrows käsitles oma monograafias üksikasjaliselt küsimust, mida need tekstid annavad Uue Testamendi uurimisele. Sellel puhul kirjutab ta: «Pärast Surnumere käsikirjade seitsmeaastast uurimist ei leia ma, et minu arusaamine Uuest Testamendist oleks oluliselt muutunud. Tema juudi alus (background — tagapõhi) on selgemalt ja paremini arusaadav, kuid tema tähendus ei ole muutunud ja see ei ole milleski olulises selgemaks saanud.» Ja edasi vihjab Burrows otseselt sellele, et mõned uurijad tõlgitsevad väljakaevamiste tulemusi tendentsioosselt: «Võib-olla, et ma lihtsalt ei näe seda, mis mu silmade ees on. Arheoloogilisi leide vaadeldes ei olnud ma mõnikord parimale tahtmisele vaatamata võimeline nägema seda, mida näevad need inimesed, kes väljakaevamisi teostasid.»[35]

Burrows ise püüab igati leida ühiseid jooni Kumrani dokumentides ja Uue-Testamendi literatuuris. Ta tõmbab alatasa paralleele ühe ja teise vahel. «Kõige imestamapanevamaks sõnaliseks paralleeliks» loeb ta Kumrani Distsipliinimäärustiku ühe tsitaadi kõrvutamist Johannese evangeeliumiga. Määrustikus öeldakse: «Kõik, mis on olemas, määrab tema (jumal. — *J. K.*) vastavalt oma kavatsustele ja ilma temata ei saa midagi olla.» Johannese evangeeliumis on öeldud: «Kõik asjad on tema läbi sündinud ja ilma temata ep ole midagi sündinud, mis on sündinud.»[36] Kui Burrows ei ole midagi hämmastavamat leidnud kui kõige levinumate, kõige igapäevasemate religioossete

[35] Millar Burrows, The Dead Sea Scrolls. N. Y. 1956, lk. 343.
[36] Sealsamas, lk. 338.

ideede ühtelangemist, siis on selge, et tal ei tasu edasisi paralleele otsida. Ise ta aga leiab Kumrani tekstides palju seesugust, mis moodustab otsese vastandi Uue Testamendi vaimule.

Mis aga puutub kurikuulsasse «õigluse õpetajasse», siis ei leia Burrows temas midagi ühist Kristusega. Paljude teadlaste kinnitused, ütleb ta, et ««õigluse õpetaja» oli jumala äravalitu ja messias ... ei järgne ei kommentaari (kommentaar Habakuki raamatule. — *J. K.*) ega teiste käsikirjade tekstidest ... Ei leidu tunnuseid, et õigluse õpetajasse oleks ustud nagu messiasse või maailma päästjasse.»[37] Järelikult ei ole mingit alust temas Kristust näha.

Kui nurjusid püüded Kumrani leide ära kasutada Kristuse ajaloolise olemasolu tõestamiseks, valisid teoloogid ja kirikutegelased teise taktika. Nad hakkasid rõhutama kristluse absoluutset originaalsust ja kordumatust. Näiteks inglise teoloog Graystone räägib juba «määratu suurest kuristikust», mis lahutab Uut Testamenti Kumrani käsikirjadest. Ta ei otsi viimastes enam paralleele Uue Testamendi literatuuriga, vaid teist liiki materjale: «... käsikirjade tähelepanelik võrdlemine lehekülg lehekülje järele Uue Testamendi evangeeliumidega peab (!) tooma suurt toetust õpetusele Kristuse unikaalsusest ja tema poolt rajatud religiooni sealpoolsest iseloomust.»[38] Burrowsi väidetele lisab Graystone veel, et «õigluse õpetaja» ei teinud imetegusid, et tema vastased olid hoopis teistsugused inimesed kui Kristuse vastased, mitte saduserid, mitte variserid, mitte kirjatundjad, vaid mingisugused tundmatud inimesed, jne.[39] Üldkokkuvõttes ei saa Kumrani leidudest ammutada mitte midagi Kristuse kohta. Seda ebameeldivat asjaolu tunnistades teevad teoloogid halva mängu juures hea näo ja hakkavad sellest rääkima, et siin ei saanudki olla mingisuguseid tõendusi, kuna Kristus on sealpoolne nähtus, ta saadeti alla inimeste juurde siis, kui jumal pidas seda vajalikuks, nii et ei ole alust otsida maa peal tema tulemise ettevalmistamise jälgi ...

---

[37] Millar Burrows, The Dead Sea Scrolls. N. Y. 1956, lk. 330.

[38] G. Graystone, The Dead Sea Scrolls and the Originality of Christ. London 1956, lk. 97.

[39] Vt. sealsamas, lk. 75 jj.

See kõik kinnitab uuesti, et Jeesust Kristust ei tule võtta ajaloolise isikuna, vaid müütilise kujuna, mille on loonud inimeste religioosne fantaasia.

Peale kõige eelöeldu tuleb märkida, et kõnealune dokument kuulub ajajärku, mis ei ole hilisem I sajandist e. m. a. Järelikult ei võinud Jeesusest Kristusest selles üldse juttu olla: seob ju kristlik legend tema olemasolu meie ajaarvamise esimese sajandiga, s. t. ajaga, mis on saja aasta võrra hilisem.

Üldiselt on aga Hirbet-Kumranis väljakaevatud materjalidel kristluse tekkimise kohta suur tähtsus, sest nad täiendavad ajaloolaste kujutlusi esseenide sektist kui kristlusele vahetult eelneva perioodi judaistliku messianismi voolust.

Selootide sekt kujutas endast messianismi voolu, mis kutsus inimesi üles võitlusse ühe või teise reaalse isiku juhtimisel, kes kuulutati samas messiaseks. Esseenide sekt ei olnud nõnda sõjakas, ta kutsus üles ootama seda aega, millal tuleb saladuslik päästja, kes asub «valguse laste» etteotsa. See oli messianismi teine tiib ja just nimelt see oligi kristluse eelkäijaks.

Selleks et see messiase tuleku passiivse ootamise ideoloogia saaks ülekaalu, oli vaja, et selootide võitlev messianism saaks raske kaotuse osaliseks.

Võitleva messianismi kokkuvarisemine

Meie ajaarvamise esimese sajandi kuuekümnendate aastate teisel poolel puhkes Juudamaal ülestõus rooma võimu vastu. Käis meeleheitlik võitlus Rooma impeeriumi võimsa sõjamasina ja ülestõusnud rahvaste vahel. Jõud olid vägagi ebavõrdsed, kainelt asja võttes ei võinud ülestõusnute võidule mingit lootust panna. Kuid kõige sõjakamalt meelestatud mässuliste — selootide — partei nõudis võitlust lõpuni ja püüdis usklikke veenda, et neile tuleb abiks jumala saadik — messias, kes astub ülestõusu etteotsa, saab roomlaste üle võidu ja rajab uue juudi riigi, mis võtab enda alla kogu maailma. Kuni ei olnud messiast, seisid ülestõusu eesotsas harilikud inimesed Eleasar, Simon bar Giora ja Johannes Gišalast. Võidu korral oleks ükskõik kes neist võinud esineda messiasena ja võtta enesele kõik sellest nimetusest tulenevad jumalikud kohustused ning õigused. Kuid võitu ei tulnud.

Rooma leegionide eesotsas seisis Flavius Vespasianus. Ta vallutas Galilea ja Juudamaa linnad üksteise järel, õiendades nende elanikega arveid umbes samal moel nagu juudid olid omal ajal õiendanud arveid Kaananimaa põhielanikkonnaga: Jotapatis hävitas Vespasianus 11 tuhat inimest, Tibeerias tappis 12 tuhat töövõimetut, 30 tuhat müüs orjadeks ja 6 tuhat tugevamat meest saatis aheldatult Kreekamaale Isthmuse maakitsusest kanalit läbi kaevama. Vespasianus liikus kõrvalekaldumatult edasi Jeruusalemma suunas.

Sinna olid kogunenud ülestõusnute väeriismed ja kolm ülestõusnute juhti. Kuna rikkad ja nimekad kodanikud kaldusid kapituleerumise poole, löödi nad maha. Üks ülestõusnute juhtidest kuulutas enese messiaseks, kuid kaks teist juhti ei tahtnud teda tunnustada, sest nad tahtsid ise asuda messiase kohale. Messiase kandidaatide vahel algas sisevõitlus.

Vahepeal, 70. a. aprillis, lähenes Jeruusalemmale Vespasianuse asemele asunud Titus. Pärast mõnda kuud kestnud piiramist vallutati linn rünnakuga. Peaaegu kuu aega toimusid käsitsilahingud, kuid tulemus oli ette otsustatud. Jeruusalemm hävitati, tempel põletati maha, kuldsed jumalateenistuseriistad võeti ära selleks, et neid hiljem esitada kui efektsemaid trofeesid võitja triumfikäigul läbi Rooma tänavate. Ülestõusu juhid võeti vangi ja piinati surnuks. Jahve ei aidanud oma «äravalitud rahvast». Kõik messiased, kellele kord-korralt pandi lootusi, ei õigustanud neid lootusi, — nad ei võitnud vaenlasi, ei vallutanud Taaveti trooni, vaid said varem või hiljem kaotuse osaliseks ja hukkusid.

Religioosne fantaasia sugereeris ka teisi võimalikke lahendusi. Messiase legendi esseeni variant näis ikka enam ja enam veenvana. Võib-olla peabki see nii olema, et messias ise hukkub ja päästmine tuleb tema surma tagajärjel? Võib-olla, et messias ei ole tõepoolest reaalne poliitiline juht, vaid inimeste ohver, nende eest tapaohvriks toodud tall, kes lunastab oma kannatuste ja surmaga inimeste patud? Muidugi tuleb kunagi päästmine ka reaalselt, kuid seni on see ainult päästmine «vaimus», idees, päästmine põhimõtteliselt. Sellised õpetused hakkavad levima juutide hulgas, kes olid saanud I sajandi teisel poolel m. a. j. raske kaotuse osaliseks, olid kaotanud rahvusliku iseseisvuse viimased riismed.

Öeldu käib mitte ainult Palestiina elanike, vaid ka diaspora-juutide kohta, veel enam — kogu Rooma impeeriumi elanikkonna kohta. Raske kaotus Palestiinas ei võinud juutide moraalset olukorda mõjustamata jätta, ükskõik kus nad ka asusid, sest neid ühendas ühine religioon, mille keskuseks oli Jeruusalemm koos templiga. Kuid selleks, et mõista algkristluse sotsiaal-ajaloolisi juuri, tuleb vaadelda, missugustes tingimustes elas töötav rahvas Rooma impeeriumis tervikuna.

Religioossed liikumised Rooma impeeriumi laiades rahvahulkades

Raske ja väljapääsematu kriis, mis haaras Rooma orjanduslikku impeeriumi ja orjamajapidamist tervikuna, puhkes meie ajaarvamise II sajandi lõpul ja järgnevatel sajanditel. Kuid juba I sajandi teisel poolel oli rõhutud rahvahulkade olukord niivõrd raske, et see toitis nende usulist fantaasiat kehtivale korrale vaenulike meeleoludega.

Orjad, maata jäänud talupojad, laostunud käsitöölised, s. t. inimesed ilma kindla tegevusalata, kes elasid ühiskondliku heategevuse arvel, — kõik need sotsiaalsed grupid kujutasid endast vägagi rahutut, alatasa rahulolematut massi, kelle seas puhkesid sagedasti mässud.

Peale selle vapustasid impeeriumi Rooma poolt orjastatud rahvaste ülestõusud. Need ei suutnud aga impeeriumi varisemist välja kutsuda. Isegi kõige tugevamad nendest, näiteks laialdaselt tuntud Spartacuse ülestõus, suruti Rooma poolt maha ja summutati ülestõusnute veres. Elajalik julmus, millega ülestõusud maha suruti, tekitas rahvahulkades lootusetuse ja depressiooni meeleolusid, väljapääsmatuse tunde.

Juutide ülestõusu lüüasaamine juudi sõjas avaldas rusuvat mõju kõigi teiste rõhutute vaimulaadile Rooma impeeriumis — ta näitas erilise selgusega, et on asjatu oodata vabanemist Rooma orjandusliku riigi võimu alt. Ja siin astus jõusse seadus, mis alati on ajaloos toitnud kõiki usulis-müstilisi liikumisi: mitte enam lootes reaalset vabanemist, oma elu tõelist parandamist võitluse teel relvaga, püüdsid inimesed leida teisi teid, mis on seotud üleloomulike jõudude vahelesegamisega maistesse asjadesse. Inimesed andsid siis vabaduse oma fantaasiale, mis põimis lohutavaid legende, nad kuulasid meelsasti seda, mida

sünnitas teiste inimeste fantaasia samadel teemadel. Sellistel ajajärkudel on inimeste kergeusklikkus tõesti imestamapanev. Tarvitses vaid tekkida mingisugusel lohutaval kuuldusel peatse pöörde märkidest, ja inimesed ei hakanud ootama kinnitust, ei nõudnud tõestust — nad lihtsalt uskusid.

Raske ühiskondliku kriisi olukord tekitas vanades religioonides väljapääsmatuse ja pettumuse meeleolusid, mis viis omakorda alatistele uute religioonide ja uute jumalate otsimisele. See soodustas teistelt rahvastelt laenatud religioossete uskumuste levimist impeeriumi elanikkonna hulgas. Eriti suure tähtsuse omandavad Roomas ja teistes impeeriumi linnades Hommikumaalt — Egiptusest, Süüriast, Väike-Aasiast — tulnud kultused. Nii levib Egiptuse Isise kultus algul meremeeste hulgas, kes sõidavad sagedasti Egiptusesse, siis Itaalia rannikuäärsete kohtade elanike hulgas, hiljem saab populaarseks Rooma ülemkihi hulgas ja levib kõigis elanikkonna kihtides. Isise kultusega võistleb edukalt Väike-Aasia Kübele, jumalate ema kultus. Vähe hiljem hakkas levima Pärsia Mithra usund, mis võistles üksvahe oma mõju pärast üsna edukalt isegi kristlusega.

Isise ja Kübele kultused etendasid erilist osa kristluse usuliste kujutluste tekkimises. Mõlemad on nad rajatud legendidele noore kauni jumala sündimisest, kannatustest, surmast ja ülestõusmisest. Isise kultuses on selleks jumalaks Osiris, kelle hukutab kuri jumal Set, Osirise naine Isis aga saavutab hukkunud mehe ülestõusmise. Kübele kultuses etendab sureva ja ülestõusva jumala osa Attis, jumalate ema armastatu.

Mõlemas neis kultustes sümboliseerisid jumalate surm ja ülestõusmine taimestiku iga-aastast närtsimist sügisel ja elu uut õitsengut looduses kevadel ning suvel. Isise ja Kübele kultus oli Vana-Idamaa rahvastel seotud kevadiste põllutööpühadega, mis olid Vahemere-maades üldiselt levinud.

Laialt tuntud olid Rooma impeeriumi rahvaste hulgas ka messiase kultused, mis olid seotud maailma lõpu ootamisega ja usuga inimeste päästmisse taeva jumaliku saadiku kaudu. Nende uskumuste jäljed avalduvad Vana-Egiptuse religioonis (lunastaja — Osiris), Ees-Aasia rahvaste religioonis, eriti aga muistsete pärslaste usundis (lunastaja-Snošiant). Hellenismi ajastul, millal eriti tugevnesid

poliitilised ja ideoloogilised sidemed Vahemere-maade rahvaste vahel, levis idamaine messianism laialt Õhtumaal ja sulas ühte kohalikul pinnal tekkinud messiasekultustega.

Nii näiteks esines Kreekamaal Dionüsose kultus, keda austati kui inimeste tulevast lunastajat kõigist hädadest. Pärast seda kui Rooma oli vallutanud kõik Vahemerebasseini maad, levisid messiasekultused mitte ainult roomlaste eneste hulgas, vaid riik kasutas neid ära ka oma ideoloogiliste ja poliitiliste positsioonide tugevdamiseks. Rooma keisrid kuulutasid endid lunastajateks, messiasteks. Nii näiteks nimetas keiser Augustus ennast ametlikult lunastajaks. On säilinud rida sambaid seesuguste pealkirjadega. Ühel neist nimetatakse Augustust «kogu inimsoo päästjaks, kelle kõik palved jumal on kuulda võtnud ja on veel enamgi andnud, sest meri ja maa on rahustatud, linnades valitseb hea kord, üksmeel ja kaunidus». I sajandil e. m. a. elanud Rooma poeedi Vergiliuse ühes teoses (IV ekloog) esitatakse idee «uue ajastu», «Saturnuse õnneliku aja» saabumise paratamatusest. Õnneliku aja saabumise seob Vergilius imetaolise lapse, «jumalate järglase», «Jupiteri kasvandiku» sünniga. Hiljem pidasid kristlikud kirikutegelased IV ekloogi Jeesuse Kristuse otseseks ettekuulutuseks. Muidugi ei võinud siin mingisugusest ettekuulutusest juttu olla, kuid teises suhtes on Vergiliuse IV ekloog väga iseloomulik: ta annab selget tunnistust messianistlike uskumuste levimisest roomlaste hulgas uue ajaarvamise algul.

Seega näeme, et messianism ei olnud vanal ajal ainult juutidega seotud nähtus. Tema laialdasel levimisel mitmesuguste rahvaste hulgas olid sotsiaalsed põhjused. Laiade rahvahulkade raske elu, kes kannatasid orjandusliku ekspluateerimise ikke all ja ei leidnud olukorra parandamiseks reaalseid teid, tõukas neid rahvahulki viljelema fantastilisi unistusi taevaliku päästja tulemisest. Seepärast oli legend Jeesusest kui päästjast Rooma impeeriumi rahvahulkade ideoloogiale väga vastuvõetav.

Mitmesuguste rahvuste messianistlikud uskumused põimusid ja segunesid judaistliku messianismiga ja ta üksikud küljed leidsid väljenduse kujunevas Kristuse müüdis, mille tõttu see müüt sai väga tõsiste muudatuste osaliseks. Oli käimas kahepoolne protsess: Isisesse, Kübelesse ja Dionüsosesse uskujad võtsid omaks juudi messianistliku

legendi, kuid samal ajal tõid nad sellesse omapoolseid kujutlusi ja legende. Tekkis mingisugune liitsulatis, mille koostisosi on hiljem võimalik selgitada vaid teadusliku analüüsi teel.

Peale puht-usuliste ja puht-mütoloogiliste elementide ei avaldanud kujunevale Kristuse-legendile mitte vähe mõju tolleaegsed idealistliku filosoofia õpetused. Nagu Bruno Bauergi nimetas Engels kristluse isaks Aleksandria Philonit ja onuks Rooma filosoofi Senecat. Seejuures pidas ta silmas seda mõju, mida avaldas algkristlusele ühest küljest Philoni poolt jutlustatav gnostitsismi (gnosis tähendab kreeka keeles tunnetus) filosoofia ja teisest küljest stoitsismi filosoofia, mille üheks väljapaistvamaks pooldajaks oli Seneca.

Gnostitsism kujutas endast ülimal määral tumedat ja müstilist filosoofiat, mis pretendeeris olemise kõige kõrgemate ja sisimate saladuste tunnetamisele. See oli järjekindlalt idealistlik õpetus, mis ei olnud rajatud loodusteaduse ja teiste tolle aja teaduste andmetele, vaid müstilistele konstruktsioonidele, mis seisid lähedal religioossetele kujutlustele. Gnostikud olid arvamisel, et kõrgel üle «madala» mateeria asub ainus jumal, kellel on maailmaga kokkupuutumine ainult mingisuguse saladusliku logose (sõna) kaudu. Logos omab mitmesuguseid külgi, jõude (eoone), mille abil ta maailmaga suhtleb ja maailma mõjutab.

Kristluses leidsid need müstilised konstruktsioonid konkreetsema, laiadele rahvahulkadele arusaadavama väljenduse: logos on jumala poeg, eoonid on inglid jne. Kuid mõnikord on Uue Testamendi raamatutes gnostilised vormelid edasi antud peaaegu puutumata kujul, näiteks Johannese evangeeliumis: «Alguses oli sõna (logos. — *J. K.*) ja sõna oli jumala juures, ja sõna oli jumal . . .» Gnostitsism hakkas kristlusele mõju avaldama alles II sajandil.

Stoikute, eriti Seneca filosoofia avaldas mõju esmajoones Uue Testamendi moraalsetele õpetustele. Halastuse ja kurjusele mittevastupanemise jutlustamine ei väljendu Seneca töödes vähem eredalt kui Uues Testamendis. Seejuures ei andnud Seneca ise hoopiski mitte eeskuju oma jutluse praktilisele täitmisele. Igatahes tema poolt propageeritud vaesus ja maailma hüvede põlgamine ei ahvatlenud teda ennast mitte põrmugi. Engels räägib temast,

et ta oli «esimene intrigant Nero õukonnas, kusjuures asi ei läinud ilma lömitamiseta; ta püüdles Nerolt kingina raha, mõisaid, aedu, losse ja, jutlustades evangeeliumi Laatsaruse vaesusest, oli ise tegelikult sama tähendussõna rikas mees».[40] Kuid selles suhtes ei olnud Seneca esimene ega viimane: kristliku kiriku, ja mitte ainult kristliku kiriku ajaloos on palju mitte vähem karjuvaid näiteid lahkuminekust sõnade ja tegude vahel.

Kõik need ideoloogilised mõjutused andsid end tunda Kristuse-legendis ja seda jäädvustavates Uue Testamendi raamatutes, kui see legend siirdus diaspora-juutide hulgast Rooma impeeriumi «paganliku» elanikkonna keskele. Legend Kristusest ei tekkinud kaugeltki mitte korraga, nagu midagi valmit ja terviklikku. See kujunes järk-järgult ja tema kujunemise käigus surusid mitmesugused kristlusega liitunud ühiskondlikud kihid ja rahvuslikud rühmad sellele oma pitseri, tõid sellesse osa oma endistest uskumustest, töötasid selle ümber vastavalt oma klassilisele ja rahvuslikule ideoloogiale.

Uue Testamendi esimene raamat Apokalüpsis ehk Johannese Ilmutamisraamat

Kristliku legendi kujunemine algab Uue Testamendi esimeses raamatus — Apokalüpsises ehk Johannese Ilmutamisraamatus. Eelmises peatükis rääkisime Engelsi poolt sellele raamatule antud analüüsist. Engelsi analüüs on jäänud püsima ületamatu eeskujuna religiooni ajaloo uurimise alal: kõik ta teesid pole kuni käesoleva ajani kõikuma löönud, veelgi enam — nad on leidnud teaduse edasises arengus täielikku kinnitust.

Meenutagem, et Engelsi järgi on Apokalüpsis kirjutatud ajajärgul 68. a. esimesest poolest kuni 69. a. jaanuari esimese pooleni m. a. j.

Apokalüpsises näeme selle protsessi algust, kui kristlus eraldus judaismist. Siin on veel juudi usundi element tugevam kui kristlik element. Nii vormilt kui sisult erineb Apokalüpsis vähe teistest arvukatest juudi apokalüpsistest. Võib öelda, et ta on väga lähedane ajalt viimasele Vana Testamendi teosele — Taanieli raamatule ja ka kaanonisse mittevõetud apokalüpsistele.

[40] К. Маркс и Ф. Энгельс, О религии, lk. 155.

Jeesusest Kristusest kui inimesest ei leidu Apokalüpsises veel mitte sõnagi. Jutt on ainult mingist taevasest olendist, kusjuures temast räägitakse erakordselt saladuslikult ja ebaselgelt. Teda nimetatakse jumala talleks ja mõnikord ka Jeesuseks ja Kristuseks, kuid ükski neist nimedest ei tähenda maa peal reaalselt elavat inimest, vaid saladuslikku sealpoolset olendit, jumala poega.

Nõukogude uurija R. J. Vipper on avaldanud arvamist, et meile praegu Apokalüpsise nime all tuntud teos koosneb kahest kihist, esimene neist ilmus 68. a., teine liideti esimesega alles mõnekümne aasta pärast. Jumala talleks nimetatakse Kristust Apokalüpsise varajasemas ladestuses, Jeesuse Kristuse nimetus on aga hilisema päritoluga. Väga võimalik, et see nii on. Igatahes jääb vankumatult kindlaks, et algne Apokalüpsis kujutab endast esimest Uue Testamendi raamatut ja et selles raamatus ei räägita mitte inimesest, kelle nimi on Jeesus, vaid jumalast või jumalikust olendist.

Apokalüpsises ei ole juttu Jeesuse Kristuse kui inimese maapealsest elust. Uue Testamendi hilisemat õpetust Kristuse esimesest ja teisest tulemisest siin veel ei leidu. Tall oli jumalale ohvriks toodud minevikus, väga kauges minevikus, «maailma loomise ajal». Tulevikus peab aga Kristus ilmuma korraga «oma au sees», kusjuures päästmise valgus koidab siis ainult juutidele ja sugugi mitte kogu inimkonnale. Kõik Apokalüpsise kujud ja aforismid on kõrvalekaldumatult kantud judaismi vaimust. Kaheteistkümnest «Iisraeli suguharust» räägitakse siin kui tulevase messiase riigi põhielemendist. Lunastatute hulgas esineb 12 tuhat inimest igast suguharust, seega kokku 144 tuhat vaga inimest, kes päästetakse esimeses järjekorras; Apokalüpsis omistab «särava linna» kaheteistkümnele väravale «Iisraeli suguharude» nimed. Keskuseks, kus maailm peab uuesti sündima, tunnistatakse Jeruusalemm. Tõepoolest, Apokalüpsise igast reast õhkub meile vastu Vana Testamendi vaim. Ta on läbi imbunud vihast Rooma, «Paabeli hoora» vastu, ta ootab selle varisemist ja hävingut. Mingisugusest kõikeandestamisest ja armastusest pole siin veel jälgegi. Vastupidi, kättemaksuiha ja selle kättemaksu eelnauding täidavad Apokalüpsise veergusid. Õige küll, seejuures peetakse silmas, et kätte ei maksa inimesed, vaid messias, kui ta ükskord tuleb. Apokalüpsis on täis kannatamatust, ta hüüab messiase poole: tule issand!, tule

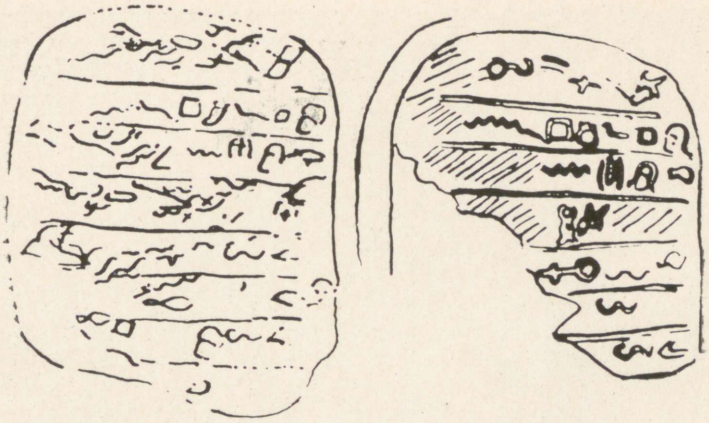

Mõned kodanlikud piibliuurijad, püüdes toetada piibli legendide „ajaloolisust", kasutavad selleks faktide moonutamist või isegi võltsinguid. Nii näiteks teatas saksa arheoloog Hubert Grimme, et ta on dešifreerinud pealiskirja ühel Siinai kaljul, millest olevat selgunud, et seal räägitakse Jaakobi pojast Joosepist ja Moosesest. Kontrollimisel osutus see aga võltsinguks. P i l d i l: vasakul — pealiskiri H. Grimme esituses, paremal — Siinai pealiskirja tõeline kuju.

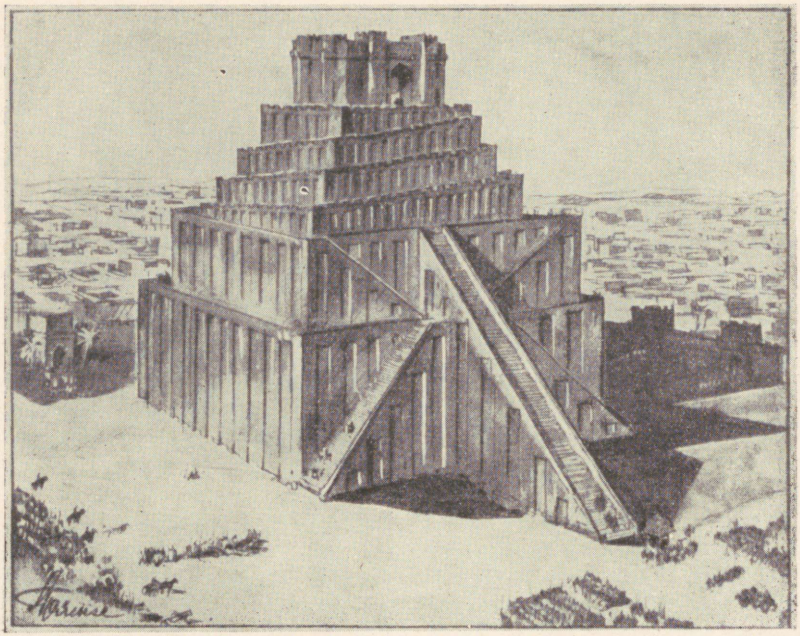

Baabüloni kuningad püstitasid suurejoonelisi ehitusi. Tööjõuna kasutasid nad kõigist vallutatud maadest kohale toodud orje, nende hulgas ka juute. Siin tekkiski piibli legend Paabeli tornist ja keelte segamisest. Pildil: saksa arheoloogi Eckhard Ungeri poolt valmistatud makett Baabüloni templist ehk nn. Paabeli tornist.

kiiremini, sest kannatamine käib juba üle jõu. Ta teeb jumalale isegi etteheiteid: miks sa nii kaua ei maksa kätte jumalalaste kannatuste eest?

On kergesti arusaadav, kuidas selline vaimulaad Apokalüpsise ilmumise ajal tekkis. Juudi sõda oli täies hoos, kuid tema perspektiivid ei võinud jätta kahtlust: ülestõus oli määratud nurjumisele. Mõnedes linnades ei jäänud sissepiiratud ülestõusnutele, kes olid muust maailmast täielikult eraldatud, pärast meeleheitlikku vastupanu muud üle, kui alistuda ja minna kas ristisurma või täita Rooma impeeriumi orjaturge. Diaspora-juutidel, kes tundsid Rooma sõjamasina võimsust, ei võinud selles suhtes olla kahtlusi. Ainuke, mida võis loota, oli kättemaks kõigi kannatuste eest! Kuid reaalselt kätte maksma olid nad võimetud, tuli loota sellele, et nende eest maksab kätte messias.

See unelm lohutas ja võis seepärast rahvahulki kaasa tõmmata. Veelgi enam, ta sisaldas eneses võimaluse uueks fantastiliseks konstruktsiooniks, et messias on juba tulnud ja on juba midagi tähtsat inimeste päästmiseks ette võtnud. Kuid kaugeltki mitte kõike, sest reaalseid muutusi veel ei ole. Tähendab, ta tuleb veel kord.

Kujutagem endale ette usklike kogudust Aleksandrias või mõnes teises juudi diaspora-linnas. Inimesed elavad ainult messiase peatse tulemise ootusest, nad kuulavad erksalt kõike, mida jutustatakse teistest linnadest ja maadest: kas ei ole seal lõpuks juba märke kauaoodatud messiasest? Ning ennäe, juba hakatigi rääkima, et ta olevat tulnud... Kuid kus? Muidugi Palestiinas, Jahve äravalitud rahva otseses keskuses. See on sama tall, kellest räägitakse Apokalüpsises. Tõsi küll, seal räägitakse, et ta toodi tapaohvriks juba maailma loomisel, kuid see on kõik nii tume ja vastuoksuslik, et igasugused variandid on võimalikud, seda enam, et kõike saab tõlgitseda allegooriliselt: võib-olla, et maailma loomise all tuleb mõista just seda hetke, mil tall tuleb maailma?

Nõnda siis juhtuski kõik nii, nagu oli ette kuulutatud: ta kannatas, suri meie pattude pärast ja läks taeva; peatselt tuleb ta aga uuesti ja seekord «kõiges oma aus». On vaja oodata seda teist tulemist, vahepeal aga uskuda, austada jumalat, elada nii, nagu nõudis messias oma esimese tulemise ajal.

Teine tulemine peab aset leidma peatselt, kõige lähemal

ajal. Kuid möödusid aastad ja aastakümned, aga messias ei tulnud ikka veel, Apokalüpsises ettekuulutatud ähvardavad sündmused ei jõudnud ega jõudnud kätte. Vaheajal haarasid messianistlikud meeleolud üha laiemaid rahvahulki, ja mis peaasi, mitte ainult juudi rahva, vaid ka arvukate teiste rahvaste keskkonnast, kes diaspora-linnades juutidega kokku puutusid.

Apokalüpsis oli kirjutatud kreeka keeles, kuid seda oli tehtud halvasti, jämedate stiilivigadega. See on veel üheks tõenduseks, et Apokalüpsise autor ei olnud kreeklane, vaid juut, kes elas mõnes neist linnadest, kus oli levinud hellenistlik kultuur, võib-olla Aleksandrias. Otsustav tähtsus ei olnud siiski mitte sellel, kes selle dokumendi autor oli, ja ka mitte sellel, millistest ringkondadest see dokument esialgselt pärit oli, vaid sellel, missugustes ringides tema ideed populaarseks said, kelle hulgas need ideed leidsid suurima hulga kõige aktiivsemaid ja mõjukamaid pooldajaid.

Kui Apokalüpsis oleks levinud ainult juutide hulgas, oleks ta saanud sama saatuse osaliseks, nagu said kõik teised juudi apokalüpsised, äärmisel juhul oleks teda nagu Taanieli Apokalüpsistki võetud Vana Testamendi kaanonisse. Kuid ta vastas mitte ainult diaspora-juutide, vaid ka Rooma impeeriumi piirides elavate paljude teistest rahvustest töötajate ja rõhutute vaimulaadile. Seepärast leidiski Apokalüpsis vastukaja mittejuudi keskkonnas ja levis laialdaselt.

Algkristlikud kogudused

Ajaloolised materjalid, millede järgi võib algristikoguduste üle otsustada, on liiga napid. Kiriku õpetuse järgi esinesid need kogudused suurel arvul juba meie ajaarvamise I sajandi keskpaiku, nii et 64. aastal olevat keiser Nero organiseerinud kristlaste tagakiusamisi, hukates paljusid neist. Kristlaste nime hakati esmakordselt kasutama alles II sajandil, ja on võimalik, et seda tehti alles sajandi keskel. Kuid see ei ole muidugi peaasi. Mõne messianistliku kultuse järelkäijate kogudusi leidus juba Apokalüpsise ilmumise ajal; ühes või mitmes neist loodigi Apokalüpsis. Kuid sellel ajal, nagu võib arvata, oli neid veel väga vähe. Igatahes Apokalüpsise autor pöördub seitsme koguduse poole, ja vaevalt et neid sellel ajal palju

rohkem oligi. Oma iseloomult ja koosseisult olid need mõne juudi sekti organisatsioonid.

Nagu juba tähendatud, kujunesid ajaloolised tingimused sellisteks, et Apokalüpsises ja võimalikult ka uue messianismi teistes, meieni mittejõudnud teostes väljendatud ideed hakkasid laialdaselt levima mittejuudi elanikkonna hulgas. Messianistliku legendi uuel versioonil olid mõned tugevad küljed, mis tegid teda võrreldes eelmistega väga veetlevaks. Üks tema tugevatest külgedest oli see, et teda oli võimatu kontrollida. Selle legendi järgi oli messias juba tulnud, oma töö teinud ja läinud. See olevat sündinud kusagil kaugel Juudamaal ja sellel ei olevat olnud ega pidanudki olema mingisuguseid otseseid tagajärgi perifeeria suhtes. Sellist legendi ei olnud võimalik ei tõestada ega ümber lükata. Millisel viisil võisid kergeusklikud, erutatud inimesed, kes ootasid imetegelikku päästmist kõigist hädadest taevaliku lunastaja abil, kontrollida teate tõelisust, et nende ootused on osaliselt juba täitunud, et päästja esialgne tulemine on juba aset leidnud, et ta on juba tulnud, kuid mitte siin, vaid teisel maal, mida lahutab tuhandetesse kilomeetritesse ulatuv kaugus? Kõigepealt, neil ei olegi tahtmist kontrollida, vastupidi, neil on tahtmine kohe uskuda, kuna sellele tõukab neid sundiv sisemine vajadus, mida tingis nende hüljatud ja rõhutud inimeste raske olukord. Inimesed mitte ainult et nad usuvad, nad isegi kujutavad ette, kuidas vastavad sündmused toimusid, nad täiendavad fantaasia abil neid legende oma kujutluses uute üksikasjadega. Legend antakse edasi suust suhu, ta ümber kasvavad uued üksikasjad ja ta kinnistub inimeste teadvuses. Veel enam, üks legend tekitab teise. Järgmisi legende ei ole samuti võimalik kontrollida nagu esimestki, kuid kuna esimene on võetud tõena, ei ole põhjust ka teisi mitte uskuda.

Mõne aastakümne kestel pärast Apokalüpsise ilmumist toimus kristlike koguduste kasvamise, nende tekkimise ja arenemise protsess üha uutes Rooma impeeriumi keskustes. Nende ideoloogia kaotas aasta-aastalt ikka enam judaistlikku iseloomu, võttes endasse nende rahvaste uskumuste ja kultuste iseärasusi, kelle keskel need kogudused leidsid pooldajaid. Seepärast omandas see religioon ikka selgemalt avalduva uue ilme. Uues usundis tõrjus Apokalüpsise judaistliku sisu välja uus sisu, mis ei olnud seoses judaismiga; samal ajal konkretiseerus ka seda religiooni

rajanud messiase legend. II sajandi algul ei olnud kristlus enam judaismi üks sekte, vaid iseseisev uus religioon. Tema õpetus väljendus mitmes religioosses raamatus, mis hiljem läksid Uude Testamenti.

Pärast Apokalüpsist ilmuvad raamatud, mida Uues Testamendis nimetatakse apostel Pauluse kirjadeks.

Kas Pauluse või Markioni kirjad?

I sajandi lõpul või II sajandi algul ilmuvad mõned apostel Paulusele omistatavatest kirjadest. Kõige tõenäolisem on, et need olid neli kirja: Rooma rahvale, Korintose rahvale (kaks), Kalatia rahvale. Nendes teostes näeme juba teist etappi Kristuse-legendi ja kristliku doktriini kui terviku kujunemisel.

Siin esineb juba konkreetsemalt Jeesuse Kristuse kui inimkonna lunastaja kuju, kes sündis maa peal maisest naisest, kannatas kõik ettemääratud kannatused, hukati ja tõusis üles. Selle aja ideoloogilised nõuded ei leppinud enam Apokalüpsise uduste nägemustega; oli nõutav nende konkretiseerimine käegakatsutavamas vormis, mis tõotas reaalsemaid ja seepärast lohutavamaid perspektiive. Ja usuline fantaasia kajastaski neid nõudeid. Pauluse esimestes kirjades ei ole Jeesus enam lihtsalt jumal, vaid jumalinimene, kes tuli korraks maa peale inimese kujul. Kuid kirjad ei sisalda Jeesuse maapealset elulugu. Mingisuguseid andmeid tema sündimise aja ja koha kohta siin veel ei ole, nagu puudub ka jutustus tema elu ja surmaga seotud asjaoludest.

Mõne aastakümne pärast, arvatavasti mitte enne II sajandi kolmekümnendaid aastaid, ilmuvad teised kirjad: Tessalonika rahvale (teine ja võib-olla ka esimene), Eevesose rahvale ja Kolossa rahvale. Neis kajastus esmajoones kristliku kiriku kujunemise uus etapp. Jutt ei ole enam üksikutest laialipillatud kogudustest, vaid kirikust kui organisatsioonist, mis omab teatavat mõningal määral tsentraliseeritud ühtsust. Neis mainitakse kristliku vaimulikkonna ametitiitleid, mis tekkisid mitte varem kui II sajandi keskel — piiskoppe, presbütereid. Mis puutub õpetusesse Kristusest, siis ei näe me ka nendes kirjades tema suuremat konkretiseerimist, kui see esineb esimestes kirjades. Ka nendes kirjades ei leidu veel midagi Kristusest kui inimesest.

Apostel Paulusele omistatavatele kirjadele on iseloomulik juutlusse ja Jahve ususse suhtumise küsimuse uudne asetamine võrreldes sellega, mida me näeme Apokalüpsises. On tekkinud üsna selge joon, mis näitab eraldumist Jahve religioonist kõigi tema mitmekesiste seaduste ja ettekirjutustega, millede hulgas kuulus esimene koht ümberlõikamisele. Uue religiooniga ühinenud paganad ei kavatsenud üldse juutideks hakata, neid ahvatles hoopis teine perspektiiv kui liitumine Jahve äravalitud rahvaga. Nad otsisid uut jumalat ja uut usundit, sealjuures niisugust jumalat ja niisugust usundit, mis ei oleks sellega kompromiteeritud, et ta pika ajaloo kestel ei toonud oma järgijatele midagi head.

Tekkiva uue usundi põhjendamiseks oli vajalik legendi Kristusest-lunastajast edasi arendada. Seejuures oli see legend alles kujunemas ja eraldus ikka enam vanadest jahvistlikest, äravalitud rahvast toonitavatest muistenditest. Seepärast proklameerivad kirjad kõigi rahvaste võrdsust jumala ees; tema ees ei ole vahet juudi ja kreeklase vahel. Paljutähendav on asjaolu, et kirjadega pöördutakse otse paganate poole ja et seda motiveeritakse sellega, et paganad on kristlikule õpetusele vastuvõtlikumad kui juudid, kes on Jahve kultuse formalistliku täitmisega ja välist efektsust taotleva formaalse usklikkusega ära rikutud.

Kristliku ideoloogia esimene ja põhiline erinevus judaistlikust apokalüptilisest ideoloogiast seisnes selles, et tulevast päästmist ei mõeldud mitte ainult juudi rahvale, vaid kogu inimkonnale. Siit tulenes kogu usulis-fantastiliste vaadete süsteemi muutumine.

Messias pidi päästma juudi rahva tema pattude tagajärgedest, kusjuures põhipatuks loeti Jahvega sõlmitud lepingu rikkumist. Uus messias pidi aga päästma k o g u inimkonna, lunastama mingisuguse üldinimliku patu. Appi tuleb Vana Testamendi muistend esimeste inimeste pattulangusest. Seda pattu peabki messias oma kannatuste ja surmaga lunastama.

Kristluse lahkulöömist juutlusest kiirendas nähtavasti juutide lüüasaamine järjekordsel Rooma-vastasel ülestõusul. 132.—135. aastail toimus Bar-Kohba («tähe poja») ülestõus Rooma võimu vastu. Algul oli ülestõusnutel teatav edu ja nende juht kuulutati messiaseks. Kui aga roomlased koondasid ülestõusnute vastu suured väed ja ülestõus

summutati, messias ise aga tapeti, oli juudi võitlevale messianismile antud uus hoop. Oli lõplikult tõestatud, et asjata on oodata uut messiast, kes astuks Rooma-vastase ülestõusu etteotsa ja, kukutades Rooma võimu, tooks pöörde inimeste maistesse suhetesse. Veel enam tugevnes messianistliku legendi kristlik versioon, mis oli sellele rajatud, et tuleb rahulikult oodata juba kord ilmunud Kristuse teistkordset tulemist.

Sellel ajajärgul ei olnud kristluse esimestele aastakümnetele iseloomulikul messiase peatse tulemise jutlustamisel enam mõtet, sest teine tulemine võis toimuda ainult laia avalikkuse tingimustes, «kõiges aus», ta ei võinud kuidagi tähelepanemata jääda nagu esimene! Kuid kõigile ennustustele vaatamata ei tahtnud messiase ilmumine kuidagiviisi kätte jõuda. Ja Kirjad hoiatavad juba maailmalõpu põhjendamata ootamise eest lähemas tulevikus, nad orienteerivad usklikke pikale tähtajale, mille kestel tuleb rahulikult oma igapäevast tööd teha ja kiriku poolt esitatavaid nõudmisi täita.

Praktiliselt tähendas see kehtiva korraga leppimist. Kirjades ei ole Rooma enam pattudest ja roimadest küllastunud Baabülon, ei ole hoor, kes on messiase tulemisega määratud hukkumisele, vaid lihtsalt koht, kus vennad Kristuses elavad ja tegutsevad, kelledega ühinema kutsutakse kõiki inimesi rahvusele ja ühiskondlikule seisundile vaatamata. Apokalüpsise vihast asjade kehtiva korra vastu ei ole kirjades enam midagi järele jäänud. Vastupidi, nad kutsuvad üles täielikult alistuma kõigile võimudele, formuleerivad kurikuulsa õpetuse, et ei ole võimu, mis ei ole inimestele jumalast antud. Kirjad nõuavad orjadelt täielikku alistumist oma olukorrale.

Alistuda, kannatada, oodata, täita uue usu ettekirjutusi — see oli kõik, mida usklikelt nõuti. Need ettekirjutused olid väga lihtsad. Vana Testamendi mitmesugused, mittejuutidele harjumatud tülikad kombetalitused muudetakse kirjades oluliselt ära. Võib arvata, et selleks ajaks olid nad faktiliselt juba elu enda poolt ära muudetud ja et kirjad ainult fikseerisid kujunenud olukorda. Igatahes see asjaolu, et kristlus lõi võrdlemisi lihtsa ja odava kultuse, soodustas suurel määral tema levimist mittejuutide hulgas. Selleks ajaks ei moodustanud tugevasti kasvanud ja levinud kogudustes kristlaste põhilist massi mitte enam juu-

did, vaid endised «paganad» — süürlased, egiptlased, Väike-Aasia ja Apenniini poolsaare elanikud.

On huvitav, et Paulusele omistatavad kirjad ilmusid Väike-Aasias. On säilinud mõningaid andmeid nendest asjaoludest, millistel nad välja kuulutati ja peamistes kristlikes kogudustes usuliste eeskirjadena tarvitusele võeti.

Kuni II sajandi kolmekümnendate aastateni ei olnud suuremates kogudustes neist midagi teada. 139. aastal jõudis Väike-Aasiast Rooma pärastpoole tuntud kristlik tegelane — «ketser» Markion. Tema tõigi kaasa põhilised kirjad, esitades neid usklikele kui apostel Pauluse kirju, mis olid Väike-Aasias säilinud. Ei ole kahtlust, et osa kirjade juures on Markioni oma käsi tegev olnud: mõne on ta arvatavasti otse ise kirjutanud, teisi redigeerinud. Kuid neli esimest kirja kuuluvad nähtavasti varemasse aega, I sajandi lõppu või II sajandi algusesse.

Seega on Paulusele omistatavad kirjad algkristluse üksikute tegelaste kollektiivse loomingu vili, kes töötasid umbes poole sajandi kestel. Kas apostel Paulus ise oli nende hulgas?

Pauluse nime kandval inimesel võis muidugi kirjade koostamisega midagi ühist olla, ta võis ka mõne kirja autor olla. Kuid muidugi ei olnud ta see Paulus, kellest kirik räägib ja kelle nimel on kirjad kirjutatud. Kristuse apostlit Paulust, kes olevat elanud I sajandi esimesel poolel ja surnud teise poole algul, ei ole kunagi olnud. Nagu me juba rääkisime, kuuluvad kõige vanemad kirjad ajajärku, mis ei ole mingil juhul varasem I sajandi lõpust. Nende autoriks ei olnud juut, kelleks apostel Paulust peetakse, igal juhul mitte Palestiina juut. Kirjad on kirjutatud heas kreeka keeles, ja kui neis tsiteeritakse Vana Testamenti, siis ei kasutata heebreakeelset originaali, vaid kreekakeelset tõlget.

Me ei jää peatuma ülejäänud kirjadel, mis omistatakse algkristliku kiriku teistele tegelastele. Oma sisult ei anna nad midagi uut ei kristluse ajaloost ega piibli raamatute ajaloost arusaamiseks. Siirdume teoste juurde, mis moodustavad Uue Testamendi aluse, — evangeeliumide juurde.

Evangeeliumide tekkimine

Mitmesugustes kristlikes kogudustes anti usuõpetus alguses edasi suulise jutluse teel või ka Apokalüpsise või teiste algkristlike teoste käsikirjade abil, mis sattusid juhuslikult vastavasse kogudusse. Tuleb arvestada käsikirjaliste raamatute suhtelist haruldust sellel ajal ja nende kallidust; kaugeltki mitte alati ei olnud võimalik kasutada teistelt kogudustelt laenatavaid pühasid raamatuid. Suuline pärimus oli aga liiga ebakindel abinõu selleks, et kasvatada usklikes kiindumust kindlatesse, kohustusliku kuju võtnud usudogmadesse. Peale selle oli jumalateenistuse jaoks vaja enam-vähem kindlat, püsivat materjali, millega võiks nii ära harjuda, et vastavaid tekste saaks peast öelda nagu lausumisel. Kõik need asjaolud aitasid selleks kaasa, et kristlikes kogudustes algas usuõpetuse aluseid fikseerivate religioossete raamatute loomise protsess.

Suured kogudused leidsid võimalusi koostada endale teoseid, milledes fikseeriti kristliku usuõpetuse alused sellistena, nagu koguduste liikmed ise nendest aru said. Sel kombel tekkinud raamatutes jutustati kõige sagedamini sellest, kuidas messias maa peale tuli, kuidas ta oma ülesande täitis ja mida ta usklikelt nõudis. Nende teoste algmaterjaliks oli esiteks suuline pärimus, teiseks kogudustes koostatud raamatud, milledel oli menu. Mõned neist ei ole meieni jõudnud ja ainult kaudsete tunnuste järgi võib oletada, et nad olid allikaks praegustele raamatutele. On näiteks teada, et oli olemas raamat «Jeesuse sõnad», samuti «Apostlite mälestused». Käibel oli ka raamat «Pilatuse teod», mis sisaldas Juudamaa prokuraatori Pontius Pilatuse müütilisi korraldusi, kes olevat andnud korralduse Kristuse ristilöömiseks. Nähtavasti on suur osa nende raamatute materjalidest läinud edaspidi evangeeliumide koosseisu.

Sõna e v a n g e e l i u m ise tähendab head sõnumit. Tõepoolest, usklike teadvuses pidid evangeeliumid olema heaks teateks sellest, et kauaoodatud messias on maa peale tulnud. On täiesti arusaadav, et inimestele, kes uskusid taevalisse päästjasse, oli teade sellest, et ta oli juba oma tegevust alanud, lohutav ja hea. Kuid see teade pidi olema konkreetne, siin ei võinud enam piirduda tumedate vihjete ja allegooriatega. Et usklikke veenda, oli vaja fakte või vähemalt teateid neist, oli tarvis enam või vähem seotud

jutustust sellest, mis oli ja kuidas see oli. Ja evangeeliumides tehakse samm edasi Jeesuse Kristuse kuju historiseerimiseks, jutustatakse üsna üksikasjaliselt tema maapealsest elust, tema imetegudest, esitatakse tema vangistamise, hukkamise, ülestõusmise, pärast ülestõusmist inimeste ette ilmumise ja taevamineku lugu. Mõnes evangeeliumis tuuakse ka tema imeline sünnilugu.

Nagu juba tähendatud, oli neid evangeeliume palju, hulga rohkem kui need neli, mis kuuluvad praegu Uue Testamendi kaanoni koosseisu. Kuna nad on tekkinud mitmes koguduses, mis asusid kristliku perifeeria erinevates paikades, siis ei ole ime, et nad üksteisest tugevasti erinevad. Mõnedele neist olid algallikateks kolm ülalosutatud raamatut, mis ei ole meieni jõudnud. Kuid peale selle avaldasid igale evangeeliumile mõju kohalikud uskumused ja vastava kristliku koguduse liikmete senised religioossed kujutlused. Selles ei ole midagi imelikku, kui Egiptuse kristlaste usuline fantaasia täitis Kristuse-legendi egiptuse Osirise ja Isise kultusest laenatud üksikasjadega, kui Süüria kristlastele meenutas Jeesus tugeval määral Adonist ja kui Väike-Aasia elanike ettekujutuses oli Jeesusel ja Maarjal palju ühist Attise ning Kübelega.

Ja tõepoolest, paljud evangeeliumide lood Jeesuse Kristuse elust ja surmast ühtivad vana-aja kõige mitmesugusemate rahvaste legendide ning müütidega. Võtame näiteks müüdi Jeesuse süütust eostumisest ja sündimisest. Filosoof Platon, nagu arvasid tema õpilased, sündis jumalast Apollost, kes eostas Platoni ema Periktione enne, kui see oli abielulistes suhetes oma mehega. Sama räägitakse Makedoonia Aleksandri sündimisest.

Suur sarnasus on evangeeliumi lool Kristuse sündimisest ja müütidel jumala Buddha sündimisest. Kuninganna Maia nägi unes, et tema kehasse läks valge elevant, sellest jäi ta rasedaks ja ta sünnitas Buddha. Jumala sündimist tähistasid imed: maa hakkas värisema, taevast kuuldus muusikat ja sealt hoovas valgus, mis täitis kogu maa, haiged said terveks, lollid ja rumalad muutusid silmapilkselt tarkadeks, jumalikku lapsukest tulid kummardama vaimude ja inglite hulgad. Evangeeliumi jutustusel ohtudest, mis Jeesusel tuli pärast sündimist läbi elada, on samuti hulk paralleele paljude rahvaste usundilistes legendides ja teistes muistendites. Juba Mooses oleks lapsena peaaegu hukkunud selle tõttu, et vaarao, nagu jutustab Vana Testament,

oli käskinud kõik juudi meessoost väikelapsed hukata. Samasugused legendid on teada Pärsia kuninga Kürose, Rooma rajaja Romuluse ja Rooma keisri Augustuse esimestest elupäevadest. Viimase kohta oli näiteks legend, et Rooma senat, saanud ennustuse, et lähemal ajal sünnib inimene, kes hävitab vabariigi ja haarab võimu, andis korralduse hukata kõik sellel aastal sündinud poeglapsed. Meenutagem, et evangeeliumide järgi annab Heroodes täpselt samasuguse käsu, et hukata lapsukest Jeesust.

Tõelisi fakte Jeesuse elust evangeeliumide autoritel loomulikult ei olnud ja nad pidid neid kas välja mõtlema või laenama. Seepärast kasutati ära igasuguseid legende ja müüte, mis olid liikvel nende rahvaste hulgas, kelle keskelt värvati algkristlike koguduste liikmeid. Laene tehti ka kaugetelt rahvastelt — seda näitavad meile laenud india muistenditest Buddha kohta.

Nagu juba ülalpool tähendatud, kasutati evangeeliumide kirjutamisel ka mõningaid kirjalikke allikaid, selliseid nagu «Jeesuse sõnad» ja teised. Suurt osa etendas suuline pärimus — igasugused kuuldused, jutud, ümberjutustused, inimeste teated sellest, mis nad olid kuulnud teistes kogudustes jne. Kõigi nende teadete sisu ei saa ajalooliselt tõepäraseks pidada.

Ühelgi kanoonilisel evangeeliumil ei ole kindlasti fikseeritud daatumit. Õige küll, kirik arvab, et nad on ilmunud I sajandi teisel poolel, kuid see on täiesti ebatõenäoline.

Evangeeliumid on kirjutatud kreeka keeles. See tähendab, et nad ei olnud määratud Palestiina juutidele, vaid Rooma impeeriumi elanikkonna laiadele ringidele, kellele kreeka keel oli midagi rahvusvahelise kirjakeele taolist. Järelikult kuuluvad nad sinna aega, millal kristlike koguduste põhituumikut ei moodustanud enam juudid, vaid teiste rahvuste esindajad. Kuid too oli hilisem periood kui see, millesse kirik arvab evageeliumide ilmumise.

Evangeeliumide autoriteks ei olnud sugugi mitte need inimesed, kellele kirik nad omistab. Kreekakeelses originaalis nimetatakse evangeeliume: evangeelium Matteuse järgi, evangeelium Markuse järgi jne., mitte aga Matteuse evangeelium, Markuse evangeelium. Seega teatavad evangeeliumide koostajad ise, missuguste allikate järgi nad kirjutasid. Peale selle, kui evangeeliumide autoriteks oleksid olnud Palestiina juudid, nagu arvab kiriklik tradit-

sioon, ei oleks nad kirjutanud kreeka, vaid heebrea keeles.

Kirjades ei räägita evangeeliumi raamatutest sõnagi, ei vihjata neile kordagi ega nimetata neid. Kas võisid jutlustajad ja apostlid jätta kasutamata kristluse põhilisi usuõpetuslikke dokumente? Kas oli võimalik, et kirjade autorid neist midagi ei teadnud? Nende mõlema oletuse võimalus on täiesti välistatud. On selge, et kirjade koostamise perioodil ei olnud evangeeliume üldse olemas, või kui neid esineski, siis olid nad niivõrd väikese autoriteediga, et kirjade autorid ei pidanud isegi vajalikuks nendest rääkida.

Erakordselt tähelepanuväärv on see asjolu, et tolle aja kirjanduses ilmuvad vihjed evangeeliumide kohta üldse väga hilja. Vanima märkuse leiame Hierapoli kristliku koguduse piiskopi Papiase[41] töös «Issanda sõnade seletus», mis on kirjutatud 130. a. paiku. See teos ei ole meieni jõudnud, kuid temast räägitakse üksikasjaliselt kristliku kirjaniku Eusebiuse[42] «Kiriku ajaloos». Nimetatud kirjanik elas IV sajandil. Nagu Eusebius räägib, kirjutas Papias, et teated Jeesuse sõnadest ammutas ta peamiselt suulistest allikatest, küsitledes kaasaegseid inimesi, kes võisid omakorda need teated saada teistelt; kirjalikest allikatest aga räägib ta mitte eriti aupaklikult, olles arvamisel, et neid ei tule usaldada. Mida siis Papias II sajandi keskel räägib evangeeliumidest?

Talle ei ole teada ei Luuka ega Johannese evangeelium, ta mainib vaid Matteuse ja Markuse evangeeliumi. Rõhutame, et see esimene teade evangeeliumidest kuulub ajajärku, mida lahutab evangeeliumides kirjeldatavatest sündmustest enam kui sada aastat. Matteusest räägib Papias, et ta oli Kristuse apostel ja et ta kirjutas tema sõnad heebrea keeles üles ning hiljem «kasutas neid nii, nagu oskas». Mis puutub aga Markusesse, siis oli ta Papiase arvates apostel Pauluse õpilane ja kirjutas üles «järjekorrast mitte hoolides» selle, mis ta ise kuulis.

Papiase teadetest tulenevad järeldused on üsna õpetli-

---

[41] Papias — Hierapolise piiskop Früügias. Kiriku traditsiooni kohaselt peetakse teda üheks apostlite otseseks õpilaseks. — *Toim.*

[42] Eusebius Cäsareast — piiskop ja kirjanik, elas umbes 260.—340. a. Mitmete dogmaatiliste ja eksegeetiliste teoste autor. Peale nende kirjutas ta veel kiriku ajalugu sisaldava kroonika ja Konstantin Suure eluloo. — *Toim.*

kud. II sajandi keskel ei omanud evangeeliumid usklike hulgas veel tõsist autoriteeti ja neid ei peetud kaugeltki mitte jumala inspireeritud raamatuteks. Sellel ajal oli ilmselt juba olemas palju kirjalikke jutustusi Jeesuse elust, kuid nad olid üsna vastuolulised ja ei äratanud usaldust. Markuse ja Matteuse evangeelium olid sellel ajal olemas mitte niisugusel kujul, nagu nad meieni on jõudnud ja nagu nad kanooniliseks loetakse. Papias räägib Matteuse evangeeliumi heebrea keelest, kuid praegu on olemas ainult kreekakeelne Matteuse evangeelium. Peale selle peab Papiase tunnistuse järgi Matteuse evangeelium sisaldama ainult Jeesuse sõnu ja jutlusi, kuid praeguses Matteuse evangeeliumis on keskne koht jutustaval osal — jutustusel Jeesuse sündimisest — ja üldse jumal-inimese elulool. Mis puutub Markuse evangeeliumisse, siis ei saa kuidagi öelda, et see on kirjutatud «järjekorrast hoolimata» — seal on teatav materjali paigutamise süsteem. Tähendab, praegused Matteuse ja Markuse evangeeliumid ei ole kaugeltki mitte need, mida tundis Papias.

Järgmise ajaloolise tunnistuse evangeeliumidest leiame II sajandi lõpu kristlikul kirjanikul Irineusel[43]. Oma teoses «Väärõpetuse vastu», mis ei ole kirjutatud varem kui II sajandi 80-ndatel aastatel, näitab ta juba Uue Testamendi kõigi nelja evangeeliumi tundmist. Sellest võib teha järelduse, et neli praegust kanoonilist evangeeliumi said tõeliselt tuntuks nimelt II sajandi teisel poolel. See ei tähenda seda, et nad on kirjutatud just II sajandi teisel poolel. Nende alus võis olla ja arvatavasti oligi loodud varem, kuid see muutus kogu aeg, kuni omandas lõpuks kuju, missugusena see fikseeriti kiriku kaanoniga ja missugusena see on jõudnud meie ajani.

Ja lõpuks, kolmas kõige varasem teade evangeeliumidest on pärit rooma kirjanikult Celsuselt[44]. Oma teoses «Õiglane sõna», mis on suunatud kristluse vastu ja on kirjutatud II sajandi 70-ndatel aastatel, näitab Celsus, et talle on evangeeliumide jutustus Kristusest tuntud juba kõigis üksikasjus, muuhulgas pöördub ta kristlaste poole ettehei-

[43] Irineus — sündinud Väike-Aasias, surnud umbes 200. a. paiku, Lyoni piiskop. Tema «Adversus haereses» on suunatud gnostikute vastu ja see sai üheks põhjapanevamaks teoseks katoliku kiriku dogmaatikas. — *Toim.*

[44] Celsus — rooma filosoof, kirjutas 178. a. paiku oma «Õiglase sõna» näol esimese kristlust paljastava poleemilise teose. — *Toim.*

tega, et need «kolm, neli ja enam korda muudavad ning töötavad ümber evangeeliumide esialgset teksti selleks, et oleks võimalus paljastusi ümber lükata»[45]. Celsiuse tunnistus veenab meid veel kord selles, et evangeeliumid said enne nende kanoniseerimist arvukate ümbertegemiste osalisteks.

Üldiselt võimaldavad kõik teadaolevad materjalid teha järelduse: need Matteuse, Markuse, Luuka ja Johannese evangeeliumid, mis kuuluvad nüüd Uue Testamendi kaanonisse, on pärit II sajandi teisest poolest.

Ülejäänud evangeeliumid, arvult mitukümmend, said teistsuguse saatuse osaliseks. Nad tunnistati apokrüüfiliseks, valeks, mittepühaks ja neid ei võetud kaanonisse. Need neli aga eraldati teistest ja tunnistati jumalast inspireerituiks. Miks just need ja mitte teised? Küsimuse ümber, missugused evangeeliumid tunnistada kanoonililiseks ja missugused apokrüüfiliseks, käis kaua aega äge võitlus. Esile tõusid ja arvati hiljem kaanonisse need evangeeliumid, mis olid omaks võetud kõige suuremates ja mõjukamates kristlikes kogudustes.

Igatahes IV sajandil kujunes Uue Testamendi kaanoni koosseis lõplikult kindlaks ja selles esinesid need neli evangeeliumi, mida me praegu tunneme kanoonilistena.

Kolm esimest evangeeliumi on oma materjalilt üksteisele üsna lähedased. Nende vahel esineb küll palju vasturäkivusi, kuid üldiselt jutustuse käik ühtub. See andis aluse neid nimetada sünoptilisteks, s. t. ühtivateks, paralleelseteks. Johannesele omistatav neljas evangeelium seisab eraldi ja nii jutustuse käigult, faktide valgustamiselt kui ka kirjanduslikult esitusviisilt erineb see teravalt sünoptilistest evangeeliumidest.

Sünoptikutel on Jeesus kindla maapealse elulooga. Tõsi küll, ta sündis ebatavalisel viisil, kuid elus käitub ta nagu inimene: kannatab, tunneb nälga ja janu, satub kiusatuste kätte, mõnikord tunneb hirmu, nukrutseb, pöördub anumiste ja palvetega jumala poole. Johannese evangeeliumis on Kristus logos, jumala sõna, mis oli olemas enne aja algust ja ainult saladuslikul teel sai lihaks inimese kujul. Sünoptikud pööravad peamise tähelepanu Jeesuse eluloole. Johannes aga esitab peamiselt tema jutlusi, pikki

[45] Vt. А. Р а н о в и ч, Античные критики христианства, М. 1935, lk. 42—43.

ja ähmaselt müstilisi. Isegi kirik ei saa Kristuse ajaloolise olemasolu fakti tõendamiseks Johannese evangeeliumist midagi ammutada. Teine asi on sünoptilised evangeeliumid. Näib, et siin esitatakse Jeesuse kui inimese üksikasjaline elulugu, kusjuures räägitakse kindlatest ajaloolistest daatumitest, keisrite valitsemisest, kes on olnud tõepoolest Rooma troonil, tegelikult elanud ja valitsenud juuda kunigatest, Rooma ametnikest, keda ajalugu tunneb rea ajalooliste mälestusmärkide täiesti kindlate andmete järgi. Tundub, et mida's veel vaja — siin on allikas, mille järgi me võime otsustada Kristuse elu ja tegevuse üle.

Tegelikult ei ole see nõnda. Jeesuse elulood, mis evangeeliumides toodud, on usulise fantaasia vili. Siin ei ole ühtki teadet inimeselt, kes oleks Jeesust oma silmaga näinud, s. t. ühtki tunnistaja seletust. Selliseid tunnistusi ei leidu ka mittekristlikus kirjanduses. Mitte üheski ajaloolises ega muus selle aja teoses ei leia me Jeesuse kaasaegse seletusi selle kohta, et vaat, minu ajal toimusid Juudamaal seesugused ja seesugused sündmused, mis olid seoses inimese tegevusega, kelle nimi oli Jeesus Kristus.

Teaduses on palju vaieldud ja vaieldakse veelgi selle üle, kas rooma kirjaniku Tacituse, juudi ajaloolase Josephus Flaviuse, rooma poliitilise tegelase ja kirjaniku Plinius Noorema tuntud tekste saab lugeda autentseks. Tacituse ja Josephus Flaviuse sellekohased tekstid on kahtlemata hilisemad juurdekirjutused, Pliniuse vastav kiri on usaldatavuse suhtes aga kahtlane. Kuid Jeesuse eluloo usaldatavuse küsimuses ega ka üldse küsimuse otsustamisel, kas Jeesus kui inimene oli olemas, ei oma see tähtsust. Josephus Flaviuse raamat on kirjutatud 90. aasta paiku. Tacituse raamat 117. aastal, Pliniuse kirja dateeritakse 112. aastaga; ükski nendest dokumentidest ei opereeri evangeeliumides kirjeldatavate sündmuste kaasaegsete tunnistustega. Teised Kristusest rääkivad mittekristlikud tekstid kuuluvad veel hilisemasse aega, näiteks talmudi vastavad kohad — mitte varemasse ajajärku kui III sajandisse.

Jeesuse elulood, mis leiduvad evangeeliumides, on välja mõeldud. On täiesti arusaadav, miks see vajalik oli ja milline on, kui nii võib väljendada, selle väljamõeldise sisemine loogika.

Kristliku usuõpetuse arenemine liikus suunas, mis tegi paratamatuks Jeesuse muutumise usklike teadvuses jumalast jumal-inimeseks. Jeesuse kuju formeerumise esimesed staadiumid on seotud kujutlusega temast kui jumalast, tallest, salapärasest sealpoolsest olendist. Nad kajastusid Apokalüpsises ja selle kaasaegsetes teostes. Kirjades näeme me algavat Jeesuse Kristuse historiseerimise protsessi. Ja viimaks, Jeesuse historiseerimise protsessi viivad lõpule evangeeliumid: siin määratakse kindlaks tema elu ja surma daatum, sünni-, elu- ja surmakoht ning kõike seda puudutavad asjaolud. Alles evangeeliumid asetavad Kristuse aega ja ruumi, kuid see toimub alles sajandi möödumisel pärast neid sündmusi, milledest räägitakse evangeeliumides.

Ajaloos on olnud juhtumeid, kus inimene tunnistati pärast tema surma jumalaks. Sellekohastele juttudele ja legendidele on iseloomulik järgmine omapära: varasemates neist esineb ta inimesena, edasi tugevneb ikka enam üleloomulik, jumalik element. Kristuse puhul näeme vastupidist pilti: alguses, mitme aastakümne kestel, on juttu jumalast, edasi hakkab see kuju võtma inimlikke jooni. Tähendab, tema aluseks on müüt, mis oma arengu kestel kattus liha ja verega. Ei ole mingisugust alust teda võtta ajaloolise tõena.

Evangeelium historiseerib müüdi Jeesusest kui jumalast, kes sai inimeseks. Kõige varasem variant leidub Markuse evangeeliumis, kus ei räägita veel Jeesuse sünnist ega lapsepõlvest. Peaaegu kogu selle evangeeliumi tekst on mõnede muudatustega üle võetud Matteuse ja Luuka evangeeliumi, mistõttu on ilmne, et viimased on kasutanud Markuse evangeeliumi allikana. Johannese evangeelium on aga selle tulemus, et gnostikute filosoofiline õpetus kohandati kristlusega: Jeesus on selles evangeeliumis kujutatud logosena, sõnana, mis sai lihaks, ja tema elulugu on pühendatud selle teoloogilis-müstilise õpetuse propageerimisele.

Uue Testamendi viimane raamat

Ajalt viimane raamat Uues Testamendis on Apostlite tegude raamat. Kirik peab selle autoriks evangelist Luukat, kes olevat olnud apostel Pauluse õpilane ja tema kaaslane kõigil tema rännakutel. Kõigest eelöeldust on

selge, et ka selle teose ajalugu ei ole niisugune, nagu seda kujutab kristlik pärimus. Apostlite tegude raamat kuulub II sajandi lõppu. Isegi siis, kui apostel Paulus oleks elanud ja ta ei oleks olnud müütiline isik, isegi siis oleks ükskõik milline tema õpilastest olnud nende enam kui saja aasta jooksul, mis oli möödunud arvatavast Pauluse surmaajast, juba ammugi surnud. Järelikult ei võinud ükski neist kirjutada Apostlite tegude raamatut.

Selles Uue Testamendi raamatus jutustatakse esimeste kristlike koguduste ajaloost, tehakse katset kirjeldada algkristluse ajalugu kiriklikust seisukohast. Oli vaja kirjutada kristliku kiriku tekkimise seesugust ajalugu, mis näitaks usklikele, et selle kiriku asutasid Jeesuse Kristuse otsesed õpilased. Sellel viisil sisendati usklikele, et kõik need presbüterid, piiskopid ja teised kristlike koguduste tegelased, kes selleks ajaks olid juba pannud aluse kiriku võimsale tsentraliseeritud organisatsioonile, on ise apostlite kaudu Jeesuse kui jumala volinikud.

KOKKUVÕTE

Nõnda toimus aastatuhandete kestel juudi usundi ja ristiusu pühade raamatute kujunemine. Nende raamatute ajalugu ei sisalda, nagu me seda nägime, absoluutselt mitte midagi üleloomulikku. Inimeste ühiskondliku olukorra tingimused kutsusid esile teatavaid religioosseid liikumisi, mis leidsid ideoloogilise väljenduse mitmes kirjanduslik-kultuslikus teoses. Nende teoste sisu kirevuse ja lahkuminekute põhjuseks on see asjaolu, et nende autoriteks oli palju inimesi erinevatest ajaloolistest ajajärkudest, erinevatelt maadelt ja erinevate rahvaste hulgast, nende rahvaste erinevate klassiliste rühmituste hulgast.

Mitte alati ei olnud piiblil selline väline kuju nagu praegu. Kaua aega esinesid piibli raamatud pideva tekstina, peatükkideks ja värssideks jaotamata. Alles XIII sajandil jaotas Canterbury peapiiskop Stephen Langton[46] piibli raamatud peatükkideks, kasutades seda jaotust piibli

[46] Stephen Langton — kardinal ja Canterbury peapiiskop, surnud 9. juulil 1228, kirjutas Pariisi ülikooli ühe kuulsama teoloogina ulatuslikke piiblikommentaare, kutsuti 1206. aastal Rooma, paavst Innocentius III soosik. Valiti 1207. aastal Canterbury peapiiskopiks. — *Toim.*

Pärsia kuningas Kyrose haud, mis asub Pasargadae lähedal.

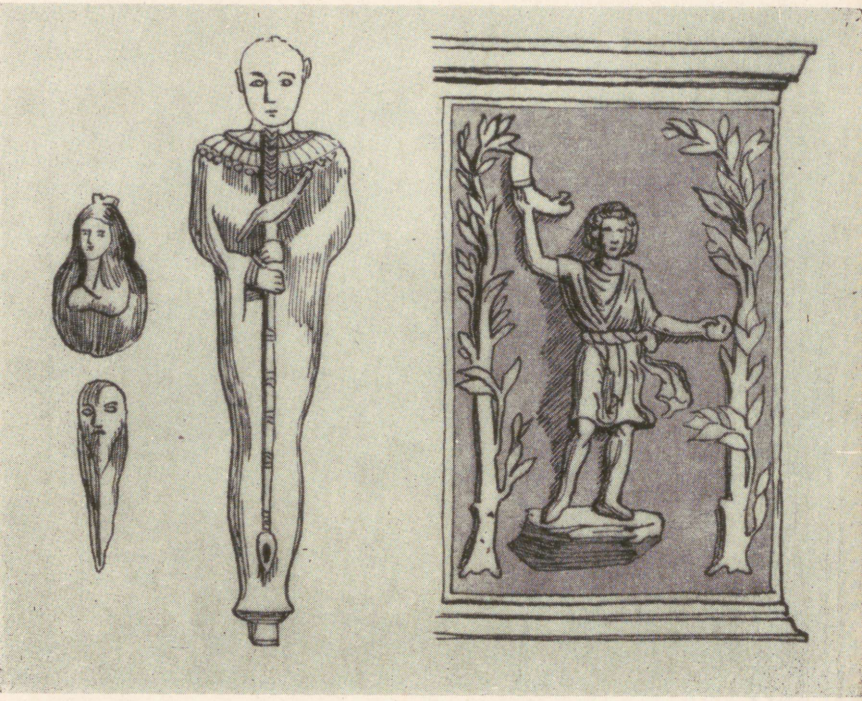

Vanas Testamendis kajastub selgesti muistsete juutide poolt austatud kodujumalate — seeravimide — kultus. Hiljem omistas kristlus selle nime inglitele. Pildil: vasakul — muistsete juutide puuslikud — nn. seeravimid, paremal — Vana-Rooma kodujumala ehk nn. laari kujuke.

ladinakeelse tõlke — Vulgata[47] juures. XV sajandil laenasid rabiinid selle peatükkideks jaotuse ka heebreakeelsele piiblile. Veel ühe sajandi võrra hiljem jaotas Pariisi trükkal Robert Stephane piibli raamatute peatükid värssideks. Ka see jaotus kanti varsti üle heebreakeelsesse piiblisse (trükitud väljaannetesse). Nõnda sai piibel praeguse kuju võrdlemisi hilja.

Palju on jäänud pühade raamatute ajaloos kuni käesoleva ajani selgusetuks, nagu on paljugi selgusetu ka teiste vanaaja kirjanduslike teoste ajaloos. Kas võime näiteks öelda, et Homerose teoste valmimise ajalugu on meile hästi teada? Kuid keegi ei tee sellest järeldust, et see ajalugu on müstiline, et see on teada ainult jumalale ja mõnele autori kaaslastest. Selleks ongi ju ajalooteadus olemas, et avada inimeste ees mineviku leheküljed, teha teadmatu teatavaks. Ei ole võimatu, et paljud üksikasjad sellest protsessist, mille tulemusena tekkisid piibli raamatud, selgitatakse veel edaspidi uute arheoloogiliste avastuste ja uute filoloogiliste uurimuste teel. Kuid see, mis me juba teame, on küllaldane selleks, et koostada piibli raamatute ajaloo üldpilt. Seda üldpilti me valgustasimegi käesolevas peatükis.

---

[47] *Vulgata* (lad. k. — üldiselt levinud) — alates Trienti kontsiilist (1545—1563) kuni tänapäevani katoliku kiriku poolt ametlikult tunnustatud ladinakeelne piiblitõlge, mille koostas püha Hieronymos (340—420) ajavahemikul 383—405. — *Toim.*

NELJAS PEATÜKK

KAS PIIBEL SISALDAB TÕDE?

See on oluline küsimus. Usklikud inimesed arutlevad sageli nõnda: ükskõik milline ka piibli päritolu oleks, ükskõik millal ta on tekkinud, ükskõik kes ta autorid on, kui ta aga tõde pakub, siis on meie asi seda tõde vastu võtta ja selle järgi käia.

Üldiselt leidub meil isegi usklike hulgas vähe neid, kes on lugenud piibli teksti tervikuna, nõnda et inimestel on üsna ähmane ettekujutus sellest, mida siis piibel tõepoolest sisaldab. Nii kristlikud kui ka juudi kirikutegelased on püüdnud piiblit ümbritseda «soliidse» aupaistega. Temale vihjatakse paljutähendavalt kui targale ja eksimatule jumalikule ilmutusele, aga tarkuse all ei tule ju mõista midagi muud kui omadust sügavalt tõde avastada. Käesolevas peatükis vaatlemegi, kas piibel tõesti määratleb targalt kõiki neid põhiküsimusi, mis moodustavad inimese maailmavaate, kas ta tõesti sisaldab tõde?

Kui me käsitame raamatut kui inimese poolt loodud teost, siis võime kindlaks teha, kui suures ulatuses ta valgustab õigesti autori poolt käsitlemisele võetud küsimust, kas ta eritleb fakte ja sündmusi õigesti. Mõnikord selgub, et raamatus on kõik välja mõeldud, mõnikord võib kindlaks teha, et temas esinevad tõde ja väljamõeldis läbisegi. Viimane käib eriti vana-aja raamatute kohta.

Sajandite kestel loodud ja korduvalt käsitsi ümberkirjutatud teostes on ajalooline materjal harilikult segatud legendaarse ja müütilise materjaliga, seda enam, et need raamatud on tihedalt seotud mütoloogia ja uskumustega. Vaatamata sellele on neil suur tähtsus teadusele ja kultuuriajaloole. Teadlased eraldavad neis hoolikalt ja täpselt ajaloolise fantastilisest. Esimest kasutavad nad mater-

jalina vastava perioodi ajaloolise protsessi tõelise käigu kindlakstegemiseks, teist allikana kirjanduse, usundi jne. ajaloo uurimisel. Piibel sisaldab mõningaid teateid mitte ainult juutide, vaid ka teiste Vana-Idamaa rahvaste vana-aja ajaloo alalt, eriti muidugi usundi ajaloo alalt. Kuid seda materjali võib kasutada ainult sel tingimusel, kui ajalooline element hoitakse hoolikalt lahus fantastilisest elemendist. Õpetatud ajaloolased teevadki nii.

Kas aga usklik inimene saab piiblile nii läheneda? Kui ta on järjekindel, siis ei saa, sest temale on piibel jumala poolt inspireeritud raamat, milles iga rida ja lause, iga sõna ja koma on lõplik tõde. Nähes piibli tekstis ilmseid vasturääkivusi, pigistab ta selles suhtes silma kinni ja jätkab kinnitamist, et jumalasõna ei saa olla ebaõige ja et seepärast tuleb piibli iga väidet võtta ilma mingisuguse kahtluse ja kontrollita. Äärmisel juhul nõustub ta sellega, et vastavat teksti tuleb tõlgendada allegooriliselt, mõistukõneliselt. Sellel küsimusel tuleb eriti peatuda.

1. KUIDAS TÕLGENDADA PIIBLI MUISTENDEID?

Piibli allegoorilised tõlgendamised

Väide, et piibli muistendeid ja õpetusi tuleb mõista allegooriliselt, on saanud juba ammu üsna levinud vahendiks piibli pühaduse kaitsmisel. Selle võtte abil võib tõlgendaja suva kohaselt anda ükskõik millisele piibli tekstile ilma suurema raskuseta ükskõik millise mõtte. Näiteks, kui piiblis on öeldud, et jumal lõi inimese ja kogu maailma kuue päeva jooksul, siis tuleb neid päevi mõista kui kuut ajaloolist epohhi, milledest igaüks võis kesta miljardeid aastaid. Ka Aadama ja Eeva loomise legendi moonutavad mõned tänapäeva kirikutegelased tundmatuseni. Näiteks ühe kaasaegse tõlgenduse järgi olid enne Aadamat ja Eevat maa peal olemas ainult jumala poolt hingestamata inimahvid ja esimeste inimeste loomine jumala poolt seisnes vaid selles, et ta kutsus ühe inimahvide paari juures esile tugevakujulise mutatsiooni (silmapilkse muundumise), mille tagajärjel inimahvide paar hingestati, ja nad muutusid Aadamaks ja Eevaks.

Et anda lugejale ettekujutust sellest, kui kaugele võivad usu kaitsjad minna oma püüetes «selgele päevale

varju heita», selget segaseks teha, toome mõned seletused juba ülaltsiteeritud inglise teoloogi Doddi raamatust.

Ta väidab, et juba meie ajaarvamise esimestel sajanditel on «kristluse liidrid» teinud endale ülesandeks Vana Testamendi legende ümber tõlgendada (teisiti seletada, reinterpreteerida). Seejuures nad «kasutasid vabalt vana kreeka eruditsioonilt päritud allegoorilist interpreteerimismeetodit».[1] Näitena toob ta Ülemlaulu allegoorilise tõlgenduse kui kujundi Kristuse armastusest kiriku vastu. Kuigi kirik peab seda tõlgendust vastuvaidlematult õigeks, on ta niivõrd ebatõenäoline, et isegi Dodd on sunnitud seda tunnistama «äärmiseks juhuks». Sellele vaatamata nõuab Dodd ise piibli tõlgendamisel allegoorilise meetodi kõige laialdasemat kasutamist, seejuures mitte varjates, et ta näeb selles meetodis ainsat abinõu, kuidas pääseda piiblis esinevatest vasturääkivustest ja seosetustest. «Mõnel juhul,» märgib Dodd, «kasutame sümbolismi ja sellest faktist arusaamine võib meid paljudest raskustest välja viia.»[2] Aga kuna sümbolism «võib raskustest välja viia», siis on otstarbekas tunnistada, et ta «peitub sügavalt piibli mõtte struktuuris eneses».[3] Pärast seda võib autor asuda juba «vabalt» purjetama sümbolismi lainetel, vabalt selles mõttes, et autor ei pea ennast millegagi seotuks: ei loogika, ei terve mõistuse ega ajaloolise tõe nõuetega.

Loomise raamatu legendides selle kohta, kuidas jumal lõi maailma, loomad jne. kuue päeva jooksul, ei ole Doddi arvates jutt ei maailma ega loomade ja taimede loomisest. «Tõeliselt ei puuduta peatükk (Loomise raamatu 1. peatükk. — *J. K.*) autor liikide tekkimise teaduslikku probleemi»[4], ega üldse mingisuguseid füüsikalisi või bioloogilisi probleeme; ta vaatleb kõiki küsimusi mitte «faktide seisukohalt, vaid usulise tõe seisukohalt». Kuid tõde käib ju faktide kohta! Ei, mitte faktide, vaid millegi üsna ähmase ja lihtsalt tabamatu kohta. Pärast täiesti müstilist sõnadetegemist «fundamentaalsematest küsimustest jumala olemuse ja tema suhtumise kohta inimesesse ning maailma» avab Dodd lõpuks oma kaardid. Loomise raamatu järgi toimub maailma loomine jumala sõna

---

[1] C. H. Dodd, The Bible to-day, lk. 16.
[2] Sealsamas, lk. 17.
[3] Sealsamas.
[4] Sealsamas, lk. 30.

«Saagu!..» abil. Ja sellega tõestataksegi «loova sõna» vägevust. Piibli legendi sisust ei jää midagi järele, selleeest aga säilitatakse näiliselt tema «sügavus» ja «tõelisus».

Dodd võtab tegelikult piibli jutustuse faktidelt igasuguse tähenduse, lahustades selle jutustuse kindla, otsese mõtte näiliselt sügavmõttelises «sümbolistlikus» sõnadevalingus. Piibel, ütleb ta, ei ole kinofilm, «see on erutav pilt, see on draama või, kui tahate, muusikaline sümfoonia».[5] Seda kõike räägitakse muidugi ainult selleks, et vabastada usu kaitsjaid vajadusest anda otsene vastus küsimustele ilmselt absurdsete piibli jutustuste mõtte kohta.

Ütleme, et usklikul on vaja anda vastus küsimusele, kuidas saada aru sellest, et vaal neelas Joona alla ja kolme päeva pärast sülitas ta elusana välja. Esiteks on vaalal väga pisike kõri, millest inimene kuidagi läbi ei pääse; teiseks, kui vaal olekski ta alla neelanud, oleks ta vaala söögitorus ja maos kohe lämbunud... Kuid Dodd seletab: vaal ei olegi vaal ja isegi üldse mitte zooloogiline mõiste; «paistab võimalikuna, et Joona raamatu autor mõtles juudi rahva uuestisündi pärast Baabüloni vangipõlve».[6]

Kui õigeusu tuntud kirikumehelt metropoliit Filaretilt kunagi küsiti, kuidas sai vaal Joonast alla neelata, vastas Filaret: «Kui pühakirjas oleks öeldud, et, vastupidi, Joonas neelas vaala alla, tuleks seda samuti uskuda ja mitte midagi pärida.» Nagu näeme, kasutab Dodd peenemaid võtteid, kuid siht on neil võtetel sama: panna inimesi uskuma piibli pühadusse ja eksimatusse, sellele vaatamata et piibli muistendite valdava enamuse absoluutne paikapidamatus on otse käegakatsutav.

Piibli allegoorilist või sümboolset tõlgendamist kasutab Dodd ka moraaliküsimustes, kusjuures ta läheb imestamapaneva omavolini ja sofistikani. Toome ühe sellelaadse näite.

Ta esitab piibli teksti, milles prohvet Saamuel käsib jumala nimel kuningas Sauli: «Mine nüüd ja löö Amalek (ja Jerim) maha ja kaota sootuks ära kõik, mis tal on, ja ära anna talle armu; ja surma ära nii mehed kui naised, nii mängivad kui imevad lapsed...»[7] See peaks olema

---

[5] C. H. Dodd, The Bible to-day, lk. 27.
[6] Sealsamas, lk. 17.
[7] 1. Saamueli r. 15. 3.

täiesti selge käsk, seda enam, et järgnevalt jutustatakse sellest, kuidas see käsk täideti ja kuidas Saul «kaotas kõik rahva sootuks ära mõõgateraga»[8], jättes seejuures ellu amalekkide kuninga Agagi, mis kutsus esile jumala ja prohveti hirmsa viha. Kuid Doddi jaoks on siin selgust vähe. Tema «moraalne mina» on alati siis riivatud, kui selliseid piibli tekste, mis peegeldavad Vana Testamendi moraali ebainimlikkust, tõlgendatakse normaalselt. Ta möönab, et kui inimesed võtavad selliseid piibli ettekirjutusi tõsiselt, on «neil ettekirjutustel kristlaste kõlbelistele otsustustele ja tegudele katastroofilised tagajärjed»; illustratsioonina tuuakse sealsamas ajaloolisi paralleele hirmutegudest, mida panid toime Simon de Montforti väed albilaste liikumise mahasurumisel. Seega peab tunnustama, tuleb nii välja, et piibel innustas kõige julmemaid ja kõige ebainimlikumaid kombeid inimkonna ajaloos?!

Usu kaitsja ei või muidugi sellise otsusega ühineda. Selgub, et kõigest tuleb hoopis teisiti aru saada kui piiblis on öeldud. Amalekid ei ole üldse amalekid, naised ja lapsed ei ole üldse naised ja lapsed; inimesed, keda jumal käsib halastamatult hävitada, ei ole inimesed, vaid meie südames peituvad «kurjuse vaimsed jõud»; nendega oleme leppimatus võitluses ja peame nad hävitama. «Sellise arusaamise juures,» kinnitab osav teoloog, «muutub kogu jutustus mitte ainult kahjutuks, vaid omandab ühtlasi õpetliku iseloomu.»[9] Ainult üks küsimus jääb lahtiseks: millised on alused piibli teksti kogu mõtte muutmiseks? Mis õigusega võib täiesti selgele tekstile anda temale absoluutselt mitte vastav mõte?

Piibli tekstide demütologiseerimine

Piibli allegoorilise ehk sümboolse tõlgendamise viimaseks sõnaks on piibli legendide demütologiseerimise loosung, mille kuulutas hiljuti välja protestantlik teoloog Rudolf Bultmann. Selle loosungi ümber tehti teoloogilises ja üldse kodanlikus kirjanduses palju kära. Pärast Bultmanni põhitöö «Kerügma ja müüt» ilmumist 1948. aastal, väideti kodanlikus ajakirjanduses isegi, et see sündmus ei jää oma tähtsuselt maha D. Straussi raamatu «Jeesuse elu»

[8] 1. Saamueli r. 15. 8.
[9] C. H. Dodd, The Bible to-day, lk. 28.

ilmumisest. Mida siis Bultmann oma kurikuulsa demütologiseerimisega jutlustab?

Ta nõuab kerügma (kreeka keeles tähendab *kerügma* väljakuulutamist, jutlust, head sõnumit — Heilsbotschaft) eraldamist müüdist. Tema arvates tuleb kristliku usuõpetuse kerügma omaks võtta ja selle järele käia, müüdid aga kõrvale heita. See ei tähenda muidugi seda, et piiblist kui pühast raamatust tuleks loobuda; piibel jääb ka edasi selleks, kuid teda ei tule mõista mütoloogilises mõttes, tema muistendeid ja legende ei tule käsitleda kui teateid kindlatest sündmustest, mis kunagi aset on leidnud, vaid mingisuguses teises mõttes.

Bultmanni väite järgi kasutab mütoloogia kunstilisi, piltlikke kujundeid, et väljendada «teist maailma selle maailma terminites, jumalikku — inimliku elu terminites, sealpoolset — siinpoolse terminites». Ei saa arvata, et need kujundid jutustavad ajaloolistest sündmustest täpselt nii, nagu need on toimunud. Ja seda, mis piiblis räägitakse jumala tegudest, ei tule mõista «mütoloogiliselt, vaid analoogiliselt», analoogia järgi mingisuguste teiste sündmustega. «Uue Testamendi mütoloogiat ei tule vaadelda tema kujutluste objektiveeriva (esendava) sisu (Vorstellungsgehalt) küljest, vaid neile kujutlustele vastava eksisteerimisest arusaamise (Existenzverständnis) küljest; sellise arusaamise juures kinnitab tõde usku, mis ei kohusta maailmapilti tunnistama sellisena, nagu see on kujutatud Uues Testamendis.»[10]

Kui piiblit mitte mõista mütoloogiliselt, vaid analoogiliselt, siis, nagu väidab Bultmann, avaneb võimalus piibli muistendeid «demütologiseerida», «nende mütoloogilist kesta eemaldada». Sellisel lähenemisel «lahenevad Uue Testamendi paradoksid täielikult». Bultmann loetleb korduvalt mitmeid üsna piinlikke vasturääkivusi ja paradokse Uues Testamendis; tehes seejuures näo, et tema poolt esitatud «demütologiseerimine» selgitab jumala suureks auks ja kooskõlas tõega täielikult need vasturääkivused. Kuid tegelikult ei saavutata muidugi ei üht ega teist eesmärki.

---

[10] Rudolf Bultmann, Kerygma und Mythos. B. I., Hamburg—Volksdorf 1948, lk. 16; tsiteeritud raamatu järgi: «Denker und Deuter im heutigen Europa, herausgegeben von Hans Schwerte und Wilhelm Spengler», Hamburg 1954, lk. 83.

Bultmann räägib otseselt, et ta püüab leida seesugust «tõde», mis ei ole vastuolus piibliga, kuid ei kohusta samal ajal tunnustama neid ilmselt alusetuid piibli legende, milledega praegusel ajal on isegi usklikul raske nõustuda. Kuna aga piiblit tõega lepitada on võimatu, tuleb teoloogil kasutada sõnalist udu, milles tõe selged piirjooned muutuvad vaevalt tuntavaks. Tõepoolest, millise analoogia järgi tuleb piibli muistendeid tõlgendada? Kas teiste religioonide muistendite või mingisuguste müstiliste «usutõdedega», millede mõte on inimese loomulikule mõistusele üldse arusaamatu. Esimese lahenduse heidaks Bultmann kahtlemata nördimusega kõrvale, teine aga moodustabki nähtavasti tema kontseptsiooni tuuma. Kuid fakt jääb faktiks — ka see «uusim» kontseptsioon ei erine oluliselt milleski allegorismi teistest liikidest.

Bultmanni raamatu eeltoodud tsitaadis tõmbab endale tähelepanu eksistentsialismi kodanlikule filosoofilisele koolkonnale iseloomuliku terminoloogia kasutamine. See ei ole juhuslik, sest oma filosoofilistelt vaadetelt on Bultmann tõesti lähedane eksistentsialistidele. Seepärast ei tule lugejal imestada tema kontseptsioonide ähmasuse üle. Kui ta räägib, et piibli müütides ei ole tähtis «kujutluste objektiveeriv sisu», vaid «neile kujutlustele vastav eksisteerimisest arusaamine», siis ta ainult kordab sellega eksistentsialistide idealistlikke veidrusi sellest, et «eksisteerimine» ei ole olemine, ei ole objektiivne reaalsus, vaid esmajoones inimese subjektiivne teadvus tema enda eksisteerimisest. Eksistentsialistid ise räägivad, et nende filosoofia see keskne kategooria ei alistu enam või vähem kindlale äraseletamisele ja et nad üldse ei püüagi selguse poole oma vaadete formuleerimises. Selliste lähtepositsioonide olemasolul asendub, või ütleme täiendub Philoni, Tertullianuse ja Clairvaux Bernard'i müstika piibli tõlgendamisel Jaspersi, Gabriel Marceli ja teiste eksistentsialistide mitte vähem tumeda ja oma olemuselt mõttetu müstikaga.

Demütologiseerimise loosungi autor püüab piiblit eraldada maakera kõigi teiste religioonide mütoloogiast, näidata, et piibli müüdid kujutavad endast põhimõtteliselt midagi muud kui näiteks vana-kreeka või assüüria-baabüloni müüdid. Kuid see ei lähe tal kuidagiviisi korda. Tõepoolest, miks mitte demütologiseerida ükskõik millist muistendit Osirisest ja Isisest, Ištarist ja Mardukist, miks

ka neile mitte anda «analoogilist» mõtet? Nende võtete meelevaldsus on täiesti ilmne. Teisest küljest on huvitav märkida, et demütologiseerimise loosung põhjustab ristiusu kirikutegelaste ja teoloogide hulgas ilmset ärevust. Näiteks Bultmanni töödele pühendatud artiklis süüdistab inglise teoloog Ronald W. Hepburn Bultmanni demütologiseerimise teooriat selles, et viimase poolt omaksvõetud «mõttesuund sunnib teda rääkima piibli muistenditest põiklevalt ja kahemõtteliselt».[11] Piibli «analoogilise», s. t. allegoorilise tõlgendamise teed on kirik pidanud alati ohtlikuks ja võimeliseks kaasa tooma raskeid ketserlikke tagajärgi.

Allegorism minevikus

Iseenesest ei ole see tee hoopiski mitte uus. Teda kasutas, nagu nägime, meie ajaarvamise I sajandil juudi teoloog Aleksandria Philon, et Vana Testamenti võimalikult vastuvõetavaks teha haritud kreeklastele ja teistele paganatele, kes piibli muistendite naiivsuse üle naersid. Olles kreeka idealistliku filosoofia mõju all, läks Philon piibli legendide allegoorilises tõlgendamises väga kaugele. Ta sepitses õige pinguldatud ja õige kunstlikke seletusi piibli müütidele, kuidas Kain linna ehitas, kuidas Aabrami naine Saara oma orjatari Haagarit taga kiusas, kuidas Paabeli torni ehitamisel keeled segati jne. Paradiisiaia nelja oja soovis Philon käsitleda kui jumalakartliku inimese nelja voorust; Soodoma viis linna muutusid tal viieks meeleks; maa, kust Aabram välja läks, sai inimese kehaks, ja sugulased, kelle ta maha jättis, selle keha liikmeteks. Numbritele andis Philon salapärase mõtte: kohates numbreid 4, 6 ja 7, hakkas ta kohe otsima, mida need võiksid tähendada muidugi mitte tõeliselt, vaid väljamõeldud, sümboolses mõttes.

Üldse andsid juudi rabiinid edaspidi Vana Testamendi kasuistliku tõlgendamise alal näidiseid, mis oma absurdsuselt on otse hämmastavad. Sajandite kestel mõtlesid nad välja igasuguseid kavalusi, omistades üksikutele tähtedele, eriti arvudele meelevaldseid tähendusi, paigutades ümber üksikuid tähti, sõnu ja lauseid, tuues sisse tähti ja

[11] Ronald W. Hepburn, Demythologizing and the Problem of Validity. «New Essays in Philosophical Theology, ed. by Antony Flew and Alasdair Macintyre», London 1955, lk. 232.

terveid sõnu teiste rahvaste tähestikest jne. See leidis õigustuse nende endi kinnituses, et Vana Testamendi igal tekstil on 70 mitmesugust tähendust. Isegi jumal, kinnitasid nad, veedab iga päev mitte alla kolme tunni nende tähenduste tundmaõppimisel...

Paljud kristlikud kirikutegelased läksid nii Vana kui Uue Testamendi tõlgendamisel sama teed. Näiteks kinnitas Aleksandria Clemens (suri 215. a.), et Aabrami kolmepäevast reisi Moria mäele tuleb mõista vaid kolme etapi läbimisena teel jumala tunnetamisele. Evangeeliumides kirjeldatud imetegu viie tuhande inimese toitmisest viie leiva ja mõne kalaga on Clemensil kergesti seletatav järgmisel viisil: nimelt, Jeesus ei toitnud inimesi leiva ja kaladega, vaid oma õpetusega. Just nagu kalad sünnivad mere lainetes, nii olevat Kristuse õpetus sündinud paganluse lainetes. Mis puutub leivasse, siis oli see, nagu evangeeliumides räägitakse, odraleib, oder aga valmib varem kui nisu; samuti leidis Kristuse jutlus aset varem kui tekkisid evangeeliumid... Eks ole selge, et sellisel viisil võib teha kõigest ükskõik mida?!

Kolmanda sajandi kristlik teoloog Origenes väitis, et piibli jutustust maapealsest paradiisist tuleb mõista samuti allegooriliselt. Samal viisil püüdis ta tõlgendada legendi Eeva loomisest Aadama küljeluust. Teoloogide hulgas on olnud palju vaidlusi sellel teemal, kas Johannese evangeeliumi sõnu: «Jeesus puhus nende peale ja ütles neile: võtke vastu püha vaimu»[12] tuleb mõista sõna-sõnalt või allegooriliselt. Käsitletakse ju selles tekstis püha vaimu kõige materiaalsemas mõttes, kui Kristuse suust tulevat hingust! Veel enam vaidlust tekitas see, kuidas tõlgendada evangeeliumis Kristusele omistatud sõnu: «Võtke sööge, see on minu ihu» ja «jooge... see on minu veri». Oli palju selliseid teolooge ja kirikutegelasi, kelles nende sõnade otsese mõtte ilmne absurdsus äratas vastikust: leivatükk muutub teatava vormeli ütlemisel tükiks jumala ihust ja viinasuutäis jumala vereks... Nad soovitasid ka seda kui piltlikku ütlust mõista allegooriliselt.

Huvitav on aga märkida, et väga sagedasti kirik ei nõustunud seesuguste «vabade» piiblitõlgendustega. Teravalt vastu olid neile seesugused kiriklikud autoriteedid nagu Hieronymos; kirikukogud võtsid vastu eriotsuseid,

[12] Joh. 20, 22.

milledega piibli allegooriline tõlgendamine mõisteti hukka.

Kuid ühel juhul võtavad kõigi kristlike usutunnistuste kirikumehed omaks allegoorilise tõlgenduse. See käib Ülemlaulu kohta. Teatavasti kirjeldatakse selles piiblitеoses kahe armunu intiimvahekorda, tehes seda naturalistlikes, isegi sündsusetuseni minevates üksikasjades. Selgub, et Ülemlaulus polegi muud kirjeldatud kui Jeesuse Kristuse armastust oma kiriku vastu. Tõsi küll, võimatu on mõista, milleks oli vaja nii värvikullaselt kirjeldada kiriku põlvi, tema rindu ja kõhtu, tema jalgu ja hambaid, tema juukseid ja huuli, niisama nagu jääb arusaamatuks, millist kiriklikku institutsiooni mõista selle või teise anatoomilise nimetuse all ja miks Kristuse ning kiriku romaan toimub rohelisega ehitud asemel. Kiriku tõlgenduses on ilmselt sündsusetule piiblilõigule antud aga täiesti vaga kuju.

Selles küsimuses, kas anda ühele või teisele piiblitekstile täpne või allegooriline mõte, on erinevate ja isegi ühe ja sama usutunnistuse kirikutegelaste vahel olnud alati lahkhelid.

Ülal rääkisime juba allegorismi hukkamõistmisest ametlike kirikuinstantside, sealhulgas kirikukogude poolt. Protestantismi rajajad Luther ja Calvin nõudsid kategooriliselt piibli sõnasõnalist mõistmist. Luther kirjutas näiteks, et Mooses «väljendas lihtsalt ja selgelt ja teda tuleb mõista ilma igasuguste allegooriate ja metafoorideta» ja seepärast «maailm kõigi oma olenditega oli loodud kuue päevaga».[13] Teised kirikutegelased väitsid, et paljudel juhtudel on piibli teksti täpne tõlgendamine lihtsalt võimatu, mistõttu tuleb välja mõelda allegoorilisi seletusi. Sellel pinnal puhkes vaimulikkonna ning teoloogide mitmesuguste rühmituste vahel sagedasti terav võitlus. Eriti komplitseerituks muutus olukord selles suhtes möödunud sajandil.

Modernism ja fundamentalism

Juba möödunud sajandil tekkis liikumine, mida nimetatakse modernismiks. See liikumine nõuab piibli- ja teiste religioossete õpetuste kohandamist teaduslike andmetega ja üldse loomuliku mõistusega. Modernistide seisukohalt

[13] Vt. Э. Д. Уайт, Борьба религии с наукой, M. 1932, lk. 16.

võib selles osas palju anda allegooriline piibli tõlgendamine. Modernism levis nii mitmesugustes kristlikes usutunnistustes kui ka juudi usundis. Seejuures ei ole aga ka modernistid ühel meelel, nende hulgas on palju lahkarvamisi, mis keerlevad kõik küsimuse ümber, kui kaugele võib loomulikule mõistusele järeleandmises minna. See on neile väga terav küsimus, mis on seotud sellega, et nad peavad laveerima kahe ohu vahel: kui anda liiga palju järele, siis tähendab see piibli ohvrikstoomist, sest et selle muistenditest ja legendidest ei jää siis enam midagi järele; kui anda aga liiga vähe järele, siis tähendab see, et jõusse jäävad kõik piiblis esinevad vasturääkivused, seosetused ja mõttetused ehk teiste sõnadega — piiblit on siis raske kriitika eest kaitsta. Tegelikult on ülesanne, mille modernistid endale piibli tõlgendamise alal võtavad, lahendamatu.

Isegi katoliku kirik, kes sajandite kestel on uhkeldavalt korranud, et ta on «semper idem» — alati seesama, asus piibli jutustuste tõlgendamise küsimuses keerulisele ja kavalale manööverdamisele.

Viimase poolsajandi kestel püüab Vatikan korduvalt mitmesugustes dokumentides — paavsti entsüklikates, Piiblikomisjoni otsustes ja kirjades[14] ettevaatlikult teid leida, kuidas oleks võimalik piibli pühaduse ja jumala inspiratsiooni oreooli rikkumata loobuda nendest piibli põhilausetest, mis tunduvad kaasaegse teaduse valguses eriti veidratena. Nendes dokumentides räägitakse paljusõnaliselt ja uduselt Vana-Idamaa kirjanduslike žanride iseärasusest, semiidi autorite kalduvusest «hüperboolsetele kõnevormidele ja isegi paradoksaalsetele väljendustele, mis teenivad seda sihti, et mõned asjad jääksid tugevamini meie teadvusse».[15] Mõnede piiblitekstide sõnasõnaline tõe-

---

[14] Märgime selliseid katoliku kiriku dokumente, nagu Piiblikomisjoni otsus 1906. a. «Pentateuhi kirjutamisest Moosese poolt», komisjoni otsus 1909. a. «Loomise raamatu kolme esimese peatüki ajaloolisest iseloomust», paavst Benedictus XV entsüklika «Spiritus paraclitus» 1920. aastast, paavst Pius XII entsüklika «Divino afflante» 1945. aastast, Piiblikomisjoni kiri kardinal Suchardile 1948. aastast, Pius XII entsüklika «Humani generis» 1950. aastast ja lõpuks sama paavsti kõne Vatikani Teaduste Akadeemia ees 1951. a. novembris.

[15] E. C. Messenger, Der Ursprung der Menschen nach dem Buche Genesis. Kogumikust: «Gott, Mensch, Universum». Herausgegeben von Jacques de Bivort de la Saudée, Graz 1956, lk. 217.

pärasus tunnistatakse «mittehädavajalikuks ja mitte kõigil juhtudel garanteeritavaks». Sageli korratakse, et piibli jutustused «pöörduvad vähearenenud inimeste mõtlemise poole» ja omavad seepärast «piltliku kõnekujundi» vormi. Kõik need võtted peavad andma mõista, et kirik ei nõua eriti mõnede piibli põhilausete täpse mõtte tunnustamist ja tõeliselt ei vaidle nende allegoorilise tõlgendamise vastu. On siiski mõned punktid, millede suhtes kirik ei ole kuidagi nõus tegema kõige pisemaidki järeleandmisi.

Juba Piiblikomisjoni kirjas 1909. a. oli formuleeritud neli niisugust punkti, mis tunnistati kristliku kiriku põhitõdedeks: 1) kõigi asjade loomine jumala poolt aegade algul; 2) inimese eraldi loomine; 3) esimese naise loomine esimesest mehest; 4) inimkonna ühtsus.[16] Esinedes 1954. aastal Vatikani Teaduste Akadeemia ees kõnega, formuleeris paavst Pius XII uuesti need punktid, mis kirik «püstitab kindlakujuliselt ilma mingisuguse allegoorilise tõlgendamise võimaluseta».[17] See tähendab, et kirikutegelased annavad neil juhtudel järele, kui enam kuidagi ei ole võimalik oma seniseid positsioone säilitada, kuid hoiavad visalt kinni kõigest, millest piibli müütides veel kinni hoida saab. Samas kõnes viitas paavst kaasaegse kodanliku astronoomi Whitakeri väitele, et maailm eksisteerib tema praegusel kujul üheksa või kümme miljardit aastat, ja tegi järelduse: «Järelikult leidis loomine ajaliselt aset, järelikult on looja olemas.»

Niisiis, katoliku kirik ei rõhuta enam, et maailm oli loodud mõni tuhat aastat tagasi või et jumal lõi esimese inimese savist. Ta «lubab» teadlastel tegelda uurimisega, ta isegi ei vaidle vastu (milline sallivus!) sellele, et õpetlased ja teoloogid arutaksid «vabalt» evolutsiooniteooriat, kuid — teatavates piirides! Entsüklikas «Humani generis» määratakse selle kurikuulsa vabaduse põhitingimus: «Kõik peavad olema valmis alistuma kiriku lõplikule otsusele.»[18] Teisiti öeldes, teadus on t ä i e l i k u l t vaba, kui ta... t ä i e l i k u l t alistub kirikule. Piiblitekstide tõlgendamise küsimuses tähendab see aga seda, et ükskõik millist piibli müüti ei tule tõlgendada nii, nagu see järeldub antud teksti

---

[16] E. C. M e s s e n g e r, tsit. t., lk. 221.
[17] Sealsamas, lk. 222.
[18] Sealsamas, lk. 226.

tõelisest mõttest, vaid nõnda, nagu seda peab vajalikuks eksimatu paavst ja tema ametnikud Piiblikomisjonist. Sellele teele asuda tähendab lihtsalt loobuda teaduslikust lähenemisest piiblile kui teosele, mis on tekkinud teataval ajaloolisel ajajärgul ja kajastab selle ajajärgu inimeste ühiskondliku teadvuse taset.

Modernismi vastandiks on vool, mis nimetab ennast fundamentalismiks ja rõhutab kõigi piiblilegendide sõnasõnalist mõtet. Oma eesmärkidelt on modernism ja fundamentalism ühtsed, sest need mõlemad voolud püüavad säilitada piibli autoriteeti ja hoida üleval religioosset usku, mis on rahvamasside hulgas langemas. Fundamentalistid aga arvavad, et modernistide tee on ohtlik, sest see võib viia sellele, et piibli legendid kaotavad lõppude lõpuks usklike silmis igasuguse mõtte. Kuid ka nemad on sunnitud reas küsimustes minema järeleandmisele.

Piibliteksti sõnasõnalisest mõttest lähtudes suhtuvad fundamentalistid vaenulikult näiteks darvinismi. Kõigile on teada nõndanimetatud ahviprotsess. 1925. aastal anti Ameerika Ühendriikides kohtu alla ja mõisteti süüdi kooliõpetaja Scopes selle eest, et ta õpetas koolis darvinismi, seejuures oli süüdimõistmise peamotiiviks asjaolu, et darvinism lükkab ümber piiblimuistendi loomade ja inimeste loomisest. Mõnes Ameerika Ühendriikide osariigis kehtivad praegugi seadused, mis keelavad darvinismi õpetamise. Ja Ameerika teoloogiaprofessor baptist Morris oma raamatus, mis on pühendatud piibli suhtumisele kaasaegsesse teadusse, kaitseb vihast vahutava suuga kõigi piiblimuistendite sõnasõnalist mõtet, astub kategooriliselt välja allegorismi vastu, väidab, et maailm oli nimelt kuue päevaga loodud, ja seejuures asub vaenujalale darvinismiga. «On täiesti võimatu,» kirjutab ta, «uskuda piiblit kui täielikku ja täpset jumalasõna ja samal ajal uskuda evolutsiooniteooriat. Veel enam, peaaegu sama võimatu on uskuda ükskõik missugust isiklikku jumalat, kui samal ajal uskuda evolutsiooni . . . Kui jumal on maailma, kaasa arvatud kõik elusolendid, tõesti loonud evolutsioonimeetodiga, siis näib mulle, et ta on valinud kõige ebatõhusama, julmema ja rumalama loomismeetodi, mida endale üldse saab ette kujutada. Kui ta eesmärgiks oli inimese loomine, siis mispärast oli vajadus asustada Maa miljoniteks aastateks selliste äpardunud olenditega nagu dinosaurused? Kas

ainuüksi selleks, et nad sureksid välja ammu enne inimese ilmumist maailma näitelavale?»[19]

Seda ise mitte soovides, näitab Morris veenvalt, et teadus kummutab piibli muistendid täielikult, kuid ta teeb sellest niisuguse järelduse, nagu seda on teinud kõigi aegade pimedusejüngrid: teaduse andmeid tuleb hüljata ja tuleb jääda pimeda usu positsioonidele. Vaevalt läheb morristel korda laiu usklike hulki kaua neil positsioonidel hoida...

Piibli tõelisest mõttest

Kuidas aga tuleb piibli tekste tõeliselt mõista, kas nende täpse mõtte järgi või allegooriliselt? Piiblimuistendites mingisugust varjatud allegoorilist või sümboolset mõtet otsida — selleks puudub igasugune alus. Tollel perioodil, millal need legendid tekkisid, uskusid inimesed, et jumal voolis inimese savist, valmistas roideluust talle naise jne. Selles ei ole midagi imelikku, sest ühiskondlik teadvus oli siis äärmiselt algeline. Kui aga religiooni arengu hilisematel astmetel, eriti tänapäeval, püüavad kirikutegelased ja teoloogid algelistesse ja naiivsetesse piiblimuistenditesse panna mingit erilist salapärast ja üllast mõtet, ei tee nad midagi muud kui sooritavad võltsingu.

Ühes oma kirjas M. Gorkile paljastas V. I. Lenin «papluse hookuspookuse», mis seisab selles, et «jumala ideest kõrvaldatakse see, mis *ajalooliselt* ja *elupraktikas* temas on olemas», ning et selle asemele pannakse temasse hoopis muu sisu.[20] Midagi sarnast näeme ka siin. Piibli tõelise sisu asemele, mis on kujunenud ajalooliselt, püüavad allegorismi pooldajad panna nende poolt väljamõeldud, meelevaldselt sepitsetud tõlgendusi. Kuid miks peab piiblit just nii tõlgendama, nagu seda soovitab üks või teine allegorist, ja mitte teisiti? Ja kui asudagi religioossele seisukohale, siis miks oli jumalal vajadus esitada oma õpetus maskeeritud kujul?

Viimasele küsimusele püüavad mõned teoloogid vastata järgmiselt: lihtrahvas ei ole võimeline jumalikku tõde täielikult mõistma, see tuleb talle esitada piltlikes kujun-

[19] Henri M. Morris, The Bible and Modern Science, Chicago 1951, lk. 46—47; vt. J. A. Levada artiklit «Современный фидеизм и наука» ajakirjas «Вопросы философии» № 3, 1957, lk. 76.

[20] Vt. V. I. Lenin, Teosed, 35. kd., lk. 93.

dites, lihtsates ja konkreetsetes jutustustes; ja just selleks andiski jumal inimestele piibli, et nad võiksid omandada tõe mitte abstraktsete filosoofiliste teooriate raskestimõistetaval kujul, vaid lihtsate juttude näol, milledest on kerge aru saada. See seletus ise kutsub esile kõige tõsisemaid kahtlusi.

Selgub, et kõikvõimsale jumalale ei ole jõukohane saavutada seda, et inimesed mõistaksid ta seletuses tõelist tõde. Sest kui ta on kõikvõimas, piisab vaid tema soovist, et ükskõik milline kirjaoskamatu inimene ja kogu inimkond tervikuna oleksid silmapilkselt valgustatud jumalikust tõest selle sügavaima sisu ulatuses! Nii aga võib inimesi pigemini ära heidutada kui neid valgustada, sest iga tõde omandab mõistatuse või omapärase reebuse kuju, mida on vaja dešifreerida.

Kui laskuda piibli allegoorilise tõlgendamise teele, siis ei ole piiblis üldse võimalik millestki aru saada. Siis avaneb täieliku meelevaldsuse võimalus: kui tahan, tõlgendan nii, kuid võin ka teisiti tõlgendada. Kõik muutub ähmaseks, absoluutselt ebakindlaks, kaotab kindla mõtte. Selle juures kaob täiesti võimalus piiblit teaduslikult käsitada, kaob võimalus piiblijutustuste sisu küsimuses isegi tõsist juttu ajada.

Piiblimüütide sisu vaatlemisel ei pea me muidugi lähtuma nende allegoorilisest tõlgendamisest, vaid nende tõelisest mõttest. Ainult sellel juhul on meil võimalik kindlaks teha, kas piibel sisaldab tõde.

Piibli seisukoht üksikutes tema poolt vaadeldavates küsimustes ei ole alati selge. Püüdes seda kindlaks teha, jõuame äratundmisele, et piiblis esineb suur hulk igasuguseid sisemisi vasturääkivusi. Loomise raamatu esimesest peatükist alates kuni Apokalüpsise viimase peatükini ei saa tähelepanelik lugeja lahti tundest, et piibli tekst räägib alatasa iseenesele vastu. Peatume mõnedel näidetel.

2. PIIBLITEKSTIDE VASTUOLULISUS

Sisemised vasturääkivused Vanas Testamendis

Vasturääkivused Vanas Testamendis algavad kohe muistendist maailma ja inimese loomisest. Jumal, nii jutustatakse piiblis, lõi alguses loomad, siis inimese, ja see kõik

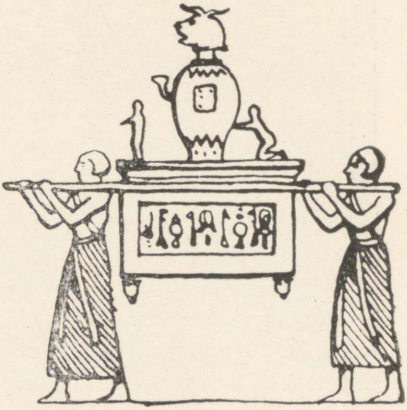

Piiblis räägitakse palju nn. Seaduse laekast, mis oli Jahve eluasemeks. Laeka üleviimine ühest kohast teise toimus harilikult väga piduliku tseremoonia saatel. Laeka kui jumala eluaseme kultust esines ka mujal. Pildil: joonistus, mis kujutab püha laeka üleviimise tseremooniat muistses Egiptuses.

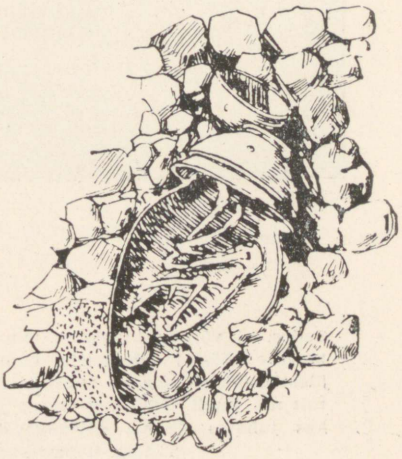

Vana Testamendi raamatud sisaldavad andmeid, et Jahvele toodi sageli inimohvreid. Seda kinnitavad ka arheoloogilised leiud. Piibel ei mõista neid religioosse julmuse akte hukka, vaid vastupidi — kujutab neid kui jumalale meelepäraseid tegusid. Pildil: laste luustikud, mis leiti Megiddo linnamüüri vundamendist.

Selles, et võitlev judaistlik messianism andis vähehaaval aset passiivsele taevase päästja ootamisele, etendasid põhilist osa juutide ebaõnnestunud ülestõusud välismaiste anastajate vastu. Kristluse tekkimisele eelnes vahetult nn. juudi sõda, mis lõppes juutide raske lüüasaamisega. Tiituse auks, kes juhatas Rooma sõjavägesid, püstitati võiduvärav. Pildil: keiser Tiituse triumfikaar Roomas praegusel kujul.

tehti ühe päevaga — loomise kuuendal päeval.[21] Kuid juba järgmises peatükis jutustatakse teist lugu. Alles pärast inimese loomist, pärast seda, kui ta oli Eedeni aeda paigutatud, pärast seda, kui tal oli keelatud süüa vilja hea ja kurja tundmise puust, meenus jumalale, et «see ep ole mitte hea, et inimene üksi on», ja ta otsustas: «Ma tahan temale abi teha, mis tema kohane on».[22] Ja alles siis toimub kõik järgnev: «Jehoova jumal oli küll maast valmistanud kõiksugused elajad välja peal ja kõik linnud, kes taeva all, ja oli nad inimese juurde saatnud, et ta saaks näha, kuidas ta neid pidi nimetama; ja kuidas inimene iga elava hinge pidi nimetama, nõnda pidi tema nimi olema. Ja inimene pani nimed kõigile lojustele ja lindudele, kes taeva all, ja kõigile elajatele, kes välja peal; aga inimesele ei leidnud ta mitte abi, mis tema kohane.»[23]

Vastuolu on ilmne. Muidugi on käesoleval juhul mõlemad piibli jutustused ebaõiged, sest mingit inimese ja loomade loomist jumala poolt pole kunagi olnud ega saanudki olla. Kuid isegi inimene, kes usub niisugusesse loomisse, peab tunnistama, et vähemalt üks nendest jutustustest on vale.

Piibli esimeses peatükis räägitakse, et jumal lõi mehe ja naise ühel ajal, sealjuures hermafrodiitse, mõlema sugupoolega olendi kujul. «Ja jumal lõi inimese oma näo järgi, jumala näo järgi lõi ta tema, meheks ja naiseks lõi ta nad.»[24] Aga järgmises peatükis[25] jutustatakse üksikasjaliselt sellest, kuidas jumal lõi naise hulga aega hiljem pärast mehe loomist, kuidas ta Aadama magama uinutas, tema küljest roide võttis jne.

Veel ebajärjekindlam on muistend ülemaailmsest veeuputusest. Jumal käskis Noal võtta endaga laeva kaasa loomi kõigist olevatest liikidest: «Ja kõigest, mis elab, kõigest lihast kaks igaühest, pead sa laeva viima, et nad sinuga ellu jääksid; isane ja emane peavad nad olema.»[26] Ja veel kord rõhutatakse: «Kõigist peavad nad kahekesi su juurde tulema.» Aga vaevalt kümme rida edasi räägitakse jumala uuest korraldusest: «Kõigist puhtaist loju-

[21] 1. Moos. 1. 24—27.
[22] 1. Moos. 2. 18.
[23] 1. Moos. 2. 19—20.
[24] 1. Moos. 1. 27.
[25] 1. Moos. 2. 7—23.
[26] 1. Moos. 6. 19.

seist võta enesele seitse paari, üks isane ja tema emane; ja lojustest, kes ei ole puhtad, kaks, üks isane ja tema emane.»[27] Kas kästi Noal võtta üks paar või seitse paari?

Samasugune pilt on uputuse kestuse tähtajaga. Ühel juhul jutustatakse, et vihma valas 150 päeva, teisel juhul räägitakse, et see kestis ainult 40 päeva. Ühel juhul räägitakse, et vesi alanes viis ja pool kuud, teisel juhul aga ainult 21 päeva.

Laialt tuntud on legend sellest, kuidas nooruk Taavet tappis vilistite vägilase Koljati. Vähem tuntud on aga see asjaolu, et piibli teises kohas ei omistata Koljati tapmist üldse mitte Taavetile. Toome selle koha: «Siis lõi Elhanan, Jaare-Oregimi poeg, Petlemma mees, Kati mehe Koljati maha; ja selle piigivars oli kui kangrupoom.»[28] Aga võibolla, et see oli mõni teine Koljat? Ei. Kõik tunnused ühtivad: «Koljat Kati linnast» (s. t. Kati mees. — *J. K.*), «ja ta piigi vars oli kui lõngapoom».[29] On selge, et Elhanan ja Taavet ei võinud üht ja sama inimest tappa, tähendab, vähemalt ühel neist juhtudest räägitakse piiblis ebatõtt.

Huvitav on, et Vana Testamendi teises «ajaloolises» raamatus — Ajaraamatus — nähtub püüe kõrvaldada kuidagi vastuolu Kuningate raamatu kahe tunnistuse vahel. Seal räägitakse, et «Elhanam, Jairi poeg, lõi maha Kati mehe, Koljati venna Lahmi; ja ta piigi vars oli kui kangrupoom»[30]. See on juba sama sündmuse kolmas versioon. Tähelepanu tõmbab endale asjaolu, et selline nimi nagu Lahmi kusagil mujal enam ei esine; nähtavasti Palestiina semiitlike rahvaste juures teda tarvitusel ei olnud. Paistab nõnda, et Ajaraamatu autor, püüdes päästa versiooni Taaveti vägiteost, mõtles välja Elhananile (ta nimetab teda Elhanamiks) teise vastase ja nimetas teda esimese kättejuhtuva sõnaga.

Kuningas Taavet pidas sõda Saaba kuninga Hadadeseriga. Selle sõja lõpust jutustatakse II Kuningate raamatus ja I Ajaraamatus. Kuid esimeses jutustuses teatatakse, et «Taavet sai talt kätte tuhat ja seitsesada ratsanikku ja kakskümmend tuhat meest jalaväge»[31]. Teisel juhul räägitakse: «Ja Taavet sai talt kätte tuhat sõjavankrit ja seitse

[27] 1. Moos. 7. 2.
[28] 2. Saamueli r. 21, 19.
[29] 1. Saamueli r. 17. 4, 7.
[30] 1. Ajaraamat 20. 5. (venekeelne tekst).
[31] 2. Saamueli r. 8. 4.

tuhat ratsanikku ja kakskümmend tuhat meest jalaväge».[32] Kas ratsanikke võeti siis 1700 või 7000?

Vastuoluline on lugu sellest, kuidas kuningas Taavet teostas rahvaloendust. Ühel juhul räägitakse, et talle andis selleks tõuke jumal[33], teisel juhul, — et seda tegi ei keegi muu kui saatan[34]. Et Taavet rahvaloenduse korraldamisega tegi hirmsa patu, on selge II Kuningate raamatust, kus jutustatakse, et jumal karistas selle patu eest tema alamaid. Kuid järgmises Kuningate raamatus seletatakse kategooriliselt: «Taavet oli teinud, mis õige Jehoova silma ees, ja ei kallanud kõik oma elupäevad otsa mitte millestki, mis Jehoova talle oli käskinud, muud kui Hiti mehe Uurija asjas.»[35] Tuleb välja, et rahvaloendusega ei teinud Taavet mingit pattu? Aga mis eest siis jumal hävitas 70 tuhat inimest?

Juuda kuningal Saulil, räägitakse piiblis, oli tütar Miikal. «Ja Miikalil, Sauli tütrel, ei olnud last ta surma päevani.»[36] Aga natuke maad edasi, samas Kuningate raamatus räägitakse «viiest Sauli tütre Miikali pojast, kelle ta Adrielile, Mehhola mehe Parsilai pojale, oli ilmale toonud»[37].

Kuulsad kümme käsku esinevad piiblis kahel erineval kujul. Kaks esimest käsku ühtivad mõlemas variandis. Kolmandast käsust räägitakse ühel juhul: «Sina ei tohi mitte Jehoova, oma jumala nime ilmaasjata suhu võtta»[38], teisel juhul — «hapnemata leibade püha pead sa pidama».[39] Neljas käsk ühtib mõlemas variandis. Viies käsk antakse jälle lahkuminevalt, esimesel juhul: «austa oma isa ja oma ema»[40], teisel juhul räägitakse meessoost esiklaste pühendamisest jumalale ja seitsmenda päeva, lõikuse alguse püha ning viljakoristamise püha pühitsemisest.[41] Kuues käsk on esimeses variandis kuulus «sa ei tohi tappa»[42], teises variandis — «kolm korda aastas peavad

[32] 1. Ajaraamat 18. 4.
[33] 2. Saamueli r. 24. 1.
[34] 1. Ajaraamat 21. 1.
[35] 1. Kuningate r. 15. 5.
[36] 2. Saamueli r. 6. 23.
[37] 2. Saamueli r. 21. 8.
[38] 2. Moos. 20. 7.
[39] 2. Moos. 34. 18.
[40] 2. Moos. 20. 12.
[41] 2. Moos. 34. 19—22.
[42] 2. Moos. 20. 13.

kõik su meesterahvad Issanda Jehoova, Iisraeli jumala palge ette tulema».[43] Samuti lahkuminevad on nendes kahes variandis kõik teised käsud. Näiteks kümnes käsk kõlab esimeses variandis järgmiselt: «Sa ei tohi himustada oma ligimese koda. Sa ei tohi himustada oma ligimese naist, ei tema sulast ega ta ümmardajat, ei tema härga ega ta eeslit ega mingisugust, mis su ligimese päralt on.»[44] Teises variandis tuleb aga äkki hoopis midagi ootamatut: «Sa ei tohi sikut-talle tema ema piimas keeta.»[45]

Võib-olla, et ühel juhul on meil tegu käskudega, teisel juhul aga lihtsalt jumala mingisuguste juhistega inimestele, sest piiblis jutustatakse paljudel kordadel jumala niisugustest õpetlikest vestlustest inimestega? Kuid ei, mõlemal juhul on jutt kirjadest, mis, nagu piiblis räägitakse, jumal olevat raiunud Moosese valmistatud kivitahvlitele — käsulaudadele. Esimesed käsulauad, nagu me teame, lõi Mooses puruks oma vihahoos juutide vastu, kuna nad olid kummardanud kuldvasikat. Siis ütles jumal Moosesele: «Raiu enesele kaks kivilauda, otse nõnda kui esimesed, ja ma tahan laudade peale kirjutada sõnad, mis esimeste laudade peal olid, mis sa katki murdsid.»[46] Kuid need sõnad ei olnud hoopiski mitte endised! Milliseid käske siis tuleb lugeda kuulsa kümne käsu hulka kuuluvateks — esimesi või teisi?

Sisemised vastuolud Uues Testamendis

Kui pöördume Uue Testamendi, eriti evangeeliumide juurde, siis näeme, et seal ei ole vasturääkivusi sugugi vähem. Igaüks neljast evangelistist esitab sündmusi omamoodi. Samal ajal aga loetakse kõik evangeeliumid jumala inspireerituks, nii et üheski neist ei tohiks olla ekslikke seisukohti üheski küsimuses.

Lahkuminekud algavad Jeesuse Kristuse sugupuuga. Matteuse evangeeliumis algab sugupuu Aabramist, Luuka evangeeliumis Aadamast enesest. Püüame neid sugupuid võrrelda. Luuka järgi on Aabramist kuni Jeesuseni möödunud 56 põlvkonda, Matteuse järgi 42 põlvkonda. Jee-

[43] 2. Moos. 34. 23.
[44] 2. Moos. 20. 14.
[45] 2. Moos. 34. 26.
[46] 2. Moos. 34. 1.

suse isana nimetatakse mõlemas sugupuus sama isikut — puuseppa Joosepit (muide, evangeeliumide järgi on tema isaseisund ainult formaalne, sest et jumalaema jäi rasedaks pühast vaimust). Aga alates vanaisast on Jeesuse esivanemad mõlemas evangeeliumis antud lahkuminevalt: Matteuse järgi — Jaakob, Mattan, Elasar, Elihud, Ahkim, Saadok jne., Luuka järgi — Eeli, Matat, Leevi, Malki, Jannai, Joosep jne.

Jeesuse enese elulooss, nii nagu seda jutustatakse evangeeliumides, on samuti palju lahkuminekuid. Matteuse järgi möödus Jeesuse lapsepõli Egiptuses, kuhu tema vanemad olid ta Heroodese salasepitsuste eest varjule viinud; Luuka järgi ei olnud mingit Egiptusesse põgenemist. Kolme esimese evangeeliumi järgi veetis Jeesus oma elu Galileas, Johannese järgi Jeruusalemmas. Matteuse ja Markuse järgi ristis Jeesust Ristija Johannes, Luuka järgi aga oli Johannes sellel ajal vanglas ja Jeesus ristiti ilma temata. Nagu evangeeliumides jutustatakse, näitas Jeesus ennast pärast oma surma ja ülestõusmist mõnele inimesele. Kellele osutas ta esimesena seda au? Kõik neli evangeeliumi jutustavad sellest lahkuminevalt: Matteus räägib, et ta ilmus Maarja Magdaleenale ja «teisele Maarjale», Markus ja Johannes kinnitavad, et alguses ilmus ta ainult Maarja Magdaleenale.[47] Luukas tõendab, et alguses näitas ta end kahele tundmatule, kellest ühte hüüti Kleopaks.[48]

Mitte vähem vastuoluline on lugu Jeesuse ilmumisega apostel Paulusele, sama ilmumisega, mis muutis kristlaste tagakiusaja ja vihkaja Kristuse innukaks järelkäijaks. Saulus, ehk teise nimega Paulus, läks Damaskusesse ja teel ilmus talle äkki Kristus, kes pöördus tema poole tervе kõnega. «Aga mehed, kes temaga tee peal olid, seisid ehmatanult, kuulsid küll häält, aga ei näinud kedagi.»[49] Mõni peatükk edasi samas Apostlite tegude raamatus tuuakse Pauluse enese jutustus samast sündmusest: «Aga need, kes minuga olid, nägid küll valgust ja kartsid, aga selle häält, kes mulle rääkis, nad ei kuulnud.»[50] Kuulsid, kuid ei näinud? Vastupidi, nägid, kuid ei kuulnud? Aga võib ka olla, et ei näinud ega kuulnud?

[47] Markuse 16. 9; Johannese 20. 14.
[48] Luuka 24. 15.
[49] Apostlite t. 9. 7.
[50] Apostlite t. 22. 9.

Kõne, millega Kristus pöördus Pauluse poole, tuuakse Apostlite tegude raamatus kolm korda ja iga kord isemoodi. Ometi võiks arvata, et Uus Testament, mis on jumala poolt inspireeritud, peaks vähemalt jumala sõnad täpselt ära tooma! Sündmuste enda kirjelduses öeldakse, et Jeesus käskis Paulusel ainult linna minna, kus talle öeldakse, mida tuleb teha, ja et alles linnas seletas vanake Ananias Paulusele, mida talt nõutakse.[51] Hiljem tuleb Paulusel endal jutustada temaga juhtunud imelist sündmust. Esimene kord[52] annab ta Kristuse pöördumise tema poole umbes nõnda edasi, nagu see on Apostlite tegude raamatus valgustatud, teine kord aga koostab ta juba pika kõne, millega Kristus olevat tema poole pöördunud.

Veel suurem hulk vasturääkivusi on Vana ja Uue Testamendi vahel. Toome mõned nendest. «Keegi ei ole iial jumalat näinud.»[53] Paistab, et on küllaltki selgelt öeldud. Kuid esiisa Jaakob teatab meile mitte vähem selgelt: «Ma olen jumalat palgest palgesse näinud.»[54] «Keegi muu ei ole taevasse läinud,» ütleb evangelist Johannes, «kui aga see, kes taevast on maha tulnud, inimese poeg.»[55] Kuid 4. Kuningate raamatus kirjeldatakse üksikasjaliselt, kuidas prohvet Eelija läks tulisel vankril «marus taevasse».[56]

Üsna tõsine vastuolu on Vana ja Uue Testamendi vahel sellises olulises küsimuses nagu meie planeedi tuleviku küsimus: kas ta jääb kindlalt püsima kuni aegade lõpuni või seisab tal ees kurvem saatus. Vanas Testamendis leiame kinnituse, et «maa jääb seisma igaveseks ajaks»[57] ja et jumal «on rajanud maa ta alustele, nii et ta ei kõigu iial ega igavesti»[58]. Kuid Uues Testamendis on öeldud teisiti: maa ja taevas «lähevad hukka, aga sina jääd ikka»[59]. Lühidalt, kuid ilmekalt ennustatakse teises kohas: «Maa ning teod, mis ta peal on, põlevad ära».[60] Mida siis uskuda?

---

[51] Apostlite t. 9. 6.
[52] Apostlite t. 22. 10.
[53] Johannese evangeelium 1. 18.
[54] 1. Moos. 32. 31.
[55] Johannese evangeelium 3. 13.
[56] 2. Kuningate r. 2. 11. (eestikeelne tekst).
[57] Koguja r. 1. 4.
[58] Lauluraamat 104. 5.
[59] Kiri heebrea rahvale 1. 11.
[60] Peetruse 2. kiri 3. 10.

Mida näitavad piibli vasturääkivused

Selline suur hulk vasturääkivusi Uues ja Vanas Testamendis näitab kõigepealt seda, et ei saa kõike võtta tõena, mis piiblis jutustatakse. Me kasutame sõnu «ei saa» mitte selles mõttes, et see on keelatud, vaid selles mõttes, et see on lihtsalt võimatu. Kui lugeda õigeks ühte, siis loomulikult tuleb lugeda ebaõigeks see, mis talle vastu räägib.

Igas küsimuses saab olla ainult üks tõde. Kui mõne asja kohta räägitakse, et ta on must ja on valge, siis vähemalt üks nendest ütlustest on vale, kuna kõnealune asi võib olla kas must või valge, kuid mitte üks ja teine ühel ajal; võib aga juhtuda, et mõlemad ütlused on valed ja et asi on hoopis roheline või punane. Vasturääkivuse olemasolu juba näitab, et antud juhul on tõde kuskil moonutatud.

Sellised juhud ei ole nii väga harvad, kus raamatus, eriti vanaaegse päritoluga raamatutes, mõnda sündmust valgustatakse mitut moodi või isegi vastuokslikult. Ajaloolase ülesandeks on kasutada kõiki võimalikke täiendavaid materjale ja küsimust igakülgselt uurides kindlaks teha, missugune variant on õige ja missugune vale.

Kui vastuolu ei käi ühe või teise ajaloolise sündmuse faktilise kirjeldamise kohta, vaid mingisuguste vaadete, uskumuste, seisukohtade esitamise kohta, siis tuleb siin välja selgitada, missugused vaated ja ideed valitsesid ühes või teises ühiskondlikus rühmas, millised klassi- või muud huvid põhjustasid kõnealuse ajalooperioodi inimeste teadvuses neid või teisi vaateid. See on ainuke teaduslik käsitusviis. Kuid usklikule inimesele on see käsitus võimatu, sest temale on piibli tekst midagi puutumatut ja eksimatut.

Piibel on iidne raamat. Terve aastatuhande kestel jätkus tema kujunemine, täienemine, kattumine mitmesuguste ladestustega. Iga ajastu mõjutas piiblit oma «päevahuvidega», oma vaimuga, oma meeleoludega. Igal ajastul viisid mitmesuguste ühiskondlike klasside ja klassiliste rühmituste mitmesugused ideoloogid piiblisse oma ideoloogia ühes neile klassidele omaste joontega. Ja kui ainult ühes, ütleme näiteks Loomise raamatus leidub mitte ainult Jahvisti, Elohisti ja Preestrikoodeksi katkendeid, vaid ka paljude teiste ladestuste jälgi, mis on siis selles imelikku, kui temas esineb maailma loomise muistendist kaks varianti, veeuputuse müüdist kaks varianti jne.

Suurt vasturääkivuste hulka piiblis saab seletada ainult sellel juhul, kui teda vaadelda inimliku teosena, millel on oma ajalugu. Sellise käsituse juures võime piiblis välja tõsta teated mõnedest tõesti asetleidnud sündmustest, eraldades neid fantastikast, ära märkides, mida võib lugeda tõepäraseks, mida vähe tõepäraseks ja mida lihtsalt ebaõigeks. Kui aga piiblile läheneda nii, nagu seda teevad usklikud inimesed, s. t. võtta teda kui jumalikku teost, mille on jumal ise loonud ja mis seepärast on eksimatult õige, siis osutub piibli vasturääkivuste kera lahtiharutamine lihtsalt võimatuks.

3. AJALUGU JA FANTASTIKA

Paljud piibli muistendid, milledel on ajaloolise jutustuse kuju, osutuvad kontrollimisel oma sisult täiesti fantastilisteks. Nende hulka kuulub muistend sellest, kuidas muistsed juudid elasid Egiptuse vangipõlves ja kuidas nad Moosese juhtimisel vangipõlvest vabanesid.

Egiptuse vangipõli ja juutide lahkumine Egiptusest

Vana Testamendi ideoloogias etendab Egiptuse vangipõlves olemise ja sellest vabanemise legend keskset osa. Peaaegu kõigis Vana Testamendi raamatutes meenutatakse juutidele, et nad olid Egiptuse orjuses ja et Jahve päästis nad sellest, see aga näitab juudi jumala vägevust ja tema heatahtlikkust äravalitud rahva vastu. Just Egiptusest lahkumisega seob piibel Jahve põhilepingu sõlmimise juutidega ja neile Moosese seaduse andmise Siinai mäel. Teisest küljest on selle legendi analüüsimisel suur tähtsus juutide Palestiina-aegse tõelise ajaloo faktide kindlakstegemisel.

Piibli järgi asusid juudid Palestiinasse pärast Egiptusest lahkumist ja neljakümneaastast rändamist kõrbes. Järelikult, kui teha lahkumise aeg kindlaks, siis on koos sellega võimalik selgitada, millal ja missuguses olukorras algas juutide ajaloo Palestiina periood. Katsume selle küsimusega seotud ajaloolistes andmetes selgust saada.

Nagu teada, on Egiptus arheoloogiliselt eriti põhjalikult läbi uuritud, mistõttu ajalooteadus tunneb selle iidse maa

minevikku paremini kui paljude teiste maade ja rahvaste minevikku. Kuid dešifreeritud pealiskirjade tohutus hulgas, maalikunsti ja muude väljakaevatud arheoloogiliste esemete hulgas ei leidu jälgegi juutide viibimisest Egiptuse vangipõlves ega ka nende lahkumisest sealt. Ometi peaks kas või näiteks Moosese kohta, kes piibli andmete järgi Egiptuses nii aktiivselt tegutses, leiduma egiptuse muinsuste hulgas mõnesuguseid teateid või äramärkimist. Kuid absoluutselt mitte midagi!

Õigeusu teoloog A. Lopuhhin kirjutas selle kohta: «Vaatamata sellele, et iisraellaste Egiptuse orjuses viibimise ajalugu peegeldub nii-öelda vanade egiptuse mälestusmärkide igas hieroglüüfis, ei ole imeliku juhuse tõttu neil mälestusmärkidel seni leitud ühtki nime, mis otseselt käiks juutide kohta ja neid nimetaks ühegi neile omistatud nimega. Õpetatud egiptoloogid teevad suuri jõupingutusi, et leida midagi, mis sarnaneks «juutide», «heebrealaste» või «iisraellaste» nimega, kuid jõupingutused jäävad asjatuks.»[61] Mis puutub «igasse hieroglüüfi», milles peegelduvat juutide Egiptuse orjuses viibimise ajalugu, siis ei saanud teoloog selle kohta ühtki näidet tuua. Kuid tema kurvastus «imeliku juhuse» puhul on täiesti veenev: ei ole tõesti leitud mitte midagi, mis kinnitaks piibli legendi, ei tema ajal ega enam kui seitsmekümne aasta kestel, mis Lopuhhini raamatu ilmumisest on möödunud.

Kaasaegne ameerika arheoloog Finegan on sunnitud samuti tunnistama, et «Egiptus ei anna meile otseseid tõendusi iisraellaste seal viibimisest». Tõsi küll, ta lisab kohe juurde: «... kuid ta annab palju sellist, mis teeb Egiptuses viibimise ja sealt lahkumise täiesti tõenäoliseks». Milles siis see palju seisab? «Ei ole midagi võimatut selles, et semiidi rahvas leidis varjupaika Egiptuses, ega ka selles, et ta pandi raskele tööle vaaraode poolt kavandatud suurtel ehitustel.»[62] Selle asemel, et tuua konkreetseid ajaloolisi tõendeid, on kodanlik arheoloog, kes kõigest jõust püüab tõestada piibli legendi ajaloolisust, sunnitud piirduma seletusega, et kõnealused sündmused *võisid* kunagi aset leida ...

[61] А. Лопухин, Библия и научные открытия на памятниках древнего Египта. СПБ. 1885, lk. 56.

[62] Jack Finegan, Light from the Ancient Past. The Archaeological Background of the Hebrew-Christian Religion. N. Y. 1946, lk. 116.

Egiptuse ühe provintsi valitseja hauakambris leiti kujutis, mis võis tiivustada piibli jutustuse ajaloolisuse kaitsjaid: grupp mehi iseloomulike juudi habemetega koos naiste ja lastega on tulnud egiptuse ametnikule austust avaldama ja toob talle andamit. Hea tahtmise juures võiks seda pilti tõlgendada kui esiisa Jaakobi ja tema perekonna tulekut Egiptusesse. Selgub aga, et selline tõlgendamine moonutab asja tuuma. Pealiskiri ütleb, et pildil on kujutatud kellegi Abši perekond, mis koosneb 37 inimesest. Arheoloogiliste uurimuste teel on tehtud kindlaks, et kujutis kuulub umbes 1900. aastasse e. m. a. On selge, et pildil ei ole midagi ühist Jaakobi ümberasumisega Egiptusesse, seda enam, et piiblis räägitakse, et Jaakobiga läks kaasa mitte 37 inimest, vaid palju rohkem. Piibli ajaloo atlases, mis ilmus 1956. aastal Ameerikas, avaldatakse Abši perekonna kujutis ja püütakse kuidagiviisi seletada, mispärast ei ole mingisuguseid andmeid leitud, mis tõendaksid Jaakobi perekonna tulekut Egiptusse. Autor kirjutab sõnasõnalt järgmist: «Ja järgnevate sajandite kestel pidid paljud sellised perekonnad leidma vastuvõttu maal. Seepärast ei ole midagi imestamapanevat, et egiptuse kirjades pole säilinud teateid Jaakobist.»[63] Kui juutide viibimine Egiptuse vangipõlves leidis tõesti aset nagu sündmusedki, mis on ühenduses nende lahkumisega Egiptusest, siis oleks tõesti imelik, et nendest sündmustest ei ole säilinud vähemaidki andmeid. Igatahes on autor sunnitud märkima, et «neli sajandit, mille kestel Iisrael viibis Egiptuses, on tema ajaloos «tume aeg»».[64] Otsesed tõendid puuduvad, kuid võivat leppida kaudsetegagi . . .

Egiptuse vangipõlves viibimise legendi ebaajaloolisus saab veel selgemaks, kui püüame vastavad sündmused paigutada kronoloogia raamidesse. Millal toimus kurikuulus juutide lahkumine Egiptuse vangipõlvest?

Piibel annab selle kohta mõningaid näpunäiteid, mis võivad tunduda esimesel hetkel üsna täpsetena. Kolman-

[63] G. E. Wright, The Westminster Historical Atlas to the Bible, Philadelphia 1956, lk. 29. Kuigi Abši kujutisega on asi selge, püüavad mõned piibli kaitsjad siiski «selgele ilmale varju heita». Nii näiteks on Jägeri «Üldise ajaloo» venekeelses väljaandes toodud ülesvõte kõnealusest pildist ja sellele on lisandatud pealkiri «Juutide ümberasumine Egiptusse» (Оскар Иегер, Всеобщая история в 4-х томах. СПБ. 1894, т. 1, illustratsioon pärast 28. lehekülge).

[64] G. E. Wright, The Westminster Historical Atlas to the Bible, lk. 27.

das Kuningate raamatus on öeldud, et kuningas Saalomon hakkas Jeruusalemma templit ehitama oma valitsemise neljandal aastal ja 480 aastat pärast Egiptusest lahkumist.[65] Saalomon astus troonile 965. a. paiku e. m. a., tähendab, templi ehitamine algas umbes 961. aastal. Kui juudid tulid Egiptusest välja 480 aastat enne seda tähtaega, siis pidi see sündmus aset leidma 1441. a. e. m. a. Sellist ajaarvestust tehes on kodanlikud ajaloolased ja teoloogid sunnitud tunnistama, et see ei ärata erilist usaldust. Sama Finegan näiteks räägib, et selle vastu on «tõsiseid vastuväiteid».

Pealegi on piiblis veel teisi andmeid vangipõlve ja väljatuleku aja kohta. Näiteks teatab 2. Moosese raamat, et iisraeli rahvas «ehitas vaaraole varandusehoonete linnad Pitomi ja Ramsesi»[66]. On teada, et linn Per-Ramses ehk «Ramsese maja» ehitati vaarao Ramses II valitsemise ajal, mis kestis 1317. aastast kuni 1251. aastani e. m. a. Kui lähtuda sellest piibli juhatusest, siis tuleb 3. Kuningate raamatu alusel kindlakstehtud daatum (1441) lugeda ebaõigeks ja juutide väljumine Egiptusest arvata Ramsese järglase vaarao Merenptahi valitsemise aega, s. t. umbes XIII sajandi kolmanda veerandi lõppu e. m. a., 1230. a. lähedale. Üksteisele vastu käies ei ole kumbki piibli variant kooskõlas ajalooliste faktidega, neid variante lükkavad ümber konkreetsed arheoloogilised andmed.

Vana-Egiptuse templi väravatel (püloonidel) Karnakis on säilinud pealiskiri, milles loetletakse vaarao Thutmosis III poolt Palestiinas vallutatud linnad. Seal mainitakse ka kohti, mida egiptoloogid on dešifreerinud kui «Jakob-el» ja «Josep-el». Need on maakohad, mis kannavad piiblitegelaste Joosepi ja Jaakobi nime. Pealiskiri kuulub umbes 1470. a. e. m. a. Seega olid XV sajandi algul e. m. a. juudi nimed Palestiinas juba levinud ja nende järele nimetati isegi maakohti, mis kõneleb nende nimede ammuaegsest tekkimisest nendes maakohtades. Tähendab et sellel ajal olid juudid juba Palestiinas. Järelikult see variant, mis dateerib nende lahkumist Egiptusest 1480. aastaga, langeb ära, eriti kui veel arvestada seda neljakümneaastast ekslemist mööda kõrbet, mida piibel eriti rõhutab.

On olemas veel teisi mitte vähem veenvaid fakte, mis

---

[65] 1. Kuningate r. 6. 1. (eestikeelne tekst).
[66] 2. Moos. 1. 11.

tõendavad tähendatud variandi mittepaikapidavust. Näiteks meie poolt juba mainitud Finegani raamatus teatatakse viimastest väljakaevamistest Palestiina linnas Tebiris järgmist: «Leiti Amenhotepi kaunis kuninglik skarabeus, mida egiptlased kahtlemata kasutasid ametlikult Kiriat-Seeveris (Tebiri muistne nimetus. — *J. K.*). See on selge tõendus selle kohta, et Amenhotep III valitsemise ajal oli Egiptus siin veel võimul ja et iisraellased ei olnud veel maa valitsemisele asunud.»[67]

Amenhotep III oli Egiptuse troonil umbes 1455. aastast kuni 1419. aastani. See tähendab, et kuigi juudid olid sellel ajal juba Palestiinas, ei saa siiski piibli jutustused sellest, kuidas nad pärast Egiptusest lahkumist ja neljakümneaastast kõrbes ekslemist vallutasid võidukalt Kaananimaa, ilmselt käia XV sajandi kohta.

Aga võib-olla vastab siis rohkem tegelikkusele see variant, et Egiptusest lahkumine toimus XIII sajandil, Merenptahi ajal või natuke varem — 1290. a. e. m. a., nagu rõhutavad mõned teoloogid ja kodanlikud ajaloolased? Ei, ka sellega ei ole parem lugu.

Läinud sajandi lõpul leidsid arheoloogid Egiptuse külas Tel-Amarnas suure kollektsiooni savitahvleid kiilkirjaliste pealiskirjadega. Selgus, et see oli vaaraode Amenhotep III ja Amenhotep IV arhiiv, kes elasid XV sajandi teisel poolel ja võib-olla XIV sajandi algul. Leid osutus Vana-Idamaa historiograafiale väga tähtsaks. Meid siin huvitavas küsimuses annab ta ka huvitavat materjali.

Selgus, et paljudel tahvlitel olid kirjad ja ettekanded, mida olid saatnud vaaraodele viimaste asehaldurid mitmesugustest neile alluvatest maakohtadest. Mõni asehaldur, eriti keegi Abdihiba, kaebab, et tal tuleb alatasa kannatada sõjalist survet hapiru rahva poolt. Pärast pikki vaidlusi tulid ajaloolased järeldusele, et tõenäoliselt on hapiru rahvas muistsete juutide — heebrealaste esivanemad. Seega selgub, et juutide esivanemad olid Palestiinas juba XV sajandil e. m. a. Seega ei ole õige, et nad asusid sinna alles XIII sajandil.

Eriti veenvaks tõenduseks selles suhtes on 1896. aastal Egiptuses leitud kuulus arheoloogiline mälestusmärk, — vaarao Merenptahi steel (mälestuskivi pealiskirjaga) ehk

---

[67] Jack Finegan, Light from the Ancient Past. The Archaeological Background of the Hebrew-Christian Religion, lk. 139—140.

iisraeli steel, mida nimetatakse seepärast nõnda, et tema pealiskirjad räägivad Iisraelist.

Vaarao Merenptah kirjeldab steelil oma võite. Ta ütleb: «Kuningad on kukutatud ja paluvad armu. Ei ole kedagi, kes üheksa suguharu hulgas pead tõstaks; liibüalased on laastatud, hatid on vaiksed; Kaanan on vangis, nagu iga õel, Askelon on ära viidud; Keser on sattunud võimu alla; Jenoam on viidud olematusse; Iisrael — tema inimesi ei ole, ta külvid on hävitatud.» Sellest pealiskirjast järgneb, et Merenptahi ajal pidas Egiptus Iisraeliga sõda viimase territooriumil, tähendab, juudid elasid juba Palestiinas; sellest aga järgneb, et variant, mille järgi juudid läksid Egiptusest välja Merenptahi ajal, ka ei kõlba. Ja veel üks üksikasi. Piibli järgi pidi vaarao, kui ta juutidele järele kihutas, Punases meres uppuma. Kuid vaarao Merenptahi muumia leiti täiesti tervena mitte merepõhjast, vaid tema oma hauakambrist...

Piibli arheoloogia ja orientalistika kongressil 1954. aastal Pariisis esines prantsuse arheoloog ja ühtlasi katoliku preester Etienne Drioton ettekandega, milles ta püüdis anda küsimusele mingi lahenduse. Ta kogus kokku ja esitas kõik argumendid, mida võib ühe või teise versiooni kasuks ette tuua. Tulemus oli üsna ebalohutav nii talle enesele kui ka teistele piibli usaldatavuse kaitsjatele. «Isegi uusimad arheoloogilised avastused Egiptuses,» kirjutab õpetatud kirikumees, «ei luba veel kindlasti lahendada teaduslikku küsimust, kas juutide lahkumine Egiptusest leidis aset Amenhotep II ajal 1480. aastal või Merenptahi ajal 1230. aastal. Mõlematel arvamistel on kaalukaid argumente.»[68] Lõppkokkuvõttes ütleb Drioton, et temale paistab tõenäolisemana hüpotees Egiptusest lahkumise kohta Merenptahi ajal. Öelda aga, et kahel üksteisele ristivastu käival variandil on ühesugune väärtus, tähendab sama, kui öelda, et nad mõlemad on kõlbmatud ja ebausaldatavad.

Ameerika arheoloog M. B. Rowton püüab anda küsimusele hoopis uue lahenduse.[69] Ta on arvamisel, et oli kaks juutide lahkumist Egiptusest. Esimesel korral läks ära

[68] Etienne Drioton, La date de l'Exode. Kogumikus: «La Bible et l'orient. Travaux du premier congrès d'archéologie et d'orientalisme bibliques», Paris 1955, lk. 49.

[69] M. B. Rewton, The Problem of the Exodus, «Palestine Exploration Quarterly», 1953, lk. 46 jj.

ainult Joosepi suguharu, see oli 1290. aastal. Väljaminek toimus rahulikult, vaarao ei takistanud seda. «Joosep-laste» juhiks oli Aaron, nad ei olnud Jahve kummardajad. Kui Merenptah sooritas oma rünnaku Palestiinale, nagu jutustatakse iisraeli steelil, oli tal Rowtoni järgi kavatsus kõiki Egiptusest lahkunud juute vangi võtta ja neid sinna tagasi saata. Teised juudi suguharud leviitide ja Moosese juhtimisel lahkusid Egiptusest alles 1165. aasta paiku, mis siis oli ühtlasi lõplik «juutide lahkumine Egiptusest».

Analüüsides seda tühisõnalist ja pinguldatud hüpoteesi, ütleb piibli uurija Rowley nukralt: «Egiptusest lahkumise probleem jääb arvatavasti veel kauaks ajaks Vana Testamendi ajaloo ja kronoloogia raskeimaks ja ebameeldivaimaks küsimuseks.»[70] Ühenduses väljamineku küsimusega on kodanlik teadlane sunnitud tunnistama, et «katsudes traditsiooni (piibli traditsiooni. — *J. K.*) mitmesuguseid niite lahti harutada, tuleb midagi ära heita» ja et «hüljates väliseid tõendeid on võimatu kõiki piibli põhilauseid üksteisega lepitada».[71]

Sellel asjaolul, et Vana Testamendi legend juutide viibimisest Egiptuses ja nende lahkumisest sealt kokku variseb, on väga oluline tähtsus. Ilma selle legendita kaob igasugune pind kristlikul ja judaistlikul õpetusel Moosesest, kes olevat juudid Egiptusest välja viinud ja neile seaduse andnud. Mooses osutub müütiliseks isikuks; järelikult ei või juttugi olla temast kui Pentateuhi autorist. Ja ka üldse võtab juutide vana ajaloo kogu pilt hoopis teise ilme kui see, mis tal on Vanas Testamendis.

Mis puutub eriti Moosesesse, siis ei ärata tema müütilisus kahtlust isegi kodanlike ajaloolaste valdava enamiku juures. Selline kodanliku ajalooteaduse väljapaistev esindaja nagu Eduard Meyer oli sunnitud tunnistama: «See Mooses, keda meie tunneme, on Kadeši preestrite järeltulija, s. t. kuju genealoogilisest pärimusest, mis on seoses kultusega, ja mitte ajalooline isik. Ei ole ju keegi nendest, kes on analüüsinud tema ajaloolist kuju (kui mitte arvestada neid, kes vahet tegemata peavad pärimust ajalooliseks tõeks), osanud seda täita mingisuguse sisuga, esitada

---

[70] H. H. Rowley, A Recent Theory on the Exodus, «Orientalia Suecana», v. IV, Uppsala 1955, lk. 85.

[71] Sealsamas, lk. 86.

teda kui konkreetset isiksust või näidata millelegi, mida ta on loonud ja mis oleks tema ajalooliseks tööks».[72]

Arheoloogia ja piibli jutustused

Ajal, mil arheoloogilistel ekspeditsioonidel oli Palestiinas ja Mesopotaamias suur edu, avaldas inglise arheoloog Sayce lootust, et varsti leitakse palju materjale, milledega tõestatakse Vana Testamendi jutustused täiel määral. Ta kirjutas: «On saabunud aeg, mil Palestiina pinna sisemusse peidetud mineviku-mälestusmärgid võib-olla jutustavad meile nendest päevadest, millal Aabram lõi oma telgi üles Hebroni läheduses ja sõlmis liidu Jeruusalemma kuningaga».[73] Need lootused pole seni end õigustanud ja muidugi ei õigusta end kunagi. Ei Aabrami, Iisaki, Jaakobi ega teiste Vana Testamendi tegelaste jälgi pole leitud. Seda on sunnitud tunnistama ka usuküsimusi harrastavad arheoloogid.

Teatavat huvi pakub järgmine fakt. Eelpool tsiteeritud «Westminsteri ajaloolises piibliatlases» väidetakse, et «meie teadmiste peamine allikas («esiisade ajastu» kohta. — *J. K.*) on Mari linn, tolle aja tähtsaima riigi pealinn». Seal räägitakse üksikasjaliselt selle riigi kuninga Zimrilimi arhiivist, sealt leitud 20 000 dokumendist, Zimrilimi lossist, mis koosnenud 300 toast jne. Lugeja võib oodata, et nüüd lõpuks hakkavad voolama «meie teadmiste peamisest allikast» teated Aabramist ja teistest esiisadest, kuid asjata! Rääkinud mitmesugustest teemasse mitte puutuvatest küsimustest, ütleb artikli autor lõpuks: «Käesoleva ajani ei ole allikatest väljaspool piiblit leitud kaasaegseid teateid Aabramist. Kuid tema ja ta järeltulijate kohta käivate jutustuste taust on leidnud põhjalikku valgustamist».[74] Ja edasi hakatakse jutustama piibli lugusid «Aabramist ja tema järeltulijatest» ... Selleks et tunnistada ajalooliselt usaldusväärne materjal taustaks, millel

---

[72] Ed. Meyer, Israeliten, lk. 451, märkus 1. Tsiteeritud raamatu järgi: А. Б. Ранович, Очерк истории древнееврейской религии, lk. 82—83. Vt. Ed. Meyer, Geschichte des Altertums I—III. Stuttgart, 1884—1901.

[73] Tsiteeritud raamatu järgi: В. Бузескул, Открытия XIX и начала XX века в области истории древнего мира, ч. 1, Петербург 1923, lk. 196.

[74] G. E. Wright. The Westminster Historical Atlas to the Bible, lk. 25.

toimusid mingisugused sündmused, on vaja leida ajalooliselt usaldusväärne materjal ka nende sündmuste kohta. Aga seda just ei ole! Seepärast osutuvad arutlused «taustast» asjatuks.

Hiljuti esines raamatuga Aabrami ajaloolise olemasolu teemal tuntud inglise arheoloog Leonard Woolley. Selle õpetlase arvamine oleks pidanud pakkuma erilist huvi, sest nimelt tema juhtis kahekümne aasta kestel väljakaevamisi vana-baabüloni linnas Uris, kust, nagu tunnistab piibel, oli esiisa Aabram pärit. Kuid ei, asi pole sugugi nii.

Kohe alguses ütleb ta: «Mingisuguseid konkreetseid mälestusmärke Aabrami kohta Uris ei leitud».[75] Edasi järgneb arutlus sellest, et üldse oli vähe väljavaateid midagi selletaolist leida. Ja Woolley ise ennetab lugeja küsimuse: «Kuid võidakse öelda, et kui väljakaevamised Mesopotaamias ei andnud mingisuguseid mälestisi Aabramist, mida nad (väljakaevamised) siis võivad jutustada tema ajaloost? Missugune mõte on mainida vana-baabüloni linna Urit raamatus, mille kohta eeldatakse, et ta käsitleb Aabramit?» Ja edasi ütleb Woolley: «Meie ainuke lähtepunkt on Vanas Testamendis korduvalt esinev kategooriline kinnitus, et Aabram oli pärit Urist».[76] Ei saa öelda, et see väljapaistva kodanliku arheoloogi seletus oleks eriti veenev...

Palestiina on ammu juba süstemaatilise arheoloogilise uurimise alla võetud. Tuntud ameerika arheoloog ja piibliuurija Albright kirjutab, et «Püha Maa oli esimene maa Edela-Aasias, mida on hakatud arheoloogilises mõttes süstemaatiliselt uurima».[77] Eriti hoogsaks muutusid väljakaevamised Palestiinas viimastel aastakümnetel, kusjuures selleks annavad väga suuri summasid maailma suurimad kapitalistid, nende hulgas Rotschildid. On täiesti arusaadav, et erilist osa nii tööde finantseerimises kui ka nende suunamises etendavad mitte ainult ja paljudel juhtudel mitte niivõrd teaduslikud kaalutlused kui soov iga hinna eest leida materjale, mis kinnitaksid piibli jutustuste usaldatavust.

---

[75] Sir Leonard Woolley, Abraham. Découvertes récentes sur les origines des hébreux, Paris 1949, lk. 5.

[76] Sealsamas, lk. 6.

[77] W. F. Albright, The Rediscovery of the Biblical World. Raamatus: «The Westminster Historical Atlas to the Bible», lk. 10.

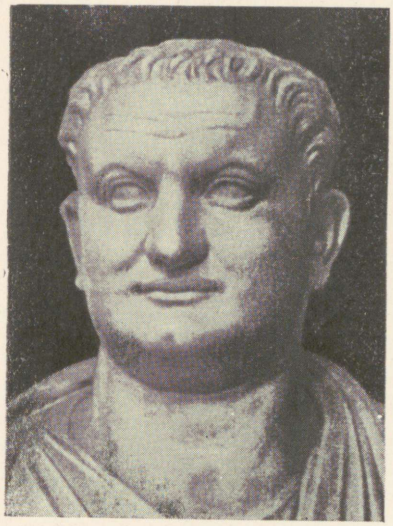

Keiser Tiituse marmorbüst, mida säilitatakse Vatikani muuseumis. Tiituse juhatusel hävitasid Rooma sõdurid Jeruusalemma.

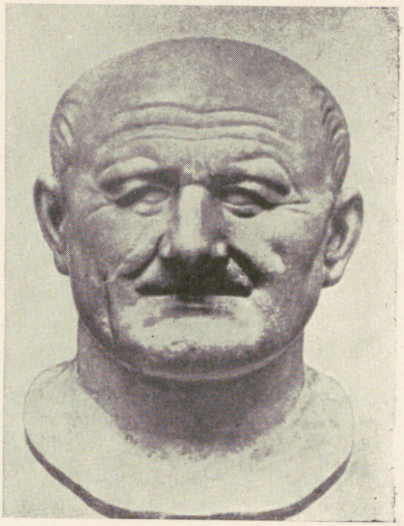

Keiser Vespasianuse marmorbüst, mida säilitatakse Kopenhaageni glüptoteegis. Vespasianus juhatas juudi sõja algul Rooma leegione.

Marmorreljeef Tiituse võiduväraval, mis püsti tati 82. aastal Roomas. Reljeef kujutab Jeruusalemma templist toodud sõjasaaki, mida kanti Tiituse auks korraldatud triumfikäigul.

Väljakaevamiste tulemused avaldatakse aeg-ajalt eriajakirjades, eriti ameerika ajakirjas «The Biblical Archaeologist» («Piibliarheoloog») ja välismaal suurel hulgal ilmuvates monograafiates ning ülevaatetöödes. Üldkokkuvõtte kõigist kuni 1947. a. teostatud väljakaevamistöödest annab ameerika arheoloog D. Finegan. Ta räägib üksikasjaliselt Jeeriku, Laakise, Tebiri, Peeteli, Petseani, Taanaki, Megiddo, Gezeri, Petsemesi, Ras-Šamra, Jeruusalemma, Esjõn-Gebari ja Samaaria linna väljakaevamistest. Ta otsib vähimatki võimalust, et teaduslikku piiblikriitikat ümber lükata ja kinnitada kiriklik-piiblilike konstruktsioonide usaldatavust. Kuid selliseid võimalusi ei leidu.

Tehes 1925. aastal kokkuvõtteid Palestiina saja-aastasest arheoloogilisest uurimisest, avaldas inglise suurim Palestiina uurija Macalister selle üle imestust, et piibli jutustused leiavad nii vähesel määral kinnitust arheoloogilises materjalis. «Mitte kusagil,» kirjutab ta, «ei suuda me leida vähematki jälge Aabramist, Iisakist ja Jaakobist, Saamuelist, Saulist, Taavetist, Jesajast»; «Taavet, Hiiob, Apsalom, Naatan, Kaad ja teised tolle aja tähtsad ning vähetähtsad isikud on meile teada ainult piibli järgi. Ei sisemaal ega väljaspool selle iidse maa piire ei ole leitud midagi, mis oleks vihjanud nende tegevusele».[78] Ühtlasi naerab ta mürgiselt nende näiliste «leidude» üle, milledega juba ammust ajast peale kergeusklikud või ebaausad inimesed on püüdnud piiblit toetada. «Ei ole vajadust korrata,» ütleb ta, «et kõik need «Taaveti tornid» ja «Peerseba kaevud», mis keskaegsed entusiastid (mõeldud on ristisõdadeaegseid ristisõitjaid. — *J. K.*) Jeruusalemmas avastasid, on sama illussoorsed kui «vaarao lahja lehma muumia», mille, nagu kurjad keeled räägivad, keegi Põhja-Ameerika Ühendriikide kodanik olevat Egiptusest välja vedanud, et sellega oma eramuuseumi kaunistada».[79] Need aastakümned, mis sellest Macalisteri seletusest saadik on möödunud, ei ole olukorda muutnud.

Muistendid Kaanani vallutamisest iisraellaste poolt Joosua juhtimisel on otseses seoses Egiptusest lahkumise legendiga ja etendavad Vana Testamendi «ajaloolises» kontseptsioonis mitte vähemat osa kui see legend. Jeeriku,

---

[78] Tsiteeritud raamatu järgi: А. Ранович, Очерк истории древнееврейской религии, lk. 8.

[79] Sealsamas.

Peeteli ja paljude teiste Joosua raamatus mainitud linnade väljakaevamised oleksid pidanud päevavalgele tooma suure hulga materjale, mis tõendaksid niisugust suure tähtsusega sündmust nende linnade elus. Kuid ka siin ei leia piibli muistendid kinnitust arheoloogia poolt.

Iga väljakaevatud linn Palestiinas on kunagi üle elanud sõja viletsuse. Ta on kas purustatud või tules hukkunud. See ei ole ime, sest nii pika ajaloolise perioodi vältel on iga asulaga ikka midagi juhtunud. Suurem osa neist on saanud purustamise osaliseks mitu korda ja mitmel ajajärgul ning arheoloogid kaevavad välja mitte ühe, vaid mitu «kultuurikihti», mis ajaloo käigus on vähehaaval üksteise peale ladestunud. Kuid ühelgi juhul ei ole võimalik kindlaks teha, et need purustused on seotud Kaananimaa vallutamisega Joosua poolt.

Näiteks on välja kaevatud Jeeriku linn, mille hävitamisest Joosua poolt jutustatakse piiblis üksikasjaliselt. Kui väljakaevamiste põhjal oleks võimalik näidata, et Jeeriku on purustatud just sellel ajajärgul, millal piibli arvates on toimunud Kaananimaa vallutamine iisraellaste poolt, oleks Finegan seda muidugi igati ära kasutanud, et ülistada piibli ajaloolist usaldatavust. Kuid ta on sunnitud kirjutama: «Õnnetuseks ... ei ole võimalik pronksiaja linna müüride katastroofilise purustamise aega täpselt kindlaks teha.»[80] Mõnikord on ta olukord veel raskem. Näiteks mainitakse piiblis, et iisraellased vallutasid Peeteli linna. Kuid 1933.—1934. a. toimunud väljakaevamised näitasid, et 2200. a. paiku e. m. a. purustati see linn ja jäeti elanike poolt maha ning et alles hiljem, 1200. ja 100. aasta vahel tekkis tema kohale väike külatüüpi asula. Seepärast, tunnistab Finegan, «perioodil, mil toimus vallutamine juutide poolt, ei olnud sellel kohal mingit linna».[81] Tuleb asuda «selle raskuse kõige tõenäolisema seletuse» otsimisele. Selgub, et mitte Peetel ei tule lugeda sellel perioodil juutide poolt purustatuks, vaid hoopis 'Ai. Jällegi tuleb jumala inspireeritud piibli ajalooline tõepärasus tunnistada üsna suhteliseks ...

Ajakirjas «The Biblical Archaeologist» kirjutatakse Peeteli väljakaevamiste puhul, et ta oli «Joosua vägede»

---

[80] Jack Finegan, Light from the Ancient Past. The Archaeological Background of the Hebrew-Christian Religion, lk. 135.

[81] Sealsamas, lk. 137.

poolt purustatud. Ühtlasi räägitakse sama Tebiri, Laakise ja Gezeri linnast. Kuid artiklis ei leidu selle väite kinnitamist mingisuguste arheoloogiliste andmetega, kui mitte arvestada vihjet sellele, et need linnad olid ilmselt kellegi poolt purustatud. Ja seejuures tehakse joonealuses viites häbelik märkus, et «Joosua vallutustega seotud probleemid on mitmekesised ja komplitseeritud».[82] Kuidas siis mitte komplitseeritud, kui mingisugused otsimised ei võimalda midagi konkreetset leida, mis toetaks piibli muistendit!

Artiklis Gezeri linna väljakaevamiste tulemuste kohta[83] opereerib iisraeli arheoloog I. Iadin visalt väidetega, et see linn purustati juutide poolt, kui nad XIII sajandil e. m. a. Joosua juhtimisel vallutasid Kaanani. Millele ta selle juures toetub? Arheoloogilistele tõenditele ainult selle kohta, et linn on purustatud XIII sajandil. Ja seda peab Iadin küllaldaseks, et väita, et juudid lahkusid Egiptusest just XIII sajandil ja tulid Kaananisse. Ta ei vaeva ennast üldse sellega, kuidas seda väidet kooskõlastada hulgaliste ajalooliste andmetega selle kohta, et juudid elasid Palestiinas juba XV sajandil e. m. a. Aga peaasi, ei ole ju mingit alust arvata, et Gezer purustati just juutide vallutusretke ajal. Nagu paljudel teistel juhtudel, on meil siin tegemist teoloogilise spekulatsiooniga ja mitte objektiivse teadusliku uurimusega.

On teada, et ameerika kapitalistid ja kirikutegelased on mitu korda organiseerinud ekspeditsioone Ararati mäele Noa laeva jäänuste otsimiseks. Ükski nendest ekspeditsioonidest ei saa seni kiidelda mingisuguste leidudega. Ei ole mingit kahtlust, et nad ka tulevikus midagi ei leia, sest ei Noad ega ta laeva ole kunagi olnud. Aga kas on olnud veeuputus? Uputusi oli vanal ajal üsna sagedasti, tõsi küll, mitte nii palju Palestiinas kui Mesopotaamias. Neid uputusi üleelanud inimestel võis tekkida mulje, et uputus hõlmas kogu maailma. Ei ole võimatu, et üks uputustest oligi aluseks Mesopotaamia elanikkonna hulgas levinud ja hiljem Palestiinasse kandunud muistendile veeuputusest. Igal juhul on Noa laeva otsimine üsna kasutu töö. Muide on teada, et Ameerika ekspeditsioonid tegelesid Ararati mäe

---

[82] James L. Kelso, Excavations at Bethel, «The Biblical Archaeologist» № 2, mai 1956, lk. 39.

[83] Vt. «The Biblical Archaeologist» № 2, mai 1957, k. XX, lk. 35.

piirkonnas rohkem spionaaži kui arheoloogiliste otsingutega.

Hiljuti kuulutati katoliku ajakirjanduses suure käraga, et Vatikanis on käimas arheoloogilised väljakaevamised selleks, et leida apostel Pauluse hauda ja apostel Pauluse jäänuseid, kes sinna olevat maetud. Kord teatati juba, et on leitud kõik, mis kirikut huvitab. Tegelikult ei läinud paavsti arheoloogidel korda midagi reaalset leida. Apostel Paulus, nagu teisedki evangeeliumide tegelased, välja arvatud mõned erandid, on müütiline kuju, religioosse fantaasia vili.

Me rääkisime eranditest. Tõepoolest mainitakse evangeeliumides ka ajaloolisi kujusid, nagu kuningas Heroodes, ülempreestrid Anna ja Kaivas, rooma asehaldur Pontius Pilatus. Oleks täiesti väär enesele ette kujutada, nagu oleks piiblis algusest lõpuni kõik väljamõeldis, et temas ei esine ühtki ajaloolist isikut; siin elab ajalooline tõde koos ilmse fantastikaga. Ükskõik millises religioosses muistendis peegeldub tõelisus fantastilisel kujul. Ükskõik milliste fantastiliste moonutuste osaliseks religioonis ka ei saaks selle ühiskondliku olemuse peegeldus, mille sünnitatud on religioon, ei tule unustada, et religiooni kui ühiskondliku teadvuse vormi aluseks on lõppude lõpuks inimeste reaalne elu. Seepärast pidi piiblis tingimata peegelduma, kuigi fantastilisel kujul, tolle ajaloolise perioodi inimeste elu, millal tekkisid vastavad piibliteosed. Selles suhtes seisneb piibli teaduslik käsitus selles, et eraldada hoolega piiblis kajastuvaid ajaloolisi fakte usulis-fantastilistest legendidest.

Arheoloogilised materjalid on teadusele suureks abiks. Üksikud piibli teated, millede aluseks on ajaloolised faktid, leiavad kinnitust arheoloogilistes andmetes. Kui arheoloogid kaevavad välja muistsete assüüria-baabüloni kuningate, egiptuse vaaraode ja teiste valitsejate poolt ehitatud linnu, millede nimed esinevad piiblis, kui leitakse hulgaliselt tahvleid nende inimeste kirjavahetusega ja nende tegude kirjeldusega, omandab see, mida piibel nendest inimestest jutustab, ajaloolise allika tähtsuse. Nebukadnetsar, Tiglatpilessar, Assarhaddon, Šešonk ja teised ei ole enam ainult ja mitte niivõrd piibli tegelased kui reaalsed ajaloolised kujud, ja see, mida piibel nendest teatab, lisandub nende isikut puutuvate ajalooliste allikate üldsummale.

Piiblis jutustatakse, et muistne Iisrael sõdis Moabi kuninga Meesa vastu. Väljakaevamistel leiti Meesa kivisteel, millel kirjeldatakse viimase tegevust. Muu hulgas on seal öeldud: «Omri — Iisraeli kuningas — see ahistas Moabi palju päevi, sellepärast, et Kemoš (jumal, kellesse moablased uskusid) vihastas oma maa peale. Temale järgnes ta poeg ja ka tema ütles: «Ma hakkan Moabi ahistama», «. . . kuid ma tegin temaga ja ta majaga oma silmale rõõmu ja Iisrael hukkus täiesti ning igaveseks». Seda võib tähele panemata jätta, et käesoleval juhul Meesa oma edu mõningal määral suurendab. Tähtis on, et meil on dokumentaalne kinnitus selle kohta, et käesoleval juhul on piibli jutustus seotud reaalse ajaloolise faktiga.

On juhtusid, kus selline kokkusattumine leiab aset vähem olulistes küsimustes, kuid ka need juhud on ajalooteadusele tähtsad. Nii näiteks räägitakse piiblis, et Saalomon armastas hobuseid ja omas neid suure hulga. Heebrea linna Megiddo väljakaevamisel 1928. aastal leiti ehitiste rusud, mis kuuluvad ajaliselt Saalomoni valitsemise aega ja meenutavad oma laadilt hobusetalle latritega 228 hobuse jaoks. Paljud arheoloogid on arvamisel, et need on Saalomoni hobusetallide varemed.[84] Ei ole võimatu, et see tõesti nii on; tähendab, käesoleval juhul on meil huvitav kinnitus piiblis Saalomonile antud iseloomustuse ühele küljele.

Mõned arheoloogilised avastused Mesopotaamias on andnud materjali üksikute Vana Testamendi legendide seletamiseks. Väga võimalik näiteks, et Paabeli torni ehitamise legendi aluseks on midagi reaalset.

Baabüloni peatempli Esagila uurimine näitas, et templi juures oli omal ajal olnud astmeline torn ehk sikkurat, nagu selliseid torne Baabülonis hüüti. Nad teenisid mitmesuguseid ülesandeid, nii sõjalisi (vaenlase võimaliku lähenemise järele valvamine) kui ka teaduslikke (astronoomilised vaatlused) ja tõenäoliselt ka usukultuslikke. Tornil Esagila templi juures oli nimeks Etemenanki ehk «Taeva ja allmaailma maja»; ta kõrgus ulatus kuni 100 meetrini. Veel enne seda, kui vangis olevad juudid toodi Baabüloni, oli torn purustatud, hiljem hakati teda kuningas

[84] D. Finegan suhtub sellesse hüpoteesi ettevaatlikult. Ta on arvamisel, et Megiddos leitud ehitised kuuluvad pigemini kuningas Ahabile, kuid ei eita ka võimalust, et need on Saalomoni hobusetallid (vt. Jack Finegan, Light from the Ancient Past. The Archaeological Background of the Hebrew-Christian Religion, lk. 152).

Assarhaddoni ajal taastama. Rida teadlasi on arvamisel, et piibli legendis Paabeli torni ehitamise kohta on jutt just Etemenankist. Nad põhjendavad oma arvamist pealiskirjaga, mis ehitise taastamisel oli müüri sisse asetatud. Seal oli öeldud, et torn püstitatakse «allmaailma rinnale nõnda, et ta tipp küüniks taevani», piiblis aga teatavasti räägitakse ka torni ehitamisest, mille tipp ulatub «taeva ligidale».[85] Kui juudid sattusid Baabüloni, ei olnud torni restaureerimine veel lõpule viidud. Seepärast võis neil tekkida legend, et esialgne kavatsus oli nimelt taevani jõuda ja et see kavatsus ei teostunud jumala vahelesegamise tõttu.[86]

Mõnel juhul kinnitavad ja illustreerivad arheoloogilised leiud oma julmuselt kõige süngemaid ja õudsemaid Vana Testamendi lehekülgi. Me mõtleme inimeste ohverdamist ja esmajoones laste ohvrikstoomist, millest Vanas Testamendis räägitakse paljudel kordadel täie selgusega. Aabramit näiteks, nagu jutustatakse piiblis, takistas ainult ingli vahelesegamine oma poega Iisakit Jahvele ohvriks toomast. On teada laste ohverdamise komme ehitise või linna müüri nurgakivi panemisel. Piiblis jutustatakse, kuidas keegi Hiiel Peetelist ehitas Jeeriku pärast selle purustamist uuesti üles: «Ta rajas selle oma esimese poja Abirami peale ja pani ta väravad ette oma pisema poja Segubi peale».[87] Leidudega on kindlaks tehtud, et linnamüüride ja üksikute hoonete ehitamine ohvrikstoodud väikelaste luudele ei olnud hoopiski haruldane nähtus. Terve rea heebrea linnade (Megiddo, Gezer, Jeeriku) ehitistes leiti seina sisse müüritud laste luustikke. Ei ole võimatu, et Jeerikus leitud luustikud ongi sama Peeteli Hiieli, kes tegutses «Jehoova sõna mööda», õnnetute laste jäänused.[88]

Ajaloo moonutused piiblis

Kaasaegse ajalooteaduse käsutuses on määratu hulk täpselt kindlakstehtud ja kontrollitud andmeid mitmesuguste ajalooliste perioodide ja igasuguste maade ning rahvaste kohta. Kõigi nende teadmiste valguses saab piibli ajaloo-

---

[85] 1. Moos. 11. 4.

[86] Vt. В. Бузескул, Открытия XIX и начала XX века в области истории древнего мира, ч. 1, lk. 163—164.

[87] 1. Kuningate r. 16. 34.

[88] Sealsamas.

lisi jutustusi võtta küllaltki täpse kontrolli alla. Millised on selle kontrolli tulemused? Selgub, et piibli «ajaloolises» materjalis on tohutu hulk vigu, palju tõe otsese moonutamise ja lihtsalt väljamõtlemise juhtusid. Toome mõned näited.

Ajaraamatu selles kohas, kus räägitakse kuningas Taaveti ajast, öeldakse piibli heebreakeelses originaalis, et juudid maksid templi ehitamise heaks darikuid. See pärsia münt lasti käibele kuningas Dareiose poolt, kellelt ta saigi oma nime. Kuid Dareios elas ligikaudu pooltuhat aastat hiljem kui Taavet, tähendab, Taaveti ajal ei võinud mingisuguseid darikuid olla.

Evangeeliumides jutustatakse, et Jeesus Kristus sündis «kuningas Heroodese ajal»[89] ja et tol ajal valitses Süüria üle asehaldur Küürenios. On aga teada, et kuningas Heroodes suri neli aastat enne seda aega, millega kirik seob Kristuse sündimist, Küürenios aga tol ajal ei valitsenud Süüria üle. Edasi teatatakse piiblis, et sama Küürenios viis läbi kogu maal rahvaloenduse ja et Kristuse vanemad pidid minema Petlemma linna, et seal rahvaloendusest osa võtta. See on samuti väär. Esimene rahvaloendus teostati Juudamaal 7. aastal e. m. a., s. t. 7 aastat varem kui need sündmused, millega evangeeliumid seovad rahvaloenduse. Pealegi ei olnud see rahvaloendus, vaid varaloendus. Selleks et loendusest osa võtta, ei saanud olla mingisuguseid siirdumisi teise kohta. Oli vaja üles kirjutada elamu, kari, maa jne. ning seda sai teha ainult kohapeal.

Evangeeliumide autorid näitavad Juudamaa ajaloolise olukorra mittetundmist ajajärgul, millest nad kirjutavad. Nad jutustavad näiteks, et kuninganna Herodiase tütar Salome tantsis peol kuningas Heroodese külaliste ees. Seda ei saanud olla, sest hommikumaa tolleaegsete kommete kohaselt oleks selline käitumine kuningannat häbistanud, kuna pidudel tantsisid tantsitarid-prostituudid orjataride hulgast. Piibli järgi ajab Jeesus piitsaga templist välja kauplejad, kes seal müütasid oma kaupu, lükkab nende letid, «rahavahetajate lauad» ümber jne. Seda ei saanud olla, sest templis ei kaubeldud kunagi. Ühes teises kohas jutustatakse piiblis, et Jeesus, kohates kurjadest vaimudest vaevatud inimest, ajas tema seest suure hulga kurje vaime välja ja käskis neil sigade sisse minna, keda oli

[89] Matt. 2. 1.

läheduses 2000 ümber. Tol ajal ei saanud Palestiinas seakarju olla ja pealegi veel nii suuri, sest et usk keelas juutidel seapidamise, nagu keelab seda praegugi.

Nagu evangeeliumide autorid jutustavad, olevat kohtupidamisest Jeesuse üle osa võtnud palju ülempreestreid.[90] Juudamaal võis aga olla ainult üks ülempreester. Evangeeliumide järgi on kohtumõistmisel Jeesuse üle kogu aja tegevad rooma sõdurid. Tol ajal neid Juudamaal ei olnud. Rooma sõdurite garnison jäeti Jeruusalemma alles pärast juudi ülestõusu mahasurumist meie ajaarvamise 60-ndatel aastatel, s. t. mõni aastakümme hiljem kui see aeg, kuhu kuuluvad kirjeldatavad sündmused. Rooma prokuraator Pontius Pilatus, kes olevat Jeesuse üle kohtumõistmisest vahetult osa võtnud, ei saanud seda teha sellel põhjusel, et ta asukoht ei olnud Jeruusalemmas, kus see kõik toimus, vaid Caesareas, mere ääres — kaugel Jeruusalemmast.

Kui raske on piiblis ajaloolise tõe jälile saada, seda näitavad kas või seal hulgaliselt esinevad faktilised vääratused.

Näiteks jutustatakse sõjast Juuda kuninga Abija ja Iisraeli kuninga Jerobeami vahel. Esimese sõjaväest räägitakse, et see koosnes 400 000 valitud võitlejast, ja teise sõjaväest, et selles oli samasuguseid valitud võitlejaid 800 000 meest.[91] Tähendab, peale nende eliitvägede pidid veel olema teised väed. Kuid tol ajal ei olnud kunagi niisuguseid suuri sõjavägesid — need on kahtlemata fantastilised arvud.

Egiptusest lahkunud juutide hulgas, nagu piiblis jutustatakse, olevat olnud mitte rohkem ega vähem kui 600 000 meest. Üldiselt arvatakse, et täisealiste meeste arv moodustab harilikult ühe viiendiku kogu elanikkonna arvust. Kui lähtuda sellest arvestusest, siis peab arvama, et Egiptusest lahkus umbes 3 miljonit juuti. See tohutu rahvahulk läbis ühe ööga Egiptuse territooriumi, ületas Punase mere, koondus Siinai mäe ümber, hiljem rändas 40 aastat tiheda kolonnina ringi mööda kõrbet ning lõpuks sooritas Jordani jõest ülemineku ja tungis Palestiinasse. See kõik on täiesti uskumatu.

Saksa sõja-ajaloolane Delbrück võttis kontrollimise alla vana-kreeka ajaloolase Herodotose andmed Xerxese

[90] Matt. 26. 59; 27. 1; Mark. 15. 31; Luuka 22. 52.
[91] 2. Ajaraamat 13.

vägede arvu kohta Kreeka-Pärsia sõjas. Herodotos annab täpse arvu — 4 200 000 meest koos vooriga. Kui Delbrück oli teinud vastavad arvutused, selgus, et selline pärslaste kolonn pidi rännakul ulatuma mitte vähem kui 3 tuhandele kilomeetrile. Katsume selle autoriteetse uurija andmeid rakendada meie juhule. Juutide kolonn pidi rännakul enda alla võtma mitte alla 2 tuhande kilomeetri tingimusel, et peeti kinni nüüdisaegsest marsidistsipliinist, mis on iseenesest väheusutav. Kaugus otsejoones Niiluse jõest isegi ta ülemjooksul kuni Palestiina põhjapiirideni on ligikaudu umbes 1000 kilomeetrit. Kui ka seda arvu kahekordselt võtta ja arvata, et koos kõigi kõveruste ja käänakutega oli karavanitee, mis kolonnil tuli läbida, 2000 kilomeetrit pikk, siis ka sellel juhul tuleb välja, et kui kolonni pea oli juba Palestiinast läbi läinud, pidi ta saba asuma veel lähtepunktis. Siinai kõrbes selline rahvamass kuidagi ringi rännata ei saanud, sest Siinai poolsaar on väikese territooriumiga, millele 3 miljonit inimest isegi kuigi korralikult ära ei mahuks. Mis puutub Punase mere ületamisse kogu kolonni poolt ühe öö jooksul, siis on ka see fantastika. Arvutused näitavad, et selleks oleks olnud vaja mitte alla nädala, ka isegi sellel tingimusel, et mere veed tõesti nihkusid kahele poole eest ära, nagu piiblis kirjutatakse.

Muidugi võivad usklikud meile vastu vaielda: jumalal on kõik võimalik; kui ta juba laskis Punase mere vetel nihkuda kahele poole kõrvale ja andis juutidele võimaluse veest läbi minna nagu kuival maal, siis mis tähendaks see temale isegi mitte ühe öö, vaid ühe minuti jooksul viia miljoneid üle mere. Siinkohal ei tegele me aga imede võimalikkuse või võimatusega — sellest räägime allpool. Seni vaatleme piiblis kirjeldatud sündmuste reaalset ajaloolist võimalikkust ja püüame kindlaks teha, kuivõrd tõsiselt võib piibli jutustusi võtta ajalooliselt. Kui lähtuda imede võimalikkusest, siis ei ole üldse mingi arutlemine ja analüüs võimalik. Ükskõik missugust küsimust ka ei esitataks, kõigile võidakse vastata, et see on ime, imel ei ole aga mingit loogikat...

Fantastilisi ebakohasusi esineb piiblis ka võrdlemisi väikestes küsimustes. Kui näiteks Kerari kuningas Abimelek laskis enese Aabrami naise Saara ilust võluda, oli Saara piibli järgi mitte rohkem ega vähem kui üheksakümmend aastat vana.[92] Üsna huvitav on järgmine fakt: Jaakob ei

[92] 1. Moos. 17. 17.

taha oma nooremat poega Benjamini ära lasta ja hoiab teda kogu aeg enda juures; Benjamini ennast nimetatakse noormeheks, kuid, nagu selgub, on sellel «noormehel» tervelt kümme last — kõik nad on nimepidi üles loetud.[93] Selline lohakus faktide valgustamisel võimaldas mis tahes vigadel ja moonutustel aset leida ning tõepoolest leiavadki nad piiblis aset.

Lühidalt, ajaloolise tõega on piiblis lugu üsna halb.

Ajaloolised vead ja moonutused piiblis on mõistetavad, kui vaadelda piiblit inimeste enda poolt maa peal loodud teosena ja kui selle teose ajaloos orienteeruda õieti.

Ei ole midagi imelikku selles, et raamat, mille koostamine toimus terve aastatuhande kestel suure arvu autorite poolt, sisaldab palju vigu ja vasturääkivusi; imelik oleks aga, kui kõik piibli autorid oleksid ühevõrra teadlikud ja ausad inimesed. Veel üks asjaolu etendab tähtsat osa. Paljud piibli raamatute autorid lähtusid oma töös kindlatest usulis-õpetlikest eesmärkidest, seepärast püüdsid nad suruda ajaloolisi fakte oma skeemidesse ja paigutada nendesse skeemidesse ka rahva hulgas levinud müüte ning muistendeid. Kui aga selgus, et ajaloolistest faktidest, isegi moonutatud faktidest, ei piisa teatava religioosse idee põhjendamiseks, ei piisa ka juba olemasolevatest ja rahva hulgas levinud müütidest, siis hakkasid autorid ise fakte välja mõtlema ja müüte sepitsema. Tulemuseks oli kujuteldamatult segane sigri-migri ajaloolisest ja fantastilisest, tõest ja väljamõeldisest.

Olgugi väga vastumeelselt, on seda tõsiasja sunnitud tunnistama ka teoloogid. Nii näiteks kirjutab luteri usu õpetatud teoloog Eissfeldt: «Mis puutub Uues Testamendis antud ajaloolisse pilti, siis tuleb tunnistada, et kaasaegsetele inimestele ei ole see tingimusteta autoriteetne, paljud võivad teda võtta veel suuremate reservatsioonidega kui füüsilist pilti. Kui kirjas Kalatia rahvale (3. 16) räägitakse, et Aabramit ja Moosest eraldavad 430 aastat, siis ei anna see kuidagi niisugust Vana Testamendi kronoloogiat, mis oleks vastuvõetav õpetatud teoloogile».[94]

Huvitav repliikide vahetus Vana Testamendi ajaloolise usutavuse kohta toimus piibli arheoloogia ja orientalistika

---

[93] 1. Moos. 46. 21.

[94] Otto Eissfeldt, Geschichtliches und Übergeschichtliches im alten Testament, lk. 39.

kongressil Pariisis. Oma sõnavõtus ütles katoliku preester Koppens: «Vana Testamendi raamatute ajaloolist väärtust ei tule üle hinnata. Ainult Taaveti biograafia autor pälvib oma objektiivsusega ajaloolase nimetust.»[95] Temale vastas selle peale teoloog Dhorme, kusjuures vastus oli üsna ebaveenev. Protokollis kõlab see järgmiselt: «M. Dhorme rõhutas Preestrikoodeksi tähtsust, kuna selles allikas tuuakse puhtilmlikke teateid, näiteks geograafilisi ja etnograafilisi katkendeid, mis sisalduvad Loomise raamatu 10. peatükis».[96] Missuguseid geograafilisi ja etnograafilisi teateid siis sisaldab peatükk, millele Dhorme viitab? «Ja need on Noa poegade Seemi, Haami ja Jeveti sünnitamised,» algab see peatükk, «ja neile sündisid pojad pärast veeuputust. Jeveti pojad on: Komer ja Maagog ja Maadai . . .» Edasi järgneb Noa teiste poegade ja nende laste sugupuu ning lõpuks öeldakse: «Need on Noa laste suguvõsad oma sündimiste järgi oma rahva seas; ja neist on rahvas maa peale laiali lagunenud pärast veeuputust».[97] Võib öelda, et kujutlused etnograafiast ja geograafiast, millega opereerib Dhorme, ei ole veeuputuseelsetest palju kaugemale jõudnud.

Tõde ei tule otsida ka piibli nõndanimetatud prohvetlikest ennustustest.

Prohvetlikud ennustused

Nende kohta liigub usklike hulgas palju igasuguseid jutte. Kuid tegelikult on need jutud rajatud asja tuuma mittetundmisele, kõige sagedamini piibli mittetundmisele.

Piiblis on palju prohvetlikke ettekuulutusi ammumöödunud aegade kohta. Näiteks raamatutes, mida nimetatakse prohvetite raamatuteks (Jesaja, Jeremija jt.), olevat ennustatud Juudamaa vallutamist Assüüria ja Baabüloni poolt ja kõik need sündmused leidsid hiljem tõepoolest aset. Tegelikult aga koostati suurem osa nendest ennustustest tagantjärele, pärast seda kui sündmused olid juba toimunud.

Enamik prohvetite raamatutest kirjutati Baabüloni vangipõlve ajal ja pärast seda, kuid nende kohta levitati

[95] «La Bible et l'orient. Travaux du premier congrès d'archéologie et d'orientalisme bibliques», lk. 35.

[96] Sealsamas.

[97] 1. Moos. 10.

teateid, nagu oleksid nad olnud kirjutatud juba iidsel ajal. Mõned prohvetlikud ennustused tehti vähe aega enne neid sündmusi, mille kohta nad käisid, ja tegelikult olid nad rajatud olukorra kainele hindamisele. Näiteks prohvet Jeremija elas enne Juudamaa vallutamist Baabüloni poolt ja vallutamise ajal. Arvestades kujunevat rahvusvahelist olukorda, tegi ta täiesti põhjendatud järelduse, et väikese Juudamaa vallutamine võimsa Baabüloni poolt on paratamatu. Veel enam, sellest lähtudes esines ta oma kaasmaalaste hulgas aktiivse agitatsiooniga lüüasaamispoliitika kasuks: tõeliselt oli ta orjastajate-babüloonlaste agent. Muidugi ei seisne küsimus siin üldse prohvetlikus ennustamises, vaid kaines ja võib-olla kasuahnes kaalutluses, mis arvestas jõudude reaalset vahekorda.

Prohvetlike ennustuste põhituum, mis kordub paljudes piibli raamatutes, seisneb selles, et pärast rasket vangipõlve, eksiili ja orjuse aega saabub jumala äravalitud rahvale lõpuks pääsemine ja õnnelik elu, kusjuures mõnedes piibli raamatutes kujutatakse seda õnnelikku elu kui valitsemist teiste rahvaste üle. Viimane ei tahtnud kuidagi tõeks saada. Olid ennustused pääsemise kohta Baabüloni võimu alt, need nagu oleksid täitunud, kuid kohe tuli Baabüloni võimu asemele Pärsia, hiljem Makedoonia võim, mis asendus Rooma võimuga jne. Tõepoolest tegelesid prohvetid sellega, et alatasa pikendasid veksli maksmist, kuid maksmist ei tulnudki, kuigi kõik määratud tähtajad olid ammugi möödas.

Uues Testamendis on prohvetlikel ennustustel mõnevõrra teistsugune ilme. Siin peetakse juba silmas mitte juudi rahva, vaid kogu inimkonna lunastamist. Peab tulema viimnepäev, peab ilmuma Antikristus ja algama võitlus jumala vastu; pärast suurimaid vapustusi võidab Kristus ja maa peale saabub taevariik; kõik surnud tõusevad üles ja astuvad viimse kohtu ette, kes mõistab ühed inimesed igaveste piinade kätte, teised aga igavesse õndsusse. Uues Testamendis kordub see motiiv alatasa, kusjuures kinnitatakse kategooriliselt, et see toimub õige pea: «Seesinase põlve rahvas ei lõpe ära, kuni see kõik saab sündinud.»[98] See tähendab, et viimnepäev tuleb ühe inimpõlve jooksul, ehk teisiti öeldes, viimnepäev pidi saabuma juba tuhat üheksasada aastat tagasi. Kuid maailm püsib

[98] Matt. 24. 34.

tänapäevani! Piibli põhiline prohvetlik ennustus osutus alusetuks.

Meie maa ja Lääne maade ajaloos on ristiusu kirikutegelased ja sektantide juhid korduvalt kuulutanud, et on saabunud või on saabumas «viimsed ajad» enne maailmalõppu. Nad tegid piibli tekstide alusel igasuguseid keerukaid arvutusi ja määrasid nende arvates eksimatud tähtajad, millal tuleb oodata vältimatut maailmahukku. Lääne-Euroopa ristiusu vaimulikkond kinnitas, et 1000. aastal on viimnepäev absoluutselt vältimatu. Usklikud ei pidanud 999. aasta sügisel vajalikuks põldusidki seemendada, mille tõttu tekkis muidugi hirmus nälg ja paljudele nälgasurnud inimestele saabus tõepoolest viimnepäev. Pärast seda lükati maailmalõpp paljudel kordadel edasi. Ta «pidi» tulema 1198. aastal, siis 1524., 1532., 1819., 1832., 1836., 1843., 1896. aastal ja lõpuks meie ajal 1925., 1932. aastal jne. Usk sellesse, et viimnepäev tuleb, on ka tänapäeval üsna levinud. Läheneva viimsepäeva «märkidest» räägivad kirikutegelased, sektantide juhid, juutide vaimulikud paljutähendava ilmega praegugi. Kuid fakt jääb faktiks: siiani on piibli prohvetlikud ennustused maailma hukust korrapäraselt läbi kukkunud.

Rõhutame, et antud juhul on jutt tõelisest ennustusest, kuigi läbikukkunust, sest paljudel juhtudel võetakse piibli ennustustena või ettekuulutustena seda, mis ei ole ennustus. Eelpool rääkisime juba nendest «prohvetlikest ennustustest», mis tehti p ä r a s t vastavaid sündmusi. Kuid piiblis on ka teine liik näilisi ennustusi. Kui näiteks räägitakse, et tuleb nälg ja katk, tulevad sõjad, vend tõuseb venna vastu jne., siis ei ole see üldse ettekuulutus. Ühiskonnas, mis põhines inimese ekspluateerimisele inimese poolt, olid nälg ja taudid harilikud nähtused. See käib ka sõdade kohta, iseäranis kodusõdade kohta, kus «vend tõuseb venna vastu». Avaldust, et tuleb nälg ja sõda, võis alati teha ilma igasuguse riisikota. Ennustust ei ole siin mingisugust.

Pahatihti liiguvad usklike hulgas kuuldused prohvetlikest ennustustest, mida piiblis tegelikult ei leidu. Üldse on usklike hulgas vähe neid, kes piiblit hästi tunnevad, seepärast ei saa inimesed levitatavaid kuuldusi igakord kontrollida. Mõnikord on need kuuldused sellist liiki: piiblis on kõik ette öeldud, mis praegu maailmas sünnib — lennukid ja televiisorid ja kas või isegi aatomipomm...

Midagi taolist piiblis ei ole, sellised jutud on arvestatud liiga kergeusklike inimeste jaoks.

Ja kust võisidki inimesed, keda nimetatakse piiblis prohvetiteks, teada saada tõde hilisematest aegadest kuni meie ajani välja? Usk räägib, et prohvetid ei olnud harilikud inimesed, vaid erakordsed, jumala enda poolt märgitud, ja et seepärast avaldas jumal neile oma tahet ning kavatsusi nii lähemate kui ka kaugemate aegade kohta. Tõepoolest, seda, mis piiblis jutustatakse prohvetitest ja nende eluviisidest, ei saa lugeda harilikuks. Et niisugusesse ekstaasi sattuda, milles nad võisid ennustada, pidid nad lakkamatult hüplema ja karglema, mõnikord endile lööma noa- ja muid haavu, saama hoope teistelt inimestelt. Mõnest prohvetist räägitakse üldse väga veidraid asju. Nii näiteks pidi prohvet Hesekiel, nagu piiblis jutustatakse, jumala käsul tegema järgmist: tervenisti ära sööma pärgamendirulli, mis oli kaetud nähtavasti kirjadega, siis 390 päeva pidevalt lamama pahemal küljel, 40 päeva paremal küljel; selle aja kestel võis ta süüa ja juua ainult rangelt kindlaksmääratud toitu täpselt kaalutud koguses, kusjuures püha mehe toidusedeli hulka pidid kuuluma odrajahukoogid, mille taignasse oli segatud inimese väljaheidet . . .[99] Peab möönma, et Hesekieli eluviis oli üsna pentsik, kuid kas on mingit alust arvata, et selline eluviis andis talle võimaluse tulevikku teada?

Niisuguseid «prohveteid», nagu neist jutustab piibel, on etnograafiateadus täheldanud ja täheldab sageli veel praegugi paljude rahvaste juures, peamiselt nende juures, kes on madalal arenemistasemel. Need «prohvetid» on nõndanimetatud šamaanid ehk loitsijad. Ka nemad tantsivad ja hüppavad, kuni satuvad hullustushoogu, taovad tamburiini ja trummi ning mängivad mõnikord primitiivsetel muusikariistadel, mõnikord vajavad, et neile ennustamise ajal mängitaks, peksavad iseennast ja löövad enesele haavu jne. Nagu piibli prohvetidki «ennustavad» nad tulevikku, tõlgendavad olevikku, omavad enda arvates mingisugust salapärast võimu vaimude ja jumalate maailma üle.

Prohvetid loeti piibli järgi psüühiliselt ebanormaalseteks inimesteks ja seda ebanormaalsust ennast hinnati kui tunnust, et teatav inimene oli jumala poolt «ära märgitud».

---

[99] Hesekieli r. 3. ja 4.

Šamaanid on paljudel juhtudel samuti psüühiliselt ebanormaalsed inimesed ja seda tasakaalutust peetakse nende inimeste erilise kutsumuse tunnuseks. Muistsed juudid võisid Hesekieli ebatavalises käitumises näha muidugi selle inimese jumaliku kutsumuse jälgi. Kuid meie, kaasaegse ühiskonna inimesed, ei või nende tasemele laskuda. Me teame, mis on inimese närvisüsteem ja kuidas seda saab viia erutatud seisundisse, teame, mis võib põhjustada igasuguseid nägemusi ja hallutsinatsioone, teame, missugused on psüühiliste haiguste põhjused. Haige inimese sonimises «prohvetlikku ennustust» näha pole mingit põhjust. Muidugi, ennustustesse ei tule ka neil juhtudel uskuda, kui neid teevad osavad petturid, ja need juhud on üsna sagedased.

4. LOODUSTEADUS JA PIIBEL

Seni kõrvutasime piibli muistendeid ajaloolise tõega, ajalooteaduse usaldatavate faktidega. Vaatame, kuidas on lugu piibli tõepärasusega, kui võrrelda tema sisu sellega, mida loodusteadused on kindlaks teinud. Ühenduses sellega peatume piibli imedel.

Miks ei saa uskuda jutustusi imedest

Rõhuv enamus piibli muistenditest on rajatud religioossele kujutlusele imede võimalikkusest, s. t. kujutlusele sellest, et loodusseadusi võib rikkuda jumala või tema volinike — inglite, prohvetite, pühakute korraldusel või jumala vaenlaste — «väära» religiooni preestrite, igasuguste nõidade ja lausujate osavate mahhinatsioonide abil. Peaaegu kõik piibli raamatud sisaldavad rohkesti jutustusi, milledes räägitakse imedest ja üldse nähtustest, mis võiksid esineda ainult sel juhul, kui loodusseaduste rikkumine oleks võimalik. Kui olla arvamisel, et sellised rikkumised on võimalikud, siis ei olegi mõtet kõrvutada igasuguseid piiblilugusid loodus- ja teiste teaduste andmetega, sest igal juhul on piibli kaitsjatel varuks valmis vastus: muidugi, normaalses korras see ei võinud toimuda, kuid siin oli tegemist imega ja ime jaoks ei ole kirjutatud ühtki seadust.

Eranditult kõigil looduse ja ühiskonnaelu nähtustel, mida me täheldame, on oma kindlad loomulikud põhjused ja

nad alluvad kindlatele seaduspärasustele. Mitmesugused teadused uurivad neid seaduspärasusi ja teevad kindlaks, m i s on võimalik ning m i s on võimatu, m i s antud tingimustes pidi tingimata toimuma ja m i s kuidagi ei võinud toimuda. Näiteks teeb teadus astronoomiliste vaatluste alusel kindlaks, et päikesevarjutus peab algama teataval päeval, tunnil, minutil ja sekundil, isegi sekundi teataval murdosal, ja et ta antud piirkonnas peab kestma kuni sekundi murdosadeni kindlaksmääratud ajast, samuti et Päike antud geograafilises punktis läheb varju nii ja niisuguses osas oma nähtava pinna ulatusest. Kui arvutused on tehtud õigesti, ei ole võimalik Päikese mingi «hilinemine» ega «ruttamine» — see oleks loodusseaduste rikkumine.

Endistel aegadel liikus rahva hulgas ringi jutte imedest tohutul arvul. Vana- ja keskajal peeti imet üldse harilikuks nähtuseks. Kuid võtame meile lähema aja. Enne revolutsiooni «sündis» Venemaal alatasa imesid. Paljudes kirikutes ja kloostrites hoiti imettegevaid ikoone ehk pühakupilte, millede juurde usklikud sooritasid palveränakuid kas haigusest vabanemise või mõne muu ime eesmärgil. Selles ei leitud midagi imestamisväärset, kui lootusetult haiged tervenesid, pimedad said nägemise tagasi jne. Ja kui palju oli ikoone, mis puhkesid äkki nutma?! Sageli ikoonid uuenesid: vana tahmunud ja tuhm ikoon muutus äkki ilusaks, uueks ja puhtaks. Avastati imettegevaid allikaid, mille vesi võis parandada kõiki haigusi, kui sellele veele loeti peale palvesõnu, mida pidi tegema preester vastava tasu eest. «Imesid» toimus ka pühakute säilmete juures. Juba säilmete alalhoidumine ise oli muidugi ime. Ja kuidas siis mitte, kui inimese laip ei lagunenud, vaid vastupidi — säilis täielikult ja hakkas mõnikord isegi «hurmavalt lõhnama»?!

Esimestel aastatel ja isegi esimestel aastakümnetel pärast revolutsiooni olid jutud imedest samuti väga levinud: ikoonid uuenesid ja nutsid, sündis inimese peaga vasikaid, kes kohe pärast sündimist hakkasid prohvetlikult ette kuulutama jne. Mitmesugustes välisriikides tehakse veel praegugi palju juttu imedest ja üleloomulikest nähtustest. Palju imettegevaid ikoone, allikaid, pühakute säilmeid, igasuguseid reliikviaid, nagu puukillukesi ristilt, millele Jeesus olevat risti löödud, on siiani austamise objektiks.

Rooma keisri Augustuse marmorbüst, mida säilitatakse Vatikani muuseumis.

Pärast surma kuulutati Rooma keisrid suure pidulikkusega jumalateks. Juuresoleval pildil näeme kameed, millel on kujutatud keiser Tiberiuse perekonda. Keskel — Tiberius, temast vasakul keisrinna-ema Livia. Üleval — keiserliku perekonna surnud liikmed, nende hulgas jumalaks kuulutatud keiser Augustus, kelle pea on ehitud kiirtepärjaga. All — Rooma impeeriumi koosseisu kuuluvate rahvaste esindajad.

Kuid üks huvitav fakt väärib, et selle üle järele mõelda. Nimelt, meie maal kuuldub üha vähem seda, et kusagil olevat sündinud «ime». Ikoonid näiteks on lakanud uuenemast ja nutmast. Mispärast? Lihtsalt seepärast, et inimesed on hakanud igasuguseid nähtusi vaatlema kainemalt ja kriitilisemalt. Kuigi meil leidub veel usklikke, ei usu nad enam pimesi kõike, mida neile räägitakse ja võidakse veel rääkida. Kes teab, võib-olla tahavad nad äkki juttu sündinud imest kontrollida ja siis võib selguda, et ei olegi mingit imet... Ei tarvitse seepärast imestada, et meil leidub ikka vähem ja vähem neid, kes tahaksid hakata imetegijaks.

Vankumatuks jääb igatahes see fakt, et iga kord, kui teade imest võetakse erapooletule ja täpsele kontrollimisele, osutub ta kindlasti valeks. Esimestel aastatel pärast revolutsiooni avati igasuguste pühakute ja imetegijate arvukad säilmed. Säilmete avamist toimetas iga kord autoriteetne komisjon, millest võtsid osa mitte ainult riigi esindajad, vaid ka teaduseala inimesed, vastava kiriku koguduse esindajad, kirikuteenijad — preestrid, piiskopid. Avamisel viibis palju rahvast, kõik tehti avalikult, täiesti oli välistatud pettuse võimalus nii ühelt kui teiselt poolt. Millised olid tulemused?

Mitte kordagi, täht-tähelt mitte kordagi ei leidnud kinnitust see, mida õpetas kirik: mitte ühelgi korral ei leitud «kadumatu» ihu. Kirikule kõige paremal juhtumil leiti mumifitseerunud laip, mis oli täiesti kuivanud ja osaliselt purunenud. Laipade loomulik mumifitseerumine on aga juba ammust ajast tuntud fakt ja see ei sisalda eneses midagi imetaolist — teatavatel pinnase- ja ilmastikutingimustel juhtub seda üsna sagedasti. Kuid ka mumifitseerunud laipu esines üsna vähe. Üldreeglina tulid ilmsiks luustikud ilma lihas- ja nahakoe jäänusteta või lihtsalt kõrvalised esemed, nagu tellised, vatt jne. Kirikutegelased ei saanud absoluutselt millegagi põhjendada oma varasemaid avaldusi imede kohta, mis olevat toimunud nüüd paljastatud «säilmete» ümber.

Kui kontrollida samal kombel kõigi imettegevate objektide sisu tänapäeva kodanlikes maades, siis ilmneks ka seal samasugune kirikutegelastele ebameeldiv pilt. Nende õnneks on neil aga senini olnud võimalus oma musti tegusid rahva eest varjata. Vastasel korral oleksid kõik säilmed ja reliikviad kahtlemata kaotanud oma pühaduse

oreooli. Piisab sellest, kui öelda, et «elustava puu» tükke Jeesuse risti küljest näidatakse mitmesugustes kirikutes ja katedraalides nii palju, et nendest jätkuks vististi terveks tosinaks küllaltki suureks ristiks. Aga kõigi nende puutükikeste juures sünnivad imed ... Kuid muidugi kontrollimata imed.

Me sooviksime, et raamatu lugeja mõtleks küsimuse üle: kas ta on kunagi oma silmaga imet näinud või on ainult kuulnud imedest teistelt inimestelt? Samuti, kas ta on selles kindel, et kui ta nägigi oma silmaga mõnda nähtust, mis sarnanes imega, kas ei olnud siis tegemist pettuse või enesepettusega? Me võime vähimagi kahtluseta kinnitada, et suurem osa lugejaid ütleb, et nad ei ole oma silmaga kunagi imesid näinud, vaid et sellest on kunagi jutustanud kas vanaisa, mõni naaber või tuttav jne. Tõsi küll, ei ole võimatu, et mõni on ka oma silmaga midagi näinud, mis sarnaneb «imega». Kuid sellistel juhtudel on puudunud alati peamine — kontroll. Iga salapärane juhtum, kui seda põhjalikult uurida, osutub täiesti seletatavaks, kusjuures ime osutub lihtsalt enesepettuseks või osavasti lavastatud tüssamiseks.

Piibli imede suhtes ei ole meil võimalik mingit kontrolli ette võtta: mida saab veel nüüd kahe-kolme tuhande aasta pärast kontrollida? Kuid kui me tahame õigesti mõtelda, peame kinni pidama loogilise mõtlemise seadustest, sealhulgas küllaldase aluse seadusest. See seadus ütleb: kõigel, mis sa mõtled, peab olema küllaldane alus. Kui meil kästakse mõtelda piibli imedest kui reaalsetest, kunagi asetleidnud sündmustest, siis peame teada saama alused, mis meil võimaldavad seda teha.

Tõepoolest, kust me teame, et need imed tõesti on toimunud? Jutustused neist ei sisalda ise absoluutselt mitte mingisuguseid tõepärasuse tagatisi. Näiteks kui ma teile ütlen, et ma eile äratasin ellu inimese, kes oli kolm päeva tagasi surnud ja oli hakanud juba lagunema, siis te lihtsalt ei usu mind või nõuate tõendusi. See fakt ise, et ma teile sellest jutustan, ei tundu teile kahtlemata kaugeltki küllaldase alusena selleks, et tunnustada kõnealuse sündmuse tõepärasust. Ja teil on täiesti õigus: mida kõike küll ei räägita!

Millised alused on siis piiblis jutustatud imedel? Kirik vastab: meie usul piibli imedesse on aluseks kiriku autoriteet, sest kirik kinnitab, et jutustused piibli imedest on

tõepärased. Aga millele on rajatud piibli autoriteet? Samale piiblile, milles väidetakse, et Jeesus Kristus asutas oma kiriku ja andis talle edasi osa oma pühadusest. Katoliku kirik asub pealegi seisukohal, et Rooma paavst võib kirikupeana otsustada kõigis kirikuasjades absoluutselt eksimatult ja et tema arvamine ükskõik millises usulises küsimuses väljendab jumala enda arvamist. Seda põhjendatakse jällegi viitega piiblile. Tekib huvitav loogiline ring: usk piibli jutustustesse on rajatud kiriku autoriteedile, kiriku autoriteet aga on rajatud piibli jutustustele. Tõeline alus aga nii piibli imede tõepärasuse kui ka kiriku autoriteedi tunnustamiseks puudub. Tõepoolest nõutakse meilt uskumist sõna peale, ilma et toodaks vähemaidki tõendeid.

Kui jutustatakse sündmustest, mis iseenesest on tõenäolised, nõuame harilikult siiski nende juttude kinnitust, eriti kui küsimus on meile tähtis; me ei rahuldu ainuüksi sellega, et meile nendest teatatakse. Kuid kui meile räägitakse ebatõenäolistest sündmustest, sellest, et viie leivaga toideti 5 tuhat inimest, et äratati ellu surnu, kes oli juba lagunemas, et merevesi taganes inimese käsul kahele poole ja laskis mööda merepõhja läbi ümberasujate kolonni, siis ei saa me jätta nõudmata kinnitust ja tõendeid. Kuid neid tõendeid muidugi ei ole ja neid ei saagi olla.

Evangeeliumides jutustatakse, et kui Kristust risti löödi ja «juba kuues tund lähedal oli, siis sai pimedus üle kõige maa üheksandast tunnist saadik, ning päike läks pimedaks ja templi vahevaip kärises keskelt lõhki».[100] Matteuse evangeeliumis lisandatakse sellele, et «templi vahetekk kärises kaheks lõhki, ülemast otsast alamast saadik. Ja maa värises ja kaljud lõhkesid, ja hauad avanesid, ja tõusis üles palju pühade ihusid, kes olid maganud. Ja pärast tema ülestõusmist tulid nad haudadest välja, ja läksid püha linna, ja näitasid endid paljudele».[101]

Nagu näeme, toimusid õige tõsised sündmused: maavärisemine, päikesevarjutus tervenisti kolme tunni kestel, paljude surnute elluärkamine... Niisugused erakordsed asjaolud ei võinud kuidagiviisi jääda tähele panemata. Päikesevarjutust korraga «üle kõige maa» ja veel tervelt

[100] Luuka 23. 44—45.
[101] Matt. 27. 51—53.

kolme tunni kestel ei ole kunagi olnud ja loodusseaduste kohaselt ei saagi olla. Kui see aga toimus imede korras, siis kuidas on võimalik, et seda ei märganud keegi ei Roomas, ei Kreekamaal ega ka hellenistlikus Egiptuses, kus sel ajal teostati juba loodusnähtuste korrapärast teaduslikku vaatlust, kus õpetlased-looduseuurijad kirjeldasid korrapäraselt kõiki enam või vähem tähtsamaid loodusnähtusi. Kuid seda imepärast, enneolematut päikesevarjutust ei märganud mitte keegi. Tolleaegses kirjanduses ei leidu temast mitte jälgegi, kuigi näiteks selline vanaaja õpetlane nagu Plinius Vanem, kes elas parajasti sellel perioodil, jättis oma «Loodusloos» maha üksikasjalise kirjelduse kõigest sellest, mida ta oli vaadelnud. Teatele sellel päeval toimunud maaväringust ei leia me mingit kinnitust. Tuleb välja, et selliseid kummalisi imesid, mis toimusid kogu maakera ulatuses, nägid ainult evangeeliumide autorid ning kogu inimkond oli pime ja kurt . . .

Veel enam, ei ole võimalik enesele ette kujutada, et need «märgid» ei veennud inimesi kristluse õigsuses. Nii paljude vapustavate «imede» kokkusattumine oleks kahtlemata pidanud kogu maakera elanikkonda (maavärisemine ja päikesevarjutus olid ju korraga üle kogu Maa) sundima ristiusku pöörduma. Kuid seda ei sündinud: mitte kellelegi peale mõne rooma sõduri, kellest sellel puhul on evangeeliumides juttu, märgid ei mõjunud. Võtame isegi niisuguse pisiasja. Jeesuse surma silmapilgul kärises templi vahetekk lõhki. Ja usklikud juudid, variserid kaasa arvatud, kes olid nii tundlikud igasuguse ime ja ime kuulduse vastu, jätsid selle tähele panemata ja ei hakanud Kristusesse uskuma? Võimatu! Pealegi ei olnud see esimene Jeesuse imetegu, mis nad nägid. Kuidas see võis olla, et kristluse jutlus ei leidnud nende juures kõlapinda?!

Piiblis jutustatakse, kuidas Jeesuse vangistamise ajal raius apostel Peetrus ülempreestri orjal Malkusel kõrva ära ja kuidas Jeesus samas ainult oma puudutamisega kõrva uuesti külge kasvatas ja haava terveks tegi. Ja keegi ei pööranud sellele kõige vähematki tähelepanu?! Jeesus rändas mööda Palestiinat ringi ja tegi iga päev kõige põrutavamaid imetegusid; ja nii vähe inimesi hakkas temasse uskuma?! See kõik on absoluutselt uskumatu!

See, et kõik teised piiblis kirjeldatavate sündmuste kaasaegsed peale evangelistide vaikivad, on tõendiks

imede vastu. Kui keegi «mõningatest neist, kes seal seisid», imesid ei märganud, siis tähendab see seda, et neid imesid lihtsalt ei olnud.

Ja mitte ainult, et neid ei olnud, vaid neid ei saanudki olla, sest loodusseadused on puutumatud ja ei luba mingeid erandeid. Ei praegu, ei minevikus ega ka kunagi tulevikus ole võimalik, et sünniksid imed, millest räägitakse piiblis. Ja kuna see nõnda on, siis tähendab see, et põhiliselt on kogu piibli õpetus väljamõeldis ning vastuolus tõega. Selle õpetuse vundamendiks on müüdid imedest. Piibel algab müüdiga maailma loomisest ja lõpeb müüdiga Kristuse ülestõusmisest ning ta vältimatust, samuti imepärasest teistkordsest tulemisest. Inimese maailmavaadet moodustavates põhiküsimustes annab piibel fantastilisi, seega ebaõigeid, alusetuid, inimest segadusse viivaid seletusi. Analüüsime mõnda neist.

Universumi tekkimisest ja ehitusest

Teatavasti algab Vana Testament jutustusega sellest, kuidas jumal lõi maailma. Kuid usundi dogmaatika seisukohalt, kui järgida selle põhilauseid järjekindlalt, ei pea see jutustus ise paika. Ta ei vasta religioossele õpetusele jumalast.

Selle õpetuse järgi on jumal muutumatu, s. t. selline olend, kes püsib alati samas olukorras, samas meeleolus, ja on absoluutselt «rahulolev». Tegelikult selgub aga, et jumal ei tundnud terve igaviku mingit vajadust maailma olemasolu järele, siis aga äkki leidis selle vajaliku olevat ja otsustas maailma luua. See ei ole enam absoluutselt rahulolev ja muutumatu olend, vaid harilik, inimesele sarnanev isiksus, kes võib ühel ajal tunda ühte vajadust, teisel ajal aga teist. Ühe nädala kestel loob ta üksteise järel kõige oleva. Ja iga kord, kui ta oli loonud vastava osa loodusest, veendus jumal selles, et «see oli hea». Nii kordubki see Loomise raamatus mitu korda: «Ja jumal nägi, et see oli hea».[102] Kogu loomise protsessi lõpul tegi ta kokkuvõtte: «Ja jumal vaatas kõige selle peale, mis ta oli teinud, ja vaata, see oli väga hea».[103]

Kõik see ei seostu kuidagi selle kujutlusega jumalast,

[102] 1. Moos. 1. 4, 10, 12, 18, 21, 25.
[103] 1. Moos. 1. 31.

mida kirik ise suure visadusega jutlustab. Selgub, et kõiketeadev jumal ei teadnud varem, mis tema tööst välja tuleb, kas see saab hea. Ja alles siis, kui loomine oli juba lõpetatud, veendus ta, et kõik oli üsna hästi välja kukkunud... Muide, selline järeldus tuleb lugeda liiga kiirustatuks, sest väga ruttu, nagu piibel ise jutustab, oli jumal sunnitud tunnistama, et ta oli maailma halvasti loonud, oli sunnitud kahetsema, et ta selle asjanduse üldse oli käsile võtnud.

Piibli muistendid maailma loomisest on vastuolus teadmistega, mis inimkond on oma ajaloo kestel omandanud. Nad on täielikus vastuolus teadusega, inimese ühiskondliku praktikaga ja lihtsalt loomuliku mõistusega.

Universumi põhiline vankumatu seadus on mateeria ja energia jäävuse seadus, mis on leidnud kinnitust täpseimates katsetes ja inimese edukas, sellele seadusele rajatud praktikas ning tehnikas. Selle seaduse järgi ei saa väikseimgi osake mateeriast või energiast kunagi kaduda ega tekkida; ta võib ainult üle minna teise vormi. Selle seaduse absoluutset õigsust näitab alatasa inimeste praktika: tööstuse, põllumajanduse jne. areng. Võib täie kindlusega öelda: see, mis on vastuolus mateeria ja energia jäävuse seadusega, on tingimata vale. Ja kui mõne nähtuse kirjelduses ilmneb seesuguse vastuolu elemente, siis tähendab see, et sinna on sattunud tõsine viga — kas vaatluse protsessis või selle vaatluse teoreetilise lahtimõtestamise protsessis.

Mis puutub piibli muistenditesse maailma loomisest, siis on see mateeria jäävuse seadusega täielikus vastuolus. Jumal olevat loonud maailma eimillestki. Kuid mis see «eimiski» on?

Omal ajal arutles saksa filosoof Joseph Dietzgen nõnda: eimiski — see tähendab ei see ega teine ega kolmas, kuid oletame — neljas või viies; midagi on alati olnud ja peab alati olema. «Eimiski» absoluutses mõttes ei eksisteeri. Alati ei pruugi olla Maad, Päikest, neid või teisi taevakehasid, võib mitte olla inimest, loomi, võib mitte olla atmosfääri ja vett, kuid midagi on alati ja see midagi eksisteerib ruumis ja ajas. Juba Engels tähendas omal ajal Dühringiga polemiseerides teravmeelselt, et Dühring tunnistab oleva olemasolu võimalust sellel ajal, kui aega ei olnud. «Eimiski» mõiste on absurdne mõiste, millele tegelikkuses ei vasta mingit sisu. Tähendab, eimillestki ei ole

võimalik maailma luua ja legend tema loomisest on mõttetu.

Universum eksisteerib igavesti, tal ei olnud algust ja talle ei tule lõppu. Seepärast ei võinud keegi teda luua.

Usklikule inimesele on kujutlus looduse igavesest olemasolust mõeldamatu: kõik, mis ma näen ja tean, on kunagi kellegi poolt tehtud; ka Universum peab kunagi kellegi poolt «tehtud» olema. Piibli muistendid otsekui annaksid vastuse küsimusele Universumi tekkimisest — ta loodi jumala Jahve ehk Elohimi poolt. Kui aga süveneda asja tuuma, on kerge jõuda arusaamisele, et tõeliselt siin vastust ei ole. Kui kõik olev peab olema kellegi poolt loodud, siis ka jumal, keda usklikud loevad olevaks, peab olema kunagi kellegi poolt loodud... Lähtuda aga põhilausest, et jumal on igavesti olev, tähendab tunnustada, et eranditult kõige tekkimine kunagi ajas ei ole kohustuslik. Tõepoolest, miks ei või tunnustada, et just Universum, loodus, on igavesti olev ja ei ole kunagi tekkinud? Seda on seda enam vajalik tunnustada, et loodus on ju kahtlemata olemas ja et kaasaegse loodusteaduse saavutused põhjendavad teesi Universumi igavesest olemasolust absoluutse usutavuse ja ümberlükkamatusega.

Ka muistsed kreeklased juurdlesid kunagi selle küsimuse üle, kuid ei suutnud seda lahendada. Ka neile tundus võimatuna, et jumalad ei olnud kunagi sündinud, vaid eksisteerisid igavesest ajast peale. Peajumal Zeus, nagu räägib kreeka mütoloogia, oli jumala Kronose poeg, Kronos oli sündinud jumalast Uranosest, Uranos oli sündinud jumalannast Geast, Gea — jumalast Kaosest... Aga edasi?... Tuli ikkagi tunnustada, et Kaos eksisteeris algusest peale ja igavesti! Suurema eduga oleks võinud alata kogu arengujoont otse Zeusist, aga kõige õigem oleks olnud ka Zeus ära jätta ja tulla selle juurde, et Universum ei olnud kunagi kellegi poolt loodud.

Mõned targimatest vana-kreeka filosoofidest tulidki sellele ainuõigele järeldusele. Herakleitos kirjutas näiteks, et «seda kosmost... ei ole loonud ükski jumal ega inimene, vaid ta oli, on ja saab olema igavesti elav tuli». Tolle ajastu religioosne fantaasia andis aga Universumi tekkimise küsimusele hoopis teistsuguse lahenduse, mis liikus sama rada kui piiblis antud lahendus. See oli aastatuhandeid tagasi, kui teadus oli veel äärmiselt madalal arenemisastmel. On arusaadav, et siis tekkisid sellised naiiv-

sed legendid nagu piibli muistend Universumi loomisest. Kuid mis mõte on meil nüüd, kultuuri ja teaduse nii jõulise õitsengu ajastul jääda seisukohale, mis oli inimestele omane inimkonna lapsepõlves?!

Vaatamata sellele, et kaasaegse teaduse järeldused Universumi igavese olemasolu kohta on ilmselt vastuvaidlematud, ei loobu kirikutegelased piibli legendist maailma loomise kohta. Alles 1951. aastal kuulutas rooma paavst Pius XII avalikult: «Maailma loomine ajas, järelikult maailma looja, järelikult jumal — see on see sõna, mida me teaduselt nõuame.» Kirik nõuab teadlastelt, et nad kohandaksid teaduse sellega, mis piiblis räägitakse, ja isegi niisuguste ilmselt fantastiliste legendidega nagu legend maailma loomisest. Ja peab ütlema, et niisuguseid teadlasi kapitalistlikes maades leidub. Nad püüavad loodusteaduste andmeid igati võltsida selleks, et neist oleks võimalik ammutada kas või kaudset kinnitust piibli muistendite tõelisusele. Kuid kes ei taha oma mõistust vägistada, see peab nõustuma teaduse ainuõige põhilausega: Universum on igavesti olemas. Ka selles küsimuses nagu kõigis maailmavaatelistest küsimustes annab piibel tõe asemel väljamõeldise.

Päikesesüsteemi ja Maa tekkimisest ning ehitusest

Päikesesüsteemist, Maast ja teistest taevakehadest ei saa me öelda, et nad on olnud alati olemas. Nagu loodusteadus on tõestanud, tekkisid päikesesüsteemi planeedid, Maa kaasa arvatud, ja kõik teised taevakehad Universumi olemasolu mitmesugustel perioodidel. Kuid kas on piibli legendis taevakehade loomise kohta terakestki tõtt?

Piibli järgi näeb see nõnda välja: alguses oli ümberringi lausvesi ja jumal lahutas kõigepealt selle vee «ülemisteks» ja «alumisteks» veteks ning pani nende vahele eriti loodud kindla «taevalaotuse»; siis koondas ta kogu «alumise» vee ühte kohta, nii et tekkis maismaa; sellejärel lõi ta Päikese, Kuu ja tähed ja «pani nad taeva laotusesse». Teiste sõnadega, jumal tegi kindla taevalaotuse ja kinnitas selle külge tähed, tõsi küll, ta andis neile võimaluse liikuda mööda laotust, et nad tiireldes ümber Maa valgustaksid seda. Sellelt seisukohalt on Maa Universumi tsentrum. Kuivõrd karjuvas vastuolus see kõik on tõe ja terve

mõistusega, selgub siis, kui seda pilti kõrvutada teaduslike andmetega Universumi ehitusest.

Kõigepealt, mingisugust kindlat taevalaotust, mille külge oleksid tähed kinnitatud, ei ole olemas. See helesinine võlv, mis näib kummuvat maa üle, on tõeliselt Päikesest valgustatud atmosfäär, mis ümbritseb igast küljest meie Maad. Mitmesuguste füüsikalist laadi põhjuste mõjul, mis kaasaegse teaduse poolt on täpselt selgitatud, hajutab atmosfäär päikesekiiri nõnda, et tekib helesinise värvuse efekt. Piibli jutustusel maailma loomisest langeb seega lähtepunkt ära.

Taevakehad ise aga ei ole hoopiski selleks kohandatud, et Maad teenindada, nagu seda piiblis kujutatakse. Tõeliselt ei ole Maa maailma kese, ta on suhteliselt väga väike taevakeha, milliseid on Universumis lugematul hulgal. Ja pealegi ei tiirle Päike ümber Maa, vaid vastupidi — Maa tiirleb ümber Päikese. Mis puutub aga teistesse taevakehadesse, siis on igaühel neist oma orbiit ja peale Kuu ei tiirle neist ükski ümber Maa. Vesi ei ole Maa peal kogutud ühte kohta, teda on mitmes ookeanis, paljudes meredes, jõgedes ja järvedes. Ei ole mingisuguseid «ülemisi» ja «alumisi» vesi, ja vihm, mis Maa peale sajab, ei ole üldse taevase päritoluga, nagu seda piibli autorid ette kujutavad. Neid tõdesid õpetatakse lastele algkoolis, kuid neid tuleb siin korrata, et enesele ette kujutada piibli muistendite kogu fantastilisust.

Me oleme teaduse ja tehnika niisuguste hiilgavate edusammude tunnistajateks, millede valguses on isegi kuidagi piinlik rääkida tõsiselt piibli kosmoloogilistest kujutlustest. Nõukogude teadlaste poolt ehitatud ja väljalastud kunstlikud maakaaslased liiguvad maailmaruumis mööda orbiite, mis arvutati välja Universumi ja päikesesüsteemi ehituse ning taevakehade liikumise seaduste alusel. Meie sputnikud ei toetu mingisugusele taevalaotusele, ja kui nõutakse veel mingisugust tõestust, et ei ole olemas taevast eraldi looduslikust maailmaruumist, milles liiguvad oma orbiite mööda mitmesugused planeedid, siis see tõestus on meil nüüd olemas. Väga tähtis on märkida, et püstitatud teaduslike teooriate alusel varem ettetehtavaid arvutusi sputnikute liikumise kohta kinnitab praktika matemaatilise täpsusega. Ent need teaduslikud teooriad on täiesti sobimatud piibli müütide ja kujutlustega, iseäranis kujutlusega Maa kesksest asendist Universumis.

See asjaolu, et teadus lükkab ümber piibli kujutlused Maa kesksest asendist Universumis, puudutab mitte ainult Loomise raamatu esimesi peatükke, kus räägitakse maailma loomisest, vaid kogu Vana ja Uue Testamendi sisu. Mitte asjata ei kiusanud kirik nii vihaselt taga teadlasi, kes näitasid, et mitte Päike ei tiirle ümber Maa, vaid vastupidi — Maa tiirleb ümber Päikese.

Kirikutegelased, sealhulgas katoliku kiriku vaimulikud ei rõhuta praegu enam, et teooria Maa kesksest asendist Universumis on õige. Nad on mõnikord isegi valmis avaldama silmakirjalikku kahetsust selle kohta, et kunagi nende harda agaruse tõttu kannatasid niisugused inimesed nagu Galilei, et elusalt põletati tuleriidal Giordano Bruno. Seejuures pannakse süü ikkagi mitte kirikule ,vaid kiriku ohvritele: Galilei ei olevat inkvisitsioonikohtu ees küllalt alandlikult käitunud ja Giordano Bruno olevat laskunud liigsetesse filosoofilistesse arutlustesse, selle asemel et jääda teaduslike faktide pinnale. Nende kasuistlike õigustamiste valguses ei muutu kergemaks klerikaalide kuriteod, kes kiusasid taga ja hävitasid inimkonna parimaid esindajaid, teadusliku uurimistöö suuri tegelasi. Heliotsentrilist teooriat (mis tunnustab Päikese keskset asendit meie planeetide süsteemis), mille tõelisust ei julge praegu eitada isegi kirikutegelased, ei saa aga piibli muistenditega kuidagimoodi kooskõlla viia.

Kogu piibli õpetus on ehitatud üles sellele, et inimsugu on loomise kroon, seepärast panigi jumal ta Universumi keskele, lastes kõigil teistel taevakehadel etendada Maa valgustamisel laterna osa. Kuid selgub, et Maa ei ole üldse teiste taevakehade suures hulgas kuigi väljapaistev ja erandlik planeet, et Universumi tsentrumi ei ole üldse olemas, et päikesesüsteemi keskmeks on mitte Maa, vaid Päike! Veel enam, nagu tõestab kaasaegne loodusteadus, on ka lõpmatu Universumi teistel planeetidel elu. Ka selles suhtes ei saa Maa olla ja ei ole erandiks. Tähendab, piibli ülesehitus variseb täies ulatuses kokku.

Kui teadus tegi kindlaks, et Maa ei oma Universumis keskset asendit, oli see suureks löögiks Uue Testamendi müüdile Kristusest. Selle müüdi kohaselt Kristuse tulemine Maa peale ja tema kannatamine siin likvideeris kurjuse kogu Universumis. Kuid selgub, et jumala poeg laskus alla ja võttis inimese kuju mitte Universumi keskmes, mitte tema pealinnas, vaid mingisugusel liivateral,

milleks tõeliselt meie Maa ongi! Kogu Uue Testamendi lugudele ei jää ülevuse ja «ülemaailmlisuse» varjugi, ta muutub väikeseks üksikjuhuks, mille jaoks jumala pojal ei oleks maksnud ennast üldse ohverdada. Ja kui ta päästis Maa elanikud nende esivanemate pärispatu tagajärgedest, siis mis saab nendest elusolenditest, kes nähtavasti asuvad teistel taevakehadel? Ja kas seal oligi pärispattu, ja kui mitte, siis miks solvas jumal nii just Maad ja tema elanikke, et laskis eriti nende jaoks pärispatul sündida?

Juba ainult nende küsimuste püstitamine näitab kohe, et piibli legendid Maa ja teiste taevakehade loomisest on alusetud.

Inimese esialgne primitiivne kujutlus maailma ehitusest seisab selles, et on kaks tema poolt selgesti nähtavat alust: maa, millel ta asub, ja maa üle kummuv taevas. Sellele primitiivsele, lapselikule kujutlusele tugineb piibli legend maailma loomisest. Tegelikult maailm ei jagune taevaks ja maaks. On olemas ühtne ja mitmekesine Universum, millel ei ole piire ajas ega ruumis. Selles Universumis liigub arvutu hulk planeete oma orbiite mööda, alludes ülemaailmsele gravitatsiooniseadusele, ja nad ei oma mingit tuge maailmaruumis, nad ei toetu vaaladele, elevantidele ega kilpkonnadele, nagu seda õpetavad paljude rahvaste religioossed muistendid. Nende küsimuste teadusliku uurimise meetodid on niivõrd täpsed, et uurimise tulemusi nii ajas kui ruumis on kerge kontrollida ka kõige väiksemate ühikuteni, meetrite ja sekunditeni. Teaduse andmete valguses näeb aga see fakt eriti võigas välja, et täiskasvanud inimesed võtavad piibli legende tõsiselt.

Vaatame nüüd, kas leiame väiksematki tõetera piibli jutustuses elusate taim- ja loomorganismide loomisest.

Taimede, loomade ja inimese loomine

Kaldume natukeseks piiblist kõrvale ja vaatleme mõnevõrra teist liiki religioosseid muistendeid.

«Pund-dželi looja lõikas oma noaga kolm suurt puukoorest lehte, pani ühele neist tükikese savi, sõtkus seda sama noaga ja andis sellele vajaliku tiheduse. Siis pani ta osa savist teisele puukoorest lehele ja voolis sellest inimese kuju . . . Samasuguse inimkuju tegi ta savist kolmandal lehel ja jäi oma töö tulemusega nii rahule, et hakkas rõõmu pärast nende ümber tantsima. Siis võttis ta kiulist

eukalipti koort, tegi sellest juuksed ja kleepis need kummagi kuju pea külge. Siis vaatas ta veel kord savist inimestele, jäi jällegi väga rahule ja hakkas jälle rõõmu pärast nende ümber tantsima. Selle järel heitis ta kogu kehaga neile peale ja puhus neile suhu, ninna ja nabasse hingeõhku ning nad hakkasid liigutama, rääkima ja tõusid püsti nagu täiesti täiskasvanud inimesed.»[104] See on legend, mis on kirjutatud üles austraallaste juures Melbourne'i läheduses; me võtsime selle inglise etnograafilt Frazerilt.

Frazeri raamatus leiame suure hulga selliseid muistendeid, mis on teadlaste ja reisijate poolt maakera mitmesuguste mittekristlike ja mittejudaistlike rahvaste juures üles kirjutatud. Toome veel kaks näidet.

«Dajaagid Sakarrani piirkonnast Borneo saare briti osas (praegu on Borneo saar sõltumatu Indoneesia osa ja «briti osa» seal enam ei ole. — *J. K.*) jutustavad, et esimese inimese lõid kaks suurt lindu. Alguses püüdsid nad inimesi teha puust, kuid katse nurjus. Siis hakkasid nad neid kaljudest välja raiuma, kuid kivist koletised ei saanud rääkida. Siis voolisid nad inimese niiskest mullast ja valasid tema soontesse punast vaiku ... Pärast seda hüüdsid nad inimest — ja see vastas, hakkasid ta ihu lõikama — ja haavadest tuli verd. Ja nad andsid talle nimeks «Tanna Kumpok», s. t. «mullast voolitud». Kuid mõned mereäärsed dajaakide suguharud mõtlevad teisiti. Nende arvates on inimese loojaks mingi jumal nimega Salampandai. Ta taob neid haamriga välja savist ja annab neile laste kuju, kes peavad varsti ilmale tulema.»[105]

Ja veel üks legend, mis on kumi suguharu juures Filipiini saartel üles kirjutatud.

«Jumal lõi alguses maailma ja puud ja roomajad, siis aga voolis savist kaks inimkeha — mehe ja naise, kuid samal ööl, kui ta oli oma töö lõpetanud, tuli madu ja, kuni jumal magas, sõi mõlemad kehad ära. Nii juhtus kaks või kolm korda ja jumal sattus kimbatusse, ta ei teadnud, mis edasi teha, sest ta oli töötanud kogu päeva, mitte vähem kui 12 tundi, et mõlemaid kehasid välja voolida ... Lõpuks ükskord hommikul tõusis ta vara ja algas sellega, et tegi koera ja pani sellesse elu, siis aga tegi uuesti inimkujud

[104] Дж. Фрэзер, Библейские сказания, М.—Л. 1931, lk. 17.
[105] Sealsamas, lk. 20.

ja pani samal ööl koera neid valvama, ning kui madu tuli, hakkas koer haukuma ja ajas ta minema.»[106]

Esitatud legendidel on paljugi ühist Vana Testamendi legendiga. Ja tõesti, mille poolest nad siis põhimõtteliselt erinevad Vana Testamendi legendist? Nii piibli legend kui ka teised siintoodud legendid on rajatud fantaasiale. Ühtki neist ei saa tõestada, ühtki neist ei saa tõsiselt võtta, ühtki neist ei saa eelistada teisele.

Tõepoolest, küsime usklikult lugejalt, mille poolest on piibli muistend inimese loomisest veenvam, targem ja lihtsalt tõepärasem nendest muistenditest, mida etnograafid on üles kirjutanud kaasaegsete mahajäänud rahvaste juures? Nende legendide tase on umbes sama ja ka sisus on neil nii mõndagi ühist, näiteks kas või selles, et kõigil juhtudel tehakse inimene savist ja jumal puhub talle hinge sisse.

Loodusteadused on orgaanilise maailma, kõigi olevate taime- ning loomaliikide tekkimise välja selgitanud. Darwini õpetus avas pildi orgaanilise elu vormide järkjärgulisest arengust M a a peal, alates lihtsamatest taimedest ja loomadest ning lõpetades inimesega. Umbes miljard aastat tagasi tekkis Maa peal elu selle lihtsamates vormides. Orgaanilise elu vormide pidev komplitseerumine viis üha uute ja uute liikide tekkimisele, ja umbes miljon aastat tagasi tekkis siin komplitseerituim ja täiuslikem Maa peal olemasolevatest organismidest — inimene.

Kuidas ka usu kaitsjad püüavad «püha» raamatut piinlikust olukorrast päästa, muutes Universumi loomise päevad «ajaloolisteks epohhideks», ei aita see: piiblis räägitakse just päevadest, mis on omavahel öödega lahutatud, s. t. räägitakse normaalsetest ööpäevadest. Teadus aga näitab, et orgaaniline elu pidi Maa peal arenema umbes miljard aastat, et luua kõige komplitseeritumat elusorganismi — inimest.

Piibli järgi tekkisid ühel ajal kõik taimed, siis kõik loomad ja siis korraga inimene, ja pealegi veel jumala poolt savist meisterdatud inimene. Teadus aga näitab, kuidas elu tekkis pikaajalise arengu protsessis sadade miljonite aastate kestel, kuidas hiljem tekkisid lihtsaimad elusorganismid, kuidas nendest omakorda tekkisid täiuslikumad ja

---

[106] Дж. Фрэзер, Библейские сказания, М.—Л. 1931, lk. 23.

keerukalt organiseeritud organismid, kuidas järk-järgult pärast tervet rida vahepealseid vorme (pitekantrop, heidelbergi inimene, neanderthali inimene, crô-magnoni inimene) tekkis lõpuks kaasaegne inimene. Kas on võimalik piibli legendi lepitada teadusega? Mitte mingil juhul!

Teadlased on avastanud leide — niisugustele organismidele kuuluvate luustike osi ja terveid luustikke, mis kujutavad endast vahepealseid vorme ahvi ja inimese vahel. Neanderthali ja crô-magnoni inimese luustikke on käesoleval ajal leitud suurel hulgal. Kuidas niisuguses olukorras saab eitada ilmset fakti, et inimene on tekkinud teistest, alamatest loomaliikidest, kellest kõige lähedasemad on ahvid?! Ja religiooni kaitsjad ongi sunnitud igal viisil kavaldama ja keerutama, et ühest küljest mitte eitada ilmseid fakte ja teisest küljest päästa piibli reputatsiooni. Selleks kasutatakse mitmesuguseid võtteid.

Paavsti dokumentides, milledest oli juttu juba eelpool, leidub niisuguse manööverdamise eredaid näiteid, eriti inimese tekkimise küsimuses. Tunnistades «diskussiooni evolutsiooniteooria kohta» lubatavaks, mõistab paavst samal ajal neid teadlasi otsustavalt hukka, kes peavad darvinismi mitte hüpoteesiks, vaid tõestatud teooriaks. Seega vormiliselt katoliku kirik nagu asuks evolutsiooniteooria tõelisuse küsimuses erapooletul seisukohal. Kuid see on näiline erapooletus, sest sealsamas formuleerib paavst mõned teesid, millede tunnustamist ta nõuab vastuvaidlematult, ja need teesid on otsustavalt suunatud evolutsiooniteooria vastu. Esitame nad: «1) inimese põhimõtteline üleolek kõigist teistest elusolenditest, mis põhjeneb sellel, et inimesel on hing; 2) esimene naine pärineb esimesest mehest; 3) inimeste esiisa ei võinud olla muu kui inimlik olend, teiste sõnadega, inimene ei võinud olla looma järeltulija.»[107] Millised «vabad diskussioonid» evolutsiooniteooria kohta on sellisel baasil veel võimalikud?!

Tõsi küll, siin ei ole juttu Aadama valmistamisest savist. Kuid see, mida kirik kõigest jõust püüab piibli kujutlustest säilitada, ei ole kõigi teaduse andmetega sugugi vähemal määral vastuolus. Seejuures ei saa jätta tähele panemata ka küsimuse teist külge: tunnistada otseselt, et nad loobuvad osast piibli müütidest (kas või müüdist, et esimene ini-

[107] Gott, Mensch, Universum, lk. 222.

mene oli savist tehtud) — selleks puudub kirikutegelastel mehisus ja ausus. Ja see on ka arusaadav, sest mis jääb siis veel piibli inspireerimisest jumala poolt ja kõigi piibli muistendite absoluutsest tõelisusest järele? Seepärast tulebki minna kavalatele sofistlikele keerutamistele allegoriseerimise, sümboliseerimise ja muu kasuistliku uduga.

Kirikutegelaste positsiooni iseloomustamiseks kõnealuses küsimuses on huvitav järgmine näide. Ameerika entsüklopeedia selles kõites, mis ilmus 1949. aastal, kinnitatakse, et «piibli jutustus vähima intellektuaalse arenguga inimese loomisest ja kogu inimkonna põlvnemisest sellest loodud paarist on kõige autoriteetsem tunnistus, mis meil on ürginimese kohta». Tähendab, vaatamata kõigile loodusteaduse edusammudele kästakse meil uskuda piibli muistendite autoriteetsust selle kohta, et jumal lõi Aadama ning Eeva ja et inimesed on põlvnenud sellest «esimesest paarist». Kuidas aga sellega kooskõlastada arvutuid tõendeid inimese loomuliku ja pideva põlvnemise kohta, kuidas seletada selliseid tõrksaid fakte nagu neanderthali inimese hulgalised luustikud? Ja autor püstitab «teooria», mis peab päästma «autoriteetseima tunnistuse» teda halastamatult ümberlükkavate faktide käest.

Ta väidab, et maailma ja inimese loomise hetkest kuni «tsivilisatsiooni ajaloo» alguseni möödus mitu tuhat aastat. Juba see iseenesest on taganemine kiriku pärimusest, mis lähtub sellest, et maailm on loodud umbes 7 tuhat aastat tagasi. Teadmata arvu aastatuhandete kestel, mis möödusid maailma loomise ja «tsivilisatsiooni ajaloo» alguse vahel, inimkond arenes, tekkisid mitmesugused rassid, keeled ja rahvad. Mõned hõimud hakkasid tundmatutel põhjustel känguma, selle kängumise tulemuseks on eriti neanderthali inimene ja «teised sama liiki väärarengud». Kuidas see toimus, seda keeldub autor aga seletamast: «Selle evolutsiooni protsess on saladusega kaetud.» Ta ei hakka ka seda tõestama. Igatahes selle «tõestamise» ainuke katse on viitamine piibli tunnistuse autoriteetsusele. Muidugi, kui lähtuda varem valmisolevast erapoolikust lahendusest, s. t. lugeda üks või teine religioosne allikas kõige autoriteetsemaks või lihtsalt eksimatuks, siis mis mõte on veel üldse arutleda ja uurida, tuleb ainult kohandada fakte sellega, mis allikas on öeldud. Kuid see on ju mõistuse kapituleerumine religioosse fantaasia ees.

Jäädes aga mõistuse pinnale, teaduse ja ühiskondliku praktika pinnale, peame kõhklemata ütlema, et piibli muistendid inimese, taimede ja loomade tekkimisest ei sisalda terakestki tõtt.

5. KOKKUVÕTE

Piibli legendid on üles kirjutatud rohkem kui kaks ja pool tuhat aastat tagasi, kuid suulisel kujul liikusid nad rahva hulgas ringi ammu enne seda. Sellele vaatamata ei saa öelda, et isegi kaks ja pool tuhat aastat tagasi oleksid piibli jutud maailma loomisest olnud tolleaja teaduse tasemel, sest juba tol ajajärgul toimetati teaduslikke vaatlusi ja uurimisi, mille põhjal tehti järeldusi, kuigi tõest kaugel seisvaid järeldusi. Aga kuidas võib võtta tõena neid imepäraselt naiivseid, täielikult ebateaduslikke legende, mis olid tolle aja religioosse fantaasia sünnitised? Teadus on nii kaugele edasi jõudnud, et meil on juba võimalus valgustada põhilisi maailmavaatelisi küsimusi tõeliselt teaduslikelt seisukohtadelt.

Kui piiblis toodud ajaloolistes faktides võib fantastika kõrval leida mõnda terakest tõtt, siis looduse ja loodusnähtuste kohta käivate faktide osas, maailma kui terviku osas ei saa seda öelda. Siin valitseb fantastiline väljamõeldis, mis võib inimese mõistust ja teadvust ainult segi ajada. See on samavõrra maksev nii Vana kui Uue Testamendi kohta.

Sellel maailma ja ühiskonda käsitlevate vaadete üldisel süsteemil, sellel maailmavaatel, mida võime leida piiblist, ei ole midagi ühist tõelise maailmavaatega, mis peegeldab kõige oleva tõelist objektiivset pilti. Seesuguse tõelise maailmavaate annab marksismi-leninismi filosoofiline teooria — dialektiline materialism, mis tugineb kõigile teadustele loodusest ja ühiskonnast, ja mis vastab täielikult inimkonna ühiskondlik-ajaloolisele praktikale.

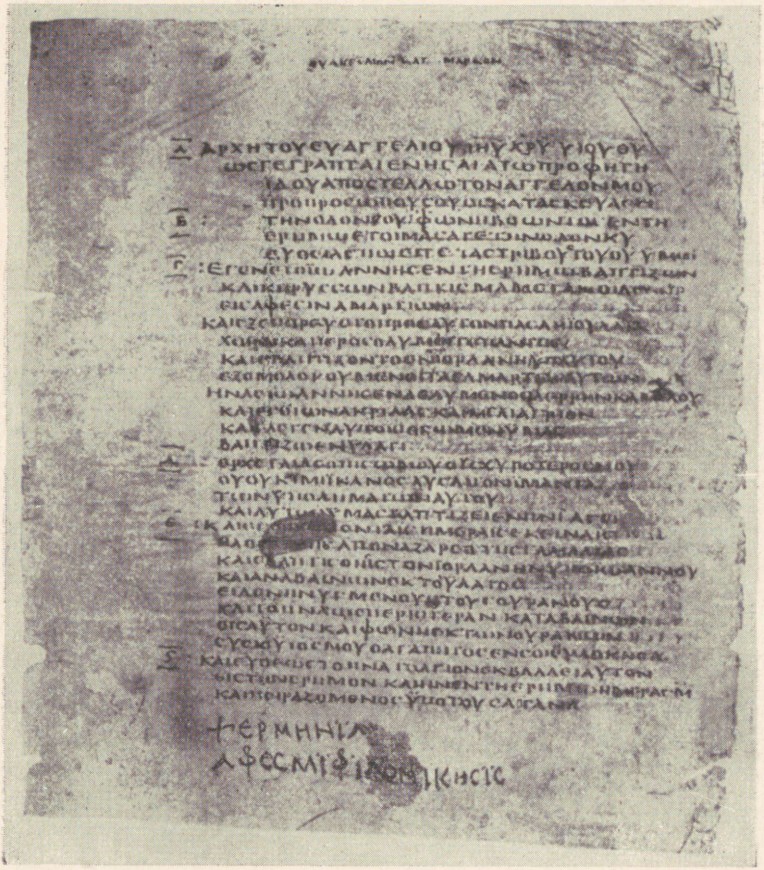

Fotokoopia kreeka keeles kirjutatud evangeeliumide käsikirjas leiduva **Markuse** evangeeliumi algusest (1. 1—13). Nimetatud käsikiri on pärit VI sajandist ja teda säilitatakse Cambridge'i ülikooli raamatukogus.

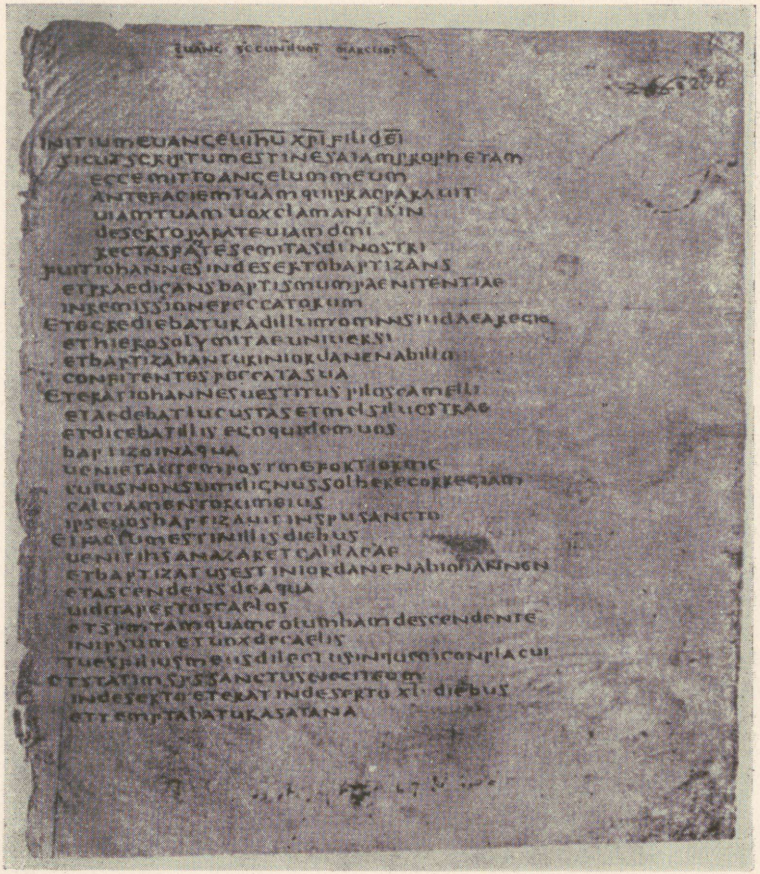

Fotokoopia kreeka keeles kirjutatud evangeeliumide käsikirjas leiduva Markuse evangeeliumi algusest (1. 1—13). Nimetatud käsikiri on pärit VI sajandist ja teda säilitatakse Cambridge'i ülikooli raamatukogus.

VIIES PEATÜKK

KAS PIIBEL ÕPETAB HEADUST?

Religiooni kaitsjad räägivad palju piibli kõlbelisest tähtsusest, sellest, et ta mõjub õilistavalt inimesele, kes teda loeb ja teda järgib. Prohvetite raamatutest räägivad kodanlikud ajaloolased ja ristiusu ning juudi usundi teoloogid, et neis jutlustatakse «eetilist monoteismi», s. t. usku ainsasse jumalasse, mis kohustab kõlbelisele ja vooruslikule elule. Mis puutub Uude Testamenti, siis kristluse jutlustajad ja vaimulikud opereerivad kõige sagedamini vihjega nimelt sellele, et see õpetab inimestele halastust, armastust ligimese vastu, ülekohtu andestamist ja et kui kõik käiksid evangeeliumi moraali järgi, siis oleks Maa peal juba ammu üldine rahu ja kõige õnnelikum ühiskondlik kord.

Meie ajal võib mõnedelt usklikelt inimestelt sageli kuulda niisuguseid arutlusi: oletamegi, et piiblis ei ole kõik täiesti täpne ja õige, kuid selle-eest õpetab ta inimesi elama «jumala meelepäraselt», s. t. elama kõlbelist ja puhast elu! Selles küsimuses tuleb selgusele jõuda. Kas tõesti piibel õpetab inimestele headust? Missuguses suunas ta püüab temasse uskuvaid inimesi kasvatada?

Me vaatleme seda küsimust mitmest erinevast küljest, esmajoones aga sellelt seisukohalt, kuidas piibel õpetab inimesi suhtuma ühiskonda, rahvasse ja tema saatusse, tema klassihuvidesse.

1. INIMESE SUHTUMINE ÜHISKONDA JA KEHTIVASSE KORDA

Maapealsest ja hauatagusest elust

Nagu kõik teised «pühad» raamatud, orienteerib piibel inimesi sellele, et maa peal ei tule püüda head elu, vaid tuleb oodata «taevariiki». Tõsi küll, mitte kõigis piibli raamatutes ei ole usk hauatagusesse ellu väljendatud ühesugusel viisil.

Vana Testamendi raamatutes üldiselt puuduvad kujutlused hauatagusest tasust inimesele vastavalt tema maapealsetele tegudele. On uduseid vihjeid sellele, et surnud inimeste hinged hulguvad varjudena maa-aluses riigis, olles üsna rõõmutus olukorras, sõltumata nende teenetest või pattudest eluajal. Kuid Vana Testamendi hilisemates raamatutes ilmuvad juba väljendused selle kohta, et kannatuste eest maa peal saavad inimesed tasu sealpoolses maailmas. Juudi usundis on seda kujutlust edasi arendatud rabiinide arvukates kirjutistes, talmudis ja teistes religioossetes dokumentides. Mis puutub kristlusse, siis leidis see kujutlus Uues Testamendis kohe üksikasjalise õpetuse hauatagusest elust.

Evangeeliumides jutustatakse laialttuntud tähendamissõna rikkast mehest ja Laatsarusest. Vaene Laatsarus elas viletsuses, lamades rikka mehe ukse all, kes elas uhkuses ja elunautimises. Kuid pärast surma sattus rikas mees põrgu, kus ta vaeveldes väljakannatamatute piinade käes pööras juhuslikult oma silmad üles; seal nägi ta «Aabrami süles», paradiisi rõõmude keskel mitte kedagi teist kui vaest Laatsarust. Ja rikas mees palus Aabrami, et ta saadaks Laatsarusega temale kas või tilga vett! Kuid Aabram vastas talle: «Poeg, mõtle, et sa oma hea põlve oma elus oled kätte saanud, ja nõndasamuti Laatsarus kurja; aga nüüd rõõmustatakse teda siin, ja sind vaevatakse. Ja pealegi on meie ja teie vahel suur kuristik kinnitatud, et need, kes tahavad siit sinna teie juurde minna, ei saa, ega need, kes seal on, ei saa sealt ära meie juurde tulla.»[1] Järeldus sellest tähendamissõnast on väga lihtne ja sirgjooneline: kellel on maa peal hea elu, see peab pärast surma üle elama raskeid kannatusi. Tähendab, inimesed,

[1] Luuka 16. 25—26.

kes püüavad maa peal paremat elu, toimivad üpris ettevaatamatult.

Piiblis on ka teisi kohti, kus propageeritakse sama ideoloogiat. Ärge koguge varandust maa peal, veenab evangeelium usklikke, see on üsna vastupidamatu ja ebakindel: teda sööb rooste ja teda viivad ära vargad; koguge varandust taevas, kus ei ole ei roostet ega vargaid ja kus see varandus on igavene ning hävimatu. Evangeeliumide autorid leiavad eredaid võrdlusi, piltlikke sõnakujundeid, et propageerida oma vaadet maistele muredele kui millelegi täiesti tühisele. «Ärge muretsege mitte,» olevat Kristus öelnud inimestele, «oma hinge eest, mida te peate sööma, ega ihu eest, mida te peate selga panema... Pange tähele kaarnaid: nad ei külva ega lõika, neil ei ole kambrit ega aita, ja jumal toidab neid ometi... Pange lillekesi tähele, kuidas nad kasvavad: nad ei tee tööd ega ketra; aga ma ütlen teile: Ei Saalomongi kõige oma au sees ep ole nõnda ehitud olnud kui üks neistsinatseist... Ja teiegi ärge küsige, mida te peate sööma ja mida te peate jooma, ja ärge mõtelge kaksipidi.»[2] Kui aga mõni ei pööra nendele jutlustele tähelepanu ja kogub varandust edasi, kui ta lõpuks hakkab elama jõukalt ja saab rikkaks, siis seda halvem temale. Rikas ei pääse taevariiki, see on temale sama raske kui kaamelil ronida läbi nõelasilma; teises maailmas läheb tal sama halvasti kui rikkal mehel tähendamissõnas Laatsarusest.

Püüdes seda Uue Testamendi õpetust peaaegu kahe tuhande aasta pikkuse ajaloolise praktika valguses läbi mõelda, satud ummikusse fakti ees, mis esimesel pilgul tundub lihtsalt hämmastavana: juba kristluse olemasolu esimestel sajanditel ühines temaga tohutul hulgal ekspluaatatorlike klasside esindajaid — orjapidajaid, liiakasuvõtjaid, kaupmehi. Need olid rikkad inimesed, nende hulgas oli isegi väga rikkaid. Ja evangeeliumide manitsused ei hoidnud mitte kedagi tagasi oma endise eluviisi jätkamisest, ei pööranud neid ära varanduse ahnitsemisest, ei sundinud neid oma varandust vaestele jagama ja ise vaeseks saama. Keskajal olid feodaalid, hiljem kapitalistid, kaupmehed, pankurid; käesoleval ajal elab palju miljonäre ja miljardäre. Nende hulgas on väga suur arv jumalakartlikke kristlasi, kes reklaamivad sageli suure hoolega

[2] Luuka 12. 22, 24, 27, 29.

oma usklikkust! Ja ükski nendest ei pööra sellele vähematki tähelepanu, et evangeelium kohustab neid mitte maa peal varandust koguma, mitte hoolima maistest hüvedest, et see ähvardab neid suurte viletsustega teises maailmas, kui nad ei pöördu ära maisest tühisusest ja ei jaga oma varandust vaestele. Evangeeliumist nad ei loobu, kuid nad ei karda tähendamissõna Laatsarusest, ei karda sattuda kaameli olukorda, kellel tuleb läbi nõelasilma pugeda. Nendel on kahekordne raamatupidamine: üks praktilise elu jaoks, teine jumalakartlike mõtiskluste jaoks, «hinge» jaoks ja, mis kõige tähtsam, teistele inimestele jutlustamiseks.

Kristliku religiooni vaimulikud ei väsi oma jutlustes kirikukantslist kordamast, usuõpetuse tundides lastele õpetamast, usklikele pihil sisendamast seda, et hoolitsemine oma elu paremale järjele tõstmise eest on patt, tühi töö, peaaegu kõlvatus jumala ees. Oma osaga rahul olla ja enamast mitte mõelda, — see Uue Testamendi moraal kuulutatakse peaaegu kristluse peamiseks vooruseks. Kui sa oled kerjus, siis pead sa selle üle vaid rõõmu tundma, sest, nagu Luuka evangeeliumis on öeldud, «õndsad olete teie, vaesed»[3]. See motiiv kordub Uues Testamendis mitmes teisendis, kusjuures manitsetakse korduvalt, et igaüks peab selle olukorraga rahul olema, milles ta on («igaüks jäägu selleks, kelleks ta on seatud»), ja mitte otsima võimalusi oma olukorra muutmiseks ja parandamiseks.

Need on nõudmised, millele peab vastama uskliku moraalne pale. Ta peab olema kerjus mitte ainult oma varalise olukorra poolest, vaid ka vaimult, sest «õndsad on vaimust vaesed»[4]. Vaimust vaene — see on vastutusvõimetu ja vagur «jumala ori» ning inimese ori. See ei ole vaene ainult mõistuse ja teadmiste, vaid ka tahtejõu, väärikuse, enesearmastuse poolest. Kurnatud, vaikne inimene, kellel puudub isikliku väärikuse tunne, kellel ei ole tahtmist julgeda, tahtmist midagi taotleda, millegi poole püüda, edasi minna — see on evangeeliumi ideaal.

Kuid lubage, võib vastata usu kaitsja, kas piibli õpetus kõnealuses küsimuses seisabki ainult evangeeliumide

---

[3] Luuka 6. 20. Kreekakeelses originaalis on öeldud just nii, mitte aga «vaimust vaesed».

[4] Matt. 5. 3.

ülaltoodud avaldustes, kas kõigis Vana ja Uue Testamendi raamatutes propageeritakse maiste hüvede põlgamist ja oma elu parandamise püüdest loobumist? Selles vastuväites on terake tõtt. Tõepoolest mitmes teises piibli raamatus leiame ka teisi motiive. Veel enam, evangeeliumides enestes on palju seesuguseid tekste, mis on eeltoodutega täielikus vastuolus.

Nagu eelmistes peatükkides on juba näidatud, kujunes piibel paljude sajandite kestel. Selle aja jooksul toimus palju muudatusi sotsiaalses korras, inimeste vastastikustes klassisuhetes, nii ühiskonna kui terviku kui ka üksikute klassiliste rühmade kultuuritasemes. Muidugi ei võinud sellistes tingimustes kogu piiblit läbistada ühtne maailmavaade, ühtne ühiskondlik ideaal ega ka kõlbelise isiksuse ühtne ideaal. Kuid usklik inimene otsib ju piiblist vastust küsimusele, kuidas elada, missugusele ühiskondlikule ja kõlbelisele ideaalile orienteeruda. Pealegi kinnitab ka kiriku õpetus, et piibel ei räägi enesele vastu, vaid vastupidi, annab inimesele ühtse ja järjekindla jumaliku juhise.

Vastuolusid on piiblis arvutu hulk, kuid tuleb tunnistada, et just selles küsimuses, mida me praegu vaatleme, võib leida ühtset joont, mida piibli tekstide vastava tõlgendamisega võib esitada kui järjekindlat seisukohta.

Ellu ja ühiskonda suhtumise küsimuses võib piibli seisukohta formuleerida järgmiselt: maailm, milles me elame, on ajutine, tühine ja isegi mitte täiesti reaalne; tõeline elu algab alles pärast inimese surma, kui ta satub hauatagusesse maailma; seepärast ei ole mingit mõtet maapealset maailma parandada, sest olles läveesiseks tulevasele elule, peab ta niisugune olema, nagu jumal ta on loonud. Siit tuleneb maa peal kehtiva ühiskondliku korra visa õigustamine, igasuguse ekspluataatorliku korra õigustamine.

Kuid ekspluataatorliku ühiskondliku korra kaitsmine ei tugine piiblis ainult neile põhilausetele. Ta on märksa mitmekülgsem, märksa mitmekesisem oma võtetelt ja põhjendustelt.

Ekspluataatorliku korra õigustamine

Kui loed piiblit, ei saa mõnikord lahti tundest, et mõned tema muistendid ja legendid on nagu teadlikult välja mõeldud ühiskonna klassilise jagunemise, ekspluateeri-

mise, ühtede vaesuse ja teiste rikkuse kaitsmiseks. See muidugi ei ole nii. Piibli põhilised muistendid ja legendid tekkisid stiihiliselt, neid lõi sünge viletsuse surve all kannatavate rahvamasside religioosne fantaasia. Kuid nende objektiivne tähendus selle tõttu ei muutu. Juba sellistena, veel enam aga, kui neid vastavalt tõlgendada ja kasutada, teenivad nad rõhumise ja orjuse kõigi vormide õigustamise ning sanktsioneerimise huve.

Juba Vana Testamendi esimesed peatükid sisaldavad seda liiki materjali. Võtame jutustuse Aadama ja Eeva pärispatust. Jumal räägib Aadamale: «Et sa oled kuulnud oma naise sõna ja söönud puust, mille pärast ma sind käskisin ja ütlesin: sina ei tohi sest mitte süüa; ära neetud on maa sinu pärast, vaevaga pead sa sest sööma kõige oma eluaja... Oma palge higi sees pead sa leiba sööma, seni kui sa jälle mullaks saad, sest sestsamast oled sa võetud.»[5] Nii määras jumal Aadamale raske ja kehva elujärje: ta peab kõigest jõust töötama ja oma töö eest vähe tasu saama. Teiste sõnadega, ta peab just seda elu elama, mis on iseloomulik orjale, pärustalupojale, palgatöölisele, igale rõhutavale ja ekspluateeritavale.

Sellest johtub otsene järeldus, mida piiblile rajatud religioonid — judaism ja kristlus — igati sisendavad usklikule: töötava inimese raske olukord ekspluataatorliku korra juures ei tulene sellest korrast, vaid jumala käsust, mille tingis Aadama ja Eeva hirmus patt. See pole aga ju midagi muud kui selle korra õigustamine ja sanktsioneerimine, mille juures inimesed, kes oma pingsa tööga loovad kõik maapealsed hüved, ise ei saa neid hüvesid maitsta ja peavad leppima viletsate raasukestega?!

Samas Loomise raamatus leidub legend, mis on nagu teadlikult välja mõeldud klassilise ebavõrdsuse ja klassilise ekspluateerimise õigustamiseks. Esiisa Noa jõi enese kunagi purju ja «lamas alasti oma telgis». «Ja Haam, Kaanani isa, nägi oma isa paljast ihu ja teatas seda oma kahele vennale õues». Vennad Seem ja Jevet osutusid taktilisemaks kui Jaam: nad «võtsid ühe riide ning panid eneste mõlemate õlgade peale ja läksid tagaja ning katsid oma isa palja ihu kinni, ja nende silmad olid tagaja, nii et nad oma isa paljast ihu ei näinud». Kui Noa oli välja maganud ja sündmusest kuulis, needis ta Haami ja kogu

[5] 1. Moos. 3. 17, 19.

tema järelpõlve, kohustades neid kogu tulevase aja töötama Seemi ja Jeveti järeltulijate heaks.[6]

Enne revolutsioone võis õigeusu kirikutes sagedasti näha ikoone, mis kujutasid seda esiisa Noa poolt määratud «tööjaotust» ühiskonnas: pealkirja all «Seem valitseb kõigi üle» on kujutatud mingit ülemust, kes istub troonil ja käsutab inimesi; kõrval on preester Jeveti kuju, kes «palvetab kõigi eest»; ja lõpuks — vilets talumehike künnab hobusesetuka ja harkadraga põldu, mille all on kiri: «Haam töötab kõigi eest». Selgub, et selline on ühiskondliku korralduse ideaal, mida jutlustab Vana Testament. Ühed inimesed töötavad, teised logelevad ühel või teisel kombel, kasutades teiste tööd, ja see on piibli järgi õiglane, jumala meelepärane, täiesti õigustatud sellega, et Haam ei taibanud ükskord ammu oma joobnud isa kinni katta . . .

Kõigis Vana ja Uue Testamendi raamatutes esineb siin ja seal legende, tähendamissõnu, manitsusi, millede mõte seisab ekspluataatorliku ühiskondliku korra õigustamises. «Ei sobi sulasele,» öeldakse Saalomoni Õpetusesõnades, «valitseda vürstide üle.»[7] Samades Õpetusesõnades on rõhutatud, et kui «ümmardaja asub oma emanda asemele», ei suuda maa seda kanda![8] Piibli järgi on see normaalne, kui orjapidajad, «vürstid», ekspluataatorid valitsevad, kuid täiesti ebanormaalne ja jumala meelevastane, kui töötajad ise püüavad saada olukorra peremeheks.

Suurem osa piiblist on kirjutatud orjandusliku ühiskondliku korra ajal. Tuleb tähendada, et orjandus ei leia piiblis vähematki hukkamõistu. Vastupidi, piibel tunnistab selle jõleda korra, kus üks inimene on teisele midagi kodu- või tööloomа-taolist, pühaks ja puutumatuks. Te «. . . võite neid edasi pärandada,» kõneldakse orjadest, ka oma «. . . poegadele nagu varandust; vallake neid igavesti nagu orje».[9]

Tõsi küll, siin tehakse mõningaid soodustusi juudi rahvusest orjadele, kuid see ei muuda asja tuuma. Orjandus kui ühiskondlik kord leiab piiblis täielikku õigustamist. Eriti iseloomulikke väljendusi leidub selles suhtes evangeeliumides ja üldse Uues Testamendis.

---

[6] 1. Moos. 9. 21—27.
[7] Saalomoni Õpetusesõnad 19. 10.
[8] Sealsamas, 30. 23.
[9] 3. Moos. 25. 46.

Evangeeliumides räägitakse alatasa orjadest, isandatest, nende vastastikustest vahekordadest, kuid ei lausuta sõnagi, mis mõistaks orjanduse kui ebainimliku ja ebaõiglase ühiskondliku korra hukka. Vastupidi, seda vaadeldakse kui midagi iseenesest mõistetavat. Tuntud on näiteks tähendamissõna talentidest. Keegi inimene, minnes reisile, kogus oma orjad kokku ja andis oma raha nende kätte hoida. «Ja ühele andis ta viis talenti (väärismetallide kaaluühik. — *J. K.*), teisele kaks ja kolmandale ühe, igaühele ta jõudu mööda.» Edasi kirjeldatakse, mida orjad nende kätte jäetud rahaga tegid. Kõik orjad peale ühe tegelesid oma isanda vara suurendamisega, «kauplesid» talentidega, nagu evangeeliumis öeldakse, ja teenisid oma isandale uut raha. Üks mittepüüdlik ori aga kaevas saadud talendi maa sisse ja hoidis teda lihtsalt seal. Kui peremees tagasi tuli, kiitis ta muidugi neid orje, kes tema rikastamisel aktiivselt töötasid, selle orja aga, kes tema raha lihtsalt säilitas, käskis ta «heita välja kõige sügavama pimeduse sisse, ja seal on nutt ja hammaste kiristamine».[10]

See tähendamissõna pannakse Jeesuse enda suhu kui jumaliku tarkuse üks kõrgemaid väljendusi. Orja kohustused, mis selles tähendamissõnas on formuleeritud, ei seisa ainult passiivses sõnakuulmises ja peremehe korralduste lihtsas täitmises: Jeesus nõuab orjalt, et ta oleks kõigest hingest orjapidajale truu. Oma orjade paremat ideoloogilist läbitöötamist ei oskaks ükski orjapidaja soovidagi.

Evangeeliumides, eriti Luuka evangeeliumis arendatakse alatasa teemat orja kohustustest oma isanda vastu, kusjuures seda tehakse sageli nagu möödaminnes, illustratsioonina põhilausele, mis käsitleb Kristust uskuva inimese kohustusi. Seega propageeritakse ühel ja samal ajal mitte ainult maapealset, reaalset orjust, vaid ka «orjust taevas» — orjust sealpoolsete jõudude kasuks. Seejuures etendab muidugi peaosa see maapealse orjuse täielik heakskiitmine, mida sõnaselgelt väljendavad Kristus, tema apostlid ja teised «autoriteetsed» isikud.

Nõudes inimestelt vastuvaidlematut alistumist jumala tahtele ja loobumist igasugustest pretensioonidest jumala vastu, ütleb Kristus: «Aga kes teie seast on, kellel on sulane kündmas või karja hoidmas, kui ta väljalt tuleb, et

[10] Matt. 25. 14—30.

ta temale ütleks: Tule kohe siia ja istu lauda. Eks ta ütle talle: valmista, mida ma õhtuks söön, ja pane vöö vööle ning talita mind, kuni ma saan joonud ja söönud; ja pärast seda sööb ja joo sina. Kas ta sedasama sulast tänab, et ta tegi, mida tal kästi? Ei ma arva. Nõnda ka teie, kui te olete kõik teinud, mis teil on kästud, siis ütelge: me oleme kõlvatud sulased, sest me oleme teinud, mis me kohus oli teha.»[11]

Võib veel palju selliseid kohti tuua, mis tunnistavad, et evangeeliumid propageerivad orjust. Piirdume ülaltooduga ja esitame ainult mõningaid materjale, et illustreerida, kuidas seda küsimust lahendatakse teistes Uue Testamendi raamatutes ja kõigepealt Paulusele omistatavates kirjades.

Selles suhtes on kõige iseloomulikum kuulus, võiks öelda programmiline avaldus, mis on ära toodud Kirjas Kolossa rahvale: «Orjad, kuulge kõigis asjus nende sõna, kes teie isandad on liha poolest, mitte silmakirjaks, nagu need, kes inimeste meele pärast püüavad olla, vaid südamlikkuses, jumalat kartes».[12] Nii hirm peremehe poolt pealepandava maapealse karistuse eest kui ka hirm taevase, jumaliku karistuse eest — kõik kasutatakse selleks ära, et kasvatada inimestes orjalikku sõnakuulmist peremeeste vastu. «Orjad,» nõutakse Kirjas Eevesose rahvale, «kuulge nende sõna, kes teie isandad on liha poolest, kartuse ja värinaga, oma südame vagaduses, nõnda kui Kristuse sõna.»[13] Siin võrdsustatakse juba alistumine orjapidajatele alistumisega jumalale enesele, viiakse see alistumine esmajärgulise tähtsusega jumaliku käsu kõrgeimale tasemele.

Uue Testamendi ilmumisest on möödunud ligi kaks tuhat aastat. Selle aja jooksul on inimeste ühiskondliku elu korraldus palju muutunud. Ekspluateerimise orjandusliku vormi asemele tuli pärisorjus, mis asendus hiljem kapitalismiga, meie ajal tekkis aga ühiskondlik kord — sotsialism, millele on võõras inimese ekspluateerimine inimese poolt ja mis on vaenulik seesugusele ekspluateerimisele. Piiblis pühitsetakse ja jumaldatakse just orjanduslikku korda, sest piibli autorid ei tundnud teistsugust ühiskond-

[11] Luuka 17. 7—10.
[12] Kolossa 3. 22.
[13] Eevesose 6. 5.

likku korda. Kuid järgneva ajaloo kestel ei osutunud usuteenijatele sugugi raskeks rakendada piibli õpetusi selleks, et pühitseda ükskõik millist teist vormi, milles avaldub inimese ekspluateerimine inimese poolt.

Nõnda sisendatakse kapitalistlikes maades piibli muistendite abil usklikele, et kapitalism on ainus jumalale meelepärane kord, kõige parem ja jumalakartlikum ühiskondlik kord. Kolooniates elavatele orjadele, kes on igasuguste võtete abil, küll hea, küll kurjaga, ristiusku pööratud, tuubitakse samu piibli muistendeid ja propageeritakse nendest tulenevat moraali, et just imperialistlik ike on jumalale meelepärane, nagu kunagi tuubiti pärisorjadele, et ainus ühiskondlik kord, mis vastab jumala kavatsustele, on feodalism.

Meile võidakse aga vastu vaielda, et piiblis on ka niisuguseid tekste, mis on suunatud rikaste vastu, mis kaitsevad rõhutuid ja ekspluateeritavaid; eks astu ju prohvetite raamatud välja ekspluataatorite, liiakasuvõtjate, rahva rõhujate vastu, leskede ja vaeslaste, ülekohtu ja rõhumise all kannatavate vaeste inimeste kaitseks? Tõepoolest, niisuguseid kohti piiblis leidub ja nende juures peatumegi nüüd.

Prohvetid esinevad Jahve äravalitud rahva igasuguste pattude ja kuritegude kirglike paljastustega. Nad ei piitsuta mitte ainult Jahvest võõrdumist ja võõraste jumalate kummardamist, vaid ka liiderlikkust, joomist, kõrkust, naiste nõrkust kauni riietuse vastu ja üldse kalduvust toreduse tagaajamisele. Nad astuvad välja ahnuse, nööримise, liigse kasuahnitsemise vastu. Näiteks pöördub prohvet Jesaja rikaste poole raevukate etteheidete ja ähvardustega: «Häda neile, kes lähendavad koja kojale ja ligistavad põllu põllule, kuni ep pole enam kohta, nagu oleksite teie üksi seal maal elama asunud».[14] Ka prohvet Aamosel võib leida niisuguseid ähvardusi rikaste aadressil, eriti nende aadressil, kes teevad ülekohut leskedele ja vaestele. Prohvet Miika avaldab rahulolematust nende üle, kes «ihaldavad välju, ja riisuvad neid, ja kodasid, ja võtavad käest ära; nad teevad liiga mehele ja ta kojale, ja igaühele ja ta pärisosale».[15] Milles seisnes rikaste ja nende kuritarvituste vastu suunatud väljaastumiste olemus?

---

[14] Jesaja 5. 8.
[15] Miika 2. 2.

Eespool rääkisime juba, kuidas prohvetite raamatutes kajastub talupoegade käest maa äravõtmise protsess, mis oli seotud orjanduslike suhete arenguga. Prohvetite paljastused ei kutsunud kaugeltki maata jäetavaid ja laostuvaid talupoegi protestima, veel vähem aga ülestõusule rõhujate vastu. Ümberpöördult, nad etendasid objektiivselt võttes hoopis vastupidist osa, tekitades rahvas mulje, et rõhujad saavad jumalalt eneselt ja tema teenijatelt oma teenete järgi, et, tähendab, pole põhjust rahutust tunda, rõhutute huvid on kaitstud, kuna jumal ise mõtleb neile ja sõdib nende eest. Ka prohvetite raamatutes ei räägi piibel midagi, mis õhutaks inimeses püüet muuta ühiskondlik kord paremaks, taotleda õiglasemat ühiskondlikku korraldust.

Ühiskondliku korralduse küsimuses seisneb piibli arutluste kogu mõte selles, et kõik on sellessinatses maailmas nagu «sealpoolseski» korraldatud jumala enda poolt täielikus kooskõlas tema soovide ja kavatsustega, mida kellelegi pole osaks antud teada. Ja kui see on nõnda, siis tähendab see, et inimestel ei maksa mõteldagi ühiskonna revolutsioonilisest ümberkorraldamisest: igaüks peab kehtiva korraga ja oma asendiga ühiskonnas olema absoluutselt rahul.

Ainus tee paremale elule

Mitte kunagi varem enne sotsialistliku revolutsiooni võitu ei tundnud inimkond õiglast ühiskondlikku korda. Mitte kunagi varem, alates veel sellest ajast, mil ühiskond jagunes klassideks, ei olnud niisugust olukorda, et inimene, kes loob oma tööga kõik väärtused ja hüved, oleks neid ise kasutanud, elades külluses ja rahus. Kogu ajaloo kestel kuni meie ajani, kui mitte arvestada ürgaegset klasside-eelset ühiskonda, kannatas valdav enamus inimesi orjapidajate, feodaalide, kapitalistide ekspluateerimise, rõhumise all, sõdade ja sõdadega seotud röövimiste all, ekspluataatorliku riigi, tema vanglate ja politsei, kohtute ja ametnike surve ja ülekohtu all. Püüd oma klassihuve kaitsta äratas rõhututes revolutsioonilisi meeleolusid, virgutas neid võitlusele, julgetele ja ennastsalgavatele väljaastumistele kehtiva korra vastu.

Meie ajal said küpseks ajaloolised tingimused kapitalistliku korra ja ühes sellega sotsiaalse rõhumise kõigi liikide likvideerimiseks. Töölisklassi ja temale järgnevate laiade

rahvahulkade revolutsiooniline võitlus on toonud endaga juba kaasa uue ühiskondliku korra võidu rahvaste juures, kes moodustavad üle kolmandiku kogu inimkonnast. Ajaloo edasine käik on selge: kapitalism on määratud kadumisele ja loovutab varem või hiljem koha ainsale ühiskondlikule korrale, mis on võimeline tagama õnne ja heaolu kogu inimkonnale — kommunismile. See aga ei saa sündida iseenesest.

Rahvamassid, kelle eesotsas sammuvad proletariaat ja marksistlik-leninlik partei, rajavad oma pingutuste ja võitlusega tee uuele ühiskondlikule korrale. Mida selgemini iga tööline, iga talupoeg, üldse iga töötaja kapitalistlikes maades saab aru ühiskondliku korra ümberkujundamise vajadusest, seda varem jõuab inimkond oma paremasse tulevikku, seda vähema valuga toimub uue ühiskonna sünd. Ja kõik, mis õpetab inimest võitlema inimkonna parema tuleviku eest, kommunismi eest, on hea. Kuid piibel õpetab inimesele vastupidist: leppima ekspluataatorliku ühiskondliku korra juures oma õiguseta olukorraga, jäädes lootma kas tasule taevariigis või jumala vahelesegamisele siin maa peal — mitte aga omaenese ja oma seltsimeeste jõule!

Kes selle jutluse ohvriks langeb, tõttab pettekujutust jälgides mööda vale rada. See ainus maapealne elu peab olema parem, huvitavam, ilusam. Selleks aga, et kõik inimesed, mitte aga käputäis ekspluataatoreid, elaksid hästi, on vaja kommunism üles ehitada. Seda õpetab meid tegema marksistlik-leninlik teadus ja kommunistlik partei, kes kujundab selle teaduse alusel oma poliitika rahva ja inimkonna huvides.

2. LIGIMESEARMASTUSE, HALASTUSE JA KURJUSELE MITTEVASTUPANEMISE LOOSUNGITEST PIIBLIS

Kõigi religioonide vaimulikud kordavad alatasa, et religioon õilistab kombeid, õpetab inimesi üksteisesse hästi suhtuma, üksteist armastama, ülekohut andestama, ligimesele head tegema. Toetudes evangeeliumidele, räägivad sellest eriti palju ristiusu esindajad. Vaatleme siin, kuidas lahendavad Vana ja Uue Testamendi raamatud inimestevaheliste suhete küsimuse. Kas piibel õpetab leebust inimeste vahekordades ja armastust inimeste vastu?

Jumala eeskuju

Teatavasti on eeskuju parim õpetus. Piiblis räägitakse väga palju jumalast — tema tegudest, tema suhtumisest inimestesse. Kirikutegelaste iseloomustuse järgi on jumal armuline, halastaja ja kõike andestav. On selge, et tema tegudes tulebki otsida eeskuju inimeste omavahelistele suhetele.

Evangeeliumides kutsub Kristus inimesi järgima jumala eeskuju: «Olge täielised,» ütleb ta, «nõnda kui teie taevane isa on täieline.»[16] Vaatame siis, kuidas kujutatakse piiblis jumalat kui inimeste kõlbelise käitumise eeskuju.

Selle eest, et Aadam ja Eeva astusid jumala keelust üle ning sõid keelatud õuna, karistati mitte üksi neid, vaid ka nende järeltulijaid. Kui inimeste ajalugu on rikas hävitavate sõdade, nälja ja taudide hirmsatest lehekülgedest, siis on see selle tagajärg, et jumal karistas inimesi Aadama ja Eeva patu pärast. Kui valdav enamus inimesi on alati «palgehigi sees leiba söönud», on ennast raske tööga pingutanud ainult selleks, et kuidagi süüa saada, siis on selle põhjuseks jällegi kuulus patt õunaga. Kui inimesed kannatavad ja hukkuvad enneaegselt tuberkuloosi, vähktõve, hüpertooniatõve ning südamehaiguste tõttu, siis on põhjus jälle sama. Ja lõpuks, kui niisugune loomulik akt nagu inimese sündimine on seotud kohutavate valudega, mida sünnitaja peab kannatama, siis on ka see karistuseks esivanemate pattulangemise eest. Kas ei ole see siiski liiga palju säärase patu eest?

Evangeeliumides räägitakse korduvalt sellest, et inimesele tuleb andestada kõik tema üleastumised ja et seda tuleb teha korduvalt. Siin aga oli jumal nii sügavalt solvunud, et ta karistab julmalt mitte ainult solvajaid, vaid ka miljardeid teisi inimesi, kel ei ole midagi tegemist Aadama ja Eeva patuga. See kõik tundub siiski mitte ainult liiga julmana, vaid ka ülimal määral ebaõiglasena.

Üks Vana Testamendi kümnest käsust ütleb lühidalt, kuid ilmekalt: sa ei tohi tappa. Sellel puhul on religiooni kaitsjad pidanud ja peavad veelgi palju ilukõnelisi jutlusi, milledes ülistatakse seda humaanset käsku, mis kutsub halastama kõigele elusale. Aga kui karjuvas vastuolus on selle käsuga kõik see, mida jutustatakse piiblis jumala enese ja tema väljavalitute ning armualuste tegudest!

[16] Matt. 5. 48.

Miks jumal otsustas äkki hävitada kogu inimkonna, välja arvatud Noa ja tema perekond? Selle hirmsa viha põhjusest räägitakse piiblis väga uduselt: «Ja Jehoova nägi, et inimese kurjus oli suur maa peal ja kõik tema südame mõtlemised üsna kurjad igapäev.»[17] Jällegi ei halastust ega kõige andestamist! Edasi räägitakse üksikasjaliselt sellest, kuidas jumal hävitas Soodoma ja Komorra linna rahva: ta laskis nende peale «sadada väävlit ja tuld ... taevast»[18]. Teiste sõnadega, ta põletas kahe linna elanikud elusalt. Ja kui Loti naine, mitte suutes taltsutada oma uudishimu, astus keelust üle ja vaatas tagasi lõõmavatele linnadele, muutis jumal tema viivitamatult soolasambaks. Ka siin ei avaldunud jumala halastus ...

Vana Testament on otse kirju jutustustest jumala arvukatest arveteõiendamistest inimestega.

Esitades legendi juutide rändamisest kõrbes Moosese juhtimisel, räägib piibel, et Moosese vastu tõusis üles keegi Korah ja temaga koos veel viiskümmend meest. «Ülestõus» avaldus selles, et nad «tulid kokku Moosese vastu ja Aaroni vastu ja ütlesid nende vastu: Aitab sellest, sest kõik kogudus, nemad kõik on pühad, ja Jehoova on nende seas; mispärast tõstate teie siis endid üle Jehoova koguduse?»[19] Tulemus oli järgmine: «Ja maa tegi oma suu lahti ja neelas ära nemad ja nende majad, ja kõik inimesed, kes Korahi päralt ja kõik varanduse. Nõnda läksid nemad ja kõik, mis nende päralt, elavalt hauda, ja maa kattis nad pealt kinni ja nad kadusid kogudusest.»[20] Kuid sellest ei olnud nähtavasti veel küllalt, sest sealsamas «läks tuli välja Jehoova käest ja neelas ära veel kakssada ja viiskümmend meest»[21]. Asi ei lõppenud ka sellega. Rahvas nurises Moosese ja Aaroni peale ja esitas õiglase pretensiooni, et nad olid «Jehoova rahva ära suretanud». Siis segas jumal end jälle sündmuste käiku. Ta hakkas inimesi ilma valikuta tapma ja ainult Aaroni vahelesegamine, kes tõi seal, kus vaja, vastava suitsetamisohvri, peatas inimestehävitamise. Vahepeal oli aga jumal suutnud maha lüüa mitte rohkem ega vähem kui 14 700 inimest.[22]

---

[17] 1. Moos. 6. 5.
[18] 1. Moos. 19. 24.
[19] 4. Moos. 16. 3.
[20] 4. Moos. 16. 32—33.
[21] 4. Moos. 16. 35.
[22] 4. Moos. 17. 14.

Pärast lühikest vaheaega pidas halastaja jumal jälle vajalikuks inimesi hävitada. Nad liikusid mööda kõrbet, nõrkedes kuumusest ja väsimusest, toites end äratüüdanud taevamannaga. «Ja rahva hing tüdis ära seal tee peal», rahvas hakkas rääkima: «Mispärast olete teie meid siia üles toonud Egiptusemaalt, et me peaksime siia kõrbe surema? Sest siin pole leiba ega vett, ja meie hing tülkab ära selle tühise leiva vastu».[23] Vastuseks sellele «läkitas Jehoova rahva sekka seeravi maod, ja need hammustasid rahvast, ja palju rahvast suri Iisraelist ära».[24]

Kui juutide suurimat pühadust — seaduselaegast — toodi vilistite territooriumilt Juudamaale, tehti peatus Peet-Semese linnas. Mõned selle linna elanikud ei suutnud oma uudishimu taltsutada ja vaatasid kasti. See läks neile kalliks maksma: «Ja muist Peet-Semese mehi löödi maha, seepärast et nad vaatasid Jehoova laeka peale; ja rahva seast löödi viiskümmend tuhat ja seitsekümmend meest maha. Ja rahvas leinas . . .»[25]

Kuningas Taavet käskis korraldada rahvaloenduse. Kuid piibli järgi on see patt. Õukondlased püüdsid igati Taavetit veenda, et ta selle tegemata jätaks, kuid Taavet jäi oma otsuses kindlaks. Rahvaloendus viidi läbi. Siis aga kahetses Taavet oma tegu ja palus jumalalt andestust. Jumal andis talle valida ühe kolmest karistusest: «Kas peab seitse aastat nälg su maale tulema? Või kas tahad sa kolm kuud oma ahistajate eest põgeneda ja nemad sind taga ajavad? Või kas peab katk kolm päeva su maal olema?»[26] Taavet vastas üsna põiklevalt: «Langegem ometi Jehoova kätte, sest tema halastus on suur; aga inimeste kätte ei taha ma mitte langeda.»[27] Siis karistas Jahve Taavetit tema süüteo pärast üsna omapärasel viisil: «Ja Jehoova saatis katku Iisraeli sekka hommikust seatud ajani, nii et rahva seast, Taanist Peersebast saadik surid seitsekümmend tuhat meest.»[28] Tõesti suur on jumala «halastus» ja suur on ta «õiglus»! Taaveti patu eest tapab jumal 70 tuhat mitte milleski süüdi olevat inimest, kuid Taavet ise jääb tema lemmikuks. Aga milles siis õieti Taa-

[23] 4. Moos. 21. 5.
[24] 4. Moos. 21. 6.
[25] 1. Saamueli r. 6. 19.
[26] 2. Saamueli r. 24. 13.
[27] 2. Saamueli r. 24. 14.
[28] 2. Saamueli r. 25. 15.

veti patt seisnes? Kui keegi usklikest leiab piiblis jumalikku ja tarka juhatust elu jaoks, las ta katsub seletada, milles seisab niisuguse targa ja vajaliku abinõu nagu rahvaloenduse patusus ja ebamoraalsus.

Mõnikord omistab piibel jumalale ka niisuguseid tegusid, mis näitavad mingit sihitut julmust, milleks ei ole mingit tõsist põhjust. Pärast seda, kui jumal pani Moosese juudi rahva etteotsa, juhtub äkki järgmine lugu: «Ja tee peal öömajas sündis, et Jehoova tuli tema (Moosese. — *J. K.*) vastu ja püüdis teda suretada. Ja Sipora (Moosese naine. — *J. K.*) võttis terava kivinoa ja lõikas oma poja eesnaha ära ja visates ta jalgade ette ütles: Tõesti sina oled mulle verepeigmeheks. Ja Jehoova läks ära.»[29]

Tekib küsimus: mispärast otsustab jumal äkki tappa inimest, kes ei olnud milleski süüdi? Põhjusi ei olnud, lihtsalt tahtis tappa. Selline hiilgav eeskuju, kuidas jumal täidab käsku: «Sa ei tohi tappa!» peab nähtavasti innustama usklikke samasugustele tegudele . . .

Julmus põhimõttena

Julm Jahve, kes hävitab inimesi kümnete tuhandete kaupa, nõuab samasugust julmust ka temasse uskujatelt. Iseloomulikud on karistused, mis Teine seadus kehtestab jumala korralduste vastu sihitud kuritegude eest. Kui keegi kummardab «päikest või kuud või kõike taevaväge», siis «pead sa sellesama meeste- või naisterahva, kes sellesinatse kurja asja on teinud, oma väravast välja viima ja neid kividega viskama, nii et nad surevad».[30] Sama saatust nõuab Teine seadus sellele, «kes talitab nii ülbelt, et ta kuulda ei võta preestrit».[31] Kui selgus, et abiellunud tütarlaps ei ole neitsi, siis «peavad nad tütarlapse tema isa koja ukse ette viima, ja linna mehed peavad teda kividega viskama, nii et ta sureb».[32] Surmanuhtlus on ette nähtud ka sõnakuulmatuse eest oma vanemate vastu: «Kui kellelgi on poeg,» öeldakse Teises seaduses, «kes kangekaelne on ja vastu hakkab, ei võta oma isa ega oma ema sõna kuulda, ja nemad karistavad teda, ja ta ei kuule siiski nende sõna, siis peavad tema isa ja ta ema ta kinni võtma,

[29] 2. Moos. 4. 24—26.
[30] 5. Moos. 17. 3, 5.
[31] 5. Moos. 17. 12.
[32] 5. Moos. 22. 21.

ja viima ta oma linna vanemate juurde, ... ja oma linna vanemate vastu ütlema: See meie poeg on kangekaelne ja hakkab vastu, ta ei kuule meie sõna, purjutab ja lakub. Siis peavad kõik ta linna mehed teda kividega viskama, nii et ta sureb.»[33]

Ka laupäevase puhkuse rikkumise eest nähakse ette surmanuhtlus. Piiblis jutustatakse juhtumist, kus kõrbes leiti mees, kes korjas laupäeval põletispuid. Ta võeti vahi alla ja alguses ei teatud, mis temaga teha. Kuid jumal hajutas kõik kahtlused, öeldes Moosesele: «See mees peab armuta surma saadetama; kõik kogudus peab ta surnuks viskama leeri taga». Nii õpetab piibli jumal inimestele ligimesearmastust ja seda, kuidas täita käsku: sa ei tohi tappa.

Kui pead sõda, öeldakse Teises seaduses, tapa vahet tegemata kõik mehed vaenlase laagrist, «aga naisterahvad ja väetid lapsed, ja lojused ja kõik, mis seal linnas on, kõik tema saak riisu enesele»; ja ainult sellel juhul, kui su vastane elab kaugel, «nendesinaste rahvaste linnadesse, mis Jehoova, su jumal, sulle pärisosaks annab, ei tohi sa ühte ainustki hinge elusse jätta»[34].

Nagu piiblis jutustatakse, toimisid jumala äravalitud ja soosikud, nende hulgas niisugused, nagu Mooses, Taavet ja Vana Testamendi prohvetid, taltsutamata julmuse osas truult jumala nõudmiste järele.

Juba kõrbes rändamise perioodil täitis jumala äravalitud rahvas kuulekalt jumala nõudmist, et ta peab hävitama viimase kui ühe neist, kellega ta on sõjajalal. Näiteks said juudid võidu Paasani kuninga Oogi üle ja «nad lõid maha tema ja ta pojad ja kõik ta rahva kuni nad ei jätnud temale põgenikkugi järele; ja nad pärisid tema maa»[35]. Kui nad aga Joosua juhtimisel jõudsid Kaananisse ja hakkasid seda maad vallutama, pidasid nad maa elanikkonna täielikku hävitamist otse Jahve tingimatuks nõudmiseks.

Iseloomulik vormel Joosua raamatus on järgmine: «Ja Joosua sai sel päeval Makeda kätte, ja lõi selle rahva mõõgateraga maha; ja hävitas sootuks ära tema kuninga ühes nendega, ja kõik hinged, kes seal sees olid; ei ta

---

[33] 5. Moos. 21. 18—21.
[34] 5. Moos. 20. 14, 16.
[35] 4. Moos. 21. 35.

jätnud põgenikkugi järele».[36] See on standardne vormel — seda kasutatakse hiljem paljudel juhtudel. Vallutati Libna «ja Joosua lõi mõõgateraga maha selle rahva ja kõik hinged, kes seal sees olid»[37]. Sedasama tehti Laakise, Keseri, Egloni, Hebroni ja Tebiriga. Lõpuks teeb «püha» raamat kokkuvõtte: «Nõnda lõi Joosua kõik Mäestiku ja Lõunamaa ja Lausandiku- ja Mäenõlvakumaa rahva maha, ja kõik nende kuningad; ta ei jätnud põgenikkugi järele, ja kaotas sootuks ära kõik, kel hing sees oli, nõnda kui Jehoova, Iisraeli jumal, oli käskinud».[38]

Ajaloolised faktid räägivad, et ülaltoodud pilt on oluliselt ebaõige. Kui muistsed juudid asusid Palestiinasse, ei hävitanud nad kogu elanikkonda, vaid leidsid nendega kooselamise rahulikud vormid. Siinkohal ei saa jätta aga märkimata, et ülaltoodud legendidega propageerib piibel inimesehävitamise ideoloogiat.

Piibli «vagad mehed» käituvad sageli nagu sõnamurdjad ja verejanulised roimarid. Näiteks jutustatakse Vanas Testamendis huvitav looke esiisa Jaakobi poegadest. Kord kohtas nende õde Tiina võõrasse hõimu kuuluvat noormeest Sekemi linnast; noormehe nimi oli samuti Sekem. Nagu piiblis jutustatakse, «naeris ta Tiina ära». Noormees hakkas tütarlast palavalt armastama: «Ja tema süda hoidis Tiinat, Jaakobi tütart, taga, ja ta armastas tütarlast ja rääkis tütarlapse meele pärast.» Sekemi isa Hamor tuli Jaakobi juurde ja tegi temale kui ka tema poegadele järgmise ettepaneku: «Mu poja Sekemi hing armastab väga teie tütart; et andke ta temale naiseks. Ja saage meie langukseiks, andke meile oma tütred ja võtke enestele meie tütred. Ja jääge meie juurde elama, ja maa on teie ees tühi; elage ja kaubelge seal sees ja asuge siia.» Mitte vähem sõbralikult ja väärikalt ei esinenud Tiina käe tahtja ise. Ta ütles Jaakobile ja tema poegadele: «Leian mina armu teie meelest, siis tahan ma anda, mis teie mulle ütlete. Pange mu peale küll palju kaasaraha ja andisid, ja ma tahan anda, nõnda kui teie mulle ütlete, andke aga tütarlaps mulle naiseks.» Jaakobi pojad näiliselt nõustusid, nad nõudsid ainult, et kõik Sekemi linna mehed täidaksid ümberlõikamise rituaali. Need olid lihtsameelselt nõus.

---

[36] Joosua 10. 28.
[37] Joosua 10. 30.
[38] Joosua 10. 40.

Kuid «see sündis kolmandal päeval, kui nad valu tundsid, et Jaakobi kaks poega, Siimeon ja Leevi, Tiina vennad, kumbki oma mõõga võtsid ja julgesti linna läksid ja kõik meesterahvad ära tapsid. Ja nad tapsid Hamori ja tema poja Sekemi mõõgateraga ära»[39]. Õiglusele au andes peab märkima, et Jaakob ei kiitnud seda poegade tegu heaks, kuid kaugeltki mitte kõlbelistel kaalutlustel, vaid kartes kättetasumist «selle maa elanikelt». Mis puutub Vanasse Testamenti enesesse, siis ei leidu selles Jaakobi poegade vastiku teo hukkamõistmisest jälgegi ja kogu jutustuse üldine toon on massimõrvas süüdlaste suhtes täiesti heakskiitev.

Piibli vagade meeste «vagadus»

Moosest atesteeritakse piiblis kui «kõige vagamat inimeste hulgast». Kuid peab ütlema, et see vagadus näeb välja üsna omapärasena. Sõjas midjanitega said juudid Moosese juhtimisel võidu. Nad lõid maha kõik mehed ja «Iisraeli lapsed viisid Midjanimaa naisterahvad ja nende väetid lapsed vangi», «ja nad viisid saagi ja vangid Moosese ja preester Elasari juurde». Kuidas aga suhtus Mooses sellesse? «Ja Mooses vihastas väga väeülemate peale, kes olid pealikud iga tuhande üle ja pealikud iga saja üle, kes sõjast ja taplusest tulnud. Ja Mooses ütles nende vastu: Kas olete naisterahvad jätnud elama? Siis tapke nüüd ära kõik meesterahvad... ja tapke ka kõik naisterahvad, kes mehega ühte saanud meesterahva juures magades».[40] Kus on siin see kuulus «sa ei tohi tappa»? Või ei kehti see laste ja naiste kohta?!

Sellel ajal kui Mooses oli Siinai mäel jumalalt käsulaudu saamas, otsustasid lagendikule jäänud juudid paluda teist jumalat. Nad pöördusid palvega Moosese venna Aaroni poole, et see neile «jumala teeks». Aaron võttis kohe selle ettepaneku vastu «ja tegi... valatud vasika ning töötles seda peitliga»[41]. Pärast seda pani ta selle ette ohvrialtari ja kutsus rahvast tema poole palvetama. See jumalateenistus kutsus Jahves esile raevu. Mooses otsus-

[39] 1. Moos. 34.

[40] 4. Moos. 31. 7, 12, 14, 15, 17. See käsk oli kehtiv ainult lahingute ajal. Sõjasaagina kojusaadetud naistega võisid juudid aga isegi abielluda, nagu see toimus kohtumõistja Jephta emaga. — *Toim.*

[41] 2. Moos. 32. 4.

tas süüdlastele kättetasumisega jumala viha leevendada. Ja ta asus oma kavatsust teostama, kutsus leviidid enda juurde ja käskis neid: «Igaüks pangu oma mõõk vööle, minge sinna ja tänna ühest leeri väravast teise, ja tapke igaüks oma vend, ja igaüks oma sõber, ja igaüks oma sugulane.»[42]

Sellel päeval tapeti umbes 3 tuhat inimest. Niisuguse pöörde võttis käsk — «sa ei tohi tappa». Jumal aga jäi piibli järgi Moosese teoga väga rahule ja oma erilise heatahtlikkuse märgiks näitas ennast Moosesele, õigemini küll, näitas temale oma selga.[43]

Meeltliigutava tunde peaks jätma lugejale piibli jutustus sellest, kuidas prohvet Elisa surnud lapse ellu äratas. Kuid peaaegu vahetult enne seda on järgmine jutustus: «Kui ta (Elisa. — *J. K.*) oli seda teed üles minemas, siis tulid väikesed poisid linnast välja ja pilasid teda ning ütlesid talle: Tule üles, kiilaspea! tule üles, kiilaspea! Ja kui ta käänas ja neid nägi, siis sajatas ta neid Jehoova nimel. Ja kaks karu tulid metsast välja ja kiskusid neist lõhki nelikümmend kaks poisikest.»[44] Säärane ongi see «sa ei tohi tappa»!

Muide, Elisa käib oma õpetaja prohvet Eelija jälgedes. Viimasest räägitakse piiblis järgmist lookest. Iisraeli kuningas Ahhasja saatis Eelija järele «vürsti viiekümne üle ja ta viiskümmend meest». Eelija istus mäe otsas. Kuninga saadik palus teda alla tulla. Eelija saatis «tule taevast» ja kõrvetas ta ära koos tema viiekümne alluvaga. Ahhasja saatis teised viiskümmend meest, Eelija tegi nendega samuti. Ja alles kolmandal viiekümnel läks korda jumalamehele auku pähe rääkida, et ta mäelt alla tuleks ja kuninga juurde läheks. Me ei puuduta asja faktilist külge, sest ei tule ju rääkida tõsiselt taevast laskuvast tulest, nagu ei tule rääkida tõsiselt ka karudest, kes Elisa sõna peale tulid metsast välja, et lapsi lõhki kiskuda. Oluline on siin kujutlus prohvetile omasest käitumisest, mis oli iseloomulik sellele ajale, mil tekkis piibel. Ja väärib märkimist, et käsk, mis keelab tapmist, ei näi üldse olevat kohustuslik neile inimestele, keda kujutatakse ideaalsete eeskujudena. Kui uskuda piiblit, tapavad nad iga kord, kui see neile meeldib.

[42] 2. Moos. 32. 27.
[43] 2. Moos. 33. 23.
[44] 2. Kuningate r. 2. 23—24.

Nagu piiblist nähtub, kutsub see esile jumala suure rahulolematuse, kui üks või teine «jumalamees» ei ole küllaldasel määral julm. Piiblis jutustatakse kuningas Saulist järgmist lugu. Ta sõdis amalekkidega ja sai jumala käest prohvet Saamueli kaudu järgmise käsu: «Mine nüüd ja löö Amalek maha ja jaota sootuks ära kõik, mis tal on, ja ära anna talle armu; ja surma ära nii mehed kui naised, nii mängivad kui imevad lapsed, nii veised kui pudulojused, nii kaamelid kui eeslid».[45] Käsk on küllaltki selge, kuigi ei ole täiesti arusaadav, miks oli vajalik üldine inimeste hävitamine, imikud kaasa arvatud, samuti, miks oli vajalik hävitada karja. Kuid jätame selle küsimuse kõrvale. Käesoleval juhul on tähtis see, et Saul ei täitnud käsku küllalt täpselt: «Ta võttis Agagi, Amaleki kuninga, elusalt kinni, ja kaotas kõik rahva sootuks ära mõõgateraga. Ja Saul ja rahvas andsid armu Agagile ja neile, kes paremad olid pudulojuste ja veiste seast ja kes nende järgmised, ja talledele ja kõigile, mis hea oli, ja nad ei tahtnud neid sootuks ära kaotada».[46] Siis teatas jumal Saamuelile oma rahulolematusest Sauliga ja oma kahetsusest, et ta oli Sauli kuningaks pannud. Saamuel tuli Sauli juurde ja nõudis, et Agag toodaks tema ette. «Ja Agag tuli tema juurde värisedes, ja Agag ütles: «Kas tõesti surma kibedus on möödunud?» Kuid «... Saamuel raius Agagi lõhki Jehoova ees Kilgalis».[47] See muidugi Sauli ei aidanud. «Kuritegu», mille ta oli sellega teinud, et ta inimese peale halastas, maksis talle trooni, sest jumal tuli lõplikult otsusele, et inimest, kes on võimeline tapmisest hoiduma, ei saa kuningatroonil pidada. Asi lõppes sellega, et Saul hukkus ja tema asemele astus Taavet, kes ei kõhelnud kunagi mis tahes julmust tarvitamast.

Nagu teada, tuntakse Lauluraamatut meeltülendava ja harda lektüürina, millel ei puudu kunstiline ilu ja mis kosutab igal juhtumil inimese hinge. Eriti tuntud on kuulus laul «Paabeli jõgede kaldal». Ent süvenegem tema sisusse.

Sõjas lüüasaanud juudid lähevad Baabüloni vangipõlve. Vaenlased ei hävitanud neid, jäid ellu mitte ainult naised ja lapsed, vaid ka mehed. Vangide meeleolu on rusutud: nad «nutavad, meenutades Siionit», nad tõotavad Jeruusalemma mitte unustada jne. Ajaloost on teada, et babü-

[45] 1. Saamueli r. 15. 3.
[46] 1. Saamueli r. 8. 9.
[47] 1. Saamueli r. 15. 32, 33.

loonlased käitusid vangilangenud juutidega tolle aja kohta üsna humaanselt, on teada, et vangipõlves anti neile kasutada põllu- ja karjamaid. Ka kõnealusest laulust ei ole näha, et babüloonlased oleksid vange eriti halvasti kohelnud, nad vaid paluvad neid: «Laulge meile Siioni laule». Kuid laul lõpeb sajatustega Baabüloni aadressil ja lausega, millele on raske leida kohast iseloomustust: «Õnnis on, kes haarab ja rabab su mängivad lapsed vastu kaljut!»[48] Kuigi oleks tegemist kõige kurjemate ja metsikumate rõhujatega, miks siiski lüüa «mängivaid lapsi vastu kaljut»?! Kas leidub kogu maailmakirjanduses, olgu religioosses või ilmalikus, veel midagi julmemat kui eeltoodud näide?

Sellel taustal jätab käsk «sa ei tohi tappa» mingisuguse juhuslikult tehtud avalduse mulje, millele Vana Testamendi autorid ise ei andnud tõsist tähtsust. Eelöeldut tuleb seda enam rõhutada, et Vanas Testamendis räägivad sellele käsule vastu mitte ainult rida konkreetseid näiteid süstemaatilistest tapmistest, mida sooritab nii jumal kui ka tema käsul inimesed, vaid ka üldised seadusandlikud normid, mis nõuavad otseselt tapmist. Kuulus «silm silma vastu, hammas hamba vastu» on pärit ju samast Vanast Testamendist. Ja kui usklik soovib leida piiblist enesele käitumisnorme, võib ta juhenduda nii ühest kui teisest sätttest — vastavalt sellele, mis talle antud juhul sobiv on. Kui aga ühes ja samas küsimuses on öeldud «tee» ja «ära tee», siis tähendab see seda, et ei ole öeldud üldse mitte midagi.

Uue Testamendi «halastus»

Seni vaatlesime piibli «inimesearmastust» üksnes Vana Testamendi raamides. Kuidas on sellega lugu aga Uues Testamendis? Rajavad ju ristiusu teoloogid ja ideoloogid oma väited kristluse humaansusest nimelt Uuele Testamendile ja eriti evangeeliumidele!

Tõepoolest, evangeeliumides jutlustatakse sõnades väga ulatuslikult armastust inimese vastu, jutlustatakse halastust ja ülekohtu andestamist. Seal soovitatakse suhtuda armastusega mitte ainult sõpradesse, vaid ka vaenlastesse, soovitatakse mitte kellelegi, isegi mitte kõige halvematele inimestele teha ja soovida kurja, soovitatakse kurjusele

[48] Lauluraamat, 137. 9.

mitte vastu hakata, kästakse andestada kõik tehtud ülekohus. Kui Kristuselt küsitakse, mitu korda tuleb andestada ülekohut, võib-olla kuni seitse korda, siis vastab ta, et mitte seitse korda, vaid seitse korda seitse korda. Inimese kannatlikkus ja tasadus peab olema piiritu. Ei tohi isegi vihastada «oma venna» peale; ei tohi teda solvata mitte üksi teoga, vaid ka sõnaga: «Kes iial oma venna vastu ütleb: raaka (raká — tühi inimene. — *J. K.*), see läheb suure kohtu alla; aga kes iial ütleb: sa jõle, see läheb süüdlasena põrgutulle.»[49] Las sulle tehakse ülekohut, kuid sina ei tohi ülekohtuga vastata: «Kui keegi sind lööb paremale kõrvale, siis pööra ka teine tema poole.»[50] Need Uue Testamendi nõuded on laialt tuntud ja just nende alusel peetakse kristlust armastuse ja halastuse religiooniks. Kui aga küsimusse sügavamalt tungida, muutub pilt järsult.

Ennekõike ei ole selge, kuidas Uus Testament suhtub Vana Testamendi drakoonilistesse eeskirjadesse. Ainult ühel juhul leiame Uuest Testamendist teksti, mis kõlab lahtiütlemisena Vana Testamendi moraali julmusest. Jeesusele omistatakse järgmised sõnad: «Te olete kuulnud, et on öeldud: Silm silma vastu ja hammas hamba vastu. Aga mina ütlen teile, et ei tohi kurjusele vastu panna; vaid kui keegi sind lööb paremale kõrvale, siis pööra ka teine tema poole».[51] Ja pisut edasi: «Te olete kuulnud, et on öeldud: Sa pead oma ligimest armastama ja oma vaenlast vihkama. Aga mina ütlen teile: Armastage oma vaenlasi . . .»[52] Kuid mitmes teises kohas leiame Uues Testamendis hoopis teistsuguseid väljendusi. Isegi samas «mäejutluses», millest on võetud ülaltoodud sõnad koos «parandustega» Vana Testamendi seaduse juurde, öeldakse Kristuse nimel: «Ärge mõtelge, et ma olen tulnud käsku või prohveteid kaotama; ma ei ole tulnud neid kaotama, vaid täitma».[53] Niisiis evangeeliumid ei tühista isegi vormiliselt Vana Testamendi seadusi.

On õige, et Uues Testamendis väljenduvad halastuse ja ligimesearmastuse motiivid märksa tugevamini kui Vanas Testamendis. Kuid ei saa jääda märkamatuks, et nii Vanas

[49] Matt. 5. 22.
[50] Matt. 5. 39.
[51] Matt. 5. 38—39.
[52] Matt. 5. 43—44.
[53] Matt. 5. 17.

kui Uues Testamendis avab vennaliku halastuse ja ligimesearmastuse jutlustamine vaid vastuolulise usumoraali teise külje, mille vastandiks on aga just julmuse ja südametuse jutlustamine inimeste omavahelistes suhetes.

Mis puutub otseselt Uue Testamendi moraali, siis on selle iseloomulikuks jooneks eredalt esiletulev kahepaiksus. Seda, mida soovitatakse rõhututele ja ekspluateeritavatele, ei soovitata orjapidajatele ja teistele selle maailma vägevatele. Eelpool rääkisime juba kõige andestamise ja mittevastupanemise jutlustamisest. Kui aga analüüsida kogu Uue Testamendi sisu, siis ei ole raske näha, et ülekohut andestada, kõrvu hoopide ette pöörata, mitte vastu panna kästakse ainult rõhututel. Rõhujatele aga soovitatakse vastupidi õiendada veriselt arveid kõikidega, kes katsuvad neile osutada vastupanu.

Võtame näiteks üldtuntud koha Pauluse Kirjast Rooma rahvale: «Iga hing heitku ennast üleolevate ülemate alla. Sest ülemaid ep ole muid kui jumalalt; aga kes ülemad on, need on jumala seatud. Kes nüüd ülemale vastu paneb, see paneb jumala seadmisele vastu... Sest ülem on jumala sulane sinu heaks. Aga kui sa kurja teed, siis karda, sest ta ei kanna mõõka ilmaasjata; ta on ju jumala sulane, kättemaksja nuhtlema seda, kes kurja teeb».[54] Raske on väljendada veel selgemini: rõhututel keelatakse võimudele ja «ülematele» vastu panna, kuid ülemad ise on volitatud jumala poolt tema teenijatena igasugust vastupanu relva jõul maha suruma. Nad «ei kanna ilmaasjata mõõka», selle mõõgaga peavad nad kätte maksma («kättemaksjad»!) ja karistama, s. t. tapma. Ja selles ei ole mingisugust pattu, sest see tehakse kõik jumala volituste täitmiseks. Kuidas aga jääb tapmise keeluga, ülekohtu andestamise jutlustamisega jne.? Selgub, et see kõik pole sedapuhku maksev.

Orjapidajate loomalikud arveteõiendamised orjadega ei kutsu Uue Testamendi autorite juures esile vähematki hukkamõistu. Vastupidi, nad võtavad seda kui täiesti loomulikku nähtust, mis vastab täiel määral kristlikule õpetusele. «Aga see sulane,» öeldakse evangeeliumis, «kes teadis oma isanda tahtmist, kuid ei valmistanud ennast ja ei teinud tema meele pärast, see saab palju peksa.»[55] Miks

[54] Kiri Rooma rahvale, 13. 1, 2, 4.
[55] Luuka 12. 47.

ei räägi evangeelium siin, et inimest ei tohi peksta, et teda peab armastama, et temale peavad kõik andestama mitte seitse korda, vaid seitse korda seitse korda?

Ei, orjapidajatele soovitab ta hoopis midagi muud: «Kõlvatu sulane heitke välja kõige sügavama pimeduse sisse, kus on ulgumine ja hammaste kiristamine.»[56] Kui ori julgeb mitte täita oma peremehe nõudmisi, siis temale juba ei laiene armastuse ja halastuse jutlus.

Kristus, kes evangeeliumide järgi jutlustab halastust, esineb nendes samades evangeeliumides ka julmuse ja ebainimlikkuse jutlustajana. Ta saadab nimelt apostleid välja teistesse linnadesse oma õpetust jutlustama. Tekib küsimus, kuidas nad peavad käituma siis, kui neid halvasti vastu võetakse. Selle kohta annab Jeesus täpse juhendi: «Kui,» ütleb ta, « te tulete kuhugi linna, kus teid vastu ei võeta, sealt minge välja ta uulitsate peale ning ütelge: Ka tolmu, mis teie linnast on meie külge hakanud, pühime meie ära teile . . . Ma ütlen teile, et sel päeval on Soodoma rahval hõlpsam põli kui niisugusel linnal.»[57] Teatavasti Vana Testamendi järgi põletati elusalt kõik Soodoma linna elanikud peale Loti ja tema perekonna. Tähendab, selle linna elanikud, kus Kristuse jüngreid halvasti vastu võetakse, langevad veel hirmsama karistuse alla kui elusalt põletamine. Kas kõige andestamine neile ei laiene?

Kristus ise, keda usu kaitsjad kujutavad kui halastuse ja inimesearmastuse kehastust, ähvardab evangeeliumide lehekülgedel korduvalt julmade karistustega neid, kes tema tahet ei täida. Tõsi küll, oma ähvardusi ei vii ta kohe täide. Evangeeliumides kirjeldatud olukord on seesugune, et Kristusel puudub reaalne võimalus ükskõik kellele kätte maksta. Oleks võinud muidugi sepitseda ükskõik kui palju legende sellest, kuidas Jeesus õiendas oma vaenlastega arveid, kasutades oma imetegija võimeid. Kuid siis oleksid evangeeliumide autorid sattunud üsna täbarasse seisukorda, kuna neil oleks tulnud seletada, mispärast Jeesus siiski ei loonud maa peal korda, vaid kannatas ja hukkus ka ise.

Sobivam oli teine versioon: oma esimesel tulemisel ei seganud ta vahele elu reaalsele käigule maa peal, kuid seeeest oma teisel tulemisel tasub ta kõikidele nende teenete

---

[56] Matt. 25. 30.
[57] Luuka 10. 10—12.

järgi. Ja mis siis tuleb? Õiged saavad muidugi täies ulatuses osa kõigist võimalikest hüvedest. Mis puutub patustesse, siis «nad (inglid) viskavad nad tuleahju; seal on ulgumine ja hammaste kiristamine».[58] Sellele ähvardusele tuleahjuga koos ulgumise ja hammaste kiristamisega antakse eriline tähtsus, sest et teda korratakse Uue Testamendi jutustuse kestel mitmel korral. Hirmus on kohtupidamine, mille alla langevad inimesed pärast Kristuse teist tulemist. Patused mõistetakse igavestele piinadele põrgus ja nad ei saa iialgi andestuse osaliseks. Kuid miks ei laiene neile jumala piiritu halastus, kõige andestamise ja armastuse jutlus? Raske on kujutleda, et armastusest inimeste vastu määras jumal nad lõpmatutele kannatustele põrgus. Nad on süüdlased? Kuid soovitatakse ju kõike andestada! Pealegi, kui arutleda vähegi loogiliselt, siis tuleks see süü kanda üle jumala enda peale, kuna tema lõi inimesed patustena ja sellistena, kes kalduvad pahedele, pealegi juhib ta ise nende tegusid, sest mitte midagi ei sünni ilma jumala tahtmiseta . . . Seega selgub, et halastuse ja armastuse asemel, ülekohtu üldise andestamise ja unustamise asemel jutlustab Uus Testament nagu Vana Testamentki ebainimlikku ja ebaõiglast julmust. Ja Uut Testamenti selles suhtes Vanast Testamendist eraldada on võimatu.

Oma isiklikus käitumises ei pea Kristus kaugeltki mitte alati kinni tema poolt jutlustatavatest normidest. Kes ütleb oma ligimesele «jõle», see läheb põrgutulle — seda esitatakse Kristuse ütlusena. Kuid sama Kristuse suhu panevad evangeeliumid vägagi kanget sõimu oma vastaste aadressil. Ta nimetab neid «valeprohvetiteks», kes tulevad «lammaste kuubedes, aga seestpidi on kiskjad hundid»[59]; ta samastab neid «halva puuga» ja ütleb, et «iga puu, mis head vilja ei kanna, raiutakse maha ja visatakse tulle,»[60] kutsudes faktiliselt üles arveteõiendamisele «valeprohvetitega». Jeesus ei ole kitsi ka selliste väljendustega, nagu «maod», «vihaste madude sugu», «kuri ja abielurikkuja sugupõlv» jne. Kuigi ta iseloomustab ennast tasase inimesena («ma olen tasane ja südamest alandlik»[61]), ähvar-

[58] Matt. 13. 42.
[59] Matt. 7. 15.
[60] Matt. 7. 19.
[61] Matt. 11. 29.

dab ta oma vastaseid korduvalt ja väga ägedalt viimsepäeva kohtu kõigi karistusabinõudega.

On võimatu Uue Testamendi õpetust halastusest siduda selle sama Uue Testamendi õpetusega hauatagusest tasumisest, viimsepäeva kohtust ja patuste karistamisest pärast viimsepäeva kohut. Eespool viitasime juba tähendamissõnale Laatsarusest, milles jutustatakse sellest, kuidas inimene sai karistada rikkuse pärast. Piibli teistes kohtades ei peeta rikkust aga kaugeltki mitte patuks, mitmel juhul kuulutatakse see isegi jumala õnnistuseks. Kuid jätame praegu selle küsimuse kõrvale. Oletame, et varanduse omamine on piibli seisukohalt tõesti raske patt. Miks ei või aga jumal seda pattu inimesele andestada? On ta ju kõige armulisem, kelle halastusel ei ole lõppu!

Ka õpetuses viimsepäeva kohtust ei avaldu jumala halastus vähemalgi määral. Enne Kristuse teist tulemist võib veel pattu kahetseda, jumalalt pattude andestamist paluda ja võib-olla seda andestamist saadagi. Kuid pärast teist tulemist, viimsepäeva kohtu ajal ei aita enam mitte mingisugune kahetsemine, mitte mingisugune palvetamine: patuste karistamine on lõplik ja igavene. Ilma mingisuguse väljavaateta, ilma mingisuguse lootuseta peavad inimesed jumala kõige armulisema otsuse alusel kannatama lõpmatuseni kõige julmemaid piinu, mille kõrval kahvatavad keskaegse inkvisitsiooni kõige rafineeritumad piinamised ja fašistide piinakambrid lähemast minevikust.

Piiritult halastaja jumal annetab inimestele surematuse, äratab nad surnuist, et nad elaksid igavesti. Kuid milleks? Selleks, et kestaksid igavesti need piinad, millede osaliseks tema, kes on täis armastust inimeste vastu, nad määrab...

Meenutagem selle juures, et kõikvõimsal jumalal on täielik võimalus hoida inimesi nende pattude eest, mis nad teevad, sest tarvitseb jumalal vaid soovida ja kõik muutuvad jumalakartlikuks, lakkavad pattu tegemast, nii et küsimus viimsepäeva kohtust ja lõpmatutest põrgupiinadest langeb iseenesest ära. Kuid millegipärast jumal ei tee seda ja Uues Testamendis kirjeldatakse mõnuga neid piinu, mida inimestel tuleb igavesti kannatada kõige armulisema ja kõige halastavama jumala tahtel...

Mõned usklikud, eriti baptistide, tolstoilaste ja neile lähedaste usulahkude hulgast arutlevad umbes nii: näidetele, mida me piiblis leiame, ei tule tähelepanu pöörata,

tuleb lihtsalt Uue Testamendi õpetuse järgi käia, sest asi ei seisne selles, missugused teod seal omistatakse üksikutele inimestele või isegi jumalale endale, vaid selles, millele kutsub üles Uus Testament. Sellelt seisukohalt ei ole tähtis, kas üksikud piibli tegelased ilmutavad oma tegudes halastust, tähtis on see, et kutse vennaarmastusele inimeste vahel, halastusele, ülekohtu andestamisele, vägivallast hoidumisele on iseenesest inimkonnale päästev. Sellel küsimusel on väga tõsine tähtsus ja selle juures tuleb meil üksikasjaliselt peatuda. Püüame selgitada, missugust osa etendasid inimkonna reaalses ajaloos piibli moraalsed õpetused.

3. KAS PIIBLI MORAAL ON PARANDANUD INIMESTE KOMBEID?

Ajaloo õppetunnid

Evangeeliumi kutsed halastusele, armastusele ja vendlusele kõigi inimeste vahel kõlasid ligikaudu kaks tuhat aastat tagasi. Vahepealne aeg on tulvil karmi võitlust inimeste vahel: veriseid sõdu, kõige koledamat vägivalda rahvamasside kallal, inimeste halastamatut ekspluateerimist inimeste poolt. Ja just need inimesed, kelle elukutseks oli propageerida evangeeliumi õpetust ligimesearmastusest, paistsid silma kõige suurema julmuse ja viha poolest. Inkvisitsiooni piinakambrid, inimeste põletamine elusalt, kümnete tuhandete «ketserite» hävitamine nõndanimetatud ususõdade ajal — seda kõike tegid inimesed, kes tunnistasid Uut Testamenti oma juhiseks ja lipukirjaks. Ajaloo käigus kujunenud ühiskondlike suhete pinnal võrsusid teatavad kombed ja käitumisnormid; inimeste mitmesugune võitlus omavahel oli seotud paratamatu ägedusega, kusjuures erilist julmust näitasid harilikult üles ekspluateerivad klassid. Uue Testamendi üleskutsed halastusele ei suutnud aga mitte kunagi teha kõige vähematki kommete õilistamiseks ning parandamiseks, selliste julmuste vältimiseks, milledest rääkiminegi paneb, nagu öeldakse, vere soontes tarduma.

Kristlus muutus umbes poolteist tuhat aastat tagasi Rooma impeeriumi riigiusundiks. Ta levines järk-järgult määratu suurel territooriumil, mis hõlmas mitte ainult Euroopat, vaid ka rida maid teistel kontinentidel. Kuni

ristiusu tekkimiseni oli piibel pühaks raamatuks väikesele juudi rahvale, kes etendas vanaaja ühiskonna arengu ajaloos tähtsusetut osa. Kristluse tekkimise ja levinemisega ei suurenenud mitte ainult piibli maht (tekkis Uus Testament), vaid see sai ka pühaks raamatuks sadadele miljonitele inimestele. Kas ta õpetas neile headust?

Periood, millal valitses kristlik ehk teiste sõnadega piibli ideoloogia, kujutab endast üsna sünget pilti. Selle alguses näeme nähtust, mida on hakatud nimetama suureks rahvasterändamiseks. See seisnes tolle aja kohta grandioossetes sõdades, milledega kaasnes inimeste massiline hävitamine. Nende sõdade käigus ja Euroopa territooriumil orjandusliku ühiskondliku korra lagunemise käigus tekkis mitu riiki, mida hakati nimetama barbarite kuningriikideks. Teatav mõte ju sellel nimetusel on, sest antiikse kultuuri asemele tuli tõesti omamoodi barbaarsus. Mitme sajandi jooksul, mille kestel kujunes lõplikult välja feodalism, lasus Euroopa kohal keskaegse barbaarsuse pimedus. Alles meie aastatuhande alguses hakkavad tärkama uue kultuuri eod.

Tollel ajastul, millal kristlus muutus riigiusundiks, olid inimeste kombed toored ja julmad. Millisel määral soodustas ristiusu vastuvõtmine inimestevaheliste suhete parandamist, millisel määral tõstis piibel, mis sai paljudele miljonitele inimestele pühaks raamatuks, nende moraalset taset?

Vaadelgem mõningaid ajaloolisi episoode, mis võivad olla selles suhtes illustratsiooniks.

Kristluse esimesed sajandid

Viienda sajandi lõpul sai Saali frankide kuningaks Chlodovech. Ta oli alguses pagan; tema naine Klotilde oli aga innustatud kristlane ja osalt tema mõjul, osalt aga üldse tolle aja olukorra tõttu sai ka kuningas kristlaseks. Piiskop Remigius, kes teda ristis, pöördus pidulikul ristimistalitusel uue kristlase poole järgmiste sõnadega: «Painuta kaela, sugamber (sugamber — ühe germaani hõimu nimi), nüüdsest peale kummarda seda, mida sa põletasid, ja põleta seda, mida sa kummardasid!» See tähendas Chlodovech'i elus otsustavat pööret. Tõepoolest, kuningas võttis vastu usundi, mille püha raamat keelab tapmise, kohustab oma

pooldajaid üksteist armastama ja ilma mingi piiramiseta andestama ülekohut. Kuidas siis Chlodovech edaspidi elas?

Ta seadis enesele ülesandeks vallutada kogu Gallia (umbes praeguse Prantsusmaa territoorium). Kui ühe või teise maa feodaalsete valitsejate vahel tekkis ükskõik kus mingisugune tüli, siis sekkus Chlodovech kohe sellesse ühel või teisel poolel; kui üks vastane oli purustatud ja tapetud, hävitas Chlodovech ise teise ja võttis maad, mille pärast tüli oli tekkinud, endale.

Et vallutada näiteks Ripuaari frankide kuningriiki, ässitas Chlodovech alguses kuningas Siegberti poega Chloderichi tapma oma isa. Kui see selle «kristliku» kavatsuse teostas (ta oli samuti kristlane, tõsi küll, ariuse sekti poolehoidja), läkitas Chlodovech salaja mõrvareid ülesandega tappa Chloderichi ennast. Pärast seda, nagu kirjutab ajaloolane Tours'i Gregorius, «läks Chlodovech Kölni (Ripuaari frankide pealinn), kutsus rahva kõikjalt kokku ja ütles neile: «Olgu teile teada, mis on sündinud . . . Chloderich, minu sugulase poeg, häiris oma isa, rääkides temale, et ma püüan teda mõrvata. Ja kui Siegbert põgenes Bukooniasse, saatis ta ise mõrvarid, kes tungisid kuninga kallale ja tapsid ta sel kombel. Chloderich on ka surnud, ma ei tea, kes ta tappis . . . Mis puutub minusse, siis mina ei ole sellesse asjasse üldse segatud. Ma ei suuda oma sugulaste verd valada, see oleks kuritegu. Kuid kuna see kõik on nii juhtunud, annan ma teile nõu, mille järele tehke, kui soovite: pöörduge minu poole ja elage minu kaitse all.»» Rahvas «sooviski» teha selle nõuande järgi, sest Chlodovechil oli sõjavägi kohal, kes oleks õiendanud sealsamas kõigi «mittesoovijatega» halastamatult arveid.

Pärast seda hävitas see kristlik kuningas süstemaatiliselt kõik oma sugulased meesliinis, kusjures mõned neist, nagu jutustab Tours'i Gregorius, raius ta isiklikult mõõgaga tükkideks. Kokkuvõte, mille Gregorius sel puhul teeb, on üsna ilmekas: «Kui nõnda kõik olid hukkunud, võttis Chlodovech nende maad ja aarded oma valdusse.» Hävitades veel palju teisi kuningaid, isegi oma lähimaid sugulasi, kartusest, et nad tal kuningriigi käest ära võtavad, allutas Chlodovech oma võimu alla kogu Gallia. Vahepeal, kogudes kord kokku oma lähikondsed, olevat ta kahetsusega meenutanud sugulasi, keda ta ise oli tapnud: «Häda mulle,

ma olen jäänud nagu rändur kesk võõrast maad; ja mul ei ole sugulasi, kes võiksid mind õnnetuse korral aidata!» Kuid see ei tähendanud, et ta kurvastas nende surma üle, ta rääkis seda ainult kavalusest, lootes sel viisil teada saada, kas mõni on veel ellu jäänud, et kõiki viimseni surmata. Nagu näeme, truudusetus ja salakavalus olid Chlodovechil ühendatud kõige peenema silmakirjatsemisega ja oskusega anda oma veristele tegudele täiesti kristlikku välimust.

Kõige huvitavam Tours'i Gregoriuse poolt jutustatud epopöas peitub sõnades, mida autor lisab kõigi Chlodovechi poolt toime pandud jõleduste kirjeldusele: «Iga päev heitis jumal kuninga jalgade ette tema vaenlasi ja laiendas tema riiki, sest Chlodovech käis issanda ees õige südamega ja käitus nõnda, nagu see oli armas issanda südamele.» Seda imepärast seletust läbib sama vaim, mis on omane paljudele samasugustele Vana Testamendi tekstidele inimestest, kes tegid kõlvatuid tegusid. Märgime veel, et Tours'i Gregorius oli piiskop ja et tema teos kannab nimetust «Frankide kiriku ajalugu». Aga selles jumalakartlikus raamatus ei leia see ristiusku pöördunud kuningas-peletis oma roimade pärast ka kõige tagasihoidlikumat hukkamõistu. On täiesti ilmne, et piibel ei avaldanud Chlodovechi moraalile mitte mingisugust parandavat mõju. Võib-olla, et asi oli hoopis vastupidine: tutvunud Vana Testamendi muistenditega «vagade meeste» kuritegudest, leidis Chlodovech nendes muistendites endale käitumise juhtnööri . . .

Pärast Chlodovechi surma järelejäänud neli poega jätkasid tema traditsiooni. Üks neist, Chlodomir, tapeti ja temast jäi järele kolm alaealist last, keda kasvatati vana Klotilde juures. Nende onud, Chlodomiri vennad, tulid otsusele, et neil ei ole mõtet jagada maavaldusi oma vennapoegadega. Ettekäändel, et neid tõsta kuningatroonile, nõudsid Chlodomiri vennad, et Klotilde saadaks lapsed nende juurde. Kui väikesed vennapojad pärale jõudsid, tapsid peletised kaks neist (kolmandal läks korda pääseda).

Sama Tours'i Gregoriuse teoses võib leida veel palju teisigi kuritegude kirjeldusi, mida äsja ristiusku pöördunud kristlased olid toime pannud.

Seega ei parandanud paganlusest ristiusku pöördumine inimeste moraali. Meie poolt kirjeldatud sündmused kuu-

luvad V sajandi lõppu ja VI sajandi algusesse, s. t. keskaja algusesse. Sellele järgnevat aastatuhandet märgivad mitte vähem õudsed sündmused.

Keskaeg

Sellel perioodil oli kiriku võim inimeste üle peaaegu piiramatu. Lääne-Euroopas hoidis katoliku kirik oma käes kogu ideoloogilist elu. Ainult vaimulikkond oskas kirja, ainult preestrid ja mungad lugesid ning kirjutasid raamatuid, õpetasid lapsi, hoidsid teaduse arengut oma käes. Kiriku võim mõtete üle oli tugevam kui ükskõik missugusel teisel inimkonna ajaloo epohhil. Võiks arvata, et just sellel ajajärgul oli kõigil piiblis õpetatavatel voorustel võimalus ennast näidata, et just sellel ajajärgul pidid inimesed piibli kõlbluseõpetuse järgi elades muutuma vooruse eeskujudeks. Kuid seda ei juhtunud.

Kuna kogu ideoloogiline elu oli kristliku vaimulikkonna valduses, oli viimasel täielik võimalus viia piibli sisu kõige laiemate rahvahulkade teadvusse ja ta kasutaski seda võimalust ohtralt. Kuid inimeste kombed ei muutunud selle tagajärjel sugugi paremaks.

Kirik kiitis täielikult heaks ja õnnistas pärisorjade ebainimlikku ekspluateerimist samuti nagu feodaalide veriseid arveteõiendamisi sõnakuulmatutega. Kirik ise omas maavalduste näol suuri rikkusi ja ekspluateeris suuri pärisorjade hulki. Kirik võitles ilmalike võimudega oma ülemvõimu eest, kasutades seejuures samasuguseid sõnamurdlikke ja veriseid meetodeid nagu ilmalikud feodaalidki.

Tähelepanuväärivnähtus keskaja ajaloos on ristisõjad. Nende kahesaja-aastane ajalugu on piibli ideoloogiaga tihedalt seotud, kuigi ristisõdade tõelistel põhjustel pole midagi ühist ei mingisuguste Vana või Uue Testamendi motiividega.

Euroopa feodaalide püüdeks oli vallutada uusi maid, orjastada uusi pärisorjade masse. Varanduseta inimesed, igat liiki kehvikud, kes moodustasid nendest sõdadest osavõtjate valdava enamuse, otsisid aga kaugetel maadel paremat elujärge, sest kodumaal oli nende elu väljakannatamatult raske. Kirik oli sellest huvitatud, et tema lipu all oleks võimalikult suurem arv sõdalasi, kes võidaksid tule ja mõõgaga talle uusi rikkusi ja uusi «karjalambaid». Kuid ideoloogiliselt põhjendati liikumist sellega, et

V sajandist päritolev marmorsarkofaag, mida säilitatakse Laterani-muuseumis. Sarkofaagi külgedel asuvad kõrgreljeefid kujutavad piibli müütilisi tegelasi ja stseene piiblilugudest: Iisaki ohverdamist, Peetruse vangistamist, Kristust ja apostleid, Jeesuse vangistamist, Pilatuse kätepesemist.

Oma pretensioone maailmavalitsemisele põhjendab katoliku kirik legendiga sellest, et Kristus olevat määranud apostel Peetruse oma asemikuks maa peal, Peetrus aga olevat olnud esimene Rooma paavst. Ajalooliselt on see legend täiesti alusetu. Pildil: Pietro Perugino (1446—1523) fresko Sixtuse kabelis kujutab müütilist lugu sellest, kuidas Kristus annab Peetrusele üle Vatikani võimu sümboliks olevad võtmed.

Palestiinas, nagu jutustatakse Uues Testamendis, oli Jeesus Kristus kannatanud, surnud ja üles tõusnud; seal on issanda haud, see on vaja uskmatute käest vabastada. Ja selle legendi õhutusel läksid miljonid inimesed Hommikumaale, et veristes sõdades tagasi võita issanda haud ja ühtlasi vallutada «püha maa». Kui palju verd valati piiblile ja tema muistenditele põhjeneva loosungi nimel!

Ristisõdade ajaloolane, Tüürose peapiiskop Wilhelm, kes kirjutas neist sündmustest värsketel jälgedel juba XII sajandil, on jätnud meile esimese ristisõja väga ereda kirjelduse, mis sisaldab muuhulgas ülevaate Jeruusalemma vallutamisest. Jutustanud sellest, kuidas ristirüütlid tungisid linna ja surusid maha vaenlase vägede vastupanu tänavatel, kirjutab Tüürose Wilhelm edasi: «Suurem osa elanikest põgenes templi portikusse ... See põgenemine ei olnud neile aga pääsemiseks, sest kuningas Tankred läks kohe suurema osaga oma sõjaväest sinna. Ta tungis jõuga templisse ja tappis seal rahvast lugematul hulgal ... Pärast seda kui teised vürstid olid löönud maha kõik, kes neile all-linnas vastu sattusid, läksid ka nemad templisse, mille õues pidi kuulduste järgi olema palju rahvast. Nad tungisid sinna hulga ratsa- ja jalameestega ja tapsid kellelegi armu andmata mõõkadega kõik, kelle nad eest leidsid, nõnda et kõik oli verest üle ujutatud. Kõik see toimus issanda õiglast otsust mööda ja need, kes olid pühakoda oma ebausu kombetalitustega teotanud ja ta õige rahva käest ära võtnud, puhastasid seda oma verega ja maksid oma kuriteo eest eluga. Hirmus oli vaadata, kuidas tapetute laibad ja laialipillatud kehaliikmed vedelesid igal pool ja kuidas kogu maapind oli kaetud verega. Ja mitte ainult moonutatud laibad ja äraraiutud pead ei pakkunud hirmsat vaatepilti, vaid veel enam pani võpatama see, et võitjad ise olid pealaest jalatallani verega kaetud. Räägitakse, et templi piirkonnas hukkus kuni 10 000 vaenlast, kõnelemata nendest, kelle laibad vedelesid tänavatel ja väljakutel ja kes olid linna mitmesugustes kohtades tapetud; räägitakse, et ka nende arv ei olnud väike. Ülejäänud osa sõjaväest valgus linna mööda laiali, ja vedas otsekui loomi kitsastest ja kõrvalistest põiktänavatest välja neid, kes olid sinna surma eest põgenenud, ning lõid nad kohapeal maha. Teised, jagunedes salkadeks, käisid mööda maju ja kiskusid sealt perekonnaisasid koos naiste ning lastega välja, torkasid nad mõõgaga läbi või viskasid nad

katuselt alla, murdes sel kombel nende kaela. Seejuures igaüks, kes tungis majja, tegi selle oma omandiks kõigega, mis seal sees oli, sest enne linna vallutamist oli neil omavahel kokku lepitud, et pärast vallutamist võtab igaüks enesele igaveseks ajaks kõik selle, mis ta jõuab võtta.»

Kui meenutame Vana Testamendi kirjeldusi, kuidas jumala äravalitud rahvas vallutas Joosua juhtimisel Kaananimaa, siis näeme, et ristirüütlid võtsid oma röövimise ja inimeste hävitamise praktikas eeskuju piiblist.

Kirik surus relva jõuga maha nõndanimetatud ketserlust, milles leidis väljenduse rõhutute protest nende õigusteta ja kaitsetu seisukorra vastu. Ketserluse mahasurumiseks organiseeris kirik ristisõdu ja kogus ristiusu puhtuse eest võitlemise lipu alla kümneid tuhandeid inimesi. Et kaitsta evangeeliumi õpetust halastusest ja armastusest, hävitati terved piirkonnad ja riigid tule ja mõõgaga, notiti maha kõik nende elanikud, nii noored kui vanad.

Õudse lehekülje kirjutas katoliku kirik inimkommete ajalukku «pühima» inkvisitsiooni asutamisega, mis märatses Lääne-Euroopa maades mitusada aastat. Leidsid aset ebainimlikud piinamised, samuti piinarikkad hukkamisevõtted, kaasa arvatud küpsetamine sütel, ja kõik see toimus ainult sellepärast, et inimene tahtis uskuda jumalat omamoodi, või, võib-olla, et ta ei tahtnud üldse uskuda (niisuguseid oli sel ajal vähe).

Aga kuidas jäi halastuse ja armastusega? Selgub, et kõige julmemat veresauna inimeste kallal oli võimalik «veenvalt» põhjendada just piibliloosungite abil. Armastusest ligimese vastu oli vaja hoolitseda tema hinge eest, vastasel korral satub ta pärast surma igaveste piinade kätte; selle asemel, et igavesti põleda põrgutules, talugu ketser maa peal üks ainus kord tulelõõma — see on temale enesele parem. Ja sellega ongi tõestatud, et inimese põletamine elusalt on kõrgeim heategu, on halastus, mida osutavad talle tema ligimesed Kristuses. Evangeelium käsib ju ligimest aidata ja teda armastada . . .

Ristiusu olemasolu peaaegu kahe tuhande aasta kestel on kristlikud ideoloogid ja kirjanikud põhjendanud evangeeliumi kuulutajate «õigust» toimida halastamatult kõigi teisitimõtlejatega, kõigiga, kes pooldavad mingisuguseid teisi vaateid peale nende, mis on piiblis väljendatud. Veel enam, need evangeeliumi ligimesearmastuse-õpetuse tuli-

sed pooldajad kinnitasid, et neil on õigus tappa kõiki, kes nendega selle õpetuse tõlgendamises ühel arvamisel ei ole.

Niipea kui kristlus sai Rooma impeeriumi valitsevaks religiooniks, hakkasid usutegelased nõudma halastamatut arveteõiendamist «paganate» ja «ketseritega». Üks esimesi kristlikke kirjanikke Firmicus Maternus[62] pöördus keiser Konstantini poegade poole järgmise nõudmisega: «Nüüdsest peale on jumala seadusega teile kohuseks tehtud igal viisil jälitada ebajumala kummardamise kuritegu. Jumal käsib teil mitte säilitada ei poega ega venda ja hävitada terved linnad, kui nad sellele pahele anduvad».

Samal seisukohal püsis kristlik kirik ka edaspidi. Kolmeteistkümnenda sajandi esimesel poolel kaitses Saksa keiser Friedrich II Hohenstaufen järgmiste sõnadega kiriku õigust õiendada nendega arveid, kes ei täida ükskõik milles kiriku nõudmisi: «Ketserid on kiskjad hundid, hukatuse pojad, surmainglid, keda kurat on saatnud lihtsameelseid hingi hukutama. Need on nõelussid, need on maod! Ja on iseenesest mõistetav, et surmanuhtlus on ainuke karistus, mida väärivad need jumala ülevuse solvajad, kiriku vastu mässajad. Jumal ise käsib ketsereid tappa; need on saatana liikmed, nad peavad viimseni surema.» Ja kuigi katoliku kirik tunnistas Friedrichi enda ketseriks, jagas ta täielikult Friedrichi vaateid ja viis neid ellu. Mis väärtus on Uue Testamendi «heldusel» ja «armuküllusel», kui seda tuubitakse inimestele pähe kõige elajalikumate metsikuste abil, mida inimene võib üldse kujutleda?!

Mõnes Euroopa riigis püsis inkvisitsioon veel möödunud sajandi esimesel poolel. Kahekümnenda sajandi algul lasti Hispaanias kiriku meeleheaks vabameelsuse pärast maha tuntud tegelane Francisco Ferrer. Ja veel 1895. aastal kirjutas üks hispaania katoliiklik ajakiri, püüdes inkvisitsiooni tegevust puhtaks pesta: «Pöörake selg tühistele juttudele möödunud aegadest, inimkommete toorusest, liigsest agarusest, nagu vajaks meie püha ema — kirik, olgu Hispaanias või teistes maades, andestamist püha inkvisitsiooni tegude pärast... Oo, tuleriitade õnnistatud

---

[62] Julius Firmicus Maternus — ladina kirjanik, pärit Sürakuusast, elas 4. sajandil. Tema läkitus «De errore profanarum religionum» on kirjutatud 347. aastal ja see oli adresseeritud keiser Konstantin Suure poegadele Konstantin II-le ja Constansile. — *Toim.*

leek! ... Oo, helge ja väärikas mälestus Thomas Torquemadast!»[63] Seega jutlustas kirik mitte ainult keskajal, vaid jutlustab ka praegugi inimeste halastamatu hävitamise teooriat ja praktikat ... evangeelse armastuse nimel.

Imelik ja võigas vastuolu, ütleb lugeja. Et veenda inimesi halastuse vajaduses, piinatakse neid halastamatult. Et juurutada inimestes armastuse religiooni, hävitatakse neid armutult. Mida selline mõttetus tähendab?

Selle vastuolu juur on piiblis eneses. Eespool näitasime, et piiblis esinevad üksteise kõrval kõige vastandlikumad vaated ja loosungid moraaliküsimustes. Sealt võib võtta mittevastupanemise, tapmisest hoidumise, inimesearmastuse loosungeid, kuid sealtsamast võib leida ka üleskutseid loomalikule arveteõiendamisele kõigi teisitimõtlejatega, kõigi tõrksatega. Kui seda nõuavad materiaalsed huvid, otsib vaimulikkond välja tekstid, milledega võib ükskõik mida tõestada ja ükskõik mida ümber lükata. Religiooniteenijad on osanud alati piiblit nii ära kasutada, et see teeniks kõigil juhtudel ekspluataatorite huve.

F. Engels toob selles suhtes väga ilmeka näite, millest selgub, kuidas XVI sajandi algul kuulus usupuhastaja Luther kasutas piiblit. «Oma piiblitõlkega,» kirjutab Engels, «andis Luther plebeilise liikumise kätte võimsa relva. Piibli abil vastandas ta oma aja feodaliseeritud kristlusele esimeste sajandite tagasihoidliku kristluse, vastandas lagunevale feodaalühiskonnale pildi ühiskonnast, mis ei tundnud üldse ülimal määral keerukat, kunstlikku feodaalset hierarhiat. Talupojad kasutasid seda relva igati vürstide, aadli ja pappide vastu.»[64] Kui aga Luther nägi, et talupoegade liikumine võtab niivõrd hoogu, et ähvardab ekspluataatorlikku korda ennast, kasutas ta piiblit kohe teises suunas. «Nüüd pööras Luther selle («piibli relva». — *J. K.*) talupoegade vastu ja koostas piibli alusel tõelise kiidulaulu jumala poolt seatud valitsusele, kiidulaulu, millest paremat ei oleks kunagi osanud kirjutada ükski absoluutse monarhia tallalakkujatest. Piibli abil sanktsioneeriti nii vürsti võim jumala armust kui ka nurisemata alistumine ja isegi pärisorjus.»[65]

---

[63] «Analecta ecclesiastica», jaanuar 1895; tsiteeritud ajakirja järgi «Атеист» № 49, 1930, lk. 127—128.

[64] К. Маркс и Ф. Энгельс, О религии, lk. 83.

[65] Sealsamas, lk. 83—84.

Inimeste hävitamise vanatestamentlik traditsioon juhtis katoliku kirikut ja, nagu me edasi näeme, protestantlikke konfessioone reformatsiooni perioodil. Talupoegade sõja verine mahasurumine Saksamaal, kuulus Pärtliöö Prantsusmaal ja neile järgnenud ususõjad, Kolmekümneaastane sõda Saksamaal — kõik need sündmused olid seotud inimeste massilise hävitamisega, nende vara hävitamise ja omastamisega, tervete maade laastamisega.

Kui avastati Ameerika ja sinna sööstsid pideva vooluna euroopa kolonisaatorid, kasutas katoliku kirik ära uue, veel suurema rikastumise võimaluse. Misjonärid hakkasid suurel hulgal Uude Maailma saabuma ja seal võtmepositsioone endi kätte võtma.

Anastajad tegid Ameerikas nurjatusi kõige ohjeldamatumal kombel. Algas maa põliselanikkonna — indiaanlaste — massiline hävitamine. Toome pealtnägija seletuse: «Kui hispaanlased tungisid indiaanlaste asulatesse, said nende hullustuse ohvriks vanakesed, lapsed ja naised; nad ei halastanud isegi rasedatele naistele, lahkasid nende kõhud oda või mõõgaga. Nad ajasid indiaanlased tarastatud aeda nagu lambakarja ja võistlesid omavahel selles, kes neist osavamalt raiub indiaanlase ühe hoobiga pooleks või laseb tal soolikad välja. Nad kiskusid väetid lapsed ema sülest ja haarates neid jalgadest, lõid neil pea vastu kivi puruks või heitsid nad lähedal olevasse jõkke ... Riputades kolmteist indiaanlast reas üles, süütasid nad nende jalgade all lõkke ja põletasid nad elusalt ära, kusjuures nad seletasid, et nad toovad indiaanlased jumalale ohvriks Jeesuse Kristuse ja tema kaheteistkümne apostli auks ... Veel julmema kohtlemise osalisteks said indiaanlaste pealikud; nad löödi puust redelitel risti ja siis kõrvetati neid aeglasel tulel.»[66] Seda tegid õigeusklikud katoliiklased; pühaks raamatuks ja käitumise juhtnööriks oli neile piibel, sama piibel, milles esinevad üleskutsed vennaarmastusele ja halastusele kõrvuti nende ülistamisega, kes löövad lapsi vastu kivi puruks ...

---

[66] В. М. Мирошевский, Освободительные движения в американских колониях Испании от их завоевания до войны за независимость (1492—1810 гг.), М.—Л. 1946, lk. 38—39.

Protestantlik «halastus»

Kui tekkisid protestantlikud konfessioonid, kasvas piibli tähtsus tohutult. Eespool rääkisime juba, et katoliku kirik keelab ilmlikel piiblit lugeda, keelab seda tõlkida rahvakeelde, sest kirikule on tähtis, et piiblit võiksid lugeda ainult inimesed, kes on õppinud ladina keelt, eelkõige muidugi vaimulikkond.

Protestantism kuulutas piibli lugemise mitte ainult iga uskliku õiguseks, vaid ka kohuseks. Luther tõlkis piibli saksa keelde, Inglismaal oli ta juba varem tõlgitud inglise keelde ja pärast reformatsiooni astus valitsus energilisi samme piibli levitamiseks rahva hulgas. Kas ei tinginud see mõningal määral inimkommete paranemist, humaansemate suhete tekkimist inimeste vahel?

Ei, inimeste hävitamise osas ei näidanud protestantism sugugi vähemat aktiivsust kui katolitsism. Protestantismi üks rajajaid Martin Luther ise pidas vajalikuks Talupoegade sõja ajal Saksamaal rüütlitelt nõuda ülestõusu halastamatut mahasurumist. Calvin, kes tõstis Genfis inkvisitsioonilipu, kehtestas seal halastamatu terroristliku režiimi. Juba oma võimu esimesel neljal aastal pani ta linna 15 tuhandest elanikust 900 inimest vangi, üle 70 pagendas, 60 inimest hukkas, kusjuures elusalt ärapõletatute hulgas oli tuntud mõtleja ja looduseuurija Servet.

Inglismaal võttis reformatsioon erilise kuju. Kuningas Henry VIII kuulutas enese kirikupeaks ja hakkas raudse käega korda looma, nagu see temale vajalik oli. Võrdse agarusega karistas ta nii «papiste» kui luterlasi, lähtudes ainult ühest kaalutlusest: hävitada kõik vastuhakkajad. Nende hulgas, kes Henry VIII käsul pea maharaiumise teel hukati, olid ka tema kaks naist (üldse oli tal järjestikku kuus naist) ja suur sotsialist-utopist Thomas Morus. Ühtlasi käskis Henry hukata ka inimese, kes tema juhtimisel viis läbi kogu kiriku ümberkorralduse — Thomas Cromwelli.

K. Marx kirjeldas «Kapitalis», kuidas kristlastest kolonisaatorid röövisid ja hävitasid meretaguste maade elanikkonda, kogudes sel kombel suuri rikkusi. Toome ühe eriti ilmeka pintslitõmbe: «Uus-Inglismaa puritaanlased, need karske protestantluse virtuoosid, määrasid oma Assemblee [seadusandliku kogu] otsusega 1703. aastal 40 naelsterlingi suuruse preemia iga indiaanlase skalbi ja iga vangivõetud

punanaha eest; 1720. aastal tõsteti skalbi eest antav preemia 100 naelsterlingini ja 1744. aastal, kui Massachusettsbai kuulutas ühe suguharu mässuliseks, määrati kindlaks järgmised hinnad: mehe skalbi eest 12 aasta vanusest alates 100 naelsterlingit uues valuutas, vangivõetud mehe eest 105 naelsterlingit, vangivõetud naise või lapse eest 55 naelsterlingit, naise või lapse skalbi eest 50 naelsterlingit! Mõned aastakümned hiljem maksis koloniaalsüsteem kätte nende vagade pilgrim-father'ite [isade-palverändajate] järeltulijaile, kes vahepeal olid ise mässuliseks hakanud. Inglaste ässitusel ja inglise raha eest löödi nad sõjakirvestega maha. Briti parlament aga kuulutas verekoerad ja skalpeerimise «vahenditeks», mis talle on antud jumala ja looduse poolt».[67]

Selline jaht skalpidele tulenes jumalakartlike kolonisaatorite püüdest «puhastada» Ameerika maa ta põlistest peremeestest, päriselanikkonnast. Toodud katkend «Kapitalist» ei räägi mitte üksnes julmusest, millega puritaanidkalvinistid kohtlesid indiaanlasi, vaid ka sellest, et inglased ei valinud vahendeid nende samade puritaanide suhtes.

Kui puritaanid tõusid üles inglise võimu vastu, püüdes rajada oma riiki, ei kohkunud inglased tagasi selle ees, et kasutada indiaanlasi veriseks arveteõiendamiseks oma «vendade» — kristlastega.

Aafrika kohta räägib Marx, et kapitalistid muutsid selle mustanahaliste peale jahipidamise reservaadiks. On teada, missuguses massilises ulatuses oli Aafrikas organiseeritud jahipidamine inimeste peale, keda püüti nagu metsloomi ja saadeti ookeani taha orjadeks, tööloomadeks. Ka seda tegid kristlased, piibli õpetuse järgijad. Muide, piibel ei mõista ju orjust kui niisugust mitte kusagil hukka, vaid vastupidi, ta tunnustab selle, nagu nägime, täiesti normaalseks nähtuseks.

Rohkem me seesugust materjali enam ei esita, sest seda on suures külluses. Toome ainult tsitaadi, mis teeb selles küsimuses omamoodi kokkuvõtte. Marx toob kellegi Howitt'i, keda ta iseloomustab kui inimest, «kes tegi kristlusest oma eriala», raamatust järgmise väljavõtte: «Niinimetatud kristlike rasside barbaarsus ja häbitud hirmuteod, millega nad tulevad toime igas maailmajaos ja iga

[67] K. Marx, Kapital, I kd., Tallinn, 1953, lk. 654.

rahva vastu, kelle nad on saanud alla heita, ei leia endile võrdset ühelgi maailma-ajaloo ajajärgul ühegi rassi juures, olgu see kuitahes metsik ja harimatu, armutu ja häbitu.»[68]

Üsna väljendusrikas iseloomustus, ja ta ei vasta halvasti küsimusele, kas piibel õpetas headuses elama neid tema poolehoidjaid, keda Howitt arvab niinimetatud kristlike rasside hulka.

Õigeusu kirik ja halastuse jutlus

Toodud näited käisid kristluse katoliikliku ja protestantliku haru kohta. Kuid mitte vähem ilmekat pilti selles suhtes ei anna õigeusu kiriku ajalugu Bütsantsis, Venemaal ja teistes maades.

Kaheksandal sajandil elas Bütsants üle teravat sisemist võitlust, mille vormiliseks põhjuseks oli lahkuminek küsimuses, kas tuleb kummardada ikoone. Püüdes oma käpa alla saada kloostreid, mis tänu imettegevate ja teiste ikoonide kummardamisele olid endile kogunud muinasjutulised rikkused ja mis muutusid ilmalikule võimule ohtlikuks, astusid Bütsantsi keisrid välja ikoonide kummardamise vastu. Kirikutegelased võtsid tarvitusele omapoolsed abinõud. Algasid verised relvastatud kokkupõrked, hulgalised metsikused ja hukkamised mõlemalt poolt. Ikoonide kummardamise kaitsmise eest hukati näiteks 767. aastal isegi patriarh Konstantin. Lõpuks keisrinna Irene, kes 780. aastal sai oma alaealise poja regendiks, pidas endale kasulikuks ikoonide kummardamine taastada[69]; ta tahtis võitluses keisritrooni pärast toetuda kirikule. Neid aga, kes olid ikoonide kummardamise vastu välja astunud, jälitati ja hukati. Kui Konstantin VI sai täisealiseks ja regent pidi võimult lahkuma, tõukas viimane 797. aastal omaenda poja troonilt ja torkas tal igaks juhuks silmad välja, et võtta temalt võimalus alata võitlust trooni pärast. Niisugune oli jumalakartliku kristliku naise «halastus».

Veel üks näide. Sõjas bulgaarlaste vastu võttis keiser

---

[68] K. Marx, Kapital, I kd., Tallinn, 1953, lk. 652.

[69] See otsustati Nikeas toimunud VII ülemaailmsel kirikukogul. Keisrinna Irene tõugati troonilt 802. aastal tema favoriidi, varahoidja Nikophorose poolt. — *Toim.*

Basilius II[70] 1014. aastal viisteist tuhat vangi. Olles tormiliselt haaratud kristlikust «halastusest», jaotas ta vangid sotnjateks, igale sotnjale määras ta ühe vangi ülemaks. Igal niisugusel sotnikul pisteti keisri käsul üks silm peast välja, kõigil teistel aga mõlemad silmad. Ja oma ühesilmaliste ülemate juhtimisel pidi viisteisttuhat pimedat vangi kristliku religiooni järgija käsul minema jalgsi tagasi kodumaale.

Bütsantsi keisrite ajalugu keskajal kujutab endast üldse veriste vägivallategude ja roimade peaaegu pidevat ahelat. Kaheksakümnest kaheksast Bütsantsi keisrist suri 30 vägivaldset surma, 13 suleti kloostrisse, 5 hukkus sõjas. Bütsantsi ajaloos oli kõige harilikumaks nähtuseks, et üks või teine õukondlane või väejuht tappis trooni haaramise eesmärgil keisri, kasutades seejuures mõnikord ka keisrinna kaasabi. Võitluses võimu pärast ei arvestanud vagad kristlased mitte ainult ligimesearmastuse käsku, vaid nad ei ilmutanud paljudel juhtudel algelisemaidki inimtundeid.

Õigeusu kirik Venemaal toetas ja kultiveeris ka ise mitte vähem tooreid ja elajalikke kombeid. Esitame suurest hulgast ajalooteadusele teadaolevatest faktidest mõned.

Aastal 1058 otsustas Novgorodi piiskop Luka Židjata karistada oma sulast Dudikut selle eest, et see olevat teda laimanud. Pärast kõige metsikumaid piinamisi lõigati õnnetul piiskopi käsul mõlemad käed ja nina ära.[71]

Kaheteistkümnendal sajandil oli oma fanaatilise tooruse poolest kuulus Rostovi piiskop Fjodor. Kroonik räägib temast, et «ta oli halastamatu piinaja, mõnedel raius ta pea maha, teistel põletas silmad välja ja lõikas keele ära, mõne lõi seina peale risti ja piinas teda halastamatul kombel».[72] Ta lõikas inimestel ninad ja kõrvad ära, keetis naisi katlas ja mõtles alatasa välja ikka rafineeritumaid piinamisviise. Seejuures ta «möirgas nagu lõvi, oli uhke välimusega nagu tamm, omas puhast ja kõrgelennulist kõnelemisvõimet, teravat mõtlemist». Milleks ta siis selliseid õudseid hirmutegusid tegi? Kroonik vastab sellele üsna selgesti: ta püüdis oma ohvritelt «vara välja pressida».

---

[70] Basilius II — Bütsantsi keiser, surnud 1025. aastal. Pärast veriseid võitlusi (990—1018) purustas ta Bulgaaria riigi. Oma julmuse tõttu sai ta endale hüüdnimeks «Bulgaarlastetapja». — *Toim.*

[71] Vt. Полное собрание русских летописей, т. III, СПБ. 1841, lk. 122.

[72] Полное собрание русских летописей, т. II, СПБ. 1843, lk. 102.

Niikaua kui Fjodor piirdus ainult varaahnitsemisega, piinas ja hukkas ta inimesi takistamatult. Kuid hiljem seadis ta enesele kaugemale ulatuva sihi: ta tahtis Kiievi metropoliidist lahku lüüa ja ennast vene kiriku peaks kuulutada. Siis otsustas vürst Andrei Bogoljubski teda Kiievi metropoliidile välja anda. Metropoliitide kohus kuulutas piiskop Fjodori süüdi ketserluses ja selle eest (mitte inimeste hävitamise eest) õiendas temaga kristlikult arveid: pärast mitmesuguseid piinamisi lõigati Fjodoril keel ära («sest see ketser laimas jumalaema»), seepeale raiuti tema parem käsi maha ja torgati silmad välja ...

Põhjendades teisitimõtlejatega ja tõrksatega arveteõiendamise verist praktikat, viitasid õigeusu kiriku hierarhid meeleldi piiblitegelaste tegevusele. Nõnda XIII sajandil Vladimiri piiskop Serapion, kutsudes arveteõiendamisele «nõidadega», toetus prohvetite ja kuningas Taaveti eeskujule Jeruusalemmas, kes juurisid välja kõik, «kes tegid seadusevastaseid tegusid: ühed tapmise teel, teised pagendamisega, ülejäänud vanglakaristusega».[73]

Kas kirikutegelased nägid, et inimeste hävitamine on vastuolus evangeeliumi jutluse mõnede põhilausetega? See ei saanud jääda neile tähelepanematuks, kuid nad tuletasid evangeelset halastust ainult siis meelde, kui see oli neile kasulik. Vanausuliste sekti rajaja protohierei Avvakuum protesteeris näiteks tagakiusamiste vastu, mille osaliseks said tema järelkäijad, ja lähtus seejuures sellest, et Uus Testament ei soovitanud nii teha. «Tule ja nuudiga, samuti võllaga tahavad usku kinnitada,» nii pöördus ta raevunult oma piinajate poole, «missugune apostel on nii õpetanud?»[74] Ise ta aga unistab himuralt, kuidas ta oma vastastega arveid õiendaks, kui tal ainult jõudu oleks: «Kui sa isake tsaar annaksid mulle voli, teeksin ma nagu prohvet Eelija nad ühe päevaga viiludeks ... Eelkõige raiuksin Nikoni, selle koera, neljaks ja siis Nikoni pooldajad.»[75] Asi lõppes sellega, et Avvakuum põletati ära. Pole kahtlust, et kui tema oleks jäänud võitjaks, siis oleks ta sama agarusega oma vastased ära põletanud, tehes seda samuti Vana ning Uue Testamendi õpetustele ja eeskujudele rajatud vagaduse nimel.

---

[73] Е. Петухов, Серапион Владимирский, русский проповедник XIII века, СПБ. 1888, lk. 65.

[74] Житие протопопа Аввакуума, М. 1934, lk. 137.

[75] Sealsamas, lk. 301.

Piibli «halastus» meie päevil

Seni käsitlesime kauge mineviku mitmesuguseid ajajärke. Nüüd vaatame, kuidas on lugu piibli halastusega meie päevil.

Feodalismi asemele tuli kapitalistlik kord, mis XIX sajandi lõpul astus oma viimsesse staadiumi — imperialismi staadiumi. Sadade miljonite palgatööliste ja koloniaalorjade töö arvel rikastusid kapitalistlikud ettevõtted, suurimad kauba- ja pangafirmad. Kuhjusid kolossaalsed varandused, mis kuulusid miljonäridele ja miljardäridele, kes haarasid oma käpa alla terved riigid ja rahvad. Oli käimas uute kolooniate haaramise protsess, tule ja mõõgaga suruti maha Aafrika ja Aasia maade orjastatud rahvaste vastupanu; imperialistlikud kiskjad põrkasid omavahel kokku ja püüdsid vihaselt pureldes üksteiselt ära kiskuda suuremat ja rasvasemat suutäit. Üheksateistkümnenda sajandi lõpuks oli maailm imperialistlike riikide vahel ära jaotatud: algas võitlus maailma ümberjaotamise pärast. Kuid uute maa-alade vallutamiseks pole muud abinõu kui sõjad. Üle nelja aasta hävitasid kümned miljonid inimesed üksteist selleks, et kindlustada oma maa kapitalistidele kolossaalseid kasumeid. Sõja organisaatorid ja innustajad mõlemalt poolt hüüdsid piibli jumala poole, kinnitasid, et taevane kolmainus on just nende poolel, et jumal peab vastast karistama. Inimeste korraldusel, kes usuvad piibli käsku «sa ei tohi tappa», tapeti ja tehti vigaseks kümned miljonid inimesed. Muide, see ei ole piibliga vastuolus, vaid vastupidi, on kooskõlas paljude teiste samuti piiblis sisalduvate seaduste ja eeskirjadega.

1917. aastal võitis aga Venemaal Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon. Kahesaja miljoniline rahvas võttis oma saatuse juhtimise enda kätte ja hakkas elu ehitama uutel alustel. Möödus üle neljakümne aasta, kuid ei ole möödunud kindlasti mitte päevagi, mil kodanlike riikide juhid ei oleks tegelnud igasuguste sepitsustega Sotsialismimaa ja tema rahvaste vastu. Sotsialistlikule riigile sunniti peale kodusõda; organiseeriti alatasa diversioone, vandenõusid ja spionaaži selleks, et takistada nõukogude inimesi ehitamast uut elu ilma kapitalistide ja pankuriteta, ilma tsaarita ja mõisniketa. Ka siin sekkus piibel asjade käiku, kuid mitte selleks, et taltsutada imperialistliku röövsõja rüütleid, vaid vastupidi, et õhutada võitlust

maailma esimese tööliste ja talupoegade riigi vastu. Selles «kristlikus» ürituses ei etendanud Rooma paavst viimast osa, temale lõid kaasa teiste usulahkude ja konfessioonide arvukad organisatsioonid.

Vahepeal ei lakanud purelemine imperialistlikus laagris. Kõige tugevamad imperialistlikud rühmitused seadsid endale sihiks anastada kogu maailma. Tõsi küll, kõik nad ei tunnistanud piibli religiooni. Näiteks jaapani imperialistid ei ole oma suures enamuses kristluse, vaid teiste religioonide poolehoidjad, saksa fašistid demonstreerisid üldiselt ükskõiksust piibli vastu ja otsisid oma ideoloogilist relvastust vanade germaanlaste eelkristlikest «paganlikest» kultustest. Kuid nende moraal — professionaalsete roimarite moraal — ei olnud piibli moraaliga hoopiski mitte vastuolus, mis leidis osaliselt kinnitust selles, et nende itaalia kaasvõitlejad selles röövürituses kuulutasid endid innukateks katoliiklasteks.

Kui fašistlik Itaalia tungis kallale kaitsetule Abessiiniale, toetas Vatikan väga aktiivselt agressoreid ideoloogiliselt. Katoliku kirik kogu maailmas jutlustas, et fašistliku Itaalia röövkallaletung on õige ja jumala meelepärane tegu. Kui Hispaanias fašistlik sõjaväeklikk alustas mässu vabariigi vastu, tapsid Franco ja tema käsilased hispaania töörahvast just kristliku kiriku ja «kristliku tsivilisatsiooni» kaitsmise ettekäändel. Siin esines fašismi peamise ideelise kaitsjana ja peamise advokaadina usklike rahvamasside silmis jälle katoliku kirik. Evangeeliumide ja kogu piibli kui terviku abil «põhjendati» fašistide arveteõiendamist Hispaania demokraatliku vabariigiga kui jumala ees täiesti õiglast tegu.

Piibel ei ole inimesi hoidnud hävitavate sõdade eest, vaid paljudel juhtudel on olnud ise ideoloogiliseks tõukeandjaks nende tekkimisele: näiteks ristisõdu peeti vormiliselt «issanda haua» vallutamise loosungi all. Igal juhul ei ole piibel kunagi sõda takistanud. Kui puhkes Teine maailmasõda, ei olnud sellele vähemakski takistuseks see asjaolu, et mõlemal poolel oli palju inimesi, kes olid piibli religiooni pooldajad, ja kõik nad pöördusid ühe ja sama piibli jumala poole. Inimkond päästeti fašistlikust orjastamisest kõigi vabadust armastavate rahvaste ja esmajoones Nõukogude Liidu rahvaste visa võitluse teel.

Kaasaegsed imperialistid reklaamivad igati oma poolehoidu religioonile ja eriti piibliusundile. Kuid nagu varemgi,

käivad nad praktikas anastamise ja röövimise hundiseaduste järgi. Nad püüavad kõigest jõust hoida koloniaalrahvaid imperialistliku orjuse ahelates. Kuni viimase võimaluseni hoidsid prantsuse imperialistid Vietnami oma käes, pidades seal «räpast sõda» rahva vastu, kes nõudis vabadust. Samuti toimisid natuke varem inglise imperialistid Indias, hollandi imperialistid Indoneesias. Prantsuse imperialistid peavad praegu verist sõda alžeeria rahva vastu, kasutades alžeeria patriootide hirmutamiseks ja mahasurumiseks kõige tooremaid meetodeid, praktiseerides laialt mahalaskmist ja piinamist, massilist areteerimist ja väljasaatmist. Inglise imperialistid lasevad tuhandete viisi maha ülestõusnuid Keenias. Kui egiptuse rahvas soovis oma varasid ja maad ise käsutada, organiseerisid inglise ja prantsuse imperialistid temale kallaletungi.

On teada, missugust osa etendas Iisraeli riik Inglismaa agressioonis Egiptuse vastu. Sellega seoses tuleb Iisraeli riigist eraldi rääkida.

Mitme aastakümne kestel teostavad juudi kapitalistid ja nende sabarakud — sionistid — agitatsiooni selle eest, et Palestiina muutuks juutide omanduseks. Kasutades Vana Testamendi legende, õhutavad nad igati natsionalistlikke kirgi ja ässitavad juute Palestiinas elavate teiste rahvaste, eelkõige araablaste vastu. Imperialistlikus poliitikas, mida käesoleval ajal ajab Iisraeli riik, toetub ta Vana Testamendi jampsile juutidest kui «äravalitud rahvast». Nagu näeme, ei ole piibel ka Iisraeli imperialistidele midagi head õpetanud.

Ühendriikides on kõige rohkem levinud mitmesugused protestantlikud usulahud: metodistid, kveekerid, baptistid jne. Nende hulgas on piibel väga populaarne, teda loetakse, temale tehakse alatasa viiteid nii poliitilises kui eraelus, kirjanduses jne. Põhja-Ameerika Ühendriikides asuv Piibliselts tegeleb piibli väljaandmisega peaaegu kõigis maailma keeltes ja levitab teda miljonilistes tiraažides kõigis maades. Kas piibel on Ameerika valitsevaid klasse õpetanud headusele?

Ameerika imperialistid on maailma reaktsiooni avangard. Nad on sõjaõhutajate ja kolonialistide laagri, progressi ja rahu vaenlaste laagri eesotsas. Nende initsiatiivil on loodud ja nende juhtimisel tegutsevad rahvusvahelised agressiivsed liidud NATO, SEATO ja teised, mille põhiülesandeks on uue maailmasõja ettevalmistamine. Nad

valmistavad intensiivselt aatomi- ja vesinikupomme, mis on tõsiseks ohuks inimkonnale. Kõik Nõukogude valitsuse ja teiste rahuarmastavate rahvaste valitsuste ettepanekud relvastuse vähendamise, vesiniku- ja aatomipommi keelamise, nende katsetamise lõpetamise kohta lükatakse Ameerika Ühendriikide juhtivate tegelaste poolt mitmesugustel ettekäänetel tagasi. Nad ei püüa üldse tuua lähemale seda aega, mil «mõõgad taotakse atradeks». Oma praktikas ei lähtu nad piibli «rahuloovatest» tekstidest, vaid oma röövhuvidest, mille põhjendamiseks leidub piiblis omakorda küllaldane arv tekste, mis kutsuvad üles sõdadele, vägivallale inimeste vastu, rahulike rahvaste röövimisele, halastamatule terrorile välis- ja sisepoliitikas. Kas piibel on õpetanud headust ameerika miljardäridele, kes suunavad oma riigi poliitika ennenägematu ulatusega sõjaliste avantüüride teele?

On teada, missuguses raskes, mittevõrdõiguslikus olukorras viibivad neegrid Ameerika Ühendriikides. Lõunapoolsetes osariikides määratseb terroristlik organisatsioon Ku-Klux-Klan, kes etendab «värviliste» hirmutamise osa, et neid sundida rahul olema mittevõrdõiguslike ja mittetäisväärtuslike «teise sordi inimeste» olukorraga. Neegri vastupanu võib olla küllaldane põhjus tema lintšimiseks. Kokkutulnud «tsiviliseeritud» barbarite piduliku huilgamise saatel võidakse mitte milleski süüdi olev inimene surnuks peksta või üles puua teiste inimeste hirmutamiseks, kes on süüdi ainult oma naha värvuses. Kõik kuklukslanlased on kristlased, neile kõigile on piibel püha raamat ja see asjaolu ei ole neile vähemakski takistuseks seesuguste kuritegude kordasaatmisel.

Sellised on õppetunnid, mida meile annab ajalugu. Need ei ole sõnad, need on faktid, mis on veenvamad kui kõik sõnad ja arutlused. Aastatuhanded, mille kestel inimesed pidasid endid piibli järelkäijateks ja tõesti olid seda, ei toonud vähematki ühiskondlike kommete paranemist ja pehmendamist. Elu läks edasi oma rada, sest inimestevahelised suhted ei kujune hoopiski mitte sõltuvalt neist või teistest loosungitest või ideedest, vaid vastupidi, loosungid ja ideed ise kujunevad inimeste ühiskondlike suhete mõjul.

Religioossed ideed väljendavad inimeste ühiskondlikke suhteid fantastilises vormis. Nad katavad reaalsed ühiskondlikud suhted müstilise uduga, varjates nende suhete

tõelist olemust. Seepärast on need ideed üldiselt kasulikud ekspluataatorlikele klassidele: just viimased on huvitatud asjade tõelise olukorra müstifitseerimisest, sest niipea kui laiad rahvahulgad hakkavad oma olukorda taipama, astuvad nad võitlusse kehtiva ebaõiglase ühiskondliku korra muutmiseks. Soodustades ühiskondlike suhete müstifitseerimist, on piibel ekspluateeritavatele takistuseks nende võitluses oma olukorra parandamise eest.

Piibel ümbritseb orjandusliku, feodaalse ja kapitalistliku ühiskondliku korra pühaduse oreooliga. Piiblis leidub ükskõik missuguse juhtumi jaoks tekste, milledega võib ilma suurema raskuseta õigustada loomalikku julmust, taltsutamatut ahnust, kalki egoismi. Kui vaja, kerkivad esiplaanile evangeeliumide üleskutsed halastusele ja armastusele, milledega saab usklike silmis eduga maskeerida seda halastamatut ekspluateerimist, mille osalised nad on, ja seda vapustavat julmust, millega neid piinavad «vennad Kristuses». Mitte kunagi pole need üleskutsed taltsutanud rõhujaid, seevastu on nad alati ohjeldanud rõhutavate vastupanu.

Ka siin kuuleme vastuväiteid, mida kasutavad meelsasti kaasaegsed religioosse ideoloogia kaitsjad ja jutlustajad, eriti baptistide ja teiste samalaadsete usulahkude poolehoidjad. Ajalugu, räägivad nad, on läinud minevikku, selleks ta ongi ajalugu; meie ise mõistame hukka neid metsikuid tegusid, mida kunagi tehti ja mõnikord veel praegugi tehakse religiooni nimel ja ekspluateeritavate klasside privilegeeritud seisundi kaitseks; piiblis leidub tõepoolest palju sellist, mis on oma aja ära elanud ja on meile vastuvõtmatu; kuid seal on ka palju niisugust, mis võiks kasulik olla inimeste tõeliselt kõlbelisele kasvatamisele; võtame seepärast üle kõik need piibli põhilaused, eelkõige aga ligimesearmastuse, ülekohtu andestamise, kurjusele mittevastupanemise evangeelse moraali . . .

Samu evangeeliumide loosungeid halastusest ja kurjusele mittevastupanemisest, mis ei ole tuhande kaheksasaja aasta kestel inimeste elu mitte põrmugi parandanud, mis ei ole nende omavahelisi suhteid inimlikumaks teinud, vaid vastupidi, on soodustanud ebainimliku korra kindlustamist, — neidsamu loosungeid soovitatakse meile kui inimkonna päästmise abinõu kõigist hädadest. Kuid ei ole absoluutselt mingit alust arvata, et nad avaldavad nüüd ühiskonna arenemise käigule teistsugust mõju kui kunagi varem. Katsume endale ette kujutada, mis siis juhtuks,

kui meie, Nõukogudemaa töötajad, oleksime lasknud kas varem või nüüd religioossel agitatsioonil endile mõju avaldada ja oleksime järgnenud evangeeliumide hüüdlausetele halastusest ja kurjusele mittevastupanemisest.

Teatavasti organiseeriti kodusõjas meile kallaletung just nende inimeste poolt, kes pidasid endid mitte ainult Vana Testamendi ustavateks poolehoidjateks, vaid kes tunnustasid ustavalt ka Uut Testamenti kõigi tema üleskutsetega halastusele; see aga ei takistanud neid hoopiski mitte lõikamast rihmu vangilangenud punaarmeelaste selgadelt. «Mittevastupanemine» meie poolt oleks neile olnud vägagi meelt mööda, nad oleksid viibimata sokutanud meile kaela mõisnikud ja kapitalistid eesotsas tsaariga. Kui NSV Liidule tungisid kallale fašistid ja tahtsid nõukogude rahvast igaveseks orjastada, kui nad meie maad mööda edasi liikudes külvasid igal pool hävitust, nälga ja surma, oleks evangeelse mittevastupanemise käsu täitmine meie poolt olnud fašistlikele anastajatele vägagi kasulik. On täiesti arusaadav, missuguseid tagajärgi oleks meie niisugune «jumalakartlikkus» toonud endaga kaasa.

Ja missugused tagajärjed oleksid meile, kui me kaasaegses rahvusvahelises olukorras võtaksime juhiseks evangeeliumi õpetuse kurjusele mittevastupanemisest ja vaenlaste armastamisest? 1956. a. sügisel tõstis Ungaris pead kontrrevolutsioon; ungari fašistid hakkasid hävitama neile ebameeldivaid inimesi, s. t. rahva paremaid esindajaid, tema õnne ja õitsengu eest võitlejaid. Bandiite innustas mitte keegi teine kui «halastaja Kristuse» teenija, katoliiklik kardinal Mindszenti, evangeeliumi õpetuste järgija.

Ungari rahvavalitsus pöördus abipalvega NSV Liidu poole ja Nõukogude armee aitas ungari rahval saada jagu mässajatest. Kui me aga oleksime käinud evangeeliumi järgi, mis käsib vaenlast armastada, oleksime pidanud rahulikult pealt vaatama, kuidas vaenlased hävitavad meie sõpru ja vendi, kuidas nad uputavad Ungari Rahvavabariigi verre, taastavad maaomanike, pankurite ja spekulantide võimu. Missugune nõukogude inimene oleks sellega nõustunud?

Sotsialismi vaenlased ja nende hulgas eelkõige ameerika imperialistid ei loobu ka praegu meie ja kogu sotsialistliku leeri vastu suunatud vandenõude sepitsemisest. Kas tõesti ei pea me «kurjusele vastu panema», ei pea valmis olema kõikidele meie vaenlastele vastulöögi andmiseks? Ei, evan-

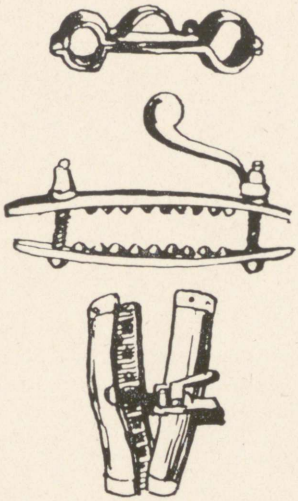

Katoliku kiriku inkvisitsioonikohtud kasutasid teisitimõtlejate hävitamiseks kõige julmemaid vahendeid. Pildil: vasakul — inkvisitsioonikohtute piinakambrites kasutatud piinamisriistu, paremal — kaebealune erilises tseremoniaalses riietuses; ülessuunduvad tulekeeled sellel riietusel tähendasid, et kaebealune oli mõistetud tulesurma.

Nagu nähtub legendidest, ei olnud piibli „vagade meeste" elukombed kuigi head. Kui uskuda näiteks Vana Testamenti, oli Noa esimeseks joodikuks maa peal. P i l d i l: fragment Sixtuse kabelis asuvast Michelangelo freskost, mis kujutab joobnud Noad.

geeliumides jutlustatav kõige andestamise ja mittevastupanemise moraal meile ei kõlba.

Sellel, mis Uues Testamendis näeb oma vormilt välja kui humanismi ja inimesearmastuse jutlus, ei ole tegelikult mitte midagi tegemist tõelise inimesearmastusega. Ajalugu on seda näidanud absoluutse veenvusega, sest ajalooprotsessi käigus aitasid evangeeliumi loosungid armastusest vaenlase vastu alati just töörahva vaenlasi, mitte aga laiu rahvahulki.

Selleks et inimestevahelistes suhetes valitseksid armastuse, halastuse ja humaansuse ideed, on nende ideede jutlustamisest üksi vähe. Tuleb luua niisugused ühiskondlikud tingimused, milles inimlikud suhted inimeste vahel tuleneksid täielikult inimeste elust enesest, nende ühiskondlikust olukorrast, tuleb luua niisugused ühiskondlikud tingimused, mis välistavad ekspluateerimise, koloniaalse rõhumise, rahvusliku orjastamise, ühe rahva sõjalise mahasurumise teise poolt. Ainult siis ei ole inimestel põhjust üksteisele liiga teha, ainult siis võidavad lõplikult üldise vendluse ja humanismi ideed. See on aga võimalik ainult kommunistliku korra juures, mille eest võitlevad meie maa ja maailma teiste maade töötajad kommunistlike ja töölisparteide juhtimisel.

Kommunism ei ole armastuse vastu inimeste vahel, ei ole kõigi inimeste vendluse vastu. Ta on ainult selle tühja sõnadetegemise vastu vendlusest ja inimesearmastusest, millega maskeeritakse ekspluataatorliku korra ideoloogiat. Tegelikult viib just kommunismi võit inimsuse kõrgeimate ja õilsaimate põhimõtete võidule. Meie kindlal veendumusel kommunismi võidusse ei ole aga midagi ühist ükskõik missuguste religioossete vaadetega, ta tugineb teadusele, marksistlik-leninlikule teadusele ühiskonnast ja tema arengu seadustest.

Mis puutub piibli halastusse, siis on see vaid vastandkülg piibli julmusele inimeste suhtes.

4. PIIBEL JA MÕNINGAD ISIKLIKU MORAALI KÜSIMUSED

Inimese isikliku käitumise kõlbelised normid muutusid inimkonna ajaloo kestel vastavalt ühiskondlike tingimuste muutumisele. See, mida ürgaegse või orjandusliku ühiskonna tingimustes peeti täiesti kõlbeliseks, võib meie ajal

tunduda kõlbelises suhtes täiesti vastuvõtmatuna, ja ümberpöördult. Ei ole ime, et sellel pikal ajaloolisel perioodil, mille kestel tekkisid piibli raamatud, leidsid neis kajastuse kõige mitmekesisemad kõlbelis-eetilised vaated.

Kuid usklik inimene ei lähene piiblile hoopiski mitte nii. Võtame näiteks küsimuse Aabrami ehk ükskõik millise teise Vana Testamendi patriarhi moraalsest palgest. Kui me tahame sellele küsimusele läheneda teaduslikult, peame seda vaatlema seoses tolle aja ühiskondliku olustiku tingimustega. Siis selgub, et antud inimese moraalse palge jooned on otseses sõltuvuses nendest tingimustest. Usklikule inimesele on selline ajalooline käsitus vastuvõtmatu. Piibli patriarhid on tema silmis absoluutselt täiuslikud, nad on niivõrd vagad, et jumal valis nad oma tegevuse tööriistaks teiste inimeste hulgas. Tähendab, nende moraalne pale on eeskuju, mille järgi peab iga usklik käima. Vaatame, missugune see eeskuju on.

Algame mõnest perekondliku moraali küsimusest.

Suhtumine naisesse

Piiblist ei nähtu, mille pärast jumal Aabramit nii armastama hakkas, et ta kuulutas tema järeltulijad äravalitud rahvaks. Selle inimese vagast elust ei jutustata piiblis midagi erilist. Selle asemel aga esitatakse tema eluloost mõned üksikasjad, mida ei saa nimetada teisiti kui häbiväärseteks.

Kui Aabram saabus perekonnaga Egiptusesse, esitles ta oma naist Saarat õena, et mitte takistada egiptlastel astuda viimasega intiimvahekorda. See oli talle aga selleks vajalik, et ta elu oleks täiesti ohutu. Saara «võeti vaarao kotta», «ja Aabramil oli hea tema pärast; ja temal oli pudulojuseid ja veiseid ja eesleid ja sulaseid ja ümmardajaid ja emaeesleid ja kaameleid».[76] Nõnda kupeldas väljapaistev vaga mees omaenda naist, saades sellest pudulojuste ja veiste, hobueeslite ja kaamelite näol puhastulu. Huvitav on see, kuidas jumal suhtus tekkinud delikaatsesse olukorda. Ta vihastus ja «nuhtles suurte nuhtlustega».... mitte Aabramit, vaid «vaaraod ja tema peret».[77] Missugust kasvatavat mõju võib avaldada see näide inimese alatust käitumisest, keda kujutatakse väljapaistva

[76] 1. Moos. 12. 15—16.
[77] 1. Moos. 12. 17.

vaga mehena, kõnelemata kirjeldusest, kuidas jumal karistas mitte tõelist süüdlast, vaid täiesti süütut inimest?

Huvitav on, et Aabram ei kupeldanud oma naist, nagu nähtub piiblist, mitte üks kord. Samas Loomise raamatus jutustatakse, kuidas Aabram püüdis Saara suhtes sooritada sama tehingut Kerari kuningaga, nagu ta oli seda teinud vaaraoga, ja kuidas see operatsioon nurjus ainult jumala vahelesegamise tõttu, kes ähvardas kuningat surmaga, kui ta julgeb Saarat puutuda. Jumala karistus Aabramit ei puuduta, ta on ka siin täiesti vaga mees, kuigi kogu süü lasub temal. Lugu oma naise kupeldamisest kordub piiblis veel kord, kuid sedapuhku juba Aabrami poja Iisaki juures, kes, nagu seal jutustatakse, käib oma isa jälgedes ja samuti, esitledes oma naist Rebekat õena, püüab teda maha kupeldada.[78] Tõsi küll, siin ei räägita materiaalsete hüvede taotlemisest Iisaki poolt, vaid tema kartusest oma elu pärast: inimesed, kellele ta naine meeldib, võiksid ta ära tappa, et naist endale saada. Kuid ka see ei anna tunnistust esiisa Iisaki suurest voorusest.

Üldse ei kujutata piiblis jumala äravalitute ja lemmikute elu kuigi meeldivais värves. Nii näiteks oli ka Aabrami vennapoeg Lott, keda jumal päästis Soodoma ja Komorra hävitamise puhul, vaga mees. Jumal otsustas hävitada nende linnade elanikud sellepärast, et nad elasid kõlvatut elu, kuid seejuures päästa Loti ja tema perekonna. Seda tehti siiski mitte ilma Loti perekonda kahjustamata: Loti naine, kes ei suutnud oma naiselikku uudishimu taltsutada, vaatas keeluvastaselt tagasi ja muudeti soolasambaks. Aga kas siis Lott ise, keda jumal päästis ja kes ei kannatanud, oligi nii väga vaga? Ta ju elas kokku oma kahe tütrega! . . .[79]

Üldse on Vana Testamendi vagade meeste käitumine naise suhtes kaunis lodev. Juutide suurema «suguharu» esivanem ja pea Juuda, nähes tänaval «hoora», asub temaga kohe kaupa tegema, tingib hinna välja ja elab temaga kokku; hiljem selgub, et see on ta minia . . .[80] Mitmenaisepidamine on Vana Testamendi vagadel meestel täiesti harilik asi. Piibli järgi otsustades oli Aabramil kaks või kolm naist, üks neist — Saara — loeti täieõiguslikuks

[78] 1. Moos. 26. 7—8.
[79] 1. Moos. 19. 31—36.
[80] 1. Moos. 38. 15—18.

naiseks, teised liignaisteks, konkubiinideks.[81] Jaakobil oli kaks naist ja kaks liignaist.[82] Moosesel oli kaks naist.[83] Taavetil oli kuus naist ja kümme liignaist.[84] Rekordi püstitas kuningas Saalomon, kellel oli mitte rohkem ega vähem kui 700 naist ja 300 liignaist.[85]

Ülal mainisime kuningas Taavetit, tema naisi ja liignaisi. Piibel räägib ka sellest, kuidas Taavet talle meeldima hakanud naisi omastas. See toimus imelihtsalt. Nagu millestki täiesti loomulikust asjast jutustab piibel seesugusest vaga mehe Taaveti teost, kes alati «kõndis Jehoova ees». «Ja see sündis õhtu ajal, et Taavet oma asemelt üles tõusis ja kuninga koja katuse peal kõndis, ja katuse pealt nägi üht naist end pesevat; ja naine oli väga ilusa ilmega. Ja Taavet läkitas ja päris naise järele. Siis üteldi: Eks see ole Patseba, Eliami tütar, Hiti mehe Uurija naine. Ja Taavet läkitas käsud ja võttis tema; ja naine tuli ta juurde ning Taavet magas temaga».[86] Kuid sellest oli Taavetil vähe: ta otsustas Patseba mehe ära tappa. Õnnetu saadeti sõtta väejuhile kirja viima. Kirjas cli aga, nagu jutustab piibel, kirjutatud järgmist: «Pange Uurija kõige kangema tapluse kohta ja taganege tema juurest ära, et ta maha löödaks ja sureks».[87] Kõik toimus nagu kord ja kohus: Uurija tapeti reeturlikult, Patseba sai vaga kuninga saagiks, kes oli niivõrd jumalakartlik, et psalmide autorlus omistatakse temale.

Tuleb märkida, et piibel taunib Taaveti tegu Patseba ja Uurijaga. Veel enam, ta jutustab, kuidas jumal karistab Taavetit: «Ja Jehoova nuhtles last, kelle Uurija naine oli Taavetile ilmale toonud».[88] Mitte Taavet ei kandnud karistust, vaid laps, keda ei saa kuidagi selles süüdlaseks tunnistada, et ta ilmale tuli. Mis puutub kurjategijasse enesesse, siis «Taavet trööstis oma naist Patsebat ja läks tema juurde ja magas temaga; ja tema sai poja, ja Taavet pani talle nime Saalomon, ja Jehoova armastas teda».[89] Esimest

---

[81] 1. Moos. 16. 3.
[82] 1. Moos. 29 ja 30.
[83] 2. Moos. 2. 21; 4. Moos. 12. 1.
[84] 2. Saamueli r. 3.
[85] 1. Kuningate r. 11. 3.
[86] 2. Saamueli r. 11. 2—4.
[87] 2. Saamueli r. 11. 15.
[88] 2. Saamueli r. 12. 15.
[89] 2. Saamueli r. 12. 24.

last vihkas jumal nõnda, et tappis ta kohe pärast sündimist, teist aga hakkas sama kiiresti armastama ... Mingisugust loogikat ei näi nendes jumala tegudes küll olevat, kuid käesoleval juhul huvitab meid teine asi — küsimus sellest, milline on piibli vagade meeste moraalne pale.

Nagu me eespool juba tähendasime, ei ole piibli kangelaste tegudes midagi imelikku ega ebamoraalset, kui sellele küsimusele läheneda teaduslikult. Neil aegadel, kuhu kuulub piibli jutustus, peeti neid tegusid kõlbelisteks või igal juhul kõlbelisi norme mitte just nii väga rikkuvateks tegudeks. Sugukondliku ühiskonna lagunemise ja orjanduslíku korra kujunemise perioodil ei loetud naist täieõiguslikuks inimeseks, vaid sugukonna või perekonna pea omanduseks. Mitme naise ja liignaise omamist ei peetud sugugi vähem loomulikuks kui mitme karilooma omamist. Küsimusele ajalooliselt lähenedes saame sellest aru. Kuid seda käitumise normiks võtta — kellele võiks niisugune mõte pähe tulla? Religioon aga õpetab piibli kangelaste elus nägema moraalse käitumise eeskuju!

Egoismi jutlus

Ükskõik missuguseid inimese isiksuse jooni me ka ei võtaks, piiblis leiduvad eeskujud ei anna kuidagi seda ideaali, mida võiks jäljendada, mille järgi võiks joonduda.

Piibli vagad mehed on kõigepealt egoistid, enesearmastajad. Me ei leia piiblis mitte kusagil jutustust sellest, et inimene tegi kaasinimesele ühe või teise teo armastusest inimese vastu. Kui evangeeliumides räägitakse inimesearmastusest, siis jääb see jutt vaid sõnadeks, ja kogu piibel nagu üldse religioon on suunatud selle loosungi vastu, nende sõnade sisu vastu. Miks peab siis oma ligimest armastama? Sellepärast, et selle eest saadakse tasu teises maailmas. See aga on ju «armastus» omakasupüüdliku sihiga.

Iga uskliku inimese peamiseks hooleks on oma hinge päästmine. Tõsi küll, see seostub halvasti religiooni õpetusega jumalast. Tõepoolest, miks lõi kõiketeadev ja kõige armulisem jumal maailma niisugusena, et inimene peab alatasa kartust tundma oma hinge pärast? Iga tühise asja pärast ähvardavad teda ju igavesed piinad ja põrgutuli! Ja kui inimene sureb, peavad tema omaksed õige tõsiselt

pingutama, et päästa teda nutuorus vaevlemise kurvast saatusest — ainult vastav arv panühhiide ja hingepalveid võivad õnnetule hingele saata «rahu». See õpetus lööb jalad alt müüdil jumala kõikvõimsusest: tuleb välja, et jumal ei olnud suuteline looma maailma, kus inimesed elaksid kui mitte väga hästi, siis vähemalt normaalselt, ilma alalise hirmuta oma hinge saatuse pärast. Kuid siinkohal huvitab meid teine küsimus: see õpetus teeb täiesti väärtusetuks evangeeliumide kutsed armastusele, sest ta annab neile nimelt niisuguse maigu, et piiblis propageeritakse armastust, mis on seotud kasulootusega.

Inimestele tuleb andestada kõik nende poolt tehtud ülekohus. Miks? Seepärast et «kui te inimestele nende eksimised andeks annate, siis annab teie taevane isa ka teie eksimised teile andeks. Aga kui teie inimestele nende eksimisi andeks ei anna, siis ei anna ka teie isa teie eksimisi andeks».[90] Kui sa tegid heateo, siis, tähendab, sa teenisid hüve teises maailmas. Neid hüvesid võib koguda väga palju, sest seal ei söö neid rooste ega vii varas. Usklik peabki koguma heategusid, sest see annab temale rahuliku elu teises maailmas. Kas see ei ole egoisti ideoloogia, kes mõtleb ainult iseendale ja oma tulevikule?

Nagu nähtub Uuest Testamendist, tunnevad isegi Kristuse apostlid selle üle muret, kas nad saavad küllaldast tasu selle eest, et nad liitusid uue õpetusega. Apostel Peetrus esitab Kristusele otsese küsimuse: «Vaata, meie oleme kõik maha jätnud ja sinu järel käinud; mis me sellest siis saame?» Ja Kristus annab talle täpsed andmed: «Tõesti, ma ütlen teile, et teie, kes te minu järel olete käinud, jällesündimises, kui inimese poeg istub oma aujärje peal, istute ka teie kaheteistkümne järje peal ning mõistate kohut Iisraeli kaheteistkümne suguharu peale. Ja igaüks, kes on maha jätnud kojad või vennad või õed või isa või ema või naise või lapsed või põllud minu pärast, saab selle sajakordselt ja pärib igavese elu.»[91]

See on ju otsene kasu arvestamine uue religiooniga liitumisel!

Piibel õpetab inimestele ahnust mitte ainult taevariigi, vaid ka kõige harilikumate maiste hüvede suhtes.

---

[90] Matt. 6. 14—15.
[91] Matt. 19. 27—29.

Ahnus; kasuhimu

Eespool esitasime evangeeliumi tähendamissõna talentidest; selle otsene mõte seisneb ahnitsemise propageerimises, ahnes kulaklikus kasuhimus. Veel enam, paljudes Vana Testamendi kirjutustes soovitatakse inimestele otseselt kõige harilikumat röövimist.

Kui juudid olid Egiptusest välja minemas, andis jumal Moosesele järgmise instruktsiooni: «Räägi rahva kuuldes, et iga mees teise käest ja iga naine teise käest peab küsima hõberiistu ja kuldriistu».[92] Nõnda tehtigi. «Ja Iisraeli lapsed olid teinud Moosese sõna järgi ning Egiptuse rahva käest küsinud hõberiistu ja kuldriistu ja riideid. Ja Jehoova oli rahvale armu saatnud Egiptuse rahva käest, et nemad tegid, mis teised küsisid, ja need riisusid seda Egiptuse rahva käest.»[93] Kõige harilikum sulitemp, mille eest võetakse kriminaalvastutusele. Siin aga õpetab jumal ise inimesi kuritegudele. Ja millegipärast peab seda pidama kõlbeliseks ja isegi pühaks!

Suure spetsialistina inimeste koorimise alal kujutab piibel Joosepit, Jaakobi poega. Üheainsa osava spekulatiivse kombinatsiooniga kooris ta sõna täpses mõttes paljaks kogu Egiptuse ja tegi egiptlased vaaraode orjadeks.

Seletanud ära vaarao kuulsa unenäo seitsmest lahjast ja seitsmest lihavast lehmast, taipas Joosep, et seitse järgnevat aastat on viljarikkad, nende järel tuleb aga seitse ikaldusaastat. Viljarikastel aastatel ostis ta madalate hindadega kokku suurel hulgal teravilja — «väga palju vilja, nõnda kui liiva mere ääres, nii et ta ei suutnud seda enam arvata».[94] Kui tulid aga ikaldusaastad, kasutas Joosep oma tagavarasid egiptlaste paljaksröövimiseks ja orjastamiseks. Vanas Testamendis jutustatakse sellest nõnda: «Ja kõigel sel maal ei olnud leiba, sest nälg oli väga kange, ja Egiptusemaa ja Kaananimaa nõrkesid ära nälja pärast. Ja Joosep kogus kõik raha kokku, mis Egiptusemaalt ja Kaananimaalt leiti vilja eest, mis nad ostsid; ja Joosep viis raha vaarao kotta. Ja raha lõppes ära Egiptusemaal ja Kaananimaal, ja kõik Egiptuse rahvas tuli Joosepi juurde ja ütles: Anna meile leiba; ja mispärast peame sinu ette surema? sest raha on otsas. Ja Joosep ütles: Andke oma

---

[92] 2. Moos. 11. 2.
[93] 2. Moos. 12. 35—36.
[94] 1. Moos. 41. 49.

lojused ja ma annan teile lojuste eest raha, kui raha otsas on. Ja nad tõid oma lojused Joosepi juurde; ja Joosep andis neile leiba hobuste eest ja pudulojuste karjade eest ja veiste karjade eest ja eeslite eest».[95] Kui egiptlastele enam midagi ei jäänud peale maa, müüs «igaüks oma välja, sest nälg oli võimust võtnud nende üle. Ja maa sai vaarao omaks. Ja rahva tegi ta orjadeks ühest Egiptusemaa otsast teise otsa».[96]

Ka kõige suurem ja kõige südametum kulak ning liigkasuvõtja võiks tunda selle üle kadedust, kuidas Joosep selle orjastava operatsiooni läbi viis. Tõsi küll, ta tegi seda mitte oma kasuks, vaid vaarao kasuks, kuid meile tundub, et selline truualamliku agaruse musternäide ei ole millegi poolest parem kui ükskõik milliste teiste, kõigi aegade ja rahvaste kuninglike pugejate «kangelasteod», mis on suunatud sellele, et hea või kurjaga röövida ja orjastada rahvast. Siin saavutati see siht liigkasuvõtmisega seotud väljapressimise klassikaliste võtetega. Ja seda tegi üks piibli jutustuste armastatumaid sangareid, vaga mees, kellest religiooni seisukoha järgi tuleb võtta eeskuju...

Kuid piiblis leidub veel eredamaid näiteid.

Kui jumal viis juudid Kaananimaale, nii jutustatakse piiblis, andis ta neile kogu maa põldude ja linnade, aedade ja viinamägedega. Raskus seisnes vaid selles, et enne oli vaja hävitada kõigi nende rikkuste peremehed — inimesed, kes olid kõik selle oma vaevaga loonud, ja siis vara kasutamisele asuda. Seda tehtigi jumala enese otsesel kaasabil. Joosua kaudu meenutab jumal seda inimestele: «Ja ma andsin teile maa, mille kallal teie ei ole vaeva näinud, ja linnad, mida teie ei ole iial üles ehitanud, ja teie elate nende sees; teie sööte vilja viinamägedest ja õlipuist, mida teie pole istutanud.»[97]

Selgub, et piibli moraaliga on täiesti kooskõlas inimeste tapmine ja pärast nende varanduse kasutamine.

Reetlikkus ja salakavalus

Pöördume tagasi juutide Egiptusest lahkumise loo juurde. Vaarao ei lase neil minna. Miks? Tuleb välja, et

[95] 1. Moos. 47. 13—17.
[96] 1. Moos. 47. 20—21.
[97] Joosua r. 24. 13.

jumal ise sisendab talle niisuguse tõrksuse. «Ma tahan,» räägib jumal Moosesele, «vaarao südame lasta kõvaks minna, et ma võiksin oma imetähti ja oma imetegusid palju teha Egiptusemaal. Vaarao ei võta teid mitte kuulda, ja ma tahan oma käe Egiptuse vastu panna.»[98] Hiljem räägib jumal rahuldusega: «Vaarao süda on kange, ta keelab rahvast ära minemast.»[99] Mitmel ja mitmel korral korratakse, et jumal teeb vaarao südame kõvaks, ja selleks, et seda tema enda poolt kõvaks tehtud südant pehmendada, saadab jumal vaaraole ja egiptlastele kaela igasuguseid «nuhtlusi», kaasa arvatud kõigi esiklaste hävitamine. Miks jumal õieti egiptlasi karistab? Kas selle eest, et ta ise kutsub kunstlikult esile vaarao leppimatuse? Aga mis on sellega tegemist egiptlastel, kes saavad nii rängalt karistada?! Kui võtta jumal kõlbelise ja väärika käitumise eeskujuks, siis tuleb nähtavasti teda järgida ka seesugustes tegudes. Kuid mis neis on head?

Juutide Egiptusest lahkumise loos tõmbab endale tähelepanu veel üks asjaolu. Kõikvõimas jumal võib muidugi egiptlasi sundida juute vabastama vangipõlvest. Ometi ei tee ta seda, inimesi aga, keda ta tahab vabastada, õpetab ta, kuidas saavutada vabanemist pettuse teel. Näiteks käsib ta Moosesel vaaraole öelda, et juudid tahavad vaid kolmeks päevaks kõrbesse minna, et seal jumalale ohverdada. Tegelikult pidid nad egiptlasi pettes jäädavalt lahkuma. Nõnda antakse äravalitud rahvale valetamise ja reetmise õppetund.

Meenutagem siinkohal ka seda, kuidas juudid Egiptusest väljarändamisel egiptlasi koorisid. Selle asemel, et otsesel ja ausal viisil taotleda oma nõudmiste rahuldamist, mängivad nad mingisugust sulimängu, mille järgi, muide, ei olnud mingit vajadust. Pehmelt öeldes, vilets kõlbelise käitumise õppetund ...

Kogu piibli õpetus jumalast on küllastatud sellest, et teda kujutatakse olevusena, kes alatasa kavaldab, kes mõtleb alati selleks midagi välja, et inimesi «proovida», kes saadab sellel eesmärgil neile kaela igasuguseid hädasid. Ta kavaldas juba Aadama ja Eeva puhul, luues neile niisugused tingimused, et nad tingimata pidid patustama. Kõikteadjana pidi ta ju varem teadma, millega asi lõpeb!

---

[98] 2. Moos. 7. 3—4.
[99] 2. Moos. 7. 13—14.

Ja kogu inimkonna loomine paistab sellest vaatekohast üsna imelikuna: jumal teadis varem, et ta loob ebatäiuslikke ja patuseid inimesi, et ta laseb neil igasugused viletsused osaks saada. Jesaja raamatus ütleb ta otseselt: «Ma valmistan valguse ja loon pimeduse; ma teen rahu ja loon õnnetuse; mina olen Jehoova, kes kõike seda teeb.»[100] Mööname, et see on tõesti nõnda. Kuid miks siis jumal loob pimeduse ja õnnetuse? See küsimus oleks täiesti põhjendatud iga uskliku huultel.

Harilikult panevad religiooni kaitsjad inimesi tabavaid õnnetusi saatana sepitsuste arvele. Kurikuulus madu, kes me esivanemad ära meelitas, näib ka saatanat tähendavat. Kuid imelik ja arusaamatu on jumala suhtumine sellesse kurjuse kehastusse. Esiteks, religioosse õpetuse mõtte kohaselt lõi ju jumal nii saatana kui ka kogu tema arvuka kaaskonna — kuradid mitmesugustes kategooriates ja auastmetes. Tõsi küll, ta lõi nad algul inglitena, ja alles hiljem, hakates jumala vastu mässama, muutusid nad kuraditeks, kuid kõiketeadvale jumalale ei saanud see varem ette teadmata olla. Tähendab, ta lõi kurjuse allika ettekavatsetult. Teiseks, nii judaismi kui kristluse õpetuse järgi on jumala ja saatana vahel kõige tavalisem koostöö. Saatan täidab koos kõigi oma alluvatega alatasa jumala korraldusi. Seda me nägime Hiiobi juures. Sama lugu on õpetusega, et jumal laseb kurjal maa peal sündida. Jumal ei takista kurjal maa peal sündimast, sest ta andis inimesele vaba tahte ja annab talle vaba valiku hea ja kurja vahel, sellega teda proovides. Kuid milleks on talle sellised eksamid vajalikud?

Peale selle, kaugeltki mitte kõik kirikutegelased ei jaga õpetust inimese vabast tahtest. On olemas vool, mis kaitseb seisukohta, et inimese iga tegu ja selle teo iga tagajärg on ette määratud. Selle järgi tuleb üldse kõik maa peal esinev kurjus eranditult panna jumala arvele, tema mingisuguse täiesti arusaamatu varjatud õeluse ja mitte kellelegi vajaliku kavaluse arvele.

Ebasiiruse, reetlikkuse, madala kavaluse näiteid esineb piiblis igal sammul. Eespool tõime näite, kuidas Jaakobi pojad, kasutades Sekemi elanike lihtsameelsust ja kergeusklikkust, hävitasid nad kõik pärast seda, kui need olid lasknud endi juures teostada ümberlõikamise operatsiooni.

[100] Jessaja 45. 7.

Piibli kujutuse järgi ei valinud ka nende isa Jaakob eriti abinõusid. Ta oli perekonnas pärast Eesavit noorem poeg. Kuna Eesavil oli esisünniõigus, siis oli tal õigus pärandile. Jaakob seadis enesele sihiks venna käest esisünniõigus ära võtta. Selleks oskas ta kõigepealt vennalt enesele läätseleeme eest vande välja meelitada, et see loobub esisünniõigusest Jaakobi kasuks. Kuid sellest oli vähe: oli vaja saavutada veel õnnistus vanalt isalt. Oma ema, usklike poolt samuti väga lugupeetava «vaga naise» Rebeka abiga petab Jaakob jultunult pimedat isa, esitades ennast Eesavina ja võttes ette tõelise maskeraadi ümberriietumisega, et vanamees käega katsumisel pettust ei avastaks.

Piibli kangelased on julmad, kõlvatud, äärmiselt kättemaksuhimulised, abinõusid mittevalivad. Kuid selles ega kõigis ülejäänud küsimusteski pole piibel erandiks teiste vanade ja «pühade» raamatute hulgas.

«Kõlbluse eeskujud» teistes vanaaja religioonides

Kui vaadelda sellelt seisukohalt assüüria-baabüloni mütoloogiat või muistsete kreeklaste müüte, siis näeme, et ka nendes on kujutatud jumalate käitumist üsna imelikult.

Assüüria-baabüloni jumalad ei ole sugugi vähemal määral julmad, kättemaksuhimulised, kavalad ja reetlikud kui Jahve. Huvitavad on näiteks mõned detailid veeuputuse legendist Gilgameši eepose tahvlitel. Millegipärast otsustasid jumalad tekitada veeuputuse ja sel viisil kogu rahva hävitada. Legend ei põhjenda seda otsust millegagi — nähtavasti inimesed ei arvanudki, et jumalad teevad oma otsuseid mõistlikel kaalutlustel. Ja sama suvaliselt otsustas jumal Ea päästa hukkumisest ühe inimese, kelle nimi oli Utnapištim, koos tema perekonna ja varaga.

Kui jumal Ea rääkis Utnapištimile eelseisvast veeuputusest ja soovitas tal ehitada laeva, küsis Utnapištim jumalalt, mida öelda kaaskodanikele, kes hakkavad küsima, miks ta laeva ehitab. Jumal soovitab neid petta ja öelda, et ta kavatseb minna elama ookeani äärde. Selle nõuande järele tõotab vaga mees oma kaasmaalastele tulevikus igasuguseid hüvesid ja kutsub nad appi laeva ehitama. Kogu Šuripaki rahvas ehitab laeva, isegi väikesed lapsed võtavad neile jõukohase tööga ehitamisest osa. Lihtsameelsed inimesed aitavad rõõmuga petisel oma elu päästa,

mitte aimates, et neid kõiki ootab hukkumine ja et inimene, keda nad omakasupüüdmatult aitavad, teab seda väga hästi. Siis algab veeuputus, kogu inimkond hukkub, ellu jääb ainult ei tea millega jumal Eale meeldinud Utnapištim koos oma perekonna ja karjaga.

Väga huvitavalt kirjeldatakse müüdis jumalate käitumist veeuputuse ajal. Selgub, et suured ja surematud jumalad ei ole mitte ainult kättemaksuhimulised ja verejanulised, vaid ka oma otsustes ebapüsivad, isemeelsed, pelglikud. Tekitanud maa peal veeuputuse, kohkusid nad ise: «Jumalad ehmusid veeuputuse pärast ja tõusid Anu taevasse; nad laskusid tardumuses kükakile nagu koerad.» Üsna väljendusrikas pilt, kuid kui lugupidamatu jumalate suhtes on see koht müüdis! Edasi kirjeldatakse kahetsust, mis haaras jumalaid veeuputusest tingitud viletsust nähes. Jumalanna Ištir hakkab karjuma «nagu sünnitaja», ühes temaga nutavad ka teised jumalad. Hiljem, kui veeuputus oli lõppenud ja Utnapištim väljus laevast ja tõi ohvrit, «haistsid jumalad aroomi lehka; nad kogusid nagu kärbsed ohverdaja kohale». Tuli jumal Enlil ja vihastus, et Utnapištim oli veeuputusest pääsenud. Siis pettis Ea Enlili, öeldes talle, et Utnapištim nägi unes eelseisvat uputust ja taipas, et vaja ennast päästa. Sellest oli küllalt, et suurt jumalat rahuldada, ja ta tegi ei tea mis teenete eest Utnapištimi surematuks.

Kreeka panteoni jumalad on müütides kujutatud veel värviküllasemalt — julmade, mitte väga tarkade, reetlikkude, liiderlikkude inimestena. Kronos, Zeusi isa, kastreerib oma isa Uranose, sööb oma lapsed ära niipea kui nad sünnivad, ja ainult tänu sellele, et jumala naisel Rheal läheb korda teda petta, andes talle lapse asemele mähkmetesse mähitud kivi, jääb lapsukene Zeus ellu ning kasvades suureks kukutab oma isa Kronose. Edaspidi, nagu jutustatakse müütides, teevad Olümpose elanikud, nende hulgas ka peajumal Zeus, tegusid, mida ei saa kuidagiviisi nimetada moraalseteks.

Jumalad segavad endid alatasa maapealsetesse asjadesse, peamiselt selleks, et inimesi omavahel riidu ajada ja nende keskel sõdu välja kutsuda. Kaua aastaid kestnud verine Trooja sõda tekkis selle tõttu, et nagu jutustatakse müütides, kolm jumalannat läksid omavahel riidu väga tähtsas küsimuses: kes neist on ilusaim. Selle küsimuse otsustajaks kutsusid nad maapealse noormehe Parise. Ja

jumalanna Afrodiite, tasuks selle eest, et Paris tunnustas tema kõige ilusamaks, andis talle võimaluse röövida ilusa Helena, Sparta kuninga Menelaose naise. Selle tagajärjel tekkis sõda. Afrodiite aitas kõigest jõust Parist ja tema leeri, teised «iluduskonkursist» osavõtjad Hera ja Pallas Athene aitasid vastaspoole leeri. Ka ülejäänud jumalad ei jäänud eemale — tihtilugu võtsid nad isegi isiklikult lahingutest osa, saades seejuures nii mõnigi kord haavata nagu harilikud inimesed...

Olümplasi kujutatakse müütides sagedasti sõdivatena ja omavahel tülitsevatena. Nende omavahelised suhted ei erine milleski inimeste omavahelistest suhetest, kelle fantaasias olid antud müüdid tekkinud. Jumalate iseloomud on väga erilaadilised, nende iseloomule vastab ka nende tegevus. Taeva elanike hulgas on selline varas-retsidivist nagu Hermes; ta varastas Apollolt kuldse vibu ja nooled, Areselt mõõga, Poseidonilt kolmikhargi ja isegi Zeusilt oskas ta valitsuskepi ära tassida. Olles rinnalaps, ajas ta juba Appolloni lehmakarja minema. Vastandina Hermesele on jumal Hefaistos aus käsitööline — sepp. Jumalate hulka kuulub ka joodik Dionüsos. Peajumal Zeus paistab silma oma romantiliste seikluste poolest nii jumalannade kui ka maapealsete naistega. Samuti on teistelgi jumalatel suur kalduvus kergemeelsele elule: Afrodiite petab näiteks oma meest Aresega.

Miks esitab religioosne fantaasia jumalaid sellisel hoopiski mitte üleval kujul? Aga sellepärast, et inimene lõi ettekujutuse jumalast alati omaenda eeskuju ja näo järgi. See eeskuju ja nägu peegeldas aga alati tootlike jõudude ja ühiskondliku korra olemasolevat taset, ühiskondliku ja isikliku elu-olustiku väljakujunenud vorme, inimeste väljakujunenud intellektuaalset ja moraalset palet. Niisugused olid inimesed, kelle teadvuses kujunesid müüdid, ja nende müütide kangelased võisid tolle aja inimestest erineda ainult niivõrd, kuivõrd religioosne fantaasia on võimeline moonutama tegeliku elu peegeldust inimeste teadvuses.

Sama peab ütlema ka Jahve kuju kohta piiblis. Miks ta paistab niisuguses näotus valguses? Kas juudi ja ristiusu preestrid ei võinud piiblis oma jumalat kujutada kõigi vooruste eeskujuna?

See oleks olnud vaid siis võimalik, kui piibel oleks loodud kaasaegsete kirikutegelaste ühe või teise grupi poolt üheaegselt ja nii-öelda «eritellimuse peale». Kuid nagu me

eespool nägime, kujunes piibel järk-järgult aastatuhande kestel, ja temas kajastusid inimeste kõlbelised kujutlused sellest perioodist, millal tekkisid piibli vastavad tekstid. Ainuke, mida kirikutegelased praegu teha võivad, on see, et nad püüavad igasuguste pingutuste abil ja eelkõige meelevaldsete allegooriliste «tõlgitsemiste» teel anda jumala ja teiste piibli tegelaste kõlbelisele näole korralikumat ilmet. Kui aga läheneda küsimusele erapooletu ja teadusliku ajaloolise analüüsi meetoditega, selgub kohe, kui alusetud on püüded ilustada piibli ja kõiki teisi jumalaid.

Õpetada inimestele kõlbelist ja väärikat käitumist piibli eeskujude alusel on võimatu isegi neis raamides ja nende normide ulatuses, mida nõuab piibel.

Muidugi eeskujud ei otsusta kõike. Võidakse öelda, et piiblis on teatavad eeskirjad, nõudmised, käsud, ja et nimelt need õpetavad inimesele headust. Ei olevat tähtiski, kuidas käituvad piibli tegelased, tähtis olevat, mida piibel oma manitsustega õpetab? Katsume küsimust ka sellest küljest vaadelda.

Sõnad ja teod

Piibli kõlbeliste eeskirjade kokkuvõte on antud kuulsas kümnes käsus. Me juba rääkisime, et Vanas Testamendis on need käsud antud kahes variandis. Seoses käesolevaga ei ole sellel otsustavat tähtsust ja me võtame need käsud, mis paistavad kõige rohkem vastavat kujutlusele kõlbelisest käitumisest.

Tõepoolest, kas kõlbeline eeskiri «sa ei tohi abielu rikkuda», s. t. ei tohi elada kombelõtva elu, on halb kõlbeline eeskiri? Ja edasi — sa ei tohi tappa, sa ei tohi varastada, sa ei tohi valet tunnistada, sa ei tohi himustada oma ligimese vara, austa oma isa ja ema — näib, et need ei ole sugugi halvad kõlbelised eeskirjad. Iga usklik ja religiooniteenija ütleb seoses sellega, et neid piibli käske ei tule kritiseerida, vaid vastupidi, neid tuleb propageerida ja levitada. Kuid asi ei ole siin sugugi nii lihtne.

Käsus on öeldud, et «sa ei tohi tappa», kuid inimesed, keda peetakse käskude täitmise eeskujudeks, tapavad piibli igal leheküljel küll ühekaupa, küll massilises ulatuses. On öeldud, et «sa ei tohi abielu rikkuda», kuid sealsamas kirjeldatakse kõige «vagamate» piiblitegelaste niisugust liiderlikkuse praktikat, et käsk ise paistab mingi-

suguse tühja seadusena. Ära varasta, ära himusta võõrast vara — kuid samal ajal vagad mehed muud ei teegi, kui omastavad võõrast vara ja teevad seda pealegi jumala täieliku õnnistuse saatel. Et oleks kergem varandust kätte saada, selleks hävitatakse varanduste omanikud ja ka seda tehakse jumala õnnistuse saatel. Niisugune süstemaatiline ja karjuv lahkuminek sõna ja teo vahel mõjub iseenesest kõlblusele eitavalt.

Kui inimene näeb, et sõnades jutlustatakse ühte, tehakse aga hoopis midagi vastupidist, kaob tal üldse usk ükskõik millisesse jutlusse. Kõige heasoovlikumad käsud muutuvad tema silmis tühjaks lobaks, millele ei tule anda mingit tähtsust. Sõnad — need on vormi pärast, on «sildiks», kergeusklike inimeste petmiseks, tegelikult aga toimi, nagu sulle kasulik on, ja ära piira ennast mitte mingisuguste kitsendustega. Silmakirjatsemine rikub sügavasti inimesi kõlbeliselt, ta võtab neilt mitte ainult teatavad moraalinormid, vaid üldse igasuguse moraali. Seesugune inimene võib jutlustada tundega igasuguseid käske, võib pidada ehtsatundelisi kõnesid ülevatel teemadel ja samal ajal teha kõige räpasemaid tegusid. Nimelt nõnda toimib iga vagatseja, kes tõendab kõigile oma absoluutset ustavust käskudele ja kõhklemata rikub neid mitte ainult salaja, vaid mõnikord ka avalikult.

See karjuv vastuolu sõnade ja tegude vahel, mida me piiblis näeme, ei või õpetada inimestele midagi head, ta võib neile õpetada ainult rafineeritud silmakirjatsemist, kasvatada neis valelikkust ja vagatsemist. Kuid asi ei seisne ainult lahkuminekus sõnade ja tegude vahel. Need «sõnad» ise on niisugused, et neid ei saa võtta kui juhatust moraalseks käitumiseks.

Orjapidajate moraal

Nagu me juba rääkisime, ei ole ühtset moraali kõigi aegade jaoks, isegi mitte sama ühiskonna erinevate klasside jaoks. Seda me peamegi silmas, kui me räägime, et moraalil on ajalooline, klassiühiskonnas klassiline iseloom. Piiblis väljenduvad moraalinormid kannavad enesel selle aja jälge, millal tekkisid vastavad piibli raamatud. «Sa ei tohi himustada oma ligimese koda. Sa ei tohi himustada oma ligimese naist, ei tema sulast ega tema ümmardajat, ei tema härga ega ta eeslit ega mingisugust, mis su

ligimese päralt on.»[101] Selle käsu tekst ise räägib selgelt neist ühiskondlikest tingimustest, milles ta on tekkinud. Need on orjandusliku ühiskonna tingimused, see ühiskond põhineb aga peamiselt põllumajanduslikul tootmisel härgade ja eeslite veojõu kasutamisega; selles ühiskonnas on naine tõeliselt perekonnapea omand võrdselt sellise omandiga nagu tööloomad, elamu jne.

Ka kõik teised käsud on ajalooliselt tingitud. «Sa ei tohi varastada» — see tähendab, ära puutu orjapidaja omandit. Käsk «sa ei tohi tappa» ei tähendanud tolle aja tingimustes keeldu mitte üldse tappa, vaid mitte tappa oma hõimlasi, ja veel varematel aegadel — oma sugukonna liikmeid. Vanemate austamise käsul on Vanas Testamendis hoopis teine sisu kui see lugupidamine aastatelt vanemate inimeste, samuti isa ja ema vastu, mida meie kasvatame oma noorsoos. Seal oli see sugukondliku korra norm — nõue tõrkumatult alluda sugukonna või perekonna peale, mis läks nii kaugele, et viimasel oli täielik õigus tuua oma poeg või tütar ohvriks jumalale või jumalatele ja õnnetu ohvri vastupanu ei võinud leida kelleltki toetust: Vanas Testamendis jutustatakse laste ohverdamisest palju. Mis mõte on püüda näidata, et piibli moraalikäskude täitmisel võib meie ajal olla mingisugune jaatav tähtsus?

5. KOKKUVÕTE

Ei, piibli orjanduslik moraal ei või midagi head õpetada töötavale inimesele, kes on teadlik oma klassi- ja inimväärikuses. Meie ajastul on kõlbeline ja vastab hea mõistele ainult see, mis soodustab kommunistliku ühiskonna ehitamist. Kuid muidugi ei saa piibel ega ükskõik milline teine usuline raamat inimesi õpetada kommunismi eest võitlema.

Ehitada niisugust ühiskondlikku korda, kus ei tunta sõdu ja inimese ekspluateerimist inimese poolt, kus ei tunta vaenu inimeste vahel, kommete julmust ja toorust, inimeste õnnetut ja rõhutud olukorda, — ehitada niisugust ühiskonda suudab töötav inimkond vaid juhindudes marksistlik-leninlikust teadusest. Marksism-leninism on aga

[101] 2. Moos. 20. 17.

oma olemuselt võõras igasugusele müstikale ja religioonile. Piibel nagu iga teinegi religioosne raamat on teos, mis on loodud sel ajal, mil inimeste teadvuse üle valitses religioosne udu. Teadlik tööinimene vabastab oma teadvuse religioossest ikkest ja suunab oma jõud teaduse omandamisele, mis võimaldab tal suurima eduga osa võtta uue, õnneliku elu ehitamisest nii endale kui ka kõigile teistele inimestele.

SISUKORD

Esimene peatükk. MIS ON PIIBEL 5
1. Vana Testament 6
2. Uus Testament 33
3. Mõnest piibli raamatust eraldi 44

Teine peatükk. PIIBLI RAAMATUTE TEADUSLIKU UURIMISE AJALOOST 55
1. Piiblikriitika kui teaduslik distsipliin 55
2. Vana Testamendi uurimine 57
3. Uue Testamendi uurimine 93
4. Kokkuvõte 116

Kolmas peatükk. PIIBLI RAAMATUTE PÄRITOLU 119
1. Vana Testament 119
2. Uus Testament 164
3. Kokkuvõte 192

Neljas peatükk. KAS PIIBEL SISALDAB TÕDE 194
1. Kuidas tõlgendada piibli muistendeid 195
2. Piiblitekstide vastuolulisus 208
3. Ajalugu ja fantastika 216
4. Loodusteadus ja piibel 239
5. Kokkuvõte 256

Viies peatükk. KAS PIIBEL ÕPETAB HEADUST 257
1. Inimese suhtumine ühiskonda ja kehtivasse korda 258
2. Ligimesearmastuse, halastuse ja kurjusele mittevastupanemise loosungitest piiblis 268
3. Kas piibli moraal on parandanud inimeste kombeid? . . . 284
4. Piibel ja mõningad isikliku moraali küsimused 305
5. Kokkuvõte 320

2537

Крывелев Иосиф Аронович
КНИГА О БИБЛИИ
На эстонском языке
Обложка Э. Тали
Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja *A. Roolaht*

Kunstiline toimetaja *I. Torn*

Tehniline toimetaja *T. Mitt*

Korrektorid *L. Kukk* ja *M. Järvekülg*

Ladumisele antud 24. V 1960. Trükkimisele antud 22. IX 1960. Paber 54 : 84, 1/16. Trükipoognaid 20,25 + 16 kleebist. Formaadile 60 : 92 kohaldatud trükipoognaid 18,25. Arvutuspoognaid 20,16. Trükiarv 5000. Tellimise nr. 757. Trükikoda „Punane Täht", Tallinn, Pikk 54/58.

Hind rbl. 6.70 (67 kop.)

1—7

Rbl. 6.70
1961. a. — 67 kop.

A
23352
176 753

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00468073 4